

Astudiaeth ar Draweffaith Canolfannau Cymraeg

Cloriannu cryfder polisi Llywodraeth Cymru i
sefydlu Canolfannau Cymraeg, mewn cymhariaeth
â Chanolfannau Cymraeg cymunedol.

Manon Elin James

Traethawd a gyflwynir ar gyfer gradd MPhil

Adran y Gymraeg

Prifysgol Aberystwyth

2018

Crynodeb

Mae'r traethawd hwn yn archwilio effeithiolrwydd y Canolfannau Cymraeg a sefydlwyd â grantiau o gronfeydd Buddsoddi Cyfalaf Bwrw Mlaen Llywodraeth Cymru rhwng 2014 a 2016, o'u cymharu â'r Canolfannau Cymraeg cymunedol a fodolai eisoes. Eir hefyd i'r afael â'r dadleuon y maent yn eu cymell ynghylch cynllunio ieithyddol, cyfrifoldeb Llywodraeth Cymru, ac agweddau ar ddwyieithrwydd. Yn ogystal â chraffu'n fanwl ar bum Canolfan Gymraeg yn unigol, a chloriannu eu gwaith, ymdrinnir â'r amryw o ddadleuon o blaid ac yn erbyn y cysyniad o Ganolfannau Cymraeg yn gyffredinol. Yn benodol, trafodir manteision ac anfanteision gofodau Cymraeg penodedig, ynghyd â'r ddadl eu bod yn creu 'getoau.' Cloir y traethawd ag argymhellion sy'n cynnig datrysiadau i'r Llywodraeth ynghylch sut i gefnogi'r Canolfannau Cymraeg a chanolfannau cymunedol Cymraeg yn y dyfodol.

Diolchiadau

Hoffwn ddiolch i Dr Richard Glyn Roberts, Dr Bleddyn Owen Huws a Dr Cathryn Charnell-White, a gweddill y staff yn Adran y Gymraeg, am eu harweiniad, eu cyngor a'u cymorth wrth lunio'r traethawd hwn.

Diolch hefyd i bawb a gyfrannodd at y gwaith ymchwil drwy gwblhau'r holiadur, ac i'r staff yn y Canolfannau Cymraeg y cysylltwyd â hwy am eu parodrwydd i ddarparu gwybodaeth hanfodol i'r ymchwil.

Diolch i Ymddiriedolaeth James Pantyfedwen am gyllido'r ymchwil hon.

Yn bennaf, diolch i'm ffrindiau a'm teulu am eu cefnogaeth a'u cariad parhaus.

Cynnwys

1. Rhagarweiniad	1
Methodoleg	5
Byrfoddau	10
2. Cyflwyniad i'r Canolfannau Cymraeg	11
3. Y Cyd-destun leithyddol	16
Sefyllfa'r Gymraeg yn genedlaethol	16
Proffiliau ieithyddol	24
Y defnydd o'r Gymraeg	41
4. Ideolegau leithyddol	47
Allweddeiriau	47
Ideolegau	56
Dwyieithrwydd	60
5. Y Canolfannau Cymraeg	68
Dadleuon ynghylch y Canolfannau Cymraeg	68
Mathau o ganolfannau	85
Y Mentrau Iaith	96
Astudiaeth Achos: Gwlad y Basg	101
Proffiliau'r Canolfannau Cymraeg	108
Yr Atom	108
Canolfan Soar	120
Saith Seren	128
Yr Hen Lyfrgell	134
Tŷ Tawe	144
Y Canolfannau Cymraeg eraill	151
6. Dadansoddi'r Holiaduron	164
7. Casgliadau ac Argymhellion	191
8. Llyfryddiaeth	207
9. Atodiadau	217
a) Cwestiynau i'r cyfwelai	217
b) Yr holiadur	219

1. Rhagarweiniad

Gan y bu twf yn y nifer o Ganolfannau Cymraeg, diolch i grantiau Llywodraeth Cymru, yn ogystal â nod y Llywodraeth i gyrraedd miliwn o siaradwyr Cymraeg erbyn 2050, mae'n amserol iawn pwysu a mesur traweffaith y canolfannau hyn. Mae'r traethawd hwn yn archwilio effeithiolrwydd y Canolfannau Cymraeg, gan hefyd fynd i'r afael â'r dadleuon y maent yn eu cymell ynghylch cynllunio ieithyddol, cyfrifoldeb Llywodraeth Cymru, ac agweddau ar ddwyieithrwydd.

Mae Canolfannau Cymraeg yn adeiladau penodedig i gynnal gweithgareddau drwy gyfrwng y Gymraeg, ac mae nifer ohonynt ym mhob cwr o Gymru a'u nod ar hyrwyddo'r Gymraeg. Sefydlwyd y Ganolfan Gymraeg gyntaf erioed, Tŷ Tawe, yn 1987 yn dilyn pum mlynedd o waith gan wirfoddolwyr i godi arian. Yn yr un modd, sefydlwyd Canolfan Soar ym Merthyr Tudful yn 1992 gan wirfoddolwyr lleol, a'r Saith Seren yn Wrecsam yn 2012. Ni dderbyniodd yr un o'r tair canolfan arian oddi wrth y Llywodraeth i'w sefydlu. Yn fwy diweddar, yn 2014, agorodd Llywodraeth Cymru gronfa i sefydlu Canolfannau Cymraeg. Rhwng 2014 a 2016 dyrannwyd dros £2 filiwn o grantiau i sefydlu deg Canolfan Gymraeg. Nod yr ymchwil hon yw archwilio pa mor effeithiol yw'r Canolfannau Cymraeg newydd a sefydlwyd gan y Llywodraeth o'u cymharu â'r Canolfannau Cymraeg cymunedol.

Sbardun yr ymchwil hon oedd sefydlu'r Canolfannau Cymraeg gan y Llywodraeth, a'r awydd i astudio eu heffeithiolrwydd ac, mewn gwirionedd, i ystyried i ba raddau y mae arnom eu hangen.

Prif nod yr ymchwil hon yw archwilio pa mor effeithiol yw'r Canolfannau Cymraeg newydd a sefydlwyd gan grant oddi wrth y Llywodraeth o'u cymharu â'r Canolfannau Cymraeg cymunedol a sefydlwyd yn wirfoddol.

O wneud hynny, cwestiynir i ba raddau mai cyfrifoldeb y Llywodraeth yw sefydlu canolfannau o'r fath. Gan fod rhai Canolfannau Cymraeg eisoes yn bodoli ar sail wirfoddol, cwestiynir oni fyddai'n well petai'r Llywodraeth yn cefnogi'r canolfannau hynny, a grymuso cymunedau i sefydlu canolfannau tebyg, yn hytrach na sefydlu canolfannau ar gyfer y cymunedau drwy sefydliadau cyhoeddus. Mae'r traethawd, felly, yn ymgais i ddarganfod pa fodel o Ganolfan Gymraeg sydd fwyaf effeithiol?

Mae'r traethawd hefyd yn edrych ar effeithiolrwydd Canolfannau Cymraeg yn gyffredinol, gan archwilio i ba raddau y mae'r canolfannau yn cynyddu'r defnydd o'r Gymraeg mewn cymunedau er mwyn ateb, yn y pendraw, a oes eu hangen ym mhob ardal? Trafodir hefyd y syniad o ofodau Cymraeg penodedig gan gwestiynu ai canoli holl weithgareddau Cymraeg yr ardal mewn un adeilad yw'r ffordd orau o hybu'r Gymraeg, ac i ba raddau y mae hynny'n effeithio'r defnydd o'r Gymraeg y tu hwnt i'r adeilad?

Lluniwyd y traethawd ar ffurf adroddiad, er mwyn archwilio effaith y canolfannau a chyflwyno argymhellion. Fodd bynnag, yn ogystal â chyflwyno ffeithiau am y Canolfannau Cymraeg, mae'r traethawd hefyd yn archwilio ideolegau ieithyddol. Mae'r elfen hon yn bwysig i'r traethawd gan ei fod yn arfogi'r darllenydd i herio ac i gwestiynu'r disgwrs. Mae hyn hefyd yn ychwanegu elfen unigryw i'r traethawd, gan mai anaml iawn y mae ideolegau yn cael eu trafod a'u herio ym maes cynllunio ieithyddol.

Yn dilyn y rhagarweiniad hwn, sy'n crynhoi nod a phwrrpas y traethawd, ceir adran ar y fethodoleg a'r modd yr aed ati i gyflawni'r gwaith ymchwil. Mae'r ail bennod yn cynnwys cyflwyniad i'r Canolfannau Cymraeg, ac ynddi esbonnir hanes sefydlu'r canolfannau gan y Llywodraeth a'r gwahaniaeth rhwng y canolfannau hynny a'r canolfannau a sefydlwyd gan fentrau cydweithredol.

Mae pennod 3 yn cyflwyno cyd-destun ieithyddol yr ardaloedd a astudir. Ceir proffil ieithyddol cenedlaethol o Gymru cyn edrych ar ardaloedd penodol yn fanylach, sef sir Gaerfyrddin, Merthyr Tudful, Abertawe, Wrecsam a Chaerdydd. Mae'r proffiliau yn seiliedig ar ganlyniadau Cyfrifiad 2011 yn bennaf, a chymherir canlyniadau'r Cyfrifiad hwnnw â Chyfrifiadau blaenorol, er mwyn gweld tueddiadau a phatrymau yng ngallu ieithyddol trigolion yr ardaloedd dan sylw. Edrychir yn benodol ar y ganran o siaradwyr ar sail grwpiau oed, pwysigrwydd trosglwyddiad iaith ar yr aelwyd, ac effaith symudoledd poblogaeth ar y Gymraeg.

Yn rhan olaf y bennod honno, dadansoddir y defnydd a wneir o'r Gymraeg yn gyffredinol. Er mwyn dadansoddi gwir sefyllfa iaith, dylid ystyried pa mor aml y'i siaredir hi, yn ogystal â faint o bobl sy'n medru ei siarad. Gan fod y Cyfrifiad yn mesur nifer a chanran y siaradwyr Cymraeg yn unig, edrychir hefyd ar ganlyniadau arolygon a holiaduron i fesur amlder y defnydd a wneir o'r Gymraeg. Yn benodol, dadansoddir 'Defnydd iaith siaradwyr Cymraeg yn eu bywydau bob

dydd' (2013)¹ a 'Y defnydd o'r Gymraeg yng Nghymru' (2015)². Yn yr adran honno, ystyrir i ba raddau y mae rhuglder, hyder a dwysedd siaradwyr Cymraeg yr ardal yn effeithio ar ddefnydd iaith.

Ym mhennod 4 trafodir ideolegau ieithyddol. Wrth drafod adfer iaith yn gyffredinol, caiff nifer o ideolegau a chredoau eu derbyn yn ddi-gwestiwn; ni ddadleuir ynghylch y daliadau hyn gan eu bod wedi ennill eu plwyf fel doethineb dderbyniedig, ac fe'u defnyddir yn sail i ddadleuon a pholisïau. Wrth ddadansoddi'r cyfweiliadau â staff y canolfannau ac ymatebion i'r holiaduron a ddosbarthwyd, gwelwyd nifer o enghreifftiau o'r ideolegau ieithyddol hyn ar waith. Nod y bennod hon, felly, yw craffu ar yr iaith a ddefnyddir, gan edrych ar ystyron hanesyddol a chyfredol y termau, a thrwy hynny, gwestiynu'r ideolegau derbyniedig a arddelir gan y cyfweilai. Er enghraifft, ymhlith yr allwedddeiriau a ddadansoddir y mae 'normaleiddio iaith' a 'hawl.' Edrychir hefyd ar gysyniadau megis pŵer symbolaidd ac ideolegau megis neo-ryddfrydiaeth a dwyieithrwydd.

Mae pennod 5 yn edrych yn benodol ar y Canolfannau Cymraeg. Wrth wneud y gwaith ymchwil, amlygwyd amryw o ddadleuon o blaid ac yn erbyn y cysyniad o Ganolfannau Cymraeg yn gyffredinol, a chrynhwir y prif ddadleuon yn y bennod hon. Yn benodol, trafodir manteision ac anfanteision gofodau Cymraeg penodedig, ynghyd â'r ddadl eu bod yn creu 'getoau.'

Hefyd yn yr adran hon, archwilir damcaniaeth Michel Foucault o'r cysyniad o *hétérotopie*, sef llefydd penodedig y tu mewn i gymdeithas sy'n rhydd o reolau ac arferion y gymdeithas honno. Drwy gymhwyso'r egwyddorion a amlinellwyd gan Foucault, ystyrir i ba raddau y gellid dadlau fod Canolfannau Cymraeg yn fath o heterotopiâu.

Wrth wneud y gwaith ymchwil, amlygwyd y tyndra rhwng polisi'r Llywodraeth i sefydlu canolfannau, a'r canolfannau a sefydlwyd yn wirfoddol gan fentrau cydweithredol. Ceir adran yn y bennod hon sy'n amlygu rhai o'r pryderon a godwyd, yn cymharu'r ddau fath o ganolfan, gan hefyd archwilio'r mathau gwahanol posib o ganolfannau.

¹ Beaufort Research, *Ymchwilio i ddefnydd iaith siaradwyr Cymraeg yn eu bywyd bob dydd* (2013). (www.s4c.cymru/abouts4c/corporate/pdf/c_daily-lives-and-language-use-research-report.pdf).

² Comisiynydd y Gymraeg a Llywodraeth Cymru, *Y defnydd o'r Gymraeg yng Nghymru, 2013–15* (2015). (www.comisiynyddygyrmaeg.cymru/Cymraeg/Rhestr%20Cyhoeddiadau/Adroddiad%20-%20Y%20defnydd%20o%27r%20Gymraeg%20yng%20Nghymru%2c%202013-15%20-%20Cymraeg.pdf).

Yn dilyn yr adran honno, ceir astudiaeth achos o Wlad y Basg, i roi cefndir ieithyddol y wlad a chymharu i ba raddau y mae'r canolfannau iaith Basgeg sydd yno yn debyg i'r Canolfannau Cymraeg. Ceir hefyd adran yn cyflwyno gwybodaeth am y Mentrau Iaith, sef mudiadau sy'n ceisio adfywio'r Gymraeg drwy ddatblygu cymunedau, codi hyder siaradwyr rhugl a dysgwyr a chreu a chefnogi swyddi Cymraeg. Mae'r adran hon hefyd yn edrych ar y berthynas sydd rhwng y Canolfannau Cymraeg a'r Fenter Iaith leol.

Cloir y bumed bennod â gwybodaeth ffeithiol a dadansoddol ynghylch y Canolfannau Cymraeg a astudiwyd. Ceir proffil deg o Ganolfannau Cymraeg, sy'n cynnwys gwybodaeth ynghylch pryd y'u sefydlwyd, faint o grant a dderbyniwyd, beth sydd yn y ganolfan a pha fath o weithgareddau a gynhelir yno.

Un o brif ffynonellau'r ymchwiliad hon yw'r ymatebion i'r holiadur a gwblhawyd gan 100 o unigolion. Mae rhai o'r ymatebwyr yn mynychu Canolfan Gymraeg yn aml, ac eraill erioed wedi eu mynychu. Cyfeirir at sylwadau o'r ymatebion drwy gydol y traethawd, yn ogystal â phennod benodol ym mhennod 6 i ddadansoddi'r ymatebion i'r cwestiynau yn fanylach.

Cloir y traethawd â chasgliadau'r ymchwiliad, yn ogystal ag argymhellion sy'n cynnig datrysiadau i'r Llywodraeth ynghylch sut i gefnogi'r Canolfannau Cymraeg a chanolfannau cymunedol Cymraeg yn y dyfodol.

Methodoleg

Gan nad oes nemor ddim gwaith ymchwil wedi ei wneud ar y Canolfannau Cymraeg newydd eisoes, roedd y rhan helaeth o'r ymchwil yn dod o ffynonellau cynradd, sef cyfweliadau a holiaduron. Cyflawnwyd y gwaith ymchwil rhwng mis Hydref 2016 a Rhagfyr 2017.

Defnyddiwyd dulliau meintiol ac ansoddol wrth wneud y gwaith ymchwil. Defnyddiwyd ffigyrau o'r Cyfrifiad ac adroddiadau ar ddefnydd iaith, gan hefyd ddefnyddio dyfyniadau a dadleuon a gafwyd mewn llyfrau, erthyglau ac adroddiadau. Gwnaed hyn er mwyn medru gosod y Canolfannau Cymraeg yng nghyd-destun sefyllfa bresennol y Gymraeg.

Astudiwyd pum Canolfan Gymraeg yn bennaf: yr Atom (Caerfyrddin), Canolfan Soar (Merthyr Tudful), yr Hen Lyfrgell (Caerdydd), Saith Seren (Wrecsam) a Thŷ Tawe (Abertawe). Dewiswyd yr Atom a'r Hen Lyfrgell gan eu bod ymhlith y canolfannau cyntaf a sefydlwyd â grant y Llywodraeth, a dewiswyd y tair canolfan arall gan mai hwy yw'r unig dair Canolfan Gymraeg a sefydlwyd ar sail wirfoddol.

Mae dwysedd y siaradwyr Cymraeg hefyd yn amrywio'n fawr yn y pum ardal dan sylw, a dewiswyd yr ardaloedd a'r canolfannau hyn er mwyn mesur i ba raddau y mae sefyllfa ieithyddol y gymuned yn dylanwadu ar swyddogaethau a thraweffeithiau'r canolfannau.

Astudiwyd hefyd bedair canolfan arall a sefydlwyd â grant y Llywodraeth yn fras: Y Lle (Llanelli), Tŷ'r Gwrhyd (Pontardawe), Y Man a'r Lle (Aberteifi) a Phopdy (Bangor). Astudiwyd y canolfannau hyn yn fras, yn hytrach nag yn fanwl fel y prif ganolfannau, gan nad oedd Popdy na'r Man a'r Lle wedi agor pan ddechreuwyd ar y gwaith ymchwil ym mis Medi 2016, ac roedd Tŷ'r Gwrhyd wedi agor yn swyddogol ers rhai misoedd yn unig.

Er i'r Lle agor yn ystod gwanwyn 2015, yn wahanol i'r canolfannau eraill a sefydlwyd gan grant oddi wrth y Llywodraeth, dechreuwyd ar y gwaith o sefydlu'r ganolfan hon cyn i'r gwirfoddolwyr ymgeisio am y grant. Gan mai gwireddu gweledigaeth wreiddiol y gymuned a wnaed â grant y Llywodraeth yn yr achos hwn, felly, penderfynwyd peidio â'i hastudio fel un o'r prif ganolfannau gan y tybiwyd na ellir ei defnyddio fel enghraifft o un o ganolfannau'r Llywodraeth, ond nid yw hi chwaith yn ganolfan a sefydlwyd ar sail gymunedol.

Ynghyd â'r uchod, dosbarthwyd grant o gronfa'r Llywodraeth i sefydlu Canolfan Iaith Bro Alaw (sir Fôn), Hwb Iaith Camu (Wrecsam), Canolfan Iaith Ysgol Henry Richard (Tregaron), ac i

adnewyddu amryw o ganolfannau trochi i hwyrddyfodiaid yn sir Fôn. Ni astudiwyd y canolfannau hyn yn fanwl gan mai canolfannau i ddysgu'r Gymraeg ydynt yn bennaf, yn hytrach na gofodau i gymdeithasu drwy'r Gymraeg.

Er mwyn darganfod gwybodaeth ynghylch yr hyn sy'n diwydd yn y canolfannau, edrychwyd ar wefannau'r canolfannau a'u negeseuon ar y cyfryngau cymdeithasol, a siarad â rhai sy'n gweithio yn y canolfannau. Darllenwyd hefyd adroddiadau, datganiadau a straeon yn y wasg ynghylch y canolfannau, yn benodol ar wefannau *Golwg360*, *CymruFyw*, a chylchgronau *Golwg* a *Barn*. Dyma'r prif ffactorau a ystyriwyd wrth astudio'r canolfannau:

- Sut a phryd y'u sefydlwyd?
- Pa ddigwyddiadau a gweithgareddau a gynhelir yno?
- A gynhelir digwyddiadau y tu hwnt i adeilad y ganolfan er mwyn hybu'r Gymraeg yn gyffredinol yn y gymuned?
- Pwy sy'n gyfrifol am y canolfannau, o ran staff a gwirfoddolwyr sy'n gweithio yno a sefydliadau sy'n bartneriaid?
- Pwy sy'n defnyddio'r ganolfan?
- Materion ariannol, gan gynnwys costau rhedeg y ganolfan o ddydd i ddydd a ffynonellau incwm.
- Perthynas y ganolfan â'r Fenter Iaith leol.

Cynhaliwyd cyfweiliadau a sgysiau â phobl sydd ynghlwm â'r Canolfannau Cymraeg ac arbenigwyr iaith, er mwyn dysgu am y canolfannau ac i gael safbwynt arbenigwyr ar y cysyniad o Ganolfannau Cymraeg. Penderfynwyd cynnal cyfweiliadau â staff y canolfannau, yn hytrach na defnyddio holiaduron, gan fod arnaf eisiau amrywio'r cwestiynau wrth gyfweld â'r unigolion gwahanol, er mwyn cael gwybodaeth benodol am y canolfannau unigol. Mae'r dull hwn hefyd yn caniatáu i'r ymchwilydd ddilyn rhai pwyntiau penodol sy'n codi yn ystod y cyfweiliad. Wrth drafod â staff y canolfannau, holwyd yn benodol ynghylch eu cynlluniau am y dyfodol, pa wahaniaeth mae'r ganolfan yn ei wneud, yr heriau a'r llwyddiannau, hanes sefydlu'r ganolfan a'r digwyddiadau a gynhelir yno.³

Cynhaliwyd sgwrs ffôn â'r canlynol:

³ Gweler copi o'r cwestiynau yn Atodiad 1.

- Aelod o fwrdd rheoli'r Saith Seren (S1): 22 Mawrth 2017.
- Aelod o staff Canolfan Soar (CS): 12 Ebrill 2017.
- Aelod o staff yr Hen Lyfrgell (HL): 17 Mai 2017.

Cynhaliwyd cyfweiliad â'r canlynol:

- Cyn-aelod o staff yr Atom (A1): 28 Ionawr 2017.
- Aelod o staff yr Atom (A2): 30 Ionawr 2017.
- Un o sefydlwyr Y Lle: 19 Ebrill 2017.
- Dau o sefydlwyr Tŷ Tawe ac aelod o staff Menter Iaith Abertawe (T1, T2 a T3): 24 Ebrill 2017.
- Cyn-aelod o staff Bwrdd yr Iaith (BI): 9 Mai 2017.

Penderfynwyd cyfweld â'r uchod ar sail eu harbenigedd, eu profiad neu eu cysylltiad â Chanolfan Gymraeg. Dewiswyd yr unigolion hynny y cawn y wybodaeth fwyaf cynhwysfawr a defnyddiol i'r ymchwil oddi wrthynt. Er enghraifft, bu S1 a CS ill dau yn chwarae rhan flaenllaw iawn yn natblygiadau'r ddwy ganolfan o dan sylw. Wrth gysylltu â chanolfannau'r Hen Lyfrgell a'r Lle yn gyffredinol, trafodais â'r unigolion a atebodd y neges, felly nid oedd hwn yn benderfyniad strategol o ran dewis unigolyn perthnasol ar gyfer y canolfannau hynny.

Cyfwelwyd â dau gyfwelai ynghylch yr Atom gan y cawn wybodaeth am hanes sefydlu'r ganolfan gan y cyn-aelod o staff a fu yno ar y cychwyn, a gwybodaeth am sefyllfa bresennol y ganolfan gan yr aelod presennol o staff. Yn yr un modd, dewiswyd cyfweld â T1 a T3 gan iddynt chwarae rhan flaenllaw yn sefydlu Tŷ Tawe, felly barnwyd y cawn y wybodaeth ynghylch sefydlu'r ganolfan oddi wrthynt hwy. Gan fod T2 yn gweithio i'r Fenter Iaith leol yn y ganolfan, tybiwyd y cawn wybodaeth ynghylch yr hyn sy'n digwydd yn y ganolfan o ddydd i ddydd a'r sefyllfa bresennol ganddo ef.

Derbyniwyd gwybodaeth dros e-bost oddi wrth y canlynol:

- Rheolwr Gyfarwyddwr cwmni 'IAITH': 3 Tachwedd 2016.
- Uwch Swyddog yn Is-adran y Gymraeg, Llywodraeth Cymru: 21 Chwefror 2017.
- Pennaeth Gwasanaethau Corfforaethol Coleg Ceredigion: 22 Mai 2017.
- Cydlynnydd Tŷ'r Gwrhyd: 24 Mai 2017.

Er mwyn dod i gasgliad ynghylch effeithiolrwydd y canolfannau, casglwyd barn pobl gyffredin amdanynt drwy lunio holiadur.⁴ Ymhlith y meysydd holi yn yr holiadur yr oedd:

- Canolfannau Cymraeg yn gyffredinol, megis pa mor aml fyddant yn mynd i ganolfan, os o gwbl; y rhesymau dros fynychu, neu rwystrau sy'n eu hatal rhag mynd.
- Effaith y ganolfan ar eu defnydd o'r Gymraeg a'u hyder i'w siarad.
- Eu barn am ganolfannau yn gyffredinol ac a ydynt yn credu bod angen sefydlu rhagor.
- Eu defnydd o'r Gymraeg, megis ai hi yw eu hiaith gyntaf a'r rhwystrau sy'n eu hatal rhag ei siarad yn amlach.

Cynhwysa'r holiadur gwestiynau caeedig, lle'r oedd gofyn i'r ymatebwr roi tic yn y blychau perthnasol, yn ogystal â chwestiynau agored, gan fod cyfle i'r ymatebwr i nodi unrhyw sylwadau ychwanegol ar ddiwedd bob adran. Gwnaed hyn i ganiatáu i'r ymatebwyr roi eu barn yn gyffredinol heb gael eu harwain gan y cwestiynau.

Casglwyd ymatebion gan bobl sy'n ymweld â'r canolfannau yn ogystal â phobl nad ydynt erioed wedi bod yno. Rhannwyd holiadur ar-lein a wnaed drwy *Google Forms*, ac ar bapur, a derbyniwyd 100 o ymatebion. Roedd sampl o 100 o ymatebwyr yn sicrhau digon o ddata i groes-ddadansoddi, er enghraifft i gymharu'r gydberthynas rhwng rhuglder, hyder a defnydd iaith, o fewn cyfyngiadau amser ac adnoddau'r gwaith ymchwil.

Wrth gasglu barn am Ganolfannau Cymraeg, roedd arnaf eisiau gofyn yr un cwestiynau i'r holl ymatebwyr. Penderfynwyd, felly, mai holiadur fyddai'r dull fwyaf effeithiol o wneud hyn. Yn ogystal, mae holiaduron yn ddull hygyrch ac effeithiol o gasglu llawer o ddata. Mae'r dull hwn hefyd yn galluogi casglu data meintiol, megis pa mor aml mae'r ymatebwr yn mynychu canolfan, yn ogystal â data ansoddol, megis beth yw eu barn am ganolfannau yn gyffredinol. I ategu hyn, gellid casglu llawer mwy o ymatebion drwy holiaduron o'i gymharu â chynnal cyfweliadau, gan na fyddai'n bosib yn ymarferol i gynnal 100 o gyfweliadau. O ystyried hynny, mae cael barn 100 o ymatebwyr yn fwy cynrychioladol o farn y boblogaeth ehangach na fyddai cyfweld â nifer fechan o unigolion.

Lluniwyd holiaduron Cymraeg a Saesneg er mwyn casglu barn y rhai na fedrant y Gymraeg ynghylch y canolfannau a'r Gymraeg; ymatebodd 96 o bobl i'r holiadur Cymraeg, a 4 i'r un

⁴ Gweler copi o'r holiadur yn Atodiad 2.

Saesneg. Yn ddelfrydol, ceid mwy o ymatebion i'r holiadur Saesneg, ond nid oedd diffyg amser yn caniatáu hyn. Mewn gwirionedd, byddai dadansoddi ymatebion y di-Gymraeg i Ganolfannau Cymraeg yn ymchwil ynddi'i hun.

Er mwyn casglu barn sy'n gynrychioladol o wahanol oedrannau ac ardaloedd, rhannwyd yr holiaduron yn helaeth drwy anfon copïau papur at y Canolfannau Cymraeg, drwy e-bostio dolen i'r holiadur ar-lein at y Mentrau Iaith a'r canolfannau i'w rhannu â'u cysylltiadau, a thrwy rannu'r ddolen ar y cyfryngau cymdeithasol.

Darllenwyd llu o adroddiadau, llyfrau ac erthyglau perthnasol ynghylch y Canolfannau Cymraeg, sefyllfa'r Gymraeg a damcaniaethau ar adfer ieithoedd, sydd wedi eu rhestru yn y llyfryddiaeth ar ddiwedd y traethawd.

Byrfoddau

Er mwyn parchu cyfrinachedd y rhai a holwyd a sicrhau eu bod yn aros yn ddienw, yn unol â chanllawiau ymchwil moesegol, defnyddir ffugenwau yn hytrach na datgelu eu henwau. Isod mae rhestr o'r ffugenwau a ddefnyddir yng nghorff y traethawd.

A1 – cyn-aelod o staff yr Atom.

A2 – aelod o staff yr Atom.

CS – aelod o staff Canolfan Soar.

S1 – aelod o fwrdd rheoli'r Saith Seren.

S2 – aelod o fwrdd rheoli'r Saith Seren.

HL – aelod o staff yr Hen Lyfrgell.

T1 – un o sylfaenwyr Tŷ Tawe.

T2 - aelod o staff yn Nhŷ Tawe.

T3 – un o sylfaenwyr Tŷ Tawe.

HT – aelod o staff Academi Hywel Teifi, ac yn gysylltiedig â Thŷ'r Gwrhyd.

BI – cyn-aelod o staff Bwrdd yr Iaith.

2. Cyflwyniad i'r Canolfannau Cymraeg

Rhwng 2014 a 2016, dyrannodd Llywodraeth Cymru dros £2 filiwn o grantiau i sefydlu 10 Canolfan Gymraeg, sy'n adeiladau penodedig i gynnal gweithgareddau drwy gyfrwng y Gymraeg. Sbardun polisi Llywodraeth Cymru i sefydlu Canolfannau Cymraeg oedd adroddiad 'Canolfannau Cymraeg a Rhwydweithiau Cymdeithasol Oedolion sy'n Dysgu'r Gymraeg' a gyhoeddwyd gan Academi Hywel Teifi yn 2012.¹ Nod yr adroddiad hwn, a gomisiynwyd gan Lywodraeth Cymru, oedd ystyried y ffordd fwyaf llwyddiannus i wrthdroi shift iaith mewn cymunedau lle nad yw'r Gymraeg yn iaith fwyafrifol.

Un o brif ganfyddiadau'r adroddiad yw bod Canolfannau Cymraeg yn cynyddu hyder dysgwyr i ddefnyddio'r Gymraeg yn gymdeithasol. Noda'r adroddiad hefyd fod Canolfannau Cymraeg yn dod â dysgwyr a siaradwyr rhugl ynghyd, yn rhoi cyfle i ddysgwyr ddefnyddio'r Gymraeg ac yn darparu canolbwynt ar gyfer gweithgareddau Cymraeg.

Ar sail y canfyddiadau, prif argymhelliad yr adroddiad hwnnw oedd:

Mae angen datblygu model y Ganolfan Gymraeg fel model llwyddiannus o safbwynt creu cyswllt rhwng dysgwyr a siaradwyr Cymraeg, codi eu hyder a darparu awyrgylch ieithyddol ddiogel ar eu cyfer.²

Canolbwyntia'r adroddiad yn bennaf ar Ganolfannau Cymraeg fel model i gynyddu'r defnydd o'r Gymraeg yn y gymuned. Dywed yr adroddiad bod awydd ers yr 1960au i sefydlu Canolfannau Cymraeg mewn ardaloedd trefol a gwledig, a fyddai'n hyrwyddo dysgu'r Gymraeg yn ogystal â defnyddio'r Gymraeg yn gymdeithasol. Pan gyhoeddwyd yr adroddiad, roedd nifer o Ganolfannau Cymraeg yng Nghymru a sefydlwyd ac a reolid yn llwyr gan wirfoddolwyr. Edrycha'r adroddiad hwnnw hefyd ar Ganolfannau iaith Cymraeg i Oedolion, sy'n canolbwyntio ar ddysgu'r Gymraeg heb yr elfen gymdeithasol. Canolbwyntia'r adroddiad yn bennaf ar Dŷ Tawe, gan fod awduron yr adroddiad ymhlith sylfaenwyr y ganolfan honno.

Ar sail yr adroddiad hwn, penderfynodd Llywodraeth Cymru sefydlu Cronfa Buddsoddi Cyfalaf Canolfannau iaith Gymraeg a Gofodau Dysgu Cymraeg, er mwyn caniatáu i awdurdodau lleol a sefydliadau addysg uwch sefydlu canolfannau ar hyd a lled y wlad.

¹ Heini Gruffudd a Steve Morris, *Canolfannau Cymraeg a Rhwydweithiau Cymdeithasol Oedolion sy'n Dysgu'r Gymraeg: Ymdrechion i Wrthdroi Shift Ieithyddol mewn Cymunedau cymharol ddi-Gymraeg* (2012).

² *Canolfannau Cymraeg a Rhwydweithiau Cymdeithasol*, 57–60.

Un o brif ymrwymadau dogfen bolisi Llywodraeth Cymru, 'Iaith fyw: iaith byw - Bwrw mlaen', oedd sefydlu cronfa werth £1.25 miliwn ar gyfer canolfannau a/neu ofodau dysgu Cymraeg.³ Sefydlwyd y rownd gyntaf o grantiau yn 2014–15, ac yn dilyn llwyddiant y rownd honno cynhaliwyd rownd arall yn 2015–16. Aseswyd y ceisiadau gan banel allanol o ymgynghorwyr cyn cyflwyno canlyniadau'r asesiad i Banel Cyfalaf yr Adran Addysg a Sgiliau i'w hystyried a'u cymeradwyo. Rhwng 2014 a 2016 dyrannwyd cyfanswm o £2,412,566 o grantiau i sefydlu 10 o Ganolfannau Cymraeg.⁴

Eglurwyd yng nghanllawiau'r Llywodraeth i ymgeisio am grant mai nod y gronfa oedd:

Rhoi cymorth i sefydlu prosiectau strategol a fydd yn rhoi hwb i agenda bolisi'r Gymraeg, gyda phwyslais ar ddarparu sylfaen i brosiectau cymunedol fod yn hunangnhaliol.⁵

Wrth sefydlu'r gronfa hon, dywedodd y Prif Weinidog, Carwyn Jones, mai bwriad y grant hwn i sefydlu'r canolfannau yw 'caniatáu i bobl fyw, dysgu a mwynhau yn Gymru, gan wneud y Gymraeg yn rhan weledol o fywyd bob dydd [sic]' a hefyd yn 'cynyddu'r defnydd o'r Gymraeg mewn bywyd bob dydd'.⁶ Dywedwyd hefyd y bydd y canolfannau yn dod yn 'ganolbwynt ymarferol ar gyfer hybu'r iaith ymhlith pobl o bob oed'.⁷

Nodir yng nghanllawiau'r Llywodraeth ar gyfer ymgeisio am grant o'r gronfa hon y cynigir cyllid cyfalaf i dalu am gostau 'gwaith ffisegol', 'ffioedd sy'n gysylltiedig â'r gwaith ffisegol', 'offer neu eitemau symudol sy'n rhan anhepgor o gyflawni'r prosiect', 'prynu adeilad' neu 'adeiladu adeilad newydd.' Nodwyd hefyd na chynigir costau refeniw ar gyfer cynllun busnes, astudiaeth ymarferoldeb, costau staff na chostau gweithredu eraill.⁸

Yn ôl y Llywodraeth, cynigiwyd grant cyfalaf yn hytrach na chyllid refeniw, 'am fod y cyfle wedi codi o fewn ein ffynonellau grantiau ni, ac yn anffodus, doedd dim cyllideb refeniw ar gael.' Ychwanegwyd bod y Llywodraeth yn rhoi grantiau refeniw i fudiadau megis yr Urdd a'r Eisteddfod Genedlaethol, a bod y Mentrau Iaith yn derbyn £2.2 miliwn yn flynyddol.

³ Llywodraeth Cymru, *Iaith fyw: iaith byw – Bwrw mlaen* (2014), 12.

⁴ E-bost oddi wrth Uwch Swyddog Polisi yn Is-Adran y Gymraeg, Llywodraeth Cymru, a dderbyniwyd ar 21 Chwefror 2017.

⁵ Llywodraeth Cymru, *Cronfa Buddsoddi Cyfalaf 2014–15: Canolfannau a Gofodau Dysgu Cymraeg. Canllawiau i rai sy'n ymgeisio am grant* (2014).

⁶ <http://www.bbc.co.uk/cymrufyw/32981729> (cyrchwyd 23 Hydref 2017).

⁷ <http://www.bbc.co.uk/cymrufyw/30299714> (cyrchwyd 23 Hydref 2017).

⁸ *Cronfa Buddsoddi Cyfalaf 2014–15. Canllawiau i rai sy'n ymgeisio am grant.*

Dywedwyd mai'r bwriad oedd i'r 'partneriaid a'r Canolfannau weithio ochr yn ochr wrth ddatblygu i'r dyfodol.'⁹

Nodwyd yn y meini prawf ar gyfer ymgeisio am grant bod angen i'r canolfannau arfaethedig 'weithio mewn partneriaeth gydag eraill megis busnesau a sefydliadau trydydd sector.' Er bod yr adroddiad ar 'Ganolfannau Cymraeg a Rhwydweithiau Cymdeithasol' - yr adroddiad y seiliwyd y polisi arno - yn canolbwyntio ar '[g]ymunedau cymharol ddi-Gymraeg', mae meini prawf y Llywodraeth yn nodi y dylai'r canolfannau arfaethedig gyfrannu at nod strategaeth 'Bwrw Mlaen' i 'gefnogi ardaloedd sydd â chanran uchel o siaradwyr Cymraeg.'¹⁰

Nodwyd hefyd y dylai'r canolfannau arfaethedig gynnwys hwyluso a chefnogi o leiaf un o'r isod:

- cyfeirio busnesau tuag at wasanaethau cefnogi busnes Cymraeg;
- cyfleoedd i oedolion ddysgu Cymraeg;
- cyfleoedd i ddysgwyr ymarfer eu Cymraeg a dod yn siaradwyr hyderus;
- dysgu dwys yn y Gymraeg i hwyrddyfodiaid, er mwyn caniatáu iddynt drosglwyddo'n ddidrafferth i ysgolion dwyieithog lleol;
- darpariaeth profiad gwaith cyfrwng Cymraeg er mwyn cefnogi dysgu galwedigaethol;
- darpariaeth addysg gymunedol cyfrwng Cymraeg i oedolion;
- creadigrwydd a chydweithio ym maes celfyddydau perfformio Cymraeg a/neu'r cyfryngau digidol;
- hybu a darparu digwyddiadau cymunedol Cymraeg;
- cyfleoedd i ddefnyddio'r Gymraeg mewn sefyllfa anffurfiol a chymdeithasol - ar gyfer pob oed, ond yn arbennig ar gyfer pobl ifanc;
- cynyddu pa mor weladwy yw'r Gymraeg a chynyddu'r ymwybyddiaeth ohoni ymhlith ymwelwyr a'r boblogaeth leol.¹¹

Dengys y tablau isod sut y dyrannwyd y grantiau o'r ddwy gronfa, ac at ba bwrpas.

⁹ E-bost oddi wrth Uwch Swyddog Polisi yn Is-Adran y Gymraeg, Llywodraeth Cymru, a dderbyniwyd ar 21 Chwefror 2017.

¹⁰ *Cronfa Buddsoddi Cyfalaf 2014–15: Canllawiau i rai sy'n ymgeisio am grant.*

¹¹ *Cronfa Buddsoddi Cyfalaf 2014–15: Canllawiau i rai sy'n ymgeisio am grant.*

2014–15

Sefydliad	Swm	Pwrpas	Canolfan
Coleg Cambria	£300,000	Datblygu Canolfan Cymraeg yn y Gweithle yn Wrecsam	Hwb Iaith Camu
Cyngor Sir Gaerfyrddin	£110,000	Datblygu canolfan iaith amlbwrpas, gyda phwyslais ar ieuenctid yn Llanelli	Y Lle
Cyngor Sir Ynys Môn	£138,723	Adnewyddu dwy ganolfan drochi, a sefydlu canolfan drochi uwchradd ym Modedern	Canolfannau Trochi
Coleg y Drindod, Caerfyrddin	£355,000	Datblygu Canolfan iaith amlbwrpas	Yr Atom

2015–16

Sefydliad	Swm	Pwrpas	Canolfan
Academi Hywel Teifi	£300,000	Datblygu canolfan iaith amlbwrpas ym Mhontardawe	Tŷ'r Gwrhyd
Coleg Ceredigion	£300,000	Datblygu canolfan iaith amlbwrpas yn Aberteifi	Y Man a'r Lle
Cyngor Ceredigion	£150,000	Datblygu canolfan drochi yn Nhregaron	Canolfan Iaith Ysgol Henry Richard
Cyngor Dinas Caerdydd	£400,000	Adnewyddu adeilad yr Hen Lyfrgell a sefydlu canolfan amlbwrpas	Yr Hen Lyfrgell
Cyngor Gwynedd	£300,000	Datblygu canolfan iaith amlbwrpas ym Mangor	Popdy
Cyngor Ynys Môn	£58,843	Datblygu hwb ar gyfer pobl ifanc	Canolfan Iaith Bro Alaw

Mae'r traethawd hwn hefyd yn edrych ar Ganolfannau Cymraeg a sefydlwyd ar sail wirfoddol a chymunedol ac nad ydynt wedi derbyn arian oddi wrth y Llywodraeth, sef Tŷ Tawe yn Abertawe, Canolfan Soar ym Merthyr Tudful a'r Saith Seren yn Wrecsam.

Er mwyn asesu eu heffaith, mae gofyn i'r canolfannau a dderbyniodd grant i gyflwyno Adroddiad Monitro Effaith i'r Llywodraeth ymhen deunaw mis wedi iddynt agor. Disgwylir i'r adroddiadau hyn nodi pwrpas ac amcanion y ganolfan, sut y mae'r amcanion hynny yn cydfynd â meysydd strategol strategaethau'r Llywodraeth ar y Gymraeg, a thystiolaeth o'r hyn a gyflawnwyd.¹² Mae'r canolfannau hefyd yn darparu adroddiadau diweddar i'r Llywodraeth. Yn ogystal, cynhaliodd y Llywodraeth gyfarfod o rwydwaith y canolfannau er mwyn eu monitro. Ymwelwyd â'r canolfannau a chafwyd sgwrs anffurfiol. Dywedodd swyddog o'r Llywodraeth fis Chwefror 2017 y bwriedir cynnal dau gyfarfod y flwyddyn ac y gwahoddir yr holl ganolfannau, 'gan gynnwys y rhai sydd ddim yn cael eu hariannu gan y Llywodraeth.'¹³

¹² Wrth wneud yr ymchwiliad hon, derbyniwyd copi o Adroddiad Monitro Effaith y Lle, a'r canolfannau iaith a sefydlwyd yn sir Fôn. Gwnaed cais rhyddid gwybodaeth i'r Llywodraeth i weld adroddiadau'r canolfannau eraill, ond ni dderbyniwyd hwy wrth gyflwyno'r traethawd.

¹³ E-bost oddi wrth Uwch Swyddog Polisi yn Is-Adran y Gymraeg, Llywodraeth Cymru, a dderbyniwyd ar 21 Chwefror 2017.

3. Y Cyd-destun ieithyddol

Trafodir yma'r cyd-destun ieithyddol er mwyn dadansoddi'r angen am Ganolfannau Cymraeg. Er mwyn cyflwyno a dod i adnabod yr ardaloedd a astudir yn well, mae'r adran hon yn cynnwys proffil ieithyddol cenedlaethol o Gymru, cyn edrych ar ardaloedd a wardiau penodol yn fanylach. Yn rhan olaf y bennod dadansoddir y defnydd o'r Gymraeg. Drwy ddadansoddi canlyniadau Cyfrifiad 2011 gwelir y ganran o'r boblogaeth sy'n medru'r Gymraeg ym mhob grŵp oed, cefndir ethnig a dosbarth cymdeithasol. Gellir defnyddio'r wybodaeth hon i adnabod pa grwpiau y gellid eu targedu i ddysgu neu i ddefnyddio'r Gymraeg.

Sefyllfa'r Gymraeg yn Genedlaethol

Y Cyfrifiad

Mae'r Cyfrifiad yn cynnwys cwestiynau ynghylch y gallu i siarad Cymraeg er 1891, ac ynghylch y gallu i ddarllen ac ysgrifennu yn Gymraeg er 1971. Yn 2011 gofynnwyd, 'A ydych chi'n medru deall, siarad, darllen, neu ysgrifennu Cymraeg?' Câi'r ymatebwr ddewis sawl ateb o blith 'deall Cymraeg llafar', 'siarad Cymraeg', 'darllen Cymraeg', 'ysgrifennu Cymraeg' neu 'dim un o'r uchod.'

Dylid ystyried sut y mae geiriad y cwestiwn yn effeithio ar y modd yr atebir y cwestiwn hwnnw, ac ar ganlyniadau'r Cyfrifiad yn gyffredinol. Er bod cwestiwn yng Nghyfrifiad 2011 yn gofyn beth yw prif iaith yr ymatebwr, nid oedd yn gwahaniaethu rhwng y Gymraeg a'r Saesneg. Ni allai'r ymatebwr nodi yn benodol mai'r Gymraeg oedd ei brif iaith. O ganlyniad, nid yw canlyniadau'r Cyfrifiad yn dangos faint o boblogaeth Cymru sy'n ystyried mai'r Gymraeg yw eu prif iaith.

Yn wahanol i'r cwestiwn ynghylch hyfedredd yn y Saesneg, nid oedd Cyfrifiad 2011 yn holi ynghylch hyfedredd yn y Gymraeg, felly ni ellir dadansoddi rhuglder siaradwyr. Gofynnwyd a ellid siarad Saesneg yn 'dda iawn', 'da', 'ddim yn dda' neu 'dim o gwbl'.¹ Gellid cymharu hyn â Chyfrifiad Canada sy'n holi '*Can you speak English or French well enough to conduct a conversation?*', sy'n rhoi syniad o ruglder yr ymatebwr.²

¹ <https://census.ukdataservice.ac.uk/use-data/censuses/forms>.

² Delyth Jones, *Cyflwyniad i Ddwyieithrwydd* (Aberystwyth, 1997).

Gellid dadlau nad yw canlyniadau'r Cyfrifiad yn ffynhonnell gwbl ddibynadwy gan nad yw'n cynnwys ffon fesur i brofi rhuglder a sgiliau. Gan na chynhwysir meini prawf ar gyfer y sgiliau Cymraeg, mae ateb yr ymatebwr yn fwy o adlewyrchiad o'u hyder na'u gallu yn y Gymraeg.

Fel y nododd Dylan Phillips, yn ei ddadansoddiad o ganlyniadau'r Cyfrifiad yn sir Gaerfyrddin (2014), gallai unigolyn hyderus nodi ei fod yn medru siarad Cymraeg, er mai ychydig o frawddegau y gall eu siarad, tra bod unigolyn llai hyderus yn credu nad yw ei Gymraeg yn ddigon da ac felly yn nodi nad yw'n medru'r Gymraeg. Efallai bod gan yr ymatebwr hwnnw fwy o sgiliau Cymraeg na'r ymatebwr hyderus.³ Awgryma hyn, unwaith eto, fod y Cyfrifiad yn adlewyrchu hyder unigolyn yn ei allu i siarad Cymraeg yn hytrach nag adlewyrchu sefyllfa'r Gymraeg o ran niferoedd y siaradwyr.

Canfu arolwg a wnaed ar y defnydd o'r Gymraeg yng Nghymru yn 2015 fod cydberthynas agos rhwng rhuglder ac amllder defnydd.⁴ O ystyried hyn, petai cwestiwn ynghylch rhuglder yn y Gymraeg yn y Cyfrifiad, byddai modd cael syniad o ba mor aml y siaredir y Gymraeg yn gyffredinol, a fyddai'n rhoi darlun mwy dibynadwy o sefyllfa'r Gymraeg. Wrth edrych ymlaen at y Cyfrifiad nesaf yn 2021, dylid ystyried y modd y gallai geiriad y cwestiwn effeithio ar ddilysrwydd y data.

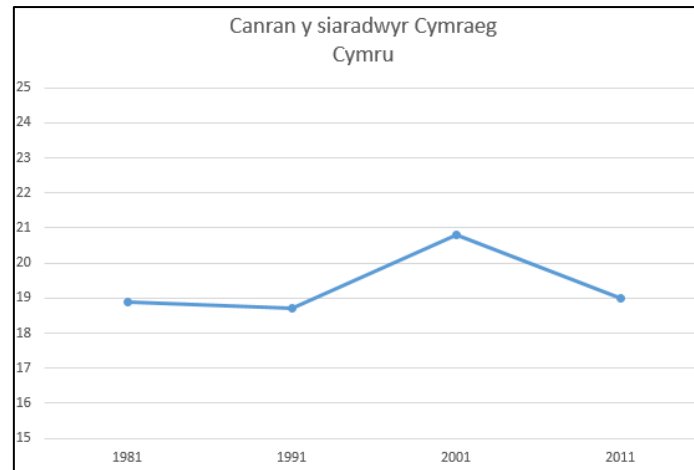
Cyffredinol

O edrych ar y darlun cenedlaethol, noda canlyniadau Cyfrifiad 2011 fod 3.1 miliwn o breswylwyr yng Nghymru yn 2011. Rhwng 2001 a 2011 disgynnodd y ganran o'r boblogaeth a oedd yn medru'r Gymraeg o 20.5% i 19%. Gostyngodd nifer y siaradwyr hefyd, er y bu cynnydd yn y boblogaeth, o 582,000 yn 2001 i 562,000 erbyn 2011.⁵

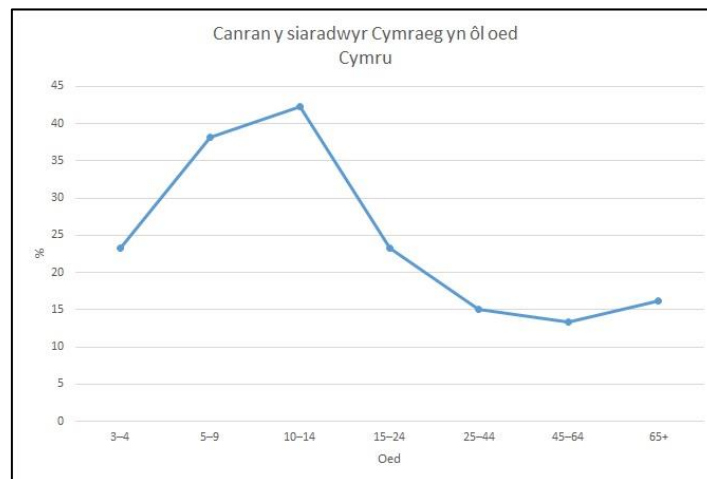
³ Dylan Phillips, *Cyfrifiad 2011: Y Gymraeg yn Sir Gaerfyrddin* (2014), 3.

⁴ Comisiynydd y Gymraeg a Llywodraeth Cymru, *Y defnydd o'r Gymraeg yng Nghymru, 2013–15* (2015). Trafodir y defnydd o'r Gymraeg ymhellach ar ddiwedd y bennod hon.

⁵ <http://www.bbc.co.uk/cymrufyw/20639235> (cyrchwyd 14 Hydref 2016).



Oed



Plant a phobl ifanc dan 14 oed yw'r grŵp oed lle y mae'r ganran uchaf o siaradwyr Cymraeg. Mae hyn i'r gwrthwyneb i'r duedd a welir o'i gymharu â rhai ieithoedd lleiafrifol eraill. Er enghraifft, yn Llydaw, mae 10 gwaith yn llai o bobl ifanc yn siarad y Lydaweg na phobl hŷn.⁶

Yn ôl Graddfa Bylchu Rhwng Cenedlaethau Joshua Fishman, y lefel isaf cyn marwolaeth iaith yw sefyllfa lle y mae'r rhan fwyaf o siaradwyr yr iaith leiafrifol yn hen ac yn ynysig yn gymdeithasol.⁷ Wrth ddadansoddi'r shiftt iaith yn y gwledydd Celtaidd, dywedodd y sosioieithydd Kenneth MacKinnon y caiff shiftt iaith ei gwrthdroi pan fydd yr iaith dan sylw yn

⁶ www.ouest-france.fr/moins-de-200-000-personnes-parlent-le-breton-319002 (cyrchwyd 27 Tachwedd 2017).

Mae 120,000 o bobl dros 60 oed yn siarad y Lydaweg, gyda 12,000 o bobl ifanc rhwng 15 a 40 oed yn ei siarad.

⁷ Joshua Fishman, *Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages* (Bryste, 1991).

gryfach ymhlith pobl ifanc o'i gymharu â'u rhieni.⁸ Mae digon o gefnogaeth, felly, i'r gred bod iaith sy'n dibynnu ar y genhedlaeth hŷn i'w chynnal yn iaith fregus.

O ystyried yr uchod, ymddengys fod y Gymraeg mewn sefyllfa ffafriol. Fodd bynnag, gallai'r ffigyrau uchod hefyd fod yn brawf mai yn yr ysgol yn unig y siaredir y Gymraeg, ac na chaiff ei defnyddio gan y siaradwyr wedi iddynt adael yr ysgol.

Trosglwyddo'r Gymraeg

Credai'r cymdeithasegwr ieithyddol, Joshua Fishman, mai'r prif fygythiad i ddyfodol iaith yw diffyg trosglwyddiad iaith o genhedlaeth i genhedlaeth, gan fod hynny wrth reswm yn lleihau nifer y siaradwyr, sydd, yn ei dro, yn lleihau nifer y swyddogaethau sydd gan yr iaith honno. Dadleua mai trosglwyddiad iaith yw'r ffactor bwysicaf wrth adfer iaith gan ddweud:

*Without intergenerational mother tongue transmission...no language maintenance is possible. That which is not transmitted cannot be maintained.*⁹

Credai y dylai sicrhau trosglwyddiad iaith rhwng cenedlaethau fod yn greiddiol yn yr ymdrechion i ddiogelu ac adfer ieithoedd sydd dan fygythiad. Ychwanegodd bod ffactorau eraill megis deddfu, addysg, arwyddion a ffurflenni yn prynu amser yn unig, yn hytrach nag yn fodd cynaliadwy i ddiogelu'r iaith yn yr hirdymor. Ychwanegodd fod y Ffrangeg yn Québec a'r Gatalaneg wedi goroesi oherwydd bod cyfraddau trosglwyddo'r ieithoedd hynny yn uchel.

Mae iaith y cartref yn ffactor bwysig iawn wrth ddylanwadu ar yr iaith a siarada'r unigolion y tu allan i'r cartref ym marn Hywel Jones. Dywedodd: 'Mae pobl sydd â'r Gymraeg yn brif iaith gartref yn dueddol o wneud mwy o ddefnydd o'r iaith na siaradwyr eraill.'¹⁰ Gellid ystyried yr aelwyd yn gadarnle i'r iaith gan nad yw'r ffactorau allanol, megis iaith y gymuned neu'r gweithle, neu symudoledd poblogaeth yn effeithio ar yr iaith a siaredir yn y cartref. Hyd yn oed mewn cymuned fwyafrifol Saesneg, pe cedwid yr iaith yn y cartref byddai gobaith y gellid ei throsglwyddo i'r genhedlaeth nesaf.

⁸ Kenneth MacKinnon, 'Reversing language shift: celtic languages today – any evidence?' *Journal of Celtic Linguistics*, 8 (Caerdydd, 2004), 118.

⁹ *Reversing Language Shift*, 113.

¹⁰ Hywel Jones, *Darlun ystadegol o sefyllfa'r Gymraeg* (2012), 55.

Er gwaetha hyn, gan fod y ganran o siaradwyr Cymraeg yn gostwng, mae'r tebygolrwydd y bydd dau berson sy'n siarad Cymraeg yn cyfarfod hefyd yn gostwng, sy'n arwain at lai o gyplau lle mae'r ddau riant yn medru'r Gymraeg. Yn naturiol, mae hyn yn effeithio ar y gyfradd drosglwyddo iaith.

Yn ôl Cyfrifiad 2011, mae 82% o blant 3–4 oed yn medru'r Gymraeg ar aelwydydd lle y mae dau riant yn siarad Cymraeg. Ar aelwydydd â dau riant, lle y mae un rhiant yn unig yn medru'r Gymraeg, y ganran yw 45%. Wrth edrych ar iaith y cartref, mae 10.3% o gartrefi Cymru yn aelwydydd Cymraeg, ac 11.9% yn gartrefi cymysg, sy'n golygu fod 77.7% o'r cartrefi yn rhai di-Gymraeg.¹¹

Rhwng 2002 a 2016 bu cynllun 'Twf' yn rhannu gwybodaeth am fanteision dwyieithrwydd mewn ymgais i annog rhieni i fagu eu plant yn ddwyieithog. Ariannwyd y cynllun gan Fwrdd yr Iaith a Llywodraeth Cymru, a'i nod oedd cynyddu cyfraddau trosglwyddo'r Gymraeg o fewn teuluoedd dwyieithog. Roedd 'Twf' yn targedu teuluoedd dwyieithog yn bennaf, lle yr oedd un rhiant yn unig yn siarad Cymraeg.

Fodd bynnag, cyhoeddodd y Llywodraeth y byddai cynllun newydd 'Cymraeg i Blant' yn disodli 'Twf' fis Ebrill 2016. Collwyd swyddi yn yr ardaloedd a ystyrid yn gadarnleoedd i'r Gymraeg. Dadleuai'r Llywodraeth mai sail y penderfyniad hwn oedd canolbwyntio ar flaenoriaethu'r ardaloedd hynny lle mae'r Gymraeg ar ei gwannaf.¹² Drwy wneud hynny anghofir am yr ardaloedd hynny lle mae'r Gymraeg yn prysur golli ei thir. Drwy ganolbwyntio ar yr ardaloedd gwan yn unig, gellid dadlau bod y Llywodraeth yn rhoi rhwydd hynt i'r ardaloedd a arferai fod yn gadarnleoedd ddirywio ac mai canolbwyntio ar yr ardaloedd lle mae'r Gymraeg yn prysur ddiflannu a ddylai fod yn flaenoriaeth i'r Llywodraeth. Drwy ddiddymu cynllun 'Twf', gellid dadlau fod y Llywodraeth wedi atal cynnydd yn yr unig grŵp oed a welodd gynnydd yn y ganran o siaradwyr yn y sir.

Yn Strategaeth 'Cymraeg 2050' Llywodraeth Cymru, nodir y disgwylia'r Llywodraeth y bydd y cynnydd bychan a welwyd rhwng Cyfrifiad 2001 a 2011 o ran nifer y plant 3–4 oed sy'n medru'r Gymraeg yn parhau erbyn Cyfrifiad 2021.¹³ Fodd bynnag, fel y nodwyd eisoes, roedd

¹¹ *Y Gymraeg yn Sir Gaerfyrddin*, 97.

¹² golwg360.cymru/newyddion/cymru/220696-deiseb-i-herior-cam-o-ddileu-twff (cyrchwyd 26 Hydref 2016).

¹³ Llywodraeth Cymru, *Cymraeg 2050: Miliwn o siaradwyr* (2017), 24.

cyfraniad 'Twf' yn allweddol i'r cynnydd hwn. Mae'n anodd amgyffred sut y gellid disgwyl yr un canlyniadau heb yr un ffactorau.

Yn ôl BI, cyn-aelod o staff Bwrdd yr Iaith, er bod y Llywodraeth wedi sefydlu cynllun 'Cymraeg i Blant' i ddisodli 'Twf', mae'r cynllun hwnnw yn hybu manteision addysg Gymraeg, yn hytrach na hybu trosglwyddiad iaith. Ychwanegodd ei bod yn rhy hwyr erbyn oed ysgol, gan fod rhieni yn siarad iaith â'u plant o'r eiliad y cânt eu geni. Nid yw'r Llywodraeth felly yn buddsoddi mewn trosglwyddiad iaith. Dywedodd BI hefyd mai trosglwyddiad iaith yn y cartref, ynghyd ag addysg, yw'r ffactorau pwysicaf wrth adfer iaith.¹⁴

Symudoledd Poblogaeth

Noda canlyniadau Cyfrifiad 2011 y ganwyd 26% o'r boblogaeth y tu allan i Gymru, ac roedd 20% o'r 26% yn fewnfudwyr o Loegr.¹⁵ Diffiniau 66% o'r boblogaeth eu hunain yn 'Gymry', gyda 57.5% o'r rhain yn diffinio eu hunain yn 'Gymry' yn unig.¹⁶

'Symudoledd poblogaeth yw'r her gyfredol fwyaf i hyfywedd y Gymraeg', yn ôl crynodeb o ganlyniadau Cynhadledd Fawr y Llywodraeth a gynhaliwyd yn 2013.¹⁷ Nid yw mewnffudol o reidrwydd yn ffactor negyddol, ond gan mai prin yw'r mewnffudwyr sy'n mynd ati i ddysgu'r Gymraeg, caiff mewnffudol effaith andwyol ar y Gymraeg yn yr ardaloedd Cymreiciaf. 5% yn unig o'r boblogaeth rhwng 45 a 64 oed a anwyd y tu allan i Gymru oedd yn medru siarad Cymraeg yn 2001.¹⁸ Yn ôl Harold Carter, mae 'poblogaeth mewnffudol o'r tu allan i Gymru yn gysylltiedig â cholli'r iaith [sic].'¹⁹

Er gwaetha hyn, prin yw'r trafod ar y pwnc hwn gan fod mewnffudol yn bwnc sensitif ac mae ar bobl ofn cael eu gweld yn hiliol. Mewn cyfweiliad ar raglen ar *BBC Radio Wales* yn 2001, mynegodd Seimon Glyn, Cyngorydd Sir yng Ngwynedd, ei farn ynghylch effaith andwyol mewnlfifiad ar gymunedau Cymraeg, gan gyfeirio at Ben Llŷn yn benodol. Dywedodd fod

¹⁴ Cyfweiliad, BI, 9 Mai 2017.

¹⁵ <http://www.bbc.co.uk/cymrufyw/20639235> (cyrchwyd 14 Hydref 2016).

¹⁶ webarchive.nationalarchives.gov.uk/20160105160709/http://www.ons.gov.uk/ons/rel/census/cyfrifiad-2011/ystadegau-allweddol-ar-gyfer-awdurdodau-unedol-yng-nghymru/index.html (cyrchwyd 14 Hydref 2016).

¹⁷ IAITH, *Iaith fyw: dweud eich dweud. Canlyniadau'r ymarferiadau ymgynghori* (2013), 4.

¹⁸ *Darlun ystadegol o sefyllfa'r Gymraeg*, 4.

¹⁹ Harold Carter, *Mewnffudol a'r Iaith Gymraeg* (Casnewydd, 1988), 8.

amharodrwyrdd y mewnfudwyr sy'n mewnfudo i'r ardaloedd Cymraeg i ddysgu'r Gymraeg yn fygythiad i ddiwylliant cynhenid Cymru. Dywedodd hefyd fod y Saesneg yn iaith estron ym Mhen Llŷn, ac y dylai pobl ifanc leol gael blaenoriaeth dros bensïynwyr o Loegr yn y farchnad dai.²⁰ Arweiniodd hyn at lu o gyhuddiadau yn galw Seimon Glyn yn 'hiliol'.²¹

Fel y nodwyd eisoes, nid yw mewnfudo o reidrwydd yn ffactor negyddol, ond mae'r mewnfudwyr sy'n mynd at i ddysgu'r Gymraeg yn rhugl yn brin. Mae canlyniadau Cyfrifiad 2011 yn dangos yn ddiamheuol y caiff mewnfudo effaith andwyol ar y Gymraeg. Er enghraifft, 47.3% o boblogaeth gyffredinol Ceredigion sy'n medru'r Gymraeg. Fodd bynnag, o edrych ar y ffigwr ar gyfer y rhai a anwyd yng Nghymru yn unig, mae'r ffigwr yn codi i 74.6%.²² Felly, o eithrio mewnfudwyr, byddai bron dri chwarter poblogaeth Ceredigion yn siaradwyr Cymraeg. Awgryma hyn fod dybryd angen am fesurau i gymathu mewnfudwyr yn yr ardaloedd Cymraeg.

Mewn ymateb i'r holiadur ar gyfer yr ymchwil hon, dywedodd un ymatebwr mai 'mewnlifiad' yw'r brif her sy'n wynebu'r Gymraeg yn y gymuned (Aberystwyth), ond mai'r rheswm am hynny yw nad oes digon o gefnogaeth ac anogaeth i'r mewnfudwyr i ddysgu'r Gymraeg. Mewn cymhariaeth, wrth edrych ar y sefyllfa yn y Deyrnas Gyfunol, mae'n ofynnol i fewnfudwyr o dramor ddysgu'r Saesneg i ddod yn ddinaswyr Prydeinig. Cynigir gwersi Saesneg am ddim iddynt, hyd yn oed yn ardaloedd Cymreiciaf Cymru. Nid oes yr un ddyletswydd gyfreithiol na chymdeithasol ar fewnfudwyr i Gymru i ddysgu'r Gymraeg.

Nid mewnfudo yw'r unig ffactor symudoledd a gaiff effaith ar y Gymraeg. Caiff allfudo hefyd effaith andwyol ar y Gymraeg, gan fod 5,200 o siaradwyr Cymraeg yn allfudo i Loegr bob blwyddyn.²³ Yn gyffredinol, mae pobl yn symud allan o'u cymunedau oherwydd diffyg swyddi, prisiau tai uchel, ac i astudio. Pobl ifanc yw'r grŵp oed sydd fwyaf tebygol o allfudo. Yn ogystal, caiff allfudo o'r ardaloedd Cymraeg i'r ardaloedd mwy Seisnigaidd yng Nghymru hefyd effaith negyddol ar y Gymraeg.

²⁰ BBC Radio Wales, Rhaglen Sarah Dickins, 17 Ionawr 2001.

Gweler hefyd: Simon Brooks (gol.), *Llythrau at Seimon Glyn* (Tal-y-bont, 2001).

²¹ Gweler: Simon Brooks, 'The idioms of race: the 'racist nationalist' in Wales as bogeyman', *The Idiom of Dissent*, gol: Chapman, Robin T (Llandysul, 2006).

²² Cwmni Iaith, *Proffil iaith Ceredigion* (2016), 8. Mae'r ffigyrau yn cynnwys y myfyrwyr, yn ystod y tymor coleg.

²³ Cymdeithas yr Iaith Gymraeg, *Miliwn o Siaradwyr Cymraeg – Gweledigaeth 2016 Ymlaen* (2015), 4.

Sgiliau

Wrth graffu ar y ffigyrau ynghylch sgiliau iaith Cymraeg y boblogaeth gellir mesur y shiftt iaith a sefyllfa'r iaith yn gyffredinol. Mae nifer o gymdeithasegwyr iaith wedi datgan bod sefydlogrwydd iaith yn dibynnu ar bobl i allu ysgrifennu a'i darllen yn ogystal â'i siarad, ac mai sgiliau darllen ac ysgrifennu yw'r sgiliau cyntaf i'w colli pan fydd shiftt iaith ar waith.²⁴ Mae diffyg sgiliau darllen ac ysgrifennu yn awgrymu nad oes cymaint o ymdrech yn cael ei roi i ddysgu sgiliau llythrennedd, oherwydd gellid dysgu siarad a deall iaith drwy ei chodi gan gyfoedion.

Er mai 19% o boblogaeth Cymru a nododd eu bod yn medru siarad Cymraeg, nododd 73.3% nad oedd ganddynt sgiliau iaith o gwbl. Golyga hyn fod 27% o'r boblogaeth yn credu bod ganddynt ryw fath o afael ar y Gymraeg. O'r 27% hyn, roedd dros dri chwarter ohonynt yn medru siarad, darllen ac ysgrifennu Cymraeg. O'r pedair sgil, 'deall' oedd y sgil yr oedd y mwyafrif o bobl yn meddu arni. Dywedodd 22.8% eu bod yn medru deall Cymraeg.²⁵

²⁴ Gweler: E. G. Bowen a Harold Carter, 'The distribution of the Welsh language in 1975: An analysis', *Geography*, 60 (1975), 1–15.

²⁵ <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20160105160709/http://www.ons.gov.uk/ons/publications/reference-tables-welsh.html?edition=tcn%3A77-291142> (cyrchwyd 14 Hydref 2016).

Proffiliau ieithyddol

Mae'r adran hon yn cynnwys proffil ieithyddol o'r ardaloedd y mae'r prif Ganolfannau Cymraeg a astudir wedi eu lleoli ynddynt, er mwyn deall cefndir ieithyddol yr ardaloedd. Mae canolfan yr Atom yn sir Gaerfyrddin, Canolfan Soar ym Merthyr Tudful, y Saith Seren yn Wrecsam, yr Hen Lyfrgell yng Nghaerdydd a Thŷ Tawe yn Abertawe.

Sir Gaerfyrddin

Sir Gaerfyrddin a gollodd y ganran fwyaf o siaradwyr Cymraeg o holl awdurdodau lleol Cymru yng Nghyfrifiad 2011. Gostyngodd y ganran o siaradwyr Cymraeg yn y sir o 50.3% yn 2001 i 43.9% erbyn 2011, sef colled o 6.4%, yn ychwanegol at y gostyngiad o 4.5% a fu rhwng 1991 a 2001. Dyma'r tro cyntaf erioed i'r ganran ostwng yn is na'r hanner yn y sir. Gostyngodd nifer y siaradwyr yn ogystal; collwyd 6,148 o siaradwyr o 84,196 yn 2001 i 78,048 erbyn 2011, a hynny er bod poblogaeth y sir wedi cynyddu.²⁶

Er mai dyma'r sir a chanddi'r nifer fwyaf o siaradwyr Cymraeg o holl awdurdodau lleol Cymru, er mwyn i'r Gymraeg ffynnu ar lefel gymunedol mae angen i ddwysedd y siaradwyr Cymraeg fod yn uchel. Yn ôl nifer o sosioieithyddwyr a chynllunwyr iaith, mae angen i ganran y siaradwyr Cymraeg mewn cymuned fod yn 70% i'r Gymraeg gael ei hystyried yn iaith gymunedol.²⁷

Yn 'Iaith Pawb', strategaeth iaith Llywodraeth Cymru (2003), gosodwyd y targed 'bod y lleihad yn nifer y cymunedau lle mae'r Gymraeg yn cael ei siarad gan dros 70% o'r boblogaeth yn cael ei atal' erbyn 2011.²⁸ Ni chyrrhaeddwyd y targed hwn, oherwydd bu gostyngiad yn nifer y wardiau â chanran siaradwyr Cymraeg o 70%, o 54 cymuned yn 2001 i 39 cymuned erbyn 2011.²⁹

²⁶ comisiynyddygyymraeg.cymru/Cymraeg/Polisi,%20ymchwil%20a%20data/Data%20Cyfrifiad/Pages/Cyfrifiad2011 (cyrchwyd 20 Hydref 2016).

²⁷ Hywel Jones, 'Goblygiadau newid ym mhroffeil oedran siaradwyr Cymraeg', *Gwerddon*, 2 (e-gyfnodolyn), 12.

²⁸ Llywodraeth Cymru, *Iaith Pawb: Cynllun Gweithredu Cenedlaethol ar gyfer Cymru Ddwylieithog* (2003), 15.

²⁹ Iwan Edgar, 'Y Fro Gymraeg Heddiw', *Pa Beth yr Aethoch Allan i'w Achub?*, gol. Simon Brooks a Richard Glyn Roberts (Llanrwst, 2013). Mae'r cymunedau 70%+ yn sir Fôn, Gwynedd, ac un yng Nghonwy.

Eglura Hywel Jones i'r Llywodraeth benderfynu ar y ganran o 70% fel trothwy oherwydd y gellir cyfrifo'r tebygolrwydd o ddau siaradwr Cymraeg yn cyfarfod ar hap gyda'r fformiwla $p=x^2$, lle y mae x yn cynrychioli canran y boblogaeth sy'n medru'r Gymraeg. Felly, pan fo x yn 0.7, byddai 0.49 o debygolrwydd y byddai dau siaradwr Cymraeg yn cyfarfod ar hap yn y gymuned honno. Mewn cymuned sydd â 70% yn siaradwyr Cymraeg, mae'r siawns y bydd siaradwr Cymraeg yn cyfarfod â siaradwr Cymraeg arall ar hap bron yn 50%.³⁰ Fodd bynnag, nid yw'r fformiwla hwn yn ystyried ffactorau cymdeithasol. Oherwydd natur cymdeithas, nid yw pobl yn gyffredinol yn cyfarfod ar hap, ond yn cymysgu â'u rhwydweithiau unigol. Yn ogystal, mae amharodrwydd a diffyg hyder siaradwyr Cymraeg i ddechrau sgwrs yn Gymraeg yn gyffredinol hefyd yn ffactor i'w hystyried.

Dylid ystyried yn fanylach yr amharodrwydd i ddewis dechrau sgwrs yn Gymraeg. Gellid dadansoddi'r penderfyniad hwn drwy ystyried ei fod yn benderfyniad pragmataidd. Er enghraifft, mewn ardal fwyafrifol Saesneg, gall unigolyn ystyried mai cyfarch dieithryn yn Saesneg fydd yn esgor ar y canlyniad mwyaf effeithiol yn ymarferol. Gellid hefyd ystyried cysyniad Bourdieu o '*habitus*' yn hyn o beth. Mae *habitus* yn pwysleisio grym arferiad ar benderfyniadau, ac yn dehongli gweithredoedd fel rhai greddfodol na fyfyrir yn eu cylch. Mae *habitus* yn rhywbeth a ddyfeisir drwy broses gymdeithasol, sy'n dylanwadu ar benderfyniadau unigolion yn ddjarwybod iddynt.³¹ O ystyried y dehongliadau hyn, gellid dadlau mai amgylchiadau cymdeithasol sy'n peri'r amharodrwydd i ddechrau sgwrs yn Gymraeg, yn hytrach na diffyg hyder y siaradwr yn bersonol.

Yn genedlaethol, gwelwyd cynnydd net o 53,918 yn nifer y siaradwyr Cymraeg rhwng 1991 a 2011.³² Yn yr un cyfnod gwelodd sir Gaerfyrddin golled net o 11,165 o siaradwyr.³³ Amlygir difrifoldeb y sefyllfa o gofio yr ystyrid sir Gaerfyrddin yn un o gadarnleoedd y Gymraeg. Mae hyn yn dra gwahanol i'r ffigyrau ganrif yn ôl, lle y siaradai naw ym mhob deg o boblogaeth y sir y Gymraeg yn 1901.³⁴ Dengys y graff isod cymaint, a pha mor gyflym, y gostyngodd y ganran o siaradwyr Cymraeg yn sir Gaerfyrddin.

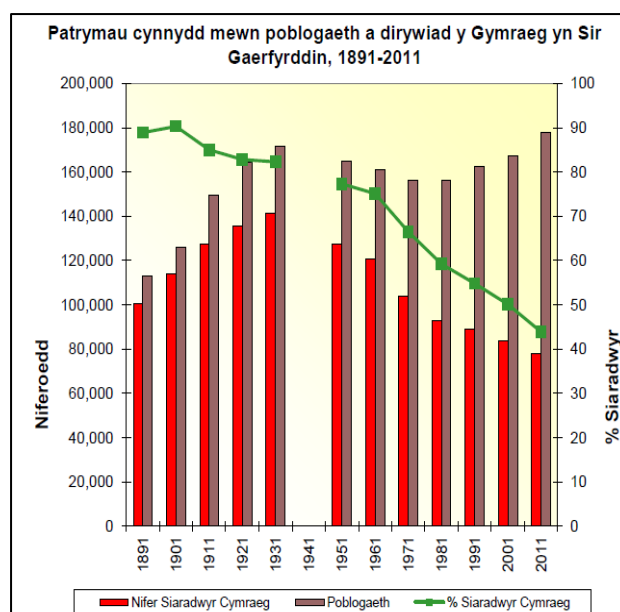
³⁰ Hywel Jones, 'Goblygiadau newid ym mhroffeil oedran siaradwyr Cymraeg', *Gwerddon*, 2 (e-gyfnodolyn), 13.

³¹ <http://www.powercube.net/other-forms-of-power/bourdieu-and-habitus/> (cyrchwyd 17 Ionawr 2018).

³² Dylan Phillips, *Cyfrifiad 2011: Y Gymraeg yn Sir Gaerfyrddin* (2014), 6.

³³ *Y Gymraeg yn Sir Gaerfyrddin*, 7.

³⁴ *Y Gymraeg yn Sir Gaerfyrddin*, 3.



35

O droi at y ffigyrau ar lefel wardiau, gwelir nad oes yr un ward yn sir Gaerfyrddin lle y mae dros 70% o boblogaeth y ward yn siarad Cymraeg, ac mewn pum ward yn unig y mae dros 60% o'r boblogaeth yn siarad Cymraeg.³⁶ Disgynnodd y ganran ym mhob un ward yn y sir yn ystod y ddegawd rhwng 2001 a 2011. O edrych ar Gaerfyrddin, prif dref y sir, gostyngodd canrannau'r siaradwyr Cymraeg yn nhair ward y dref o dan 40%.³⁷

Dengys y tabl isod ffigyrau ynghylch sgiliau Cymraeg trigolion Caerfyrddin, sir Gaerfyrddin ac yn genedlaethol.³⁸

	Poblogaeth	Cyfanswm siaradwyr Cymraeg	Siarad yn unig	Siarad, darllen ac ysgrifennu	Dim sgiliau Cymraeg
Tref Caerfyrddin	10,638	5,123 37.6%	886 6.6%	3,679 26.9%	6,241 45.6%
Sir Gaerfyrddin	177,642	78,048 43.9%	11,919 6.7%	58,321 32.8%	74,355 41.9%
Cymru	2,955,841	562,016 19.0%	80,429 2.7%	430,717 14.6%	2,167,987 73.3%

³⁵ Y Gymraeg yn Sir Gaerfyrddin, 5. Ni chynhaliwyd Cyfrifiad yn 1941 oherwydd y Rhyfel.

³⁶ Y Gymraeg yn Sir Gaerfyrddin, 9. Y pump ward yw Pontyberem, Llannon, Gorslas, Cwarter Bach a Phenygroes.

³⁷ Y Gymraeg yn Sir Gaerfyrddin, 9.

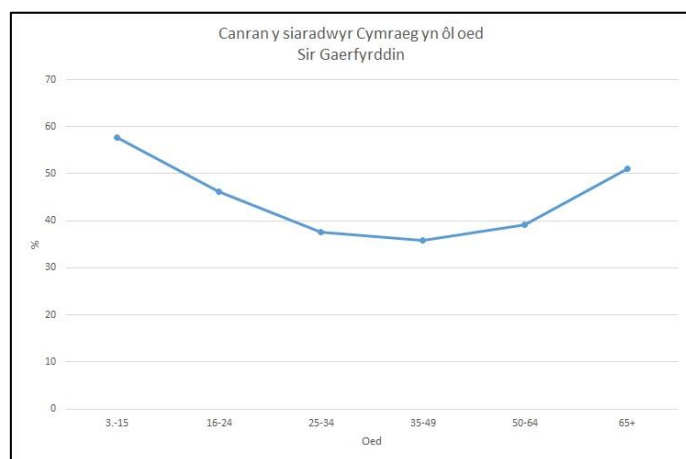
³⁸ Y Gymraeg yn Sir Gaerfyrddin, 90.

Arferai'r Cyfrifiad ofyn a yw'r ymatebwr yn uniaith Gymraeg, ond diddymwyd y cwestiwn hwn yn 1981, a bellach cymerir yn ganiataol y gall pawb yng Nghymru siarad Saesneg. Dengys y tabl isod y gostyngodd y ganran o siaradwyr uniaith Gymraeg yn sir Gaerfyrddin o 56.2% yn 1891 i 2.1% erbyn 1981. O ystyried pa mor gyflym y gall shifft iaith ddigwydd, nid yw'n annichon y gallai'r shifft fynd gam ymhellach, gyda phoblogaeth ddwyieithog yn troi'n boblogaeth uniaith Saesneg.³⁹

SIARADWYR UNIAITH GYMRAEG (3 oed a throsodd)	Nifer	Canran (%)
1891	63,345	56.2
1901	44,901	35.6
1911	30,705	20.5
1921	27,063	16.6
1931	15,728	9.2
1951	7,302	4.4
1961	3,976	2.5
1971	4,500	2.9
1981	3,211	2.1
1991	-	0.0

40

Oed



Plant a phobl ifanc 3–15 oed yw'r grŵp sydd â'r ganran uchaf o siaradwyr Cymraeg yn sir Gaerfyrddin. Ar ôl 15 oed mae'r ganran o siaradwyr Cymraeg yn graddol ddisgyn. Dylid cwestiynu pam y mae'r ffigwr hwn yn gostwng wrth i'r bobl ifanc dyfu, a pham eu bod yn colli eu Cymraeg?

³⁹ Y Gymraeg yn Sir Gaerfyrddin, 23.

⁴⁰ Y Gymraeg yn Sir Gaerfyrddin, 23.

Cynigia'r ystadegydd Hywel Jones esboniad am hyn. Gan mai rhiant sy'n cwblhau'r ffurflen ar ran y plentyn, awgryma fod gan y rhiant fwy o hyder yng ngallu ei blentyn i siarad Cymraeg nag sydd gan yr unigolyn 22 oed yn ei allu ei hun ddeng mlynedd yn ddiweddarach.⁴¹ Gwelir, felly, efallai nad yw'r bobl ifanc 22 oed o reidrwydd wedi colli eu Cymraeg, ond yn hytrach colli'r hyder i ddatgan eu bod yn ei medru. Ar y llaw arall, dichon fod datganiad yr unigolion ifanc 22 oed yn nes at y gwirionedd ar y pryd, ac o ran eu hyfedredd cynharach yn ogystal. Gallai'r rhieni a gwblhaodd y Cyfrifiad ar eu rhan gredu fod Cymraeg eu plant yn well nag y mae mewn gwirionedd, a byddai'n hawdd credu hynny os yw'r plant yn derbyn addysg Gymraeg.

Awgryma Dylan Phillips mai'r system addysg sydd i'w gyfrif am gynyddu a chynnal y siaradwyr Cymraeg ifanc.⁴² Fodd bynnag, gellid dadlau bod perygl mewn dibynnu'n ormodol ar addysg i greu siaradwyr Cymraeg oherwydd y gallai plant a phobl ifanc gysylltu'r Gymraeg gydag ysgol a'r byd addysg, ac ni fyddant yn ei gweld yn berthnasol i'w bywydau bob dydd.⁴³

Nid yw'r ychydig obaith a welwyd yng Nghyfrifiad 2011 ymhlith plant ifanc yn parhau yn hir. Pobl ifanc 25–34 oed yw'r grŵp oed â'r ganran isaf o siaradwyr Cymraeg yn y sir. Awgryma Dylan Phillips fod hyn yn destun pryder o feddwl mai dyma'r bobl fydd fwyaf tebygol o fagu plant.⁴⁴

Yn draddodiadol ystyrid oedolion hŷn yn grŵp oed dibynadwy o ran cynnal y Gymraeg. Fodd bynnag, gostyngodd y ganran o siaradwyr Cymraeg yn y grŵp oed 50–64 oed gan 16.5%, o 55.6% yn 2001 i 39.1% erbyn 2011. Oedolion 85 oed a throsodd yw'r grŵp oed â'r ail ganran uchaf o siaradwyr Cymraeg yn sir Gaerfyrddin, ar ôl y grŵp 3–15 oed. Ar un llaw, mae'n galonogol fod cynifer o oedolion hŷn yn medru'r Gymraeg, ond ar y llaw arall nid yw iaith sy'n dibynnu ar y genhedlaeth hŷn i'w chynnal yn sefyllfa gynaliadwy gan fod marwolaethau'n golygu na fydd llawer o'r unigolion hynny'n fyw ymhen deng neu ugain mlynedd. Gweler sefyllfa'r Llydaweg i brofi hyn lle y mae'r iaith ar drai. Nodwyd eisoes bod 10 gwaith yn llai o

⁴¹ <http://statiaith.com/blog/cyfrifiad-2011/siartiau-am-y-gymraeg-o-gyfrifiad-2011/cymharu-cyfrifiad-2011-a-chyfrifiadau-blaenorol/> (cyrchwyd 20 Hydref 2016).

⁴² *Y Gymraeg yn Sir Gaerfyrddin*, 16.

⁴³ Trafodir hyn ymhellach yn yr adran ar y defnydd o'r Gymraeg ar ddiwedd y bennod hon.

⁴⁴ *Y Gymraeg yn Sir Gaerfyrddin*, 16.

bobl ifanc yn siarad y Llydaweg na phobl hŷn, ac mae'r iaith yn parhau i weld gostyngiad yn nifer ei siaradwyr.⁴⁵

Addysg

Mae'r system addysg yn chwarae rôl flaenllaw yn dylanwadu ar yr iaith mae plentyn yn ei siarad, ac mae ychydig dros hanner y plant yn sir Gaerfyrddin yn derbyn addysg cyfrwng Cymraeg.⁴⁶ Dengys y tabl isod nifer yr ysgolion Cymraeg, Saesneg a dwyieithog yn sir Gaerfyrddin yn 2014.⁴⁷

Ysgolion cynradd:

Cyfrwng Cymraeg	Dwy ffrwd	Trawsnewidiol ⁴⁸	Saesneg ⁴⁹	Saesneg ⁵⁰
58	13	3	6	24

Ysgolion uwchradd:

Dwyieithog 2A ⁵¹	Dwyieithog 2B ⁵²	Saesneg ⁵³	Saesneg ⁵⁴
3	2	2	5

Ers cyhoeddi'r ffigyrau uchod yn 2014, newidiwyd statws Ysgol Bro Myrddin o gategori 2A i ysgol Cyfrwng Cymraeg ym mis Medi 2016, a newidiwyd Ysgol Gynradd Llangennech o fod yn ysgol dwy ffrwd yn ysgol cyfrwng Cymraeg ym mis Medi 2017. Er bod hyn yn galonogol, noder bod bron hanner yr ysgolion uwchradd yn y sir yn ysgolion cyfrwng Saesneg, ac mai un ysgol uwchradd Gymraeg yn unig a geir.

⁴⁵ ouest-france.fr/moins-de-200-000-personnes-parlent-le-breton-319002 (cyrchwyd 27 Tachwedd 2017).

Mae 120,000 o bobl dros 60 oed yn siarad y Lydaweg, gyda 12,000 o bobl ifanc rhwng 15 a 40 oed yn ei siarad.

⁴⁶ Cyngor Sir Gaerfyrddin, *Adroddiad Blynnyddol 2015–16* (2016), 86.

⁴⁷ Adroddiad Gweithgor y Cyfrifiad Cyngor Sir Gaerfyrddin, *Y Gymraeg yn Sir Gâr* (2014), 16.

⁴⁸ Ysgolion trawsnewidiol: Ysgolion cyfrwng Cymraeg ond â defnydd sylweddol o'r Saesneg.

⁴⁹ Saesneg yn bennaf ond â defnydd sylweddol o'r Gymraeg hefyd.

⁵⁰ Cyfrwng Saesneg yn bennaf.

⁵¹ O leiaf 80% o'r pynciau, ac eithrio'r Gymraeg a'r Saesneg, yn cael eu dysgu drwy gyfrwng y Gymraeg yn unig.

⁵² O leiaf 80% o'r pynciau, ac eithrio'r Gymraeg a'r Saesneg, yn cael eu dysgu drwy gyfrwng y Gymraeg ond fe'u haddysgir drwy gyfrwng y Saesneg hefyd.

⁵³ Saesneg yn bennaf ond â defnydd sylweddol o'r Gymraeg.

⁵⁴ Saesneg yn bennaf, ond efallai y gellir dewis dysgu un neu ddau o bynciau drwy'r Gymraeg.

Mae 'Cynllun Strategol y Gymraeg mewn Addysg Sir Gaerfyrddin' yn amlinellu sut y bydd y cyngor yn cyflawni nodau a thargedau 'Strategaeth Addysg Cyfrwng Cymraeg Llywodraeth Cymru', sy'n cyflwyno gweledigaeth y Llywodraeth ynglŷn â system addysg sy'n ymateb i'r galw cynyddol am addysg Gymraeg. Mae'r cynllun yn gosod nodau a thargedau i gynyddu nifer y disgyblion sy'n cael eu haddysgu drwy gyfrwng y Gymraeg, symud ysgolion ar hyd y continwum iaith i ddod yn ysgolion categori iaith uwch, cynyddu nifer y teuluoedd sy'n trosglwyddo'r Gymraeg, darparu gwybodaeth a chodi ymwybyddiaeth o ddarpariaeth Gymraeg i rieni.

Mae'r ganran o blant 7 oed sy'n derbyn eu haddysg drwy gyfrwng y Gymraeg yn sir Gaerfyrddin wedi codi dros y pedair blynedd ddiwethaf, o 54.9% yn 2013⁵⁵ i 58% erbyn 2017.⁵⁶ O edrych ar y darlun ehangach yn genedlaethol, roedd 22% o blant 7 oed yn 2015–16 yn derbyn eu haddysg drwy gyfrwng y Gymraeg. Mae Llywodraeth Cymru wedi gosod targedau i gynyddu'r ffigwr hwn i 30% erbyn 2031, ac i 40% erbyn 2050.⁵⁷ Felly, mae sir Gaerfyrddin yn cymharu'n ffafriol iawn â'r cyfartaledd cenedlaethol.

Cynyddodd canran y myfyrwyr sy'n astudio ar gyfer pump neu fwy o gymwysterau TGAU drwy gyfrwng y Gymraeg o 55% yn 2010 i 67% erbyn 2016.⁵⁸ Cynyddu hefyd a wnaeth canran y myfyrwyr 16–19 oed sy'n astudio dau neu fwy o bynciau drwy gyfrwng y Gymraeg mewn ysgolion Cymraeg yn sir Gaerfyrddin, o 29% yn 2010 i 37% erbyn 2016.⁵⁹

Er bod y canlyniadau uchod yn dangos cynnydd ac yn cyfateb i'r targedau yng 'Nghynllun Strategol y Gymraeg mewn Addysg', bu gostyngiad yng nghanrannau'r disgyblion o ysgolion Cymraeg a dwyieithog a drosglwyddwyd i ysgolion uwchradd Cymraeg a dwyieithog yn y sir. Er y bu cynnydd o 91.4% yn 2010 i 93.7% erbyn 2013, gostyngodd y ganran i 80% erbyn 2015, a pharhau i fod yn 80% erbyn 2017.⁶⁰

⁵⁵ Cyngor Sir Gaerfyrddin, *Cynllun Strategol y Gymraeg mewn Addysg (CSyGA) 2014–2017*, 12. Cyrchwyd y wybodaeth hon yn ystod mis Hydref 2017, fodd bynnag, mae'r ddogfen honno bellach wedi ei diwygio. Yn ogystal, cyhoeddwyd y cynllun diweddaraf, *Cynllun Strategol y Gymraeg mewn Addysg Sir Gaerfyrddin 2017–2020*, ar 25 Mehefin 2018.

⁵⁶ Cais Rhyddid Gwybodaeth i Gyngor Sir Gaerfyrddin. Derbyniwyd yr wybodaeth ar 31 Hydref 2017.

⁵⁷ *Cymraeg 2050: Miliwn o siaradwyr*, 12.

⁵⁸ CSyGA, 28 a Chais Rhyddid Gwybodaeth.

⁵⁹ CSyGA, 29 a Chais Rhyddid Gwybodaeth.

⁶⁰ CSyGA, 54 a Chais Rhyddid Gwybodaeth.

Trosglwyddo'r Gymraeg

Fel y dengys y tabl isod, gwelwyd cynnydd bychan yn y nifer a'r ganran o blant 3–4 oed sy'n medru'r Gymraeg yn sir Gaerfyrddin, ac ystyrir mai dylanwad iaith y cartref sydd i'w gyfrif am hyn. Ni fu'r ganran mor uchel â hyn ymhlith plant 3–4 oed er 1961, pan oedd 51.9% o'r grŵp oed yn siarad Cymraeg. Ym marn Dylan Phillips, mae'r cynnydd hwn yn brawf o effeithiolrwydd y cynllun 'Twf.'⁶¹

Siaradwyr Cymraeg 3-15 oed Sir Gaerfyrddin, 2001 a 2011				
SIARADWYR CYMRAEG	2001		2011	
	Nifer	Canran (%)	Nifer	Canran (%)
3-4	1,651	41.7	1,901	45.5
5-9	6,444	60.5	5,814	60.0
10-14	6,889	61.2	6,392	60.1
3-15 OED	16,390	58.2	15,514	57.7

62

Yn ôl canlyniadau Cyfrifiad 2011, mae chwarter cartrefi sir Gaerfyrddin yn gartrefi Cymraeg eu hiaith, sydd 4% yn is na degawd ynghynt.⁶³ I ategu hyn, nid oes sicrwydd y bydd yr oedolion yn y cartrefi Cymraeg yn magu eu plant yn Gymraeg, yn enwedig yn y cartrefi cymysg. Cryfheir y ddamcaniaeth hon wrth graffu ar ganlyniadau'r Cyfrifiad. Gallai 76.7% o blant 3–4 oed sy'n byw mewn cartrefi Cymraeg siarad Cymraeg. Er bod hyn yn gynnydd bychan o 3.8% oddi ar 2001, mae bron chwarter y cartrefi Cymraeg yn dewis magu eu plant yn Saesneg. Mewn tair ward yn unig y mae 100% o'r cartrefi Cymraeg yn trosglwyddo'r Gymraeg i'r genhedlaeth nesaf.⁶⁴

Gwaethygu a wna'r sefyllfa o edrych yn fanylach ar y wardiau yn nhref Caerfyrddin. Gall 56.5% o blant 3–4 oed a fegir mewn cartrefi Cymraeg siarad Cymraeg yn ward gogledd Caerfyrddin, a 50% yn ward de Caerfyrddin. Golyga hyn fod bron hanner y teuluoedd lle y mae'r ddau riant yn medru'r Gymraeg yng Nghaerfyrddin yn dewis magu eu plant yn Saesneg.

Yn groes i'r disgwyl, efallai, mae'r sefyllfa i'w gweld yn well o edrych ar y gyfradd drosglwyddo mewn cartrefi cymysg. Bu mwy o gynnydd yn y gyfradd drosglwyddo mewn cartrefi cymysg o'i gymharu â chartrefi Cymraeg rhwng 2001 a 2011. Awgryma Dylan Phillips y gallai hyn fod

⁶¹ Y Gymraeg yn Sir Gaerfyrddin, 15.

⁶² Y Gymraeg yn Sir Gaerfyrddin, 15.

⁶³ Y Gymraeg yn Sir Gaerfyrddin, 18.

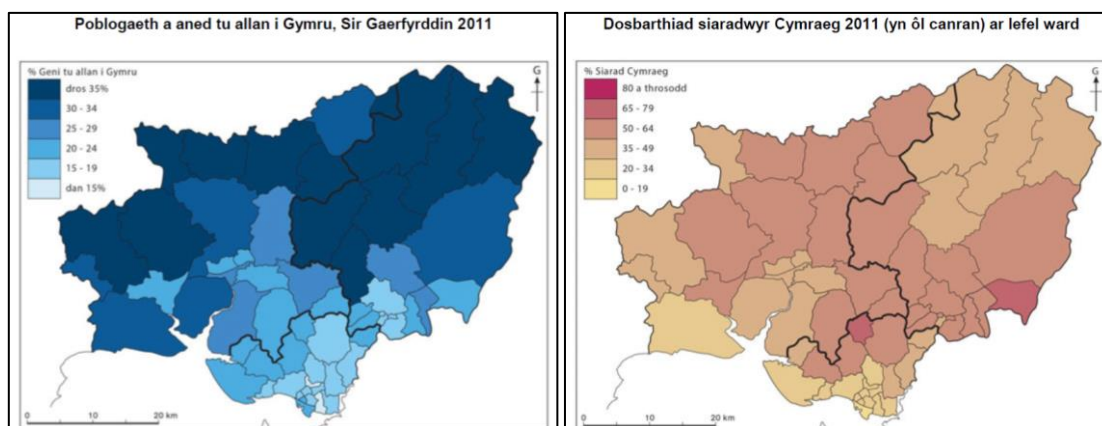
⁶⁴ Y Gymraeg yn Sir Gaerfyrddin, 19.

yn arwydd i 'Twf' ganolbwyntio ar dargedu teuluoedd lle y mae un rhiant yn unig yn medru'r Gymraeg, gan gymryd yn ganiataol y bydd cwpl lle y mae'r ddau riant yn medru'r Gymraeg yn magu eu plant yn Gymraeg.⁶⁵ Dyma ragdybiaeth gwbl resymol mewn ardal a ystyrid yn un o gadarnleoedd y Gymraeg.

Symudoledd Poblogaeth

Mewnfudo oedd y prif ffactor yn y cynnydd a welwyd ym mhoblogaeth sir Gaerfyrddin, yn ôl Dylan Phillips, gan fod cyfraddau geni a marw wedi aros yn gyson. Gwelwyd cynnydd o 93.3% yn nifer y boblogaeth a anwyd y tu allan i Gymru yn sir Gaerfyrddin rhwng 2001 a 2011.⁶⁶ Gan mai 4.1% yn unig o'r mewnfudwyr i sir Gaerfyrddin a oedd yn fewnfudwyr o'r tu allan i'r Deyrnas Gyfunol, mewnfudwyr o weddill gwledydd y Deyrnas Gyfunol a symudodd i'r sir, ac o Loegr yn benodol.⁶⁷ Yn ôl canlyniadau Cyfrifiad 2011 roedd 13.2% o boblogaeth y sir a anwyd y tu allan i Gymru yn medru'r Gymraeg, sydd 1.7% yn is na'r ganran yn 2001.

Dengys y mapiau isod y boblogaeth a aned y tu allan i Gymru, a dosbarthiad y siaradwyr Cymraeg yn sir Gaerfyrddin.⁶⁸ O gymharu'r mapiau, gwelir cydberthynas amlwg rhwng y wardiau â chanrannau is o'r boblogaeth sy'n medru'r Gymraeg, a'r wardiau â chanrannau uchel o fewnfudo. Dengys hyn yn ddi-gwestiwn fod mewnfudo yn Seisnigo cymunedau Cymraeg.



⁶⁵ *Y Gymraeg yn Sir Gaerfyrddin*, 21.

⁶⁶ *Y Gymraeg yn Sir Gaerfyrddin*, 6.

⁶⁷ *Y Gymraeg yn Sir Gaerfyrddin*, 6.

⁶⁸ *Y Gymraeg yn Sir Gaerfyrddin*, 27 a 10.

Yn yr un modd, mae'r canrannau uchaf o fewnfudwyr sy'n medru'r Gymraeg yn y wardiau hynny lle y mae'r ganran o siaradwyr Cymraeg yn gyffredinol yn uchel. Golyga hyn felly mai po uchaf yw dwysedd y siaradwyr Cymraeg, y mwyaf tebygol yw mewnfudwyr o fynd ati i ddysgu'r Gymraeg. Os clyw'r mewnfudwyr y Gymraeg yn cael ei siarad o'u cwmpas, maent yn fwy tebygol o weld gwerth yn ei dysgu.

Sgiliau

Er bod 43.9% o boblogaeth sir Gaerfyrddin yn medru siarad Cymraeg, mae 6.7% yn medru ei siarad yn unig, heb allu ei darllen nac ysgrifennu ynddi, ac mae 4.2% yn medru ei siarad a'i darllen ond methu ysgrifennu ynddi. Yn ôl canlyniadau Cyfrifiad 2011, mae canrannau uwch o'r boblogaeth yn siarad Cymraeg heb allu ei darllen na'i hysgrifennu ym mhob un o wardiau sir Gaerfyrddin.

O gymharu sefyllfa'r sir ag awdurdodau lleol eraill, mae sir Gaerfyrddin yn debycach i ardaloedd Seisnig y de-ddwyrain na'r ardaloedd a ystyrid yn gadarnleoedd i'r Gymraeg.

Mae Dylan Phillips yn darlunio sefyllfa'r Gymraeg yn y sir yn frawychus o onest:

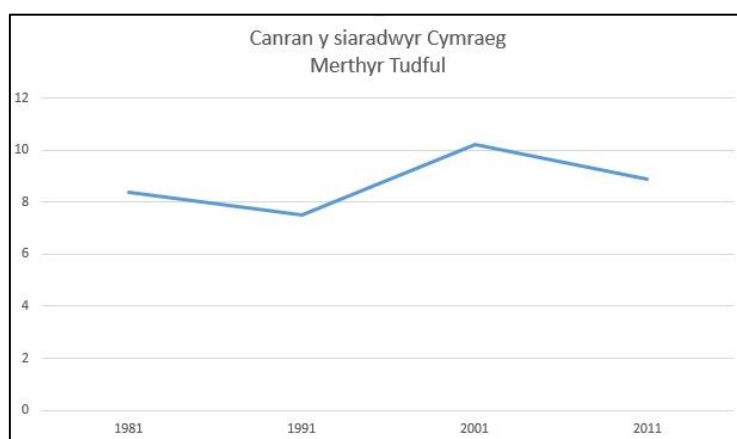
Mae'n amlwg mai parhau i golli tir mae'r Gymraeg yn Sir Gaerfyrddin o safbwynt niferoedd siaradwyr a chanrannau siaradwyr. Yn wir, ymddengys fod y dirywiad hwnnw yn cyflymu ac yn gwaethygu, a bod y darlun demograffig yn awgrymu'n gryf fod y Gymraeg yn prysur drengi yn rhai o gymunedau'r sir.⁶⁹

Ers cyhoeddi canlyniadau'r Cyfrifiad, sefydlwyd Canolfan Gymraeg yr Atom yng Nghaerfyrddin, mewn ymgais i Gymreigio'r dref. O gofio'r ffactorau a nodwyd uchod, dylid ystyried a yw sefydlu Canolfan Gymraeg yn ddigon i wrthdroi'r shifft iaith sydd mor amlwg ar waith yn y sir.

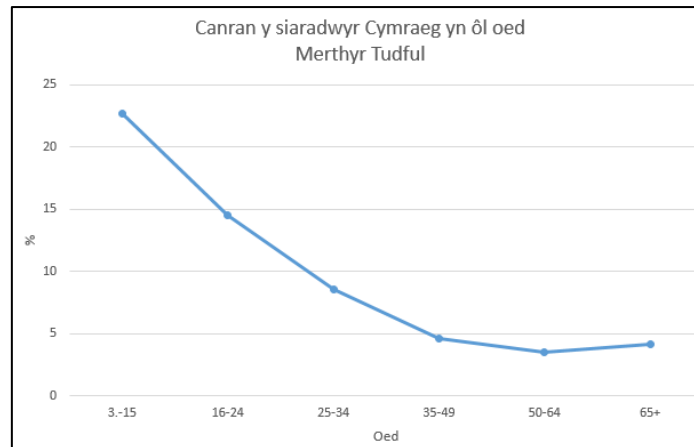
⁶⁹ Y Gymraeg yn Sir Gaerfyrddin, 13.

Merthyr Tudful

Nid oedd y gostyngiad yng nghanran y siaradwyr Cymraeg mor sylweddol yn ardaloedd y de-ddwyrain o'i gymharu â'r gorllewin. Yn ôl Cyfrifiad 2011, mae 5,028 o boblogaeth Merthyr Tudful yn medru siarad Cymraeg, sy'n cyfateb i 8.9% o boblogaeth y sir. Dyma'r sir â'r nifer isaf o siaradwyr Cymraeg o holl siroedd Cymru. Gostyngodd y ganran 1.3%, o 10.2% i 8.9%, ers 2001 a chollwyd 504 o siaradwyr. Er bod canran a nifer y siaradwyr Cymraeg yn sylweddol is nag yn sir Gaerfyrddin, nid oedd y gostyngiad yr un mor fawrychus. Gall hyn roi darlun twyllodrus, gan ei fod yn awgrymu nad yw'r shift iaith yn digwydd ar raddfa mor gyflym yma, ond mewn gwirionedd, mae'r shift iaith eisoes wedi digwydd yn yr ardal hon, ac mae'r shift iaith hwnnw ar waith yn sir Gaerfyrddin ar hyn o bryd.



Mae canran lawer yn uwch o blant a phobl ifanc yn medru'r Gymraeg o'i gymharu â'r genhedlaeth hyn ym Merthyr Tudful. Mae 22.7% o bobl ifanc 3–15 oed yn medru siarad Cymraeg, yna mae'r ganran yn parhau i ddisgyn wrth fynd drwy'r grwpiau oed nes cyrraedd 4.2% erbyn y grŵp oed 65+. Ymddengys bod y system addysg yn bwysig i greu siaradwyr Cymraeg, ond bod y disgyblion yn colli'r Gymraeg wedi iddynt adael yr ysgol. Gellid esbonio hyn drwy awgrymu fod dwysedd y siaradwyr Cymraeg mor isel fel ei bod yn anodd i'r bobl ifanc gael cyfle i siarad Cymraeg.

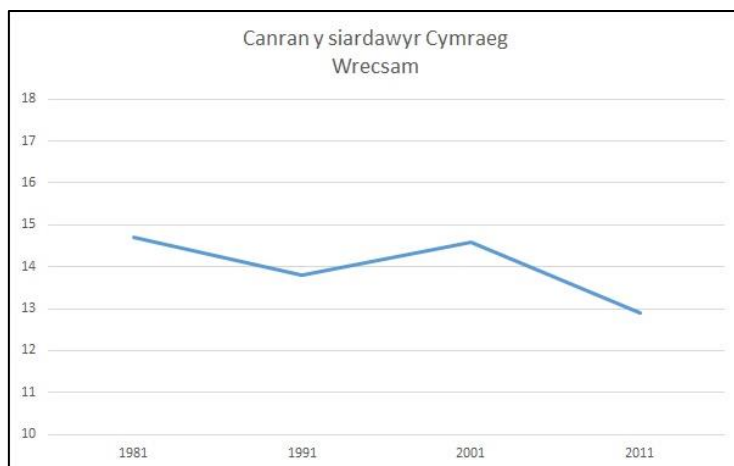


Er bod Merthyr Tudful ymhlith yr ardaloedd â'r ganran isaf o siaradwyr Cymraeg, mae hi hefyd ymhlith yr ardaloedd â'r hunaniaeth 'Gymreig' gryfaf. Mae 73.2% o boblogaeth y sir yn diffinio eu hunaniaeth fel 'Cymreig yn unig', o'i gymharu â'r cyfartaledd cenedlaethol o 57.5%. Dyma'r sir â'r ganran uchaf o'r boblogaeth sy'n diffinio 'dim hunaniaeth Seisnig' a 'dim hunaniaeth Brydeinig.' Awgryma hyn nad oes perthynas rhwng ymdeimlad o Gymreictod a'r gallu i siarad Cymraeg. Mae Merthyr Tudful ymhlith yr ardaloedd â'r ganran leiaf o fewnfudo, gyda 88.5% o boblogaeth y sir wedi eu geni yng Nghymru.

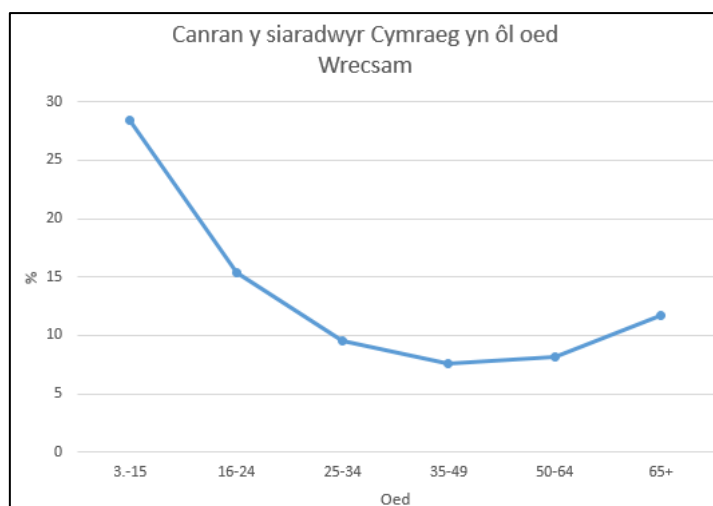
Yn wahanol i'r hyn a welir yn sir Gaerfyrddin, mae canran uwch o boblogaeth Merthyr Tudful yn medru darllen y Gymraeg nag sy'n medru ei siarad. Mae 9.6% o'r boblogaeth yn medru darllen y Gymraeg o'i gymharu â'r 8.9% sy'n medru ei siarad.

Wrecsam

Yn ôl Cyfrifiad 2011, mae 16,559 o drigolion Wrecsam yn medru siarad Cymraeg, sy'n cyfateb i 12.9% o'r boblogaeth, sydd ychydig yn uwch na'r ganran yng Nghaerdydd. Collwyd 1,446 o siaradwyr Cymraeg rhwng 2001 a 2011, sy'n cyfateb i -1.7%.

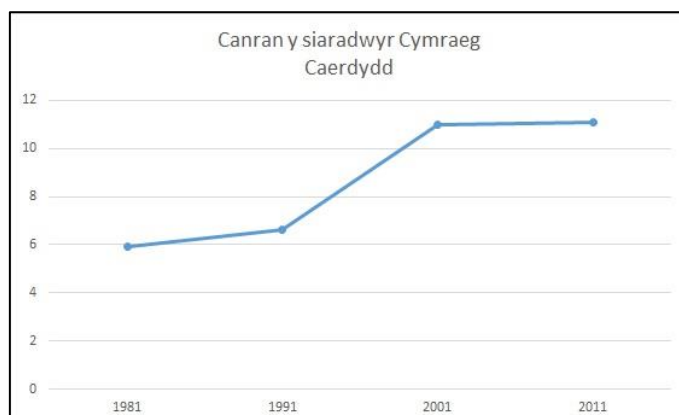


Er bod y ganran o siaradwyr yn debyg i Gaerdydd, mae patrwm y siaradwyr yn y grwpiau oed yn debycach i sir Gaerfyrddin a Cheredigion, gan fod y ganran yn gostwng wrth fynd drwy'r grwpiau oed, ond yna yn cynyddu dipyn erbyn y grŵp oed 65+. Ni welir y broses o shiftt iaith yn digwydd ar raddfa mor gyflym yn Wrecsam ar hyn o bryd. Fodd bynnag, dichon erbyn y Cyfrifiad nesaf, pan fydd marwolaethau'n golygu na fydd llawer o'r genhedlaeth hŷn yn fyw, y bydd y sefyllfa yn dra gwahanol.

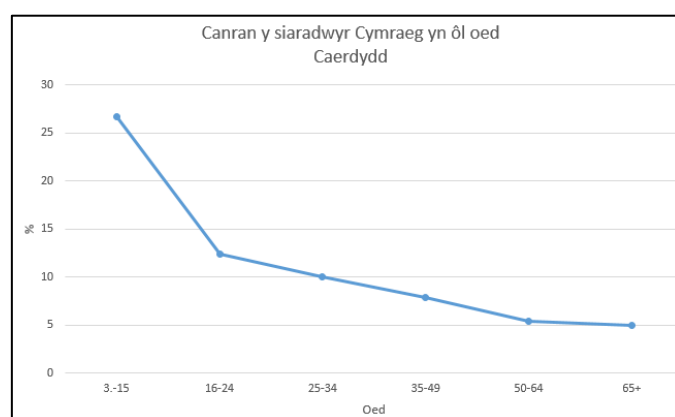


Caerdydd

Caerdydd yw'r unig awdurdod lleol a welodd gynnydd yn y ganran a'r nifer o siaradwyr Cymraeg yng Nghyfrifiad 2011. Bu cynnydd yn y nifer o bobl sy'n medru'r Gymraeg yn y ddinas o 32,500 yn 2001 i 36,735 erbyn 2011. Fodd bynnag, roedd hyn yn gynnydd o 0.1% yn unig, o 11% i 11.1%. Er bod cynnydd bychan i'w weld, dichon fod y siaradwyr Cymraeg wedi symud o'r gorllewin, gyda phobl ifanc yn symud o'r cadarnleoedd i'r brifddinas i chwilio am waith.



Mae patrwm y siaradwyr Cymraeg yn ôl eu hoed yng Nghaerdydd yn adlewyrchu'r patrwm ym Merthyr Tudful. 26.7% yw'r ganran o blant 3–15 oed sy'n medru siarad Cymraeg, ac mae'r ffigur yn parhau i ostwng cyn cyrraedd 5% yn y grŵp oed 65+. Fodd bynnag, mae canran y siaradwyr Cymraeg 3–15 oed wedi cynyddu yn sylweddol er 1981, pan nad oedd ond 7.5% o'r grŵp oed hwn yn medru siarad Cymraeg.⁷⁰



Caerdydd yw'r awdurdod lleol â'r ganran uchaf o fewnfudwyr o wledydd y tu allan i'r Deyrnas Unedig, gyda 9.4% o'r boblogaeth wedi eu geni mewn gwlad arall. Mae hyn bron deirgwaith

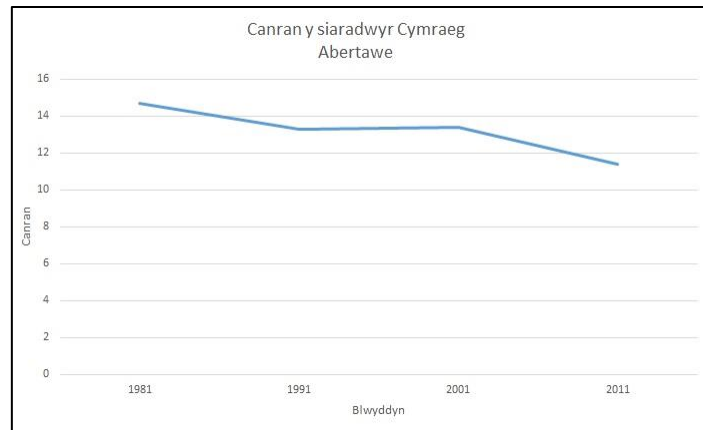
⁷⁰ cardiff.gov.uk/CYM/Eich-Cyngor/Strategaethau-cynlluniau-a-pholisiau/Caerdydd-Ddwyieithog/Pages/default.aspx.

yn uwch na'r cyfartaledd yng Nghymru o 3.3%. Yn ogystal â hyn, mae hefyd ganran uchel o fewnfudwyr o Loegr yn byw yng Nghaerdydd, gyda 16.9% o boblogaeth y ddinas wedi eu geni yn Lloegr, sy'n debyg iawn i'r ganran o 18.9% yn sir Gaerfyrddin.

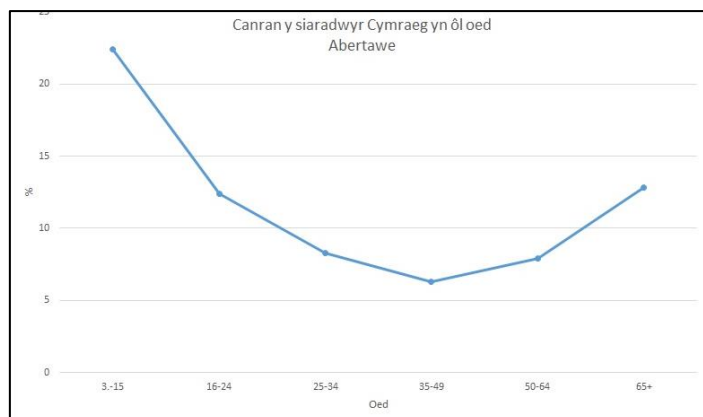
Yn debyg i Ferthyr Tudful, mae hefyd boblogaeth uwch o drigolion Caerdydd yn medru darllen Cymraeg nag sy'n medru ei siarad. Gall 11.4% o'r boblogaeth ddarllen y Gymraeg, o'i gymharu â 11.1% sy'n medru ei siarad. Gall 13.3% ddeall Cymraeg, ond 9.6% yn unig all ysgrifennu ynddi.

Abertawe

Yn Abertawe mae'r ganran wedi graddol ddisgyn er 1981. Rhwng 2001 a 2011 bu gostyngiad o 2% yng nghanran y siaradwyr Cymraeg, o 13.4% yn 2001 i 11.4% erbyn 2011, a cholliwyd dros 2,000 o siaradwyr, wrth i nifer y siaradwyr ostwng i 26,332.



Mae patrwm y siaradwyr Cymraeg yn ôl eu hoed yn dilyn yr un patrwm ag yn yr ardaloedd eraill a astudiwyd i ryw raddau, gan fod y ganran yn gostwng yn sylweddol ar ôl 15 oed, cyn cynyddu ychydig eto ymhlith y boblogaeth hŷn. Fel y gwelwyd yn yr ardaloedd eraill, awgryma hyn fod y ganran uchaf o siaradwyr ymhlith pobl ifanc o oed ysgol. Awgryma hyn fod y system addysg yn bwysig iawn i gefnogi a chreu siaradwyr Cymraeg tra eu bod yn yr ysgol, ond wedi hynny mae pobl ifanc yn colli eu gallu a/neu eu hyder i'w siarad.



Ganwyd 22.3% o boblogaeth Abertawe y tu allan i Gymru, gyda 14.1% o'r rhain wedi eu geni yn Lloegr. Dywedodd dros 80% o boblogaeth y sir nad oes ganddynt ddim sgiliau yn y Gymraeg. O'r 11.4% a ddywedodd eu bod yn medru siarad Cymraeg, mae 8.1% yn medru ei darllen ac ysgrifennu ynddi hefyd.

Casgliadau

	1981 (%)	1991 (%)	2001 (%)	2011 (%)	1981–2011 (newid %)	2001–2011 (newid %)
Sir Gaerfyrddin	59.0	54.8	50.3	43.9	-15.1	-6.4
Merthyr Tudful	8.4	7.5	10.2	8.9	+0.5	-1.3
Wrecsam	14.7	13.8	14.6	12.9	-1.8	-1.7
Caerdydd	5.9	6.6	11.0	11.1	+5.2	+0.1
Abertawe	14.7	13.3	13.4	11.4	-3.3	-2.0
Cymru	18.9	18.7	20.8	19.0	+0.1	-1.8

Mae'r tabl a'r graff uchod yn caniatáu cymharu'r ardaloedd a astudir. Er mai sir Gaerfyrddin sydd â'r mwyaf o siaradwyr, yn y sir hon hefyd y mae'r gostyngiad mwyaf sylweddol, a hi yw'r unig sir na welodd gynnydd yng nghanran y siaradwyr er 1981. Petai'r duedd bresennol yn parhau, byddai'r ganran o siaradwyr yn sir Gaerfyrddin yn parhau i ostwng nes cyrraedd sefyllfa debyg i'r ardaloedd eraill, a fydd hefyd yn parhau i ostwng. Wrth i ganran y siaradwyr ostwng yn yr ardaloedd hynny lle y mae'r Gymraeg ar ei chryfaf, yn sir Gaerfyrddin, Ceredigion, Gwynedd a Môn, byddai'r ganran genedlaethol hefyd yn gostwng yn sylweddol.

Y Defnydd o'r Gymraeg

Er mwyn dadansoddi gwir sefyllfa iaith, dylid ystyried pa mor aml y'i siaredir hi, yn ogystal â faint o bobl sy'n medru ei siarad. Gan mai mesur nifer a chanran y siaradwyr Cymraeg yn unig a wna'r Cyfrifiad, heb fesur pa mor aml y'i siaredir hi, gellid dadlau nad yw'r canlyniadau yn ddarlun cyflawn o sefyllfa'r Gymraeg. Mae'n rhaid, felly, edrych ar ganlyniadau arolygon a holiaduron i fesur amllder y defnydd o'r Gymraeg.

Cyhoeddwyd dau adroddiad yn ddiweddar sy'n rhoi darlun cyfredol o amllder y defnydd o'r Gymraeg gan siaradwyr Cymraeg: 'Defnydd iaith siaradwyr Cymraeg yn eu bywydau bob dydd' yn 2013⁷¹ a 'Y defnydd o'r Gymraeg yng Nghymru yn 2015.'⁷² Comisiynwyd y naill gan S4C, BBC Cymru a Llywodraeth Cymru, a'r llall gan Gomisiynydd y Gymraeg a Llywodraeth Cymru. Wrth ddadansoddi'r adroddiadau hyn, cofier mai sampl bychan iawn o bobl a holwyd ar gyfer yr arolygon o'i gymharu â'r Cyfrifiad, felly nid yw'n ddarlun cwbl gyflawn sy'n cynnwys yr holl boblogaeth.

Rhuglder

Er bod 19% o boblogaeth Cymru yn dweud eu bod yn medru siarad Cymraeg, 11% yn unig sy'n teimlo eu bod yn medru ei siarad yn rhugl⁷³, a nodir yn y ddau adroddiad bod cydberthynas agos rhwng rhuglder yn y Gymraeg ac amllder ei defnydd. Yn naturiol, po fwyaf o hyder sydd gan bobl yn siarad iaith yr amlaf y byddant yn ei defnyddio, a'r lleiaf o hyder sydd ganddynt y lleiaf tebygol ydynt o'i siarad.⁷⁴

Noda'r adroddiad a gyhoeddwyd yn 2015 fod 47% o'r siaradwyr Cymraeg a holwyd yn rhugl. Wrth fynd drwy'r grwpiau oed mae'r ganran o siaradwyr Cymraeg sy'n rhugl yn cynyddu. Pobl ifanc 3–15 oed yw'r grŵp oed sydd â'r ganran isaf o siaradwyr rhugl, a chredai 60% o'r siaradwyr Cymraeg 65 oed a throsodd eu bod yn rhugl.⁷⁵ Mae hyn er gwaetha, neu efallai

⁷¹ Beaufort Research, *Ymchwilio i ddefnydd iaith siaradwyr Cymraeg yn eu bywyd bob dydd* (2013).

(http://www.s4c.cymru/abouts4c/corporate/pdf/c_daily-lives-and-language-use-research-report.pdf).

⁷² Comisiynydd y Gymraeg a Llywodraeth Cymru, *Y defnydd o'r Gymraeg yng Nghymru, 2013–15* (2015).

(<http://www.comisiynyddygyymraeg.cymru/Cymraeg/Rhestr%20Cyhoeddiadau/Adroddiad%20-%20Y%20defnydd%20o%27r%20Gymraeg%20yng%20Nghymru%2c%202013-15%20-%20Cymraeg.pdf>).

⁷³ *Y defnydd o'r Gymraeg yng Nghymru*, 23.

⁷⁴ Trafodir hyder a diffyg hyder ymhellach yn yr adran ar 'Allweddeiriau' ym mhennod 4.

⁷⁵ *Y defnydd o'r Gymraeg yng Nghymru*, 28.

oherwydd, bod mwy o addysg gyfrwng Cymraeg bellach nag oedd pan oedd y grŵp oed 65+ yn derbyn addysg. Awgryma hyn, felly, nad yw'r system addysg o reidrwydd yn sicrhau caffaeliad cyflawn a rhuglder.

Noda'r adroddiad 'Y Defnydd o'r Gymraeg yng Nghymru' hefyd fod cydberthynas agos rhwng rhuglder a'r ganran o siaradwyr Cymraeg mewn ardal. Mae mwyafrif y siaradwyr Cymraeg rhugl yn byw yn y gorllewin, yn siroedd Môn, Gwynedd, Ceredigion a sir Gaerfyrddin, lle y mae'r ganran o siaradwyr Cymraeg ar ei uchaf. Yn yr un modd, mae'r canrannau isaf o siaradwyr rhugl yn gyffredinol yn siroedd y de-ddwyrain, lle y mae'r ganran o siaradwyr Cymraeg ar ei hisaf.⁷⁶

Soniwyd eisoes na ellir llwyr ddibynnu ar ganlyniadau'r Cyfrifiad gan nad oes ffon fesur i brofi rhuglder yr ymatebwyr. Yr un yw'r broblem gyda'r cwestiynau ynghylch rhuglder yn yr arolygon i fesur y defnydd, gan fod canlyniadau'r adroddiadau yn dibynnu ar hyder yr ymatebwyr yn eu rhuglder.

Disgynnodd y ganran o siaradwyr a ystyriai eu hunain yn rhugl o 12% yn 2004–06 i 11% erbyn 2015.⁷⁷ Petai'r duedd hon yn parhau, gellid disgwyl y câi effaith negyddol ar y defnydd o'r Gymraeg.

Amllder defnydd

Mae 13% o'r bobl dair oed a hŷn a holwyd yn siarad Cymraeg bob dydd.⁷⁸ Fel y disgwylir, efallai, mae'r cyfranogwyr sy'n byw mewn ardaloedd lle y mae dwysedd y siaradwyr Cymraeg yn uchel yn ei siarad yn amlach, gan fod mwy o gyfleoedd i'w defnyddio, o'i gymharu ag ardaloedd o ddwysedd is o siaradwyr Cymraeg.

Yn ôl adroddiad 'Y Defnydd o'r Gymraeg yng Nghymru', mae'r ganran o weithwyr sy'n siarad Cymraeg yn y gweithle o leiaf weithiau ar ei uchaf yn yr ardaloedd hynny lle y mae'r dwysedd uchaf o siaradwyr Cymraeg. Er enghraifft, dywedodd 90% o'r rhai a holwyd yng Ngwynedd a Môn eu bod yn siarad Cymraeg yn y gweithle o leiaf weithiau. Mae'r ganran o bobl sy'n siarad

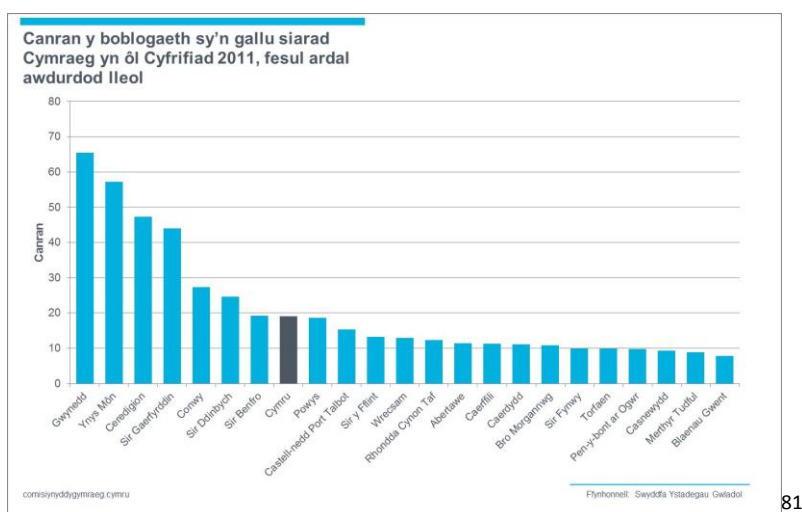
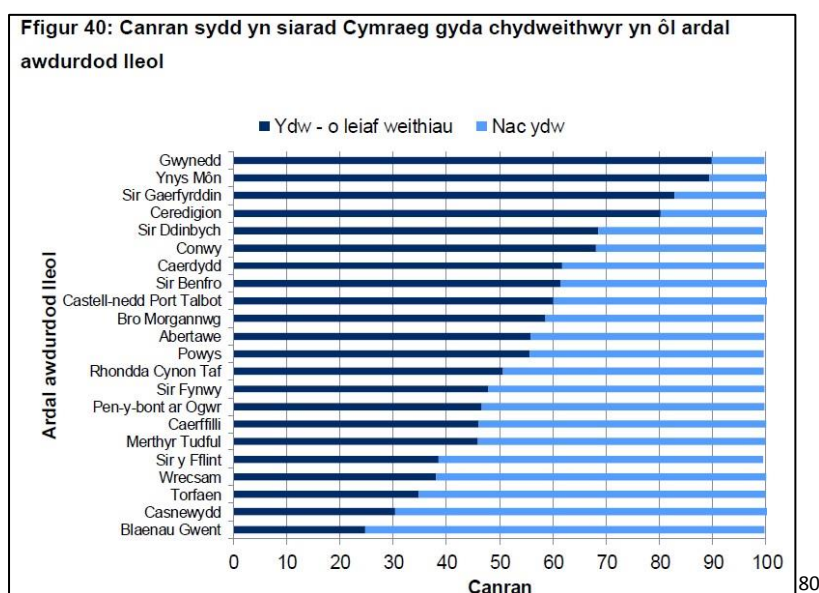
⁷⁶ *Y defnydd o'r Gymraeg yng Nghymru*, 30–31.

⁷⁷ *Y defnydd o'r Gymraeg yng Nghymru*, 6.

⁷⁸ *Y defnydd o'r Gymraeg yng Nghymru*, 6.

Cymraeg y tu allan i'r gwaith hefyd ar ei uchaf yn yr ardaloedd o ddwysedd uchel o siaradwyr. Yn yr un modd, roedd y ganran nad oedd yn siarad Cymraeg yn y gweithle ar ei uchaf yn yr ardaloedd lle y mae dwysedd y siaradwyr ar ei hisaf.⁷⁹

O gymharu'r ddau graff isod, gwelir yn glir bod cydberthynas agos iawn rhwng amllder y defnydd o'r Gymraeg ac ardaloedd o ddwysedd uchel o siaradwyr Cymraeg.



Yng Ngwynedd y mae'r ganran uchaf o siaradwyr Cymraeg sy'n siarad Cymraeg bob dydd, gyda 85% yn gwneud hynny. Mae Ceredigion a sir Gaerfyrddin ymhlith y pedair ardal lle mae'r

⁷⁹ Y defnydd o'r Gymraeg yng Nghymru, 95.

⁸⁰ Y defnydd o'r Gymraeg yng Nghymru, 96.

⁸¹ comisiynyddygyrmaeg.cymru/Cymraeg/Cyhoeddiadau/Pages/ManylionCyhoeddiad.aspx?PublicationId=f8642f35-f97f-4a12-a61b-6d6fb74ff956&Category=Ymchwil%20ac%20ystadegau (cyrchwyd 27 Tachwedd 2017).

ganran uchaf o siaradwyr yn defnyddio'r Gymraeg bob dydd, gyda 73% yng Ngheredigion a 71% yn sir Gaerfyrddin. Mae Merthyr Tudful ymhlith yr ardaloedd gyda'r ganran isaf o siaradwyr yn defnyddio'r Gymraeg bob dydd, gyda 28% o siaradwyr Cymraeg yn gwneud hynny.⁸²

O edrych ar y defnydd o'r Gymraeg yn gymdeithasol, un o ganfyddiadau'r adroddiad 'Ymchwilio i ddefnydd iaith siaradwyr Cymraeg yn eu bywyd bob dydd' (2013) oedd mai un o'r prif rwystrau rhag defnyddio'r Gymraeg yn gymdeithasol yw diffyg hyder, a bod yr ofn hwn yn un seicolegol, ac yn seiliedig ar ragdybiaeth yn hytrach nag ar brofiadau negyddol penodol.⁸³ O ystyried y cydberthynas agos rhwng rhuglder a hyder, ar un llaw gellid dadlau y byddai canolbwyntio ar gyrsiau gloywi iaith er mwyn cynyddu rhuglder a hyder i ddefnyddio'r Gymraeg yn ddefnydd gwell o arian nag agor Canolfannau Cymraeg. Ond ar y llaw arall, dichon fod y canolfannau yn cynyddu hyder pobl i ddefnyddio'r Gymraeg drwy roi cyfle iddynt i siarad yr iaith mewn awyrgylch anffurfiol. Dywedodd 84% o'r siaradwyr Cymraeg a holwyd y byddent yn croesawu'r cyfle i wneud mwy yn y Gymraeg.⁸⁴ Gan fod ar bobl eisiau gwneud mwy yn Gymraeg, dylid ystyried i ba raddau mae'r Canolfannau Cymraeg yn diwallu'r galw hwn am gyfle i ddefnyddio'r Gymraeg.

Ar y llaw arall, o ddadansoddi'r defnydd o wasanaethau Cymraeg, un o ganfyddiadau gwaith ymchwil a wnaed gan 'Cyngor ar Bopeth' ar y defnydd o'r Gymraeg yn y sector breifat oedd bod diffyg gwasanaethau Cymraeg, neu anhawster i'w cyrchu, yn fwy o rwystr i ddefnyddio'r Gymraeg na'r diffyg ewyllys i wneud hynny.⁸⁵ Canfu'r ymchwil mai prin yw'r siaradwyr sy'n llwyddo i gael gwasanaeth Cymraeg gan sefydliadau'r sector breifat hyd yn oed pan fyddant yn gofyn amdano. Nodwyd bod pobl eisiau defnyddio gwasanaethau Cymraeg yn amlach ond eu bod yn wynebu nifer o rwystrau, gan gynnwys diffyg ymwybyddiaeth o wasanaethau Cymraeg, darpariaeth annigonol ac anghyson, a'r ffaith mai'r Saesneg yw'r iaith ddiofyn. Mae'r ffactorau hyn yn fwy o rwystr na'r diffyg ewyllys i ddefnyddio gwasanaethau Cymraeg.

⁸² *Y defnydd o'r Gymraeg yng Nghymru*, 44.

⁸³ *Ymchwilio i ddefnydd iaith*, 62–63.

⁸⁴ *Ymchwilio i ddefnydd iaith*, 4.

⁸⁵ Cyngor ar Bopeth, *Hefyd ar gael yn Gymraeg: deall y defnydd a'r diffyg defnydd o wasanaethau Cymraeg* (2015).

Pobl ifanc

Er bod 67% o bobl ifanc 3–15 oed sy'n rhugl yn siarad y Gymraeg bob amser yn yr ysgol, 26% yn unig o'r grŵp oed hwn sy'n siarad Cymraeg bob amser gyda'u ffrindiau y tu allan i'r ysgol.⁸⁶ Felly, er bod ysgolion yn cynyddu'r defnydd o'r Gymraeg yn ystod y diwrnod, nid yw'n gymorth i annog pobl ifanc i ddefnyddio'r Gymraeg y tu allan i'r ysgol.

Mae'r arbenigwr iaith, Cefin Campbell, yn cydymdeimlo â phobl ifanc gan fod yr arddegau yn gyfnod anodd iddynt a hwythau'n ceisio ffurfio eu hunaniaeth.⁸⁷ Ychwanegodd ei bod yn bwysig iddynt eu bod yn cael eu derbyn gan eu cyfoedion, ac felly maent yn cydymffurfio â ffasiwn y grŵp o ffrindiau er mwyn cael eu derbyn. Felly, os yw'r mwyafrif yn siarad Saesneg bydd siaradwyr Cymraeg yn addasu i ddewis siarad Saesneg er mwyn cydymffurfio â'r mwyafrif mewn ymgais i ennyn cymeradwyaeth eu cyfoedion er mwyn ffitio i mewn. Gellid dadlau fod hyn hefyd yn wir am siaradwyr o bob oed. Ychwanegodd fod y byd Americanaidd o ran cerddoriaeth, rhaglenni teledu a ffilmiau, yn dylanwadu ar bobl ifanc ac mai dynwared y byd hwnnw drwy siarad Saesneg yw'r peth naturiol iddynt ei wneud.

Casgliadau

Mae'r adran hon yn profi na cheir darlun cyflawn o sefyllfa'r Gymraeg o edrych ar ganlyniadau'r Cyfrifiad yn unig, ac y dylid hefyd ystyried faint sy'n dewis siarad Cymraeg, a pha mor hawdd yw hi i ddefnyddio'r Gymraeg mewn gwirionedd.

Wedi ystyried yr uchod, gwelir bod nifer o ffactorau yn effeithio ar ddefnydd siaradwyr Cymraeg o'r iaith, a bod y ffactorau hynny hefyd yn effeithio ar ei gilydd. Gellid dod i'r casgliad mai'r ffactor a gaiff yr effaith fwyaf, yn uniongyrchol ac anuniongyrchol, yw dwysedd siaradwyr Cymraeg yr ardal. Pan fo dwysedd uchel o siaradwyr Cymraeg, mae mwy o gyfle i ddefnyddio'r Gymraeg yn naturiol. Gan fod y siaradwyr Cymraeg hynny yn defnyddio'r Gymraeg yn amlach, mae eu hyder a'u rhuglder yn cynyddu, sydd hefyd yn cynyddu eu defnydd eto. Yn yr un modd, mewn ardaloedd o ddwysedd isel o siaradwyr Cymraeg, mae llai

⁸⁶ *Y defnydd o'r Gymraeg yng Nghymru*, 8.

⁸⁷ Cefin Campbell, 'Cymdeithasu yn y Gymraeg ymhlith Oedolion Ifanc – Ydy'r Peuoedd Cymraeg wedi cael eu chips?', *Iaith Ifanc. Hyrwyddo a chadw'r defnydd o'r Gymraeg ymhlith pobl ifanc*, gol. Bobi Jones (Aberystwyth, 1992).

o gyfle i ddefnyddio'r Gymraeg, ac felly ni chaiff y siaradwyr Cymraeg y cyfle i gynyddu eu hyder a'u rhuglder. Mae'r ffactorau hyn yn effeithio ar y gyfradd drosglwyddo gan fod siaradwyr Cymraeg sy'n hyderus yn siarad Cymraeg yn fwy tebygol o siarad Cymraeg â'u plant. Yn yr un modd, mae siaradwyr Cymraeg llai hyderus yn llai tebygol o drosglwyddo'r iaith i'r genhedlaeth nesaf.

4. Ideolegau ieithyddol

Wrth drafod adfer iaith, caiff nifer o ideolegau a chredoau eu derbyn yn ddi-gwestiwn. Ni ddadleuir ynghylch y daliadau hyn gan eu bod wedi ennill eu plwyf fel doethineb dderbyniedig, gan ddod yn *status quo* yn y pen draw, ac fe'u defnyddir yn sail i ddadleuon a pholisïau. Defnyddir y term Groegaidd '*Doxa*' i ddisgrifio cred neu farn sydd mor gyffredin fel y caiff ei chymryd yn ganiataol. Fel y dywed Pierre Bourdieu, '*by using doxa we accept many things without knowing them, and that is what is called ideology.*' Ychwanega y gall ideolegau fod yn bethau peryglus gan y cânt eu derbyn gan bobl yn ddiarwybod iddynt.¹

Wrth ddadansoddi'r cyfweiliadau â staff y canolfannau, a'r ymatebion i'r holiaduron a ddosbarthwyd, gwelwyd nifer o enghreifftiau o'r ideolegau ieithyddol hyn ar waith. Nod y bennod hon, felly, yw craffu ar yr iaith a ddefnyddir gan edrych ar ystyron hanesyddol a chyfredol y termau, a thrwy hynny, gwestiynu'r ideolegau dderbyniedig a arddelir gan y cyfweilai. Mae'r geiriau a ddefnyddir yn hynod bwerus, gan eu bod yn sail i gysyniadau ac yn strwythuro ideolegau a chredoau, yn ogystal â bod yn sail i bolisi Llywodraeth.

Allweddeiriau

'Codi ymwybyddiaeth'

Anelir at 'godi ymwybyddiaeth' o'r Gymraeg fel modd o'i hadfer. Er hynny, gellid dadlau nad yw gwneud pobl yn ymwybodol o iaith o reidrwydd yn eu hannog i'w dysgu neu ei siarad. Yn yr un modd, sonnir yn aml am yr angen i 'newid agweddau' pobl, yn enwedig y di-Gymraeg, at y Gymraeg. Er hyn, mae'r arbenigwr iaith Glyn Williams yn sicr nad oes perthynas uniongyrchol rhwng agweddau ac ymddygiad. Dywedodd:

Os daeth unrhyw wers o'r holl waith a wnaethpwyd ar agweddau nid oes un yn gliriach na honno sy'n gwyrddroi'r syniad y gellir newid ymddygiad drwy newid agweddau.²

¹ Pierre Bourdieu, 'Doxa and Common Life: An Interview – Pierre Bourdieu and Terry Eagleton', *Mapping Ideology*, gol. Slavoj Žižek (Llundain, 1994), 268.

² Glyn Williams, 'Y Bwrdd a Chynllunio Iaith', *Barn*, 387, Ebrill 1995.

Yn ogystal, mae nifer o seicolegwyr hefyd yn honni bod y gydberthynas rhwng agweddau ac ymddygiad yn wan.³ Felly, hyd yn oed petai pawb yn gefnogol i'r Gymraeg, ni fyddai hynny o reidrwydd o fudd i'r ymdrechion i'w hadfer.

Mewn ymateb i gwestiwn yn yr holiadur, dywedwyd mai un o'r prif heriau sy'n wynebu'r gymuned yn Rhuddlan yw 'diffyg ymwybyddiaeth fod y Gymraeg yn iaith fyw.' Nodwyd y gallai'r Canolfannau Cymraeg helpu yn hyn o beth drwy '[g]odi ymwybyddiaeth a meithrin hyder pobl yn yr iaith' (Bangor).

'Cymry'

Wrth drafod 'Pwy yw'r Cymry?', dadleua golygyddion *Pa Beth yr Aethoch Allan i'w Achub?* mai 'Cymry' yw'r gair a gamddeallir fwyaf yng Nghymru heddiw. Dadleuant fod y camddealltwriaeth hwn yn deillio o gyfieithu 'Welsh' yn uniongyrchol i 'Cymry' a 'Saeson' i 'English'.⁴

Yn draddodiadol, 'Cymry' oedd yr enw ar siaradwyr y Gymraeg, boed yn siaradwyr iaith gyntaf neu wedi ei dysgu. Yn yr Oes Fictoria, ystyrid bod y 'Cymry' nad ydynt yn arddel y Gymraeg yn troi yn Saeson, a byddai diffiniad o Gymro nad yw'n medru'r Gymraeg yn ddiystyr iddynt.⁵ Yn raddol, newidiwyd ystyr y gair 'Cymry' o'i ystyr wreiddiol i ddisgrifio'r sawl sydd wedi eu geni, neu sy'n byw, yng Nghymru. Yn ôl Simon Brooks, cenedlaetholdeb sifig Cymreig ar ddiwedd y bedwaredd ganrif ar bymtheg oedd wrth wraidd y newid hwn. Dadleuir yn *Pa Beth yr Aethoch Allan i'w Achub?* fod hyn yn diystyru hunaniaeth siaradwyr Cymraeg fel grŵp ieithyddol, a gellid dehongli hyn fel trais symbolaidd ar y siaradwyr Cymraeg gan ei fod yn 'gwadu bodolaeth y Cymry fel grŵp ieithyddol cydlynol'.⁶

Enwau ar grwpiau ieithyddol yw 'Cymry' a 'Saeson' yn hanesyddol felly, yn hytrach nag enwau ar genedligrwydd. Fodd bynnag, bellach ystyrir bod 'Cymry' yn cyfeirio at bawb sy'n byw neu sydd wedi eu geni yng Nghymru, yn siaradwyr Cymraeg a di-Gymraeg fel ei gilydd. Gellid dadlau, felly, i'r termau 'Cymry Cymraeg' a 'Chymry di-Gymraeg' gael eu mabwysiadu i ddilysu

³ Glyn Williams a Delyth Morris, *Language Planning and Language Use: Welsh in a Global Age* (Caerdydd, 2000), 197.

⁴ Simon Brooks a Richard Glyn Roberts (gol.), *Pa Beth yr Aethoch Allan i'w Achub?* (Llanrwst, 2013), 36.

⁵ *Pam na fu Cymru*, 110.

⁶ *Pa Beth yr Aethoch Allan i'w Achub?*, 33.

cenedligrwydd y di-Gymraeg yng Nghymru, gan ymwared â'r teimlad o ddyletswydd arnynt i siarad Cymraeg. Mae'n rhoi rhwydd hynt iddynt i'w cyfrif eu hunain yn 'Gymry' heb arddel y Gymraeg. Gellid dadlau fod hyn yn llwybr llithrig tuag at sefyllfa Iwerddon lle y mae'r ymdeimlad o hunaniaeth Wyddelig yn gryf, ond lle mae'r iaith ar drai.

Dadleuir yn *Pa Beth yr Aethoch Allan i'w Achub?* bod 'Cymro Cymraeg' yn diffinio cenedligrwydd siaradwyr Cymraeg fel pobl o ethnigrwydd Cymreig. Nid yw 'Cymry' yn rhagdybio hynny, ac felly gellid dadlau ei fod yn derm mwy cynhwysol. Mae'n cynnwys y mewnfudwyr hynny sydd wedi dysgu'r Gymraeg na fyddent fel arall yn 'Gymry'.⁷ Yn ogystal, gellid dysgu'r Gymraeg i gymathu i fod yn 'Gymro', ond ni ellir newid cenedligrwydd wrth symud gwlad. Mewn cymhariaeth, mae'r bobl yng Ngwlad y Basg yn eu galw eu hunain yn '*Euskaldunak*', sy'n golygu 'un sy'n meddu ar iaith y Basg'.⁸ Golyga hyn felly nad yw pawb sy'n byw yng Ngwlad y Basg o reidrwydd yn 'Fasgiaid.' Yn ateg i hyn, fel y dywedodd Richard Glyn Roberts, mae'r 'Cymry di-Gymraeg' yn arddel y Gymraeg yn symbolaidd, ond nad ydynt yn dioddef yr anfanteision dyddiol sy'n wynebu'r siaradwyr Cymraeg.⁹

Cwestiynai Fishman a oes modd bod yn *Xwyr*, e.e. Cymry, heb yr *Xeg*, e.e. y Gymraeg. Dywed po hiraf y mae'r broses o shifft ieithyddol yn mynd rhagddi, yr hiraf y bydd y syniad o *Xwyr* nad ydynt yn meddu ar *Xeg* yn bodoli. Gallai hynny arwain at sefyllfa lle y mae hynny yn norm, ac na fydd neb yn ei gwestiynu, gan gyfiawnhau arddel cenedligrwydd Cymreig heb arddel y Gymraeg. Â Fishman ymlaen i ddweud bod hyn yn brawf o ddatgysylltu'r cyswllt hanesyddol a thraddodiadol a fu rhwng iaith a chenedligrwydd.¹⁰

'Diogel'

Disgrifiwyd y Canolfannau Cymraeg gan rai ymatebwyr i'r holiadur fel ardaloedd 'diogel' i siarad Cymraeg ynddynt gan na chaiff pobl eu gwawdio am siarad Cymraeg na'u beirniadu am siarad Cymraeg gwallus. Er enghraifft: 'mewn lle fel Merthyr neu Abertawe, mae cael canolbwynt cryf hefyd yn creu 'man diogel' i ddysgwyr ddefnyddio'r Gymraeg' (sir

⁷ *Pa Beth yr Aethoch Allan i'w Achub?*, 13.

⁸ Robin Evans, *Gwlad y Basg. Yma o Hyd!* (Llanrwst, 2012), 9.

⁹ Richard Glyn Roberts, 'Corlannu'r 'Ein' ac amodau hanesyddol ymofyniad J. R. Jones', *Argyfwng Hunaniaeth a Chred. Ysgrifau ar Athroniaeth J. R. Jones*, gol. E. Gwynn Matthews (Talybont, 2017).

¹⁰ Joshua Fishman, *Reversing Language Shift* (Bryste, 1991), 16.

Gaerfyrddin). Disgrifiodd T3 Ganolfannau Cymraeg yn 'ofod ieithyddol diogel'¹¹, a dywedodd un o ymatebwyr yr holiadur bod y canolfannau yn 'creu lle saff i ddysgwr ymarfer siarad Cymraeg' (Glantwymyn). Ar un llaw, gellid dadlau bod hyn yn creu awyrgylch rhy ddiogel i'r rhai sy'n dysgu, ac y dylent fynd allan i'r gymuned i siarad Cymraeg yn hytrach na'u cyfyngu eu hunain i un adeilad. Ar y llaw arall, gallai'r canolfannau fod yn fodd i gynyddu hyder siaradwr er mwyn eu galluogi i siarad Cymraeg y tu allan i'r ganolfan. Mewn gwirionedd, nodwyd hyn gan ymatebwyr i'r holiadur: 'Dych chi'n cwrdd â pobl sy'n siarad Cymraeg ac wedyn pan yn cwrdd â nhw yn y gymuned byddwn yn defnyddio Cymraeg tu fas hefyd [sic]' (Merthyr Tudful).

'Dysgwyr'

Rhydd staff y canolfannau, ac ymatebwyr yr holiadur, gryn bwyslais ar ddenu dysgwyr, a sicrhau bod dysgwyr yn teimlo'n gyfforddus. Er enghraifft, dywedwyd yn yr ymatebion i'r holiadur bod 'rhaid croesawu dysgwyr a'r mwyafrif llethol sy ddim yn siarad Cymraeg yn rhugl' (Porthcawl), a 'Dysgwyr yw dyfodol ein hiaith ni, dylem ni bwysleisio dysgu'r iaith' (Pontardawe).

Dadleua Richard Glyn Roberts yn *Pa Beth yr Aethoch Allan i'w Achub?* y trafodir dysgwyr yn aml fel pe na bai neb yn siarad y Gymraeg y rhugl eisoes, ac mai iaith i'w dysgu yn unig yw'r Gymraeg. Dywed: 'Yn y Gymru ddatganoledig iaith sy'n cael ei dysgu'n dragwyddol yw'r Gymraeg, yn fwy felly nag iaith a siaredir.'¹²

Rhybuddia Bl, cyn-aelod o staff Bwrdd yr Iaith, yn erbyn rhoi gormod o flaenoriaeth i ddysgwyr. Dywedodd, er ei fod yn rhywbeth i'w ganmol fod oedolion yn dysgu'r Gymraeg, mae'r nifer sy'n dod yn rhugl yn fach iawn. Yn ei farn ef, mae angen newid y system addysg yn sylweddol, gan fod y system Cymraeg i Oedolion ar hyn o bryd yn 'cynhyrchu'r nesa peth i ddim o siaradwyr Cymraeg.' Er hyn, dichon y gallai'r Canolfannau Cymraeg gynorthwyo'r dysgwyr hynny i ddod yn rhugl. Er ei fod yn deall safbwynt staff y canolfannau sy'n ceisio denu

¹¹ Cyfweiliad, Tŷ Tawe, 24 Ebrill 2017.

¹² *Pa Beth yr Aethoch Allan i'w Achub?*, 43.

dysgwyr, gan eu bod yn llenwi'r gofod ac yn gwneud i'r ganolfan edrych yn well, dywedodd y byddai targedu pobl ifanc yn eu harddegau yn well, er yn llawer anos.¹³

Mae i'r term 'dysgwr' arwyddocâd negyddol yn ogystal i'r dysgwyr eu hunain, oherwydd yn aml labelir siaradwyr sydd bellach wedi dysgu'r Gymraeg yn 'ddysgwr' hyd yn oed wedi iddynt ddod yn gwbl rugl.

Er hynny, dylid sicrhau bod modd i bob un sydd eisiau dysgu'r Gymraeg wneud hynny. Yn yr ymatebion i'r holiadur, nodwyd fod angen mwy o gefnogaeth o du'r Llywodraeth i ddysgu: *'Learning is difficult - I want to see more help available for free to learn Welsh'* (Merthyr Tudful). Dywedodd nifer o ymatebwyr hefyd, yn ddiodyn, y dylai gwersi Cymraeg fod am ddim.

'Hawl'

Rhethreg a ddefnyddir yn aml yw'r 'hawl' haniaethol sydd gan siaradwyr Cymraeg i ddefnyddio'u hiaith. Er enghraifft, yn yr ymatebion i'r holiadur nodwyd bod 'angen cydnabod hawliau'r miloedd o siaradwyr i'r dwyrain ac ar hyd y glannau' (Dinbych). Wrth nodi beth y dylai Llywodraeth Cymru ei wneud, atebwyd: 'sicrhau hawliau' (Caerfyrddin) a 'hawliau i ddefnyddio Cymraeg ym mhob man' (Glantwymyn). Nodwyd hefyd mai 'diffyg hawliau cyfreithlon' (Caerfyrddin) yw un o'r heriau mwyaf sy'n wynebu'r Gymraeg yn genedlaethol.

Mae 'hawl' yn gysyniad neo-ryddfrydol gan fod y pwyslais ar hawl unigol yn hytrach na hawl cymdeithas. Ymhellach, yn yr un modd ag y mae gan y Cymry'r hawl i'r Gymraeg, mae gan Saeson yng Nghymru'r hawl i beidio ag ymwneud â'r Gymraeg o gwbl. Yn ogystal, mae gan unigolion hawl i dderbyn gwasanaeth Cymraeg yn yr un modd ag y mae hawl gan fusnesau i beidio â darparu gwasanaeth Cymraeg. Un o egwyddorion craidd ideoleg neo-ryddfrydiaeth yw nad yw'r Llywodraeth yn ymyrryd nac yn rheoli busnesau, a bod y busnesau yn rhydd i weithredu yn rhydd heb gyfyngiadau. Drwy beidio â rhoi dyletswyddau cyfreithiol ar fusnesau'r sector breifat i ddarparu gwasanaethau Cymraeg, rhy'r Llywodraeth yr hawl iddynt i weithredu fel y mynnant yn uniaith Saesneg.

¹³ Cyfweiliad, Bl, 9 Mai 2017.

‘Heddlu iaith’

Yn aml, y rheswm a roddir gan bobl sy’n medru’r Gymraeg pam nad ydynt yn ei siarad yw bod arnynt ofn cael eu beirniadu am safon eu Cymraeg gan yr ‘heddlu iaith.’ Awgryma hyn mai ar siaradwyr Cymraeg eraill y mae’r bai am eu diffyg defnydd nhw. Nodwyd mewn adroddiad ar ddefnydd iaith bod yr ofn hwn o gael eu cywiro yn ofn seicolegol ac yn seiliedig ar ragdybiaeth, yn hytrach nag ar brofiadau negyddol penodol.¹⁴

‘Hyder’

Yn ôl ymchwil ddiweddar ar y defnydd o’r Gymraeg, un o’r prif rwystrau rhag defnyddio’r Gymraeg yw diffyg hyder.¹⁵ Fodd bynnag, gellid dadlau bod hyder a diffyg hyder yn cynnig esboniad rhy hawdd, a allai fod yn rhwystr i ddehongliad manylach. Gellid cwestiynu i ba raddau mae ffactorau megis diffyg awydd, cymhelliad, rheidrwydd a chyfle hefyd yn dylanwadu ar benderfyniad unigolion i siarad Cymraeg neu beidio.

Gwelwyd eisoes, yn yr adran ar y defnydd o’r Gymraeg ym mhennod 3, fod dwysedd siaradwyr Cymraeg yr ardal yn cael effaith fawr ar y defnydd o’r Gymraeg. Wrth reswm, po fwyaf o siaradwyr Cymraeg sydd yn yr ardal, y mwyaf fydd y defnydd ohoni. Po fwyaf o ddefnydd a wneir, y mwyaf y bydd hyder yr unigolyn yn cynyddu o ganlyniad i hynny. Gwelwyd hefyd, wrth drafod y defnydd o’r Gymraeg ym mhennod 3, po fwyaf Cymraeg yw ardal y mwyaf tebygol yw mewnfudwyr o ddysgu Cymraeg. Yn sir Gaerfyrddin, mae’r canrannau uchaf o fewnfudwyr sy’n medru’r Gymraeg yn y wardiau hynny lle y mae’r ganran o siaradwyr Cymraeg yn gyffredinol yn uchel. Gellid defnyddio’r un rhesymeg wrth edrych ar y defnydd o’r Gymraeg yn gyffredinol, gan fod angen i’r unigolyn weld bod mantais i siarad Cymraeg. Gan nad oes pwysau cymdeithasol ar unigolion i siarad Cymraeg, yn y rhan fwyaf o achosion, mae rhwydd hynnt iddynt siarad Saesneg.

Yn ôl yr ymatebion i’r holiadur ar gyfer yr ymchwil hon, y prif rwystr rhag siarad Cymraeg oedd prinder siaradwyr Cymraeg yn rhwydweithiau’r ymatebwyr, gyda 27 o ymatebwyr yn nodi hyn yn ddigymell. Nodwyd mai ‘diffyg hyder’ oedd y rhwystr lleiaf, gyda 7 ymatebwr yn nodi hwn

¹⁴ Beaufort Research, *Ymchwilio i ddefnydd iaith siaradwyr Cymraeg yn eu bywyd bob dydd* (2013), 62–63.

¹⁵ *Ymchwilio i ddefnydd iaith siaradwyr Cymraeg yn eu bywyd bob dydd* (2013), ac *Y defnydd o’r Gymraeg yng Nghymru, 2013–15* (2015).

yn ddigymell. O ystyried hyn, awgrymir fod diffyg cymhelliad a rheidrwydd i ddysgu a siarad Cymraeg yn fwy o rwystr na diffyg hyder i wneud hynny.

‘Normaleiddio’r Gymraeg’

Rhethreg a ddefnyddir yn aml yn nisgwrs cynllunio a pholisi iaith yw pwysigrwydd ‘normaleiddio’r Gymraeg.’ Er enghraifft, nodwyd yn yr ymatebion i’r holiadur bod angen ‘normaleiddio’r iaith mewn llefydd di-Gymraeg fel nod yn hytrach na chreu un ganolfan Gymraeg’ (Aberystwyth), a bod ‘angen normaleiddio’r Gymraeg yn gyffredinol a sicrhau ei thyfiant’ (Aberystwyth).

Disgrifiodd Fishman ‘normaleiddio iaith’ fel y broses o ddychwelyd i’r sefyllfa lle y mae gan yr iaith leiafrifol ei swyddogaethau ei hun, sy’n cynnwys swyddogaethau ac iddynt bŵer a statws uchel.¹⁶ Dadleua Huw S. Thomas fod ‘normaleiddio’ yn golygu llawer mwy na hynny, gan fod angen hefyd gyflwyno a chynyddu’r Gymraeg mewn peuoedd newydd sydd wedi datblygu, megis y byd darlledu, papurau newydd dyddiol a’r byd technoleg.

Gellid dadlau bod gweithredoedd i geisio normaleiddio’r Gymraeg mewn gwirionedd yn ei habnormaleiddio, gan eu bod yn pwysleisio nad yw hi’n iaith ‘normal’ ac yn cyfiawnhau a dilysu ei statws fel iaith leiafrifol. Enghraifft amlwg yw’r bathodynnau i ddynodi siaradwyr Cymraeg. Ar un llaw, gallai’r bathodynnau wneud y Cymry dihyder yn fwy parod i ddechrau sgwrs yn Gymraeg. Ar y llaw arall, maent yn symbol bod y person hwnnw yn gwyro oddi ar norm y gymdeithas, gan gadarnhau mai’r Saesneg yw’r iaith ddiofyn.

Yn yr un modd, sylw cyffredin ymhlith arbenigwyr, staff y canolfannau ac ymatebwyr yr holiadur oedd y gallai’r Canolfannau Cymraeg hefyd ‘normaleiddio’r defnydd o’r Gymraeg.’ Creda’r cymdeithasegwr Colin Williams fod Canolfannau Cymraeg yn galluogi siaradwyr Cymraeg i fod yn ‘siaradwyr normal o iaith normal mewn lleoliadau normal’, gan ychwanegu bod y canolfannau yn normaleiddio’r Gymraeg a’i siaradwyr.¹⁷ Gellid dadlau bod y canolfannau yn cyflawni’r gwrthwyneb i hyn. Nid ydynt yn caniatáu i siaradwyr Cymraeg ddefnyddio’r Gymraeg ym mhob maes o’u bywydau, fel y disgwyliid gwneud wrth

¹⁶ *Reversing Language Shift*, 152.

¹⁷ *Canolfannau Cymraeg a Rhwydweithiau Cymdeithasol*, 6.

normaleiddio iaith, ond yn hytrach yn creu un lleoliad penodol i'w siarad. Gallai hyn greu'r ymdeimlad mai o fewn muriau'r ganolfan yn unig y dylid defnyddio'r Gymraeg.

Cyfeirir yn aml at ddefnydd cyfartal o ddwy iaith fel 'normaleiddio' iaith, heb ddeall bod angen blaenoriaethu'r Gymraeg er mwyn ei normaleiddio. Yn aml, credir bod defnydd cyfartal o'r Gymraeg a'r Saesneg yn ymgais i normaleiddio'r Gymraeg, ond mewn gwirionedd mae angen mynd llawer ymhellach na hynny.

'Perchnogi'r iaith'

Yn gyffredinol, caiff y Gymraeg ei diriaethu a'i gwahanu oddi wrth ei siaradwyr a'i thrin fel petai hi'n wrthrych i'w pherchnogi. Ideoleg gyffredin berthnasol yn nisgwrs y Gymraeg hefyd yw ei bod hi'n 'eiddo i bawb', hyd yn oed i'r di-Gymraeg. Mae'n anodd dirnad sut y gellid perchnogi iaith heb fedru ei siarad. Drwy ddweud bod 'y Gymraeg yn eiddo i bawb', caiff y Gymraeg ei dwyn oddi ar ei siaradwyr a'i rhoi i'r di-Gymraeg, hyd yn oed os nad oes arnynt ei heisiau. Mae Llywodraeth Cymru hefyd yn euog o ddefnyddio'r rhethreg hon, er enghraifft gyda theitl ei strategaeth iaith 'Iaith Pawb' (2003). Ymhellach, dywed y Llywodraeth yn ei strategaeth 'Cymraeg 2050: Miliwn o Siaradwyr' ei bod hi'n bwriadu newid agweddau'r di-Gymraeg at y Gymraeg, gan ddweud, erbyn 2050, y bydd 'ewyllys da' ac 'ymdeimlad o berchnogaeth' tuag at y Gymraeg gan y di-Gymraeg.¹⁸ Er hyn, cofier i'r arbenigwr iaith, Glyn Williams, a nifer o seicolegwyr, ddweud yn bendant nad oes cysylltiad uniongyrchol rhwng agweddau ac ymddygiad.¹⁹

'Pur'

Mae 'purdeb ieithyddol' yn gyffredinol yn cyfeirio at iaith nad yw wedi ei halogi gan iaith arall. Yn yr achos hwn, y Saesneg yn effeithio ar y Gymraeg. Gall iaith 'bur' hefyd gyfeirio at ddefnydd cywir o'r iaith neu gaffaeliad cyflawn ohoni. Cyfeirir yn aml at ofodau Cymraeg fel gofodau 'pur', gan awgrymu nad oes dylanwad Saesneg yno o gwbl. Er enghraifft, dywedodd

¹⁸ Llywodraeth Cymru, *Cymraeg 2050: Miliwn o siaradwyr* (2017), 4.

¹⁹ Glyn Williams, 'Y Bwrdd a Chynllunio Iaith', *Barn*, 387, Ebrill 1995 a Glyn Williams a Delyth Morris, *Language Planning and Language Use: Welsh in a Global Age* (Caerdydd, 2000), 197.

S1 nad yw'r Saith Seren yn '*some purist heaven*' gan y siaredir Saesneg yn y dafarn hefyd a bod croeso i bawb yno. Cyfeiria S1 at sefyllfa gymdeithasol 'bur', nad yw'n cynnwys y Saesneg.²⁰

²⁰ dailypost.co.uk/business/business-news/wrexham-way-y-saith-seren-2641863 (cyrchwyd 20 Rhagfyr 2017).

Ideolegau

Pŵer Symbolaidd

Dyma sut y disgrifiodd Pierre Bourdieu 'bŵer symbolaidd':

*Symbolic power is that invisible power which can be exercised only with the complicity of those who do not want to know that they are subject to it or even that they themselves exercise it.*²¹

Dadleuir yn *Pa Beth yr Aethoch Allan i'w Achub?* fod pŵer symbolaidd ar waith yng Nghymru heddiw; caiff ei amlygu yn y modd y caiff siaradwyr Cymraeg eu gorfodi gan y di-Gymraeg, yn anuniongyrchol, i siarad Saesneg. Gan mai'r Saesneg yw *lingua franca* gwledydd y Deyrnas Gyfunol, ganddi hi y mae'r pŵer a'r grym symbolaidd. Cymerir yn ganiataol fod pawb yn medru'r Saesneg, ac mai honno a ddylai fod yr iaith gyfathrebu rhwng dieithriaid. Yn amlach na pheidio, siaredir Saesneg â pherson arall os na wyddys ei fod yn medru'r Gymraeg. Mae pŵer a goruchafiaeth symbolaidd y Saesneg, felly, yn ei chryfhau hi fel y *lingua franca* gan wanhau'r Gymraeg ymhellach.

Petai siaradwr Cymraeg yn gwrthod siarad Saesneg â pherson di-Gymraeg credid eu bod yn haerllug - yn llawer mwy haerllug na pherson di-Gymraeg yng Nghymru sy'n gwrthod dysgu'r Gymraeg. Dengys hyn i'r Cymry gael eu gwladychu yn seicolegol i'r fath raddau y teimlir ei bod hi'n drosedd i siarad Cymraeg. Mae siarad Saesneg â'r di-Gymraeg, felly, yn norm na chaiff ei herio.

Fel y dywedodd Simon Brooks: 'Does dim deddf gwlad sy'n mynnu fod rhaid i'r cyfathrebu rhwng brodor a mewnfudwr yng Nghymru fod mewn Saesneg.'²² Ni ellir deddfu i atal grym symbolaidd, ond gellid ei herio drwy barhau i siarad Cymraeg.

Caiff pŵer symbolaidd ei gryfhau gan ei fod yn anweledig, ac felly nid yw'r Cymry yn ymwybodol eu bod yn cryfhau'r grym hwn drwy siarad Saesneg. Fel y noda Simon Brooks, caiff y pŵer hwn ei amlygu pan fo siaradwr yn teimlo'n nerfus wrth siarad Cymraeg mewn cwmni cymysg ei iaith, neu mewn siop lle nad oes sicrwydd y bydd y staff yn deall.²³

²¹ Pierre Bourdieu, *Language & Symbolic Power* (Caergrawnt, 1982), 164.

²² *Pa Beth yr Aethoch Allan i'w Achub?* 115.

²³ *Pa Beth yr Aethoch Allan i'w Achub?* 119.

Cryfheir grym a phŵer y Saesneg gan y gofyniad cyfreithlon bod rhaid i fewnfudwyr o dramor ddysgu'r Saesneg i gael dinasyddiaeth Brydeinig, hyd yn oed yn ardaloedd Cymreiciaf Cymru, ond nad oes yr un fath o ddisgwyliad cyfreithiol na chymdeithasol arnynt i ddysgu'r Gymraeg.²⁴ I ategu hyn, mae'r system addysg yn gorfodi'r Cymry i ddysgu'r Saesneg i safon iaith gyntaf, ond caniateir i'r siaradwyr Saesneg ddysgu'r Gymraeg fel 'ail iaith', ac nid oes yr un disgwyliad arnynt i fod yn rhugl.

Rhyddfrydiaeth

Beirniadodd Glyn Williams y duedd i gyflwyno egwyddorion y farchnad ac athroniaeth neo-ryddfrydol i fyd cynllunio iaith. Gan ein bod yn gweithredu o fewn marchnad rydd, dywed na ellir gorfodi'r cwsmer i ddewis un nwydd rhagor nag un arall. Yn yr un modd, ni ellir gorfodi siaradwyr y Gymraeg i'w defnyddio. Gan ddilyn yr egwyddor honno, mae'r wladwriaeth yn hyrwyddo pobl a sefydliadau i gymryd cyfrifoldeb, yn hytrach na deddfu a dweud wrthynt beth i'w wneud.²⁵

Mae pwyslais rhyddfrydiaeth ar ryddid yr unigolyn, a gaiff ei gysylltu â hawliau unigolion yn hytrach na hawliau grŵp. Gellid dadlau y gall hyn fod yn niweidiol i ddyfodol iaith gan ei fod yn gwneud yr iaith yn fater unigolyddol, yn hytrach nag yn rhoi pwyslais ar oroesiad cymunedau Cymraeg. Fel y dywedir yn *Pam na fu Cymru*, gan fod Cenedlaetholdeb yn siarad ar ran grŵp cyfan, gallai rhyddfrydwyr gredu y gallai hyn amharu ar ryddid unigolion i weithredu ac i feddwl yn annibynnol, gan fod buddiannau'r grŵp yn bwysicach na buddiannau'r unigolion.

O ystyried hynny, gellid dadlau bod y Canolfannau Cymraeg a sefydlwyd gan y Llywodraeth yn ganlyniad i feddylfryd neo-ryddfrydol; mae'r Llywodraeth yn darparu cyfle i bobl gymdeithasu yn Gymraeg, ond dewis yr unigolyn yw mynd i'r ganolfan neu beidio. Golyga hyn fod yn rhaid bod awydd i siarad Cymraeg gan yr unigolion yn y lle cyntaf. Rhydd hyn y cyfrifoldeb ar yr unigolion i fynd i fan penodol i allu siarad Cymraeg, yn hytrach na medru gwneud hynny yn naturiol yn eu bywydau bob dydd. Nid yw'r Llywodraeth yn annog pobl i siarad, neu hyd yn oed i ddysgu, Cymraeg, ond yn hytrach yn darparu lleoliad i bobl wneud hynny, os ydynt yn

²⁴ *Pa Beth yr Aethoch Allan i'w Achub?* 117.

²⁵ *Y Bwrdd a Chynllunio Iaith*, 7–9.

dymuno. O ganlyniad i hynny, nid yw'r canolfannau yn effeithio ar fywydau'r rhai nad ydynt am ymwneud â'r Gymraeg.

Y Farchnad

Defnyddiodd sawl aelod o staff y Canolfannau Cymraeg eirfa sy'n gysylltiedig â byd busnes wrth drafod y Gymraeg a'r canolfannau yn gyffredinol, megis 'gwerthu'r Gymraeg', 'marchnata'r Gymraeg' a 'bwllch yn y farchnad.' Yn hyn o beth, mae disgwrs staff y canolfannau yn amlygu dylanwad meddylfryd y farchnad arnynt.

Nododd A2 bod angen i'r Atom godi ymwybyddiaeth a 'gwerthu' pwysigrwydd defnyddio'r Gymraeg i gwmnïau a mentrau cymunedol sy'n trefnu digwyddiadau a gweithgareddau. Credai fod lle gan yr Atom i hybu'r digwyddiadau a'r gweithgareddau Cymraeg a gaiff eu cynnal mewn amryw o leoliadau ar draws y dref, gan hefyd chwilio am y 'bwllch yn y farchnad' i gynnal gweithgareddau o'r newydd. Gellid dadlau bod defnyddio geirfa megis 'gwerthu'r Gymraeg' yn trin y Gymraeg fel petai'n nwydd, gan awgrymu mai nod y Canolfannau Cymraeg yw gwneud arian. Yn yr un modd, disgrifiodd S1 y Gymraeg fel '*a selling point and our trademark*' ar gyfer y Saith Seren.

Yn ei lyfr *Language and Power*, cyfeiria Fairclough at y weithred o ail-gyd-destunoli, sef dad-gyd-destunoli geirfa o'u cyd-destun gwreiddiol i weddu i gyd-destun gwahanol.²⁶ Wrth graffu ar eirfa staff y canolfannau, gwelir eu bod wedi ail-gyd-destunoli geirfa byd busnes a'u cymhwyso i weddu i gyd-destun y Ganolfan Gymraeg. Mae'r dewis o eirfa yn effeithio ar eu disgwrs. Digwydd hyn, ym marn Fairclough, naill ai oherwydd y weithred o drefedigaethu, er enghraifft pan fo byd busnes yn trefedigaethu sefydliadau; neu broses o briodoli, lle y mae sefydliadau yn hawlio elfennau o fydd busnes a'u priodoli er mwyn gwella eu gweithgareddau eu hunain; neu gallai fod yn gyfuniad o'r ddau.

Dichon fod elfen o'r ddau wedi dylanwadu ar ddewis geirfa'r staff. Mae'n bosib bod byd busnes yn dylanwadu ar ddewis eu geiriau yn ddjarwybod iddynt, gan fod byd y farchnad yn treiddio i bob maes o fywyd. Ar y llaw arall, mae'n bosib iddynt ddewis defnyddio'r eirfa hon

²⁶ Norman Fairclough, *Language and Power* (Llundain, 1989), 39.

yn fwriadol gan eu bod yn gweld y canolfannau fel busnes, ac mai'r nod yw datblygu'n economaidd.

Termau a gododd yn aml iawn gan staff y canolfannau wrth ymateb i gwestiwn am faterion ariannol oedd pwysigrwydd 'creu incwm', bod y ganolfan yn 'talw ffordd' ac yn 'hunangynhaliol.' Wrth reswm, mae rheoli cyllid y ganolfan yn rhan anhepgor o'r swydd. Er hynny, amlyga hyn y pwysau sydd ar y canolfannau i lwyddo yn ariannol, ac awgryma mai yn nhermau ariannol y mesurir llwyddiant y canolfannau, yn hytrach nag ystyried yr effaith y cânt ar y Gymraeg. Er hynny, gan mai grant cyfalaf i sefydlu canolfan yn unig a roddwyd gan y Llywodraeth, yn hytrach na chyllid refeniw, gellid dadlau bod staff y canolfannau yn cael eu gorfodi i fesur llwyddiant y canolfannau ar sail ariannol.

Dwyieithrwydd

Diglosia

Defnyddid y term 'diglosia' yn wreiddiol i gyfeirio at berthynas dau amrywiaeth o'r un iaith, a datblygodd Fishman y cysyniad ymhellach i gyfeirio at y modd y mae dwy iaith yn cyd-fyw mewn cymdeithas. Daw'r term 'diglosia' o'r gair Groegaidd '*diglōssos*', sy'n cyfieithu i '*bilingual*' / 'dwyieithog.' Er hyn, mae dwyieithrwydd yn sefyllfa lawer llai sefydlog na diglosia. Mewn sefyllfa o ddiglosia, gall dwy iaith gyd-fyw yn sefydlog cyhyd â bod gan y ddwy iaith eu peuoedd penodol eu hunain, ac mai prin iawn yw'r gorgyffwrdd rhwng y ddwy.

Dywedodd y cymdeithasegwr ieithyddol Joshua Fishman, os na chaiff y ddwy iaith dan sylw eu gwahanu, bydd yr iaith leiafrifol yn anochel yn lleihau yn ei statws a'i defnydd, a daw'r iaith fwyafrifol hyd yn oed yn fwy pwerus. Gellid dadlau, felly, fod cael peuoedd neu weithgareddau uniaith Gymraeg yn hanfodol. Ychwanegodd Fishman bod sefyllfa o ddwyieithrwydd heb ddiglosia yn sefyllfa ansefydlog, ac yn fwy tebygol o arwain at shifft iaith. Gan na neilltuir un iaith i sefyllfa benodol, defnyddir unrhyw iaith mewn unrhyw sefyllfa, ac felly ni chaiff y defnydd o iaith ei reoli.²⁷

Arferai bod sefyllfa ddiglosaidd yng Nghymru lle'r oedd y Gymraeg a'r Saesneg yn cyd-fyw yn sefydlog. Roedd gan y Gymraeg ei lle ei hun yn y cartref, y gymdogaeth a chrefydd; a lle'r Saesneg oedd y llysoedd barn, byd busnes a gweinyddiaeth gyhoeddus.

Mae sefyllfa o ddiglosia lle y defnyddir y Gymraeg a'r Saesneg mewn peuoedd ar wahân yn sefyllfa sefydlog. Gellid derbyn bod y Saesneg mewn rhai peuoedd, ond nid ym mhob pau, fel bod gan y Gymraeg ei lle ei hun. Fodd bynnag, nid dyma'r sefyllfa yng Nghymru bellach, gan fod bron pob gofod yn ddwyieithog neu yn Saesneg. Gan nad oes gan y Gymraeg ei pheuoedd ei hun, sefyllfa o ddwyieithrwydd ansefydlog a geir.

Shifft iaith

Esbonia Delyth Jones y term 'shifft iaith' yn y modd hwn: 'pan yw cymuned o siaradwyr iaith (leiafrifol, fel rheol) yn graddol fabwysiadu iaith arall.'²⁸ Dywedodd Fishman fod shifft iaith yn

²⁷ Delyth Jones, *Cyflwyniad i Ddwyieithrwydd* (Aberystwyth, 1997), 65.

²⁸ *Cyflwyniad i Ddwyieithrwydd*, 124.

digwydd pan fod gan yr ieithoedd o fewn diwylliant bwerau anghyfartal, ac felly, yn y pen draw bydd yr iaith gryfaf yn disodli'r iaith wannaf.²⁹

Dywed golygyddion *Pa Beth yr Aethoch Allan i'w Achub?* fod y nodweddion sy'n dangos bod shift iaith ar waith yn amlwg yng Nghymru heddiw:

Crebachu ar y diriogaeth a'r sefyllfaoedd cymdeithasol ble y defnyddir yr iaith lleiafrifol yn ddiramgwydd; hollt yn ymagor rhwng y cenedlaethau gyda mwy o fynd 'naturiol' ar y Gymraeg ymhlith ei siaradwyr canol oed a hŷn nag ymhlith yr ifanc; newidiadau cysrawennol a chyfyngu ar eirfa; symudiad o ddiglosia lled-sefydlog Gymraeg/Saesneg i ddiglosia dwyieithrwydd/Saesneg mwy ansefydlog o lawer; ac adferiad ieithyddol sy'n gaeth i'r system addysg a defnydd swyddogol o'r iaith sy'n arwynebol at ei gilydd, a heb y nerth angenrheidiol i wyrddroi arferion ieithyddol gweddill y gymdeithas yn llwyddiannus.³⁰

O ystyried hynny, gellid dadlau mai un o'r ffyrdd cryfaf i wrthdroi shift iaith sy'n graddol droi gweithgareddau a gofodau yn uniaith Gymraeg yn rhai Saesneg, yw gwarchod a chynyddu nifer y peuoedd Gymraeg.

Wrth i'r broses o shift iaith fynd rhagddo, gwelir sefyllfaoedd hybrid, lle mae'r Gymraeg a'r Saesneg yn cymysgu ac yn croesi ffiniau mewn sefyllfaoedd a arferai fod yn ddiglosaidd, ac mae ffiniau'r peuoedd yn mynd yn fwyfwy annelwig. Gwelir hyn gyda sefydliadau cyhoeddus, megis S4C a'r Eisteddfod Genedlaethol, lle ceir ymdrechion i gyflwyno'r Saesneg mewn ymgais i apelio at ddysgwyr a denu'r di-Gymraeg, heb ddeall mai'r ffordd orau i gefnogi dysgwyr yw eu trochi yn y Gymraeg. Canlyniad hynny yw defnyddio llai o Gymraeg.

Gwelir hyn hefyd mewn cymunedau lle yr arferai cyngor cymuned neu gapel fod yn bau Gymraeg. Nodwyd eisoes, wrth drafod sefyllfa'r Gymraeg yn genedlaethol ym mhennod 3, y caiff mewnfudo effaith andwyol ar y Gymraeg. Wrth i ffigyrau mewnfudo gynyddu mae'r peuoedd Gymraeg yn eu tro wedi dechrau cyflwyno ychydig o Saesneg, sy'n gychwyn ar lwybr llithrig tuag at Seisnigo gofodau Gymraeg. Yn y pen draw, bydd y Gymraeg yn lleiafrifol ac yn cael ei disodli gan y Saesneg fel iaith y pau hwnnw. Digwydd hyn mewn pentrefi a chymdogaethau yn ogystal, ac yn wir ym mhob rhan o fywyd.

²⁹ *Reversing Language Shift*, 59.

³⁰ Simon Brooks a Richard Glyn Roberts (gol.), 'Rhagymadrodd', *Pa Beth yr Aethoch Allan i'w Achub?* (Llanrwst, 2013).

Gwrthdroi Shiftt iaith

Ysgrifennodd Fishman yn helaeth ar gynllunio ieithyddol, shiftt iaith a gwrthdroi shiftt iaith. Datblygodd ef y 'Raddfa Bylchu Rhwng Cenedlaethau' er mwyn dadansoddi cyflwr iechyd iaith, gan osod y cyflwr ar raddfa wyth cam, lle y mae'r camau yn cynrychioli difrifoldeb y bylchu a geir rhwng cenedlaethau. Yn ei lyfr *Reversing Language Shift*, amlinellir y camau y dylid eu cymryd er mwyn gwrthdroi shiftt iaith, beth bynnag fo cyflwr yr iaith dan sylw. Dywedodd Fishman, '*There is no language for which nothing at all can be done*', a bod yn rhaid i'r Xwyr ystyried beth yw'r peth gorau i'w wneud yn eu sefyllfa hwy.³¹ Dadleua y dylid edrych ar dargedau lleol yn gyntaf, megis y teulu a'r gymdeithas, yn hytrach nag ar lefel genedlaethol. Yn ogystal, rhybuddiodd yn erbyn gosod targedau anaddas ac afrealistig, gan ddadlau bod buddugoliaethau bychain yn well yn yr hirdymor.

Yn ogystal â chanolbwyntio ar lefel leol, dywed y dylid defnyddio technegau gwrthdroi shiftt iaith gwahanol ym mhob cymuned, gan fod cyflwr iaith yn amrywio o gymuned i gymuned. Dadleua dros fesurau sy'n benodol i'r gymuned honno, yn hytrach nag ymdrechion cyffredinol lle y gosodir un targed ym mhobman. O gymhwyso hyn at y Canolfannau Cymraeg, gellid dadlau y dylid grymuso a chefnogi mentrau cymunedol i ymdrin â sefyllfa'r Gymraeg, gan sefydlu canolfannau os ydynt yn gweld yr angen am hynny, yn hytrach na bod y Llywodraeth a sefydliadau cenedlaethol yn sefydlu canolfannau mewn cymunedau.

Gellid dadlau fod perygl wrth roi pwyslais gwrthdroi shiftt iaith ar gynyddu'r niferoedd o siaradwyr Cymraeg, gan y canolbwyntir ar sefydlogi niferoedd heb ystyried hyfedredd na'r defnydd a wneir o'r iaith. Gellid dadlau mai cynyddu'r defnydd o'r Gymraeg yw'r ffactor bwysicaf wrth adfer iaith, ond ni fyddai hynny yn edrych cystal o safbwynt effeithiolrwydd polisiâu'r Llywodraeth.

Problemau sy'n deillio o ideoleg dwyieithrwydd

Yn ogystal â bod yn realiti gwrthrychol mewn unigolion a chymunedau, mae dwyieithrwydd hefyd yn ideoleg haniaethol. Heb amheuaeth, mae polisi o ddwyieithrwydd yn hybu ac yn cryfhau'r Gymraeg mewn rhai achosion drwy gyflwyno'r Gymraeg i ofodau Saesneg, gan

³¹ *Reversing Language Shift*, 12.

sicrhau'r pethau elfennol megis arwyddion, gohebiaeth a ffurflenni yn Gymraeg. Ar y llaw arall, yn yr un modd ag y mae dwyieithrwydd yn cyflwyno'r Gymraeg i ofodau Saesneg, cyflwynir hefyd y Saesneg i ofodau Cymraeg. Yn ogystal, er bod dwyieithrwydd yn cynnig manteision i siaradwyr Cymraeg, nid yw'n effeithio ar oruchafiaeth y Saesneg, nag ar y pŵer a'r grym sydd ganddi, fel y trafodwyd eisoes yn y bennod hon.

Yn draddodiadol, ystyrid dwyieithrwydd yn nod i anelu ato, gan y tybiwyd ei fod yn gyfystyr â chydaddoldeb i'r Gymraeg. Cyfiawnheir dwyieithrwydd drwy ddadlau ei fod yn sicrhau lle i'r Gymraeg. Fodd bynnag, nid ystyrir ochr arall y geiniog, sef bod y pwyslais cynyddol a roddir ar ddwyieithrwydd yn cyflwyno Saesneg i ofodau a fu'n uniaith Gymraeg.

Dadleua Richard Glyn Roberts a Simon Brooks yn *Pa Beth yr Aethoch Allan i'w Achub?* fod dwyieithrwydd yn 'gleddyf deufiniog' ac yn ideoleg niweidiol i'r Gymraeg. Ar un llaw, mae'n sicrhau cydraddoldeb rhwng y Gymraeg a'r Saesneg, ond ar y llaw arall try weithgareddau, sefydliadau a gofodau a fu unwaith yn uniaith Gymraeg yn ddwyieithog, a cham bychan wedyn yw i'r Gymraeg ddiflannu'n gyfan gwbl o'r pau hwnnw. Dadleuant fod dwyieithrwydd yn cyflwyno'r Saesneg lle nad oes ei hangen ac, felly, amlygu ymhellach y modd y mae'r Saesneg yn gwladychu'r Gymraeg.³²

Mae ideoleg dwyieithrwydd hefyd yn cymryd yn ganiataol nad oes gofodau a sefyllfaoedd uniaith Gymraeg eisoes yn bod. Yn strategaeth iaith gyfredol y Llywodraeth, 'Cymraeg 2050: Miliwn o siaradwyr', nodir gweledigaeth y Llywodraeth i greu 'Cymru wirioneddol ddwyieithog'.³³ Gellid dadlau bod hyn yn gosod cynsail beryglus, gan ei fod yn anwybyddu'r cymunedau prin hynny sydd eisoes yn Gymraeg, a gallai arwain at Seisnigo'r cymunedau hynny.

Yn ogystal, gellid dadlau fod perygl i'r holl bwyslais ar ddwyieithrwydd fynd yn berthnasol i'r materion gweledol yn unig, megis ffurflenni ac arwyddion. Wrth roi mwyfwy o bwyslais ar ddwyieithrwydd gweledol a biwrocraidd, collir y pwyslais ar yr elfen gymunedol. Fel y dywedodd Ned Thomas, *'More and more Welsh signs lead to fewer and fewer Welsh places'*,

³² *Pa Beth yr Aethoch Allan i'w Achub?*, 102–122.

³³ *Cymraeg 2050: Miliwn o siaradwyr*, 3.

fel petai'r arwyddion Cymraeg yn blaster i guddio'r shifft iaith sy'n digwydd mewn cymunedau Cymraeg.³⁴

Dichon mai'r rheswm dros ddwyieithogi gofodau a chymunedau yw'r syniad bod rhaid apelio at y di-Gymraeg, a'r ofn bod gwneud rhywbeth yn uniaith Gymraeg yn gwahardd y di-Gymraeg. Fodd bynnag, po fwyaf o Saesneg a ddefnyddir, y lleiaf o reswm sydd gan y di-Gymraeg i ddysgu. Mae gofodau uniaith Gymraeg yn gorfodi'r di-Gymraeg i ddysgu'r Gymraeg os ydynt am ymuno, fel eu bod hwythau'n addasu, yn hytrach na gorfodi'r Cymry i addasu.

Nid oes yng Nghymru heddiw sefyllfa o ddiglosia na dwyieithrwydd cytbwys; mae'r siaradwyr Cymraeg yn ddwyieithog, ac yn wynebu'r Saesneg yn eu bywydau beunyddiol, ond mae'r di-Gymraeg yn rhydd i fyw eu bywydau unieithog heb ymwneud â'r Gymraeg. Mae'n rhaid i'r Cymry ddysgu'r Saesneg, ond nid oes yr un orfodaeth gymdeithasol ar Saeson i ddysgu'r Gymraeg. Crynhoir problemau ideoleg dwyieithrwydd gan Simon Brooks:

Ni ellir achub y Gymraeg trwy ddwyieithrwydd o'r math a geir yng Nghymru. Ni ellir achub y Gymraeg ond trwy'r Gymraeg. Nid yw dwyieithrwydd-sy'n-troi'n-Saesneg ond yn cloddio bedd i'r Gymraeg...³⁵

Dwyieithrwydd a'r Canolfannau Cymraeg

Gellid defnyddio'r dadleuon uchod i ddadlau yn erbyn ideoleg dwyieithrwydd ac, yn hytrach, dros gynnal sefydliadau, digwyddiadau a gofodau uniaith Gymraeg. Ar un llaw, gallai'r Canolfannau Cymraeg fod yn fodd i fynd i'r afael â'r broblem hon drwy sefydlu peuoedd newydd i'r Gymraeg, gan fod y peuoedd traddodiadol wedi eu Seisnigo. Ar y llaw arall, nid yw'r un o'r canolfannau a astudiwyd yn ofodau uniaith Gymraeg. Yr enghreifftiau amlycaf a welwyd o ddwyieithrwydd wrth astudio'r Canolfannau Cymraeg a sefydlwyd gan y Llywodraeth oedd yr Atom a'r Hen Lyfrgell.

Dwyieithrwydd yr Atom

Wrth agor yr Atom, rhoddwyd llawer o bwyslais ar bwysigrwydd y ganolfan i wneud Caerfyrddin yn fwy 'dwyieithog.' Yn ôl dirprwy is-ganghellor cysylltiol Prifysgol y Drindod Dewi

³⁴ Ned Thomas, 'Six Characters in search of Tomorrow', *The Welsh Language Today*, gol. Meic Stephens (Llandysul, 1973), 321.

³⁵ *Pa Beth yr Aethoch Allan i'w Achub?*, 122.

Sant, gobaith y brifysgol yw y bydd yr Atom yn creu canolbwynt i'r Gymraeg yng Nghaerfyrddin, ac y bydd y dref yn 'tyfu'n dref ddwyieithog.' Ymhellach, yn ôl un o bartneriaid prosiect yr Atom, Canolfan Peniarth, bwriad y ganolfan yw 'dwyieithogi tref Caerfyrddin.'³⁶ Gallai hyn osod cysail beryglus ar gyfer tref sy'n draddodiadol Gymraeg; mae'n anwybyddu'r potensial i Gaerfyrddin fod yn dref fwyafrifol Gymraeg ac yn gwadu'r ffaith i Gaerfyrddin fod yn dref fwyafrifol Gymraeg ar un adeg.

Fis Awst 2017 newidiwyd logo'r Atom o'i dyluniad gwreiddiol. Wrth newid y logo, cyflwynwyd y Saesneg i logo swyddogol y ganolfan.³⁷ Bellach, yr Atom yw'r unig ganolfan a astudiwyd sydd â defnydd o'r Saesneg ar ei logo swyddogol. Ymddengys felly bod yr Atom yn cyflwyno mwy o Saesneg, ac yn mynd yn fwy ddwyieithog, wrth i'r ganolfan ddatblygu. Fodd bynnag, nid yw hynny o reidrwydd yn ffactor negyddol; dichon fod hyn yn weithred ymwybodol i apelio at y di-Gymraeg.

Gan fod digwyddiadau a gweithgareddau Cymraeg eisoes yn digwydd yn naturiol yng Nghaerfyrddin, gellid dadlau ei bod yn fwy annisgwyl gweld Canolfan Gymraeg yn gwneud defnydd mor amlwg o ddwyieithrwydd. Ar y llaw arall, gellid dadlau bod ddwyieithrwydd yn fwy derbyniol ym Merthyr Tudful gan mai unieithrwydd Saesneg yw'r norm yno. Yn ogystal, mae'r rhan fwyaf o'r arwyddion yng Nghanolfan Soar yn Gymraeg yn unig. Yn achos yr Atom a Chanolfan Soar felly, nid yw'r canolfannau yn adlewyrchu patrwm ieithyddol y gymuned y maent wedi eu lleoli ynddi.

Dwyieithrwydd yr Hen Lyfrgell

Ail-agorodd caffi'r Hen Lyfrgell dan reolaeth y cwmni 'Llaeth & Siwgr' ar 3 Gorffennaf 2017. Croesawir cwsmeriaid i'r caffi gan arwydd mawr yn dweud 'Helo | Hello.'

³⁶ www.canolfanpeniarth.org/News?pt=prif-weinidog-cymru-yn-agor-yr-atom (cyrchwyd 16 Rhagfyr 2017).

³⁷ Gweler y logo blaenorol:

facebook.com/yramid/photos/a.736753623118859.1073741825.736752656452289/736753646452190/?type=3&theater (cyrchwyd 19 Ionawr 2018).

Gweler y logo newydd:

facebook.com/yramid/photos/a.736753623118859.1073741825.736752656452289/1388134214647460/?type=1&theater (cyrchwyd 19 Ionawr 2018).



Gellid dadlau bod hwn yn gyfieithiad diangen, yn enwedig mewn Canolfan Gymraeg. Rhydd hyn yr argraff na ellir defnyddio'r Gymraeg ar ei phen ei hun heb gyfieithiad Saesneg. Cyfiawnhad yr Hen Lyfrgell a'r cwmni 'Llaeth & Siwgr' am hyn yw bod arnynt eisiau croesawu pawb. O ddilyn y rhesymeg honno, gellid dadlau y dylid cynnwys ieithoedd eraill hefyd, os ydynt wir eisiau croesawu pawb. I ategu hyn, disgrifia'r Hen Lyfrgell y caffi fel 'gofod ddwyieithog' sydd eto yn tanseilio'r ganolfan fel 'Canolfan Gymraeg'.³⁹ Oherwydd cryfder yr ideoleg o gael popeth yn ddwyieithog, dichon fod y cwmni yn credu eu bod yn gwneud ffafr â'r Cymry.

Dylid cwestiynu beth yw pwrpas Canolfan Gymraeg sy'n rhoi cymaint o bwyslais ar ddwyieithrwydd ar draul hybu'r Gymraeg. Wrth ymateb i hyn, dywedodd llefarydd ar ran yr Hen Lyfrgell:

Rôl Yr Hen Lyfrgell fel Canolfan y Gymraeg yng Nghaerdydd yw hyrwyddo a dangos yr iaith Gymraeg ar waith...Mae'r Caffi Bar yn...darparu bwyd a diod gyda gwasanaeth dwyieithog croesawgar i bawb.⁴⁰

Gwelir yma amwysedd rhwng darparu gwasanaeth dwyieithog a hybu'r Gymraeg. Gellid dadlau na ellir hybu'r Gymraeg gan ddibynnu hefyd ar gyfieithu pob gair i'r Saesneg, ac mai'r ffordd orau i hybu'r Gymraeg yw dangos ei bod hi'n ddigon cryf i sefyll ar ei phen ei hun. Os oes un lle a ddylai fod yn ddigon hyderus i ddefnyddio gair Cymraeg heb gyfieithiad, onid Canolfan Gymraeg yw honno?

³⁸ <http://www.walesonline.co.uk/whats-on/food-drink-news/popular-cardiff-coffee-shop-milk-13280807> (cyrchwyd 22 Tachwedd 2017).

³⁹ Trydar @yrhenlyfrgell, 5 Gorffennaf 2017.

⁴⁰ golwg360.cymru/newyddion/cymru/269122-beirniadu-canolfan-gymraeg-am-ddwyieithrwydd-diangen (cyrchwyd 7 Gorffennaf 2017).

Dichon mai ffactor ariannol sydd wrth wraidd hyn. Fel person busnes, mae'n debygol fod rheolwr y caffi eisiau denu cynifer o bobl â phosib i'r caffi, oherwydd po fwyaf o bobl sy'n mynychu'r caffi, y mwyaf o incwm a wneir. Fodd bynnag, gellid dadlau na ddylid trin y 'Llaeth & Siwgr' fel y caffis 'Milk & Sugar' eraill sydd ganddynt yng Nghaerdydd, gan eu bod mewn Canolfan Gymraeg, ac mai darparu gofod Cymraeg yw eu prif flaenoriaeth, yn hytrach na chreu elw. Mae'n bosib y byddai caffi dwyieithog yn denu mwy o gwsmeriaid di-Gymraeg nag y byddai caffi Cymraeg. Ar un llaw, mae'n ffactor gadarnhaol eu bod yn cyflwyno'r Gymraeg i'r di-Gymraeg. Er hyn, byddai rhwydd hynt i'r di-Gymraeg anwybyddu'r Gymraeg gan fod popeth yno yn ddwyieithog beth bynnag.

Yn ychwanegol at y pwyslais ar ddwyieithrwydd, mae'r 'Llaeth & Siwgr' a'r Hen Lyfrgell wedi derbyn cryn feirniadaeth am y diffyg staff Cymraeg a'r awyrgylch Seisnigaidd yn y caffi yn gyffredinol. Trafodir hyn yn fanylach ym mhroffil yr Hen Lyfrgell ym mhennod 5.

5. Y Canolfannau Cymraeg

Mae'r bennod hon yn cynnwys gwybodaeth ffeithiol a dadansoddol am y Canolfannau Cymraeg. Yn gyntaf, cyflwynir y dadleuon a amlygwyd wrth wneud y gwaith ymchwil o blaid ac yn erbyn y cysyniad o Ganolfannau Cymraeg. Yn benodol, trafodir manteision ac anfanteision gofodau Cymraeg penodedig. Ceir astudiaeth achos o Wlad y Basg, er mwyn rhoi cefndir ieithyddol y wlad a chymharu i ba raddau mae'r canolfannau iaith a geir yno yn debyg i'r Canolfannau Cymraeg yng Nghymru. Ceir hefyd wybodaeth gefndirol am y Mentrau Iaith, gan gynnwys y berthynas rhwng y Canolfannau Cymraeg a'r Fenter Iaith leol. Yn olaf, cyflwynir gwybodaeth ffeithiol a dadansoddol am y Canolfannau Cymraeg a astudiwyd.

Dadleuon ynghylch y Canolfannau Cymraeg

Comisiynodd y Llywodraeth gwmni 'IAITH' i lunio adroddiad i gasglu barn yn dilyn canlyniadau'r Cyfrifiad yn 2011.¹ Mae'r adroddiad hwn yn cloriannu casgliadau'r lluo o weithgareddau a gynhaliwyd yn ystod Mehefin 2013 a oedd yn rhan o broses ymgynghori cyhoeddus y Llywodraeth ynghylch beth y dylid ei wneud er mwyn mynd i'r afael â'r gostyngiad yn y ganran o siaradwyr Cymraeg.

Yn ôl yr adroddiad, roedd awydd mawr i sefydlu Canolfannau Cymraeg mewn rhai ardaloedd, gan gynnwys Hwlfordd ac Aberhonddu. Credwyd y byddai canolfannau o'r fath yn creu bwrwm cymdeithasol Cymraeg a fyddai, yn ei dro, yn denu pobl at y Gymraeg. Er hyn, ni ddyrannwyd grant o gronfa'r Llywodraeth i sefydlu canolfannau o'r fath yn yr ardaloedd hyn, sydd yn amlygu diffyg gweithredu ar sail ymchwil o du'r Llywodraeth.

Un o'r prif atebion a gafwyd wrth holi sut i annog pobl i ddysgu Cymraeg ac i ddod yn rhugl, oedd sefydlu Canolfannau Cymraeg ym mhob ardal a fyddai'n darparu cyfle i bobl ddefnyddio'r Gymraeg yn gymdeithasol. Ymhlith yr atebion a roddwyd ar sut y dylid cryfhau'r Gymraeg yn lleol roedd: 'Creu *hot spots* o wasanaethau/siopau/busnesau Cymraeg', 'datblygu Canolfannau Cymraeg mewn trefi Seisnig eu hiaith' a 'penodi ardaloedd i fod yn *Gaeltacht* Cymraeg'.²

¹ Cwmni IAITH, *Iaith fyw: dweud eich dweud. Canlyniadau'r ymarferiadau ymgynghori* (2013).

² *Iaith fyw: dweud eich dweud*, 27.

Er bod cronfa'r Llywodraeth i sefydlu'r Canolfannau Cymraeg yn ymgais i adfer y Gymraeg, mae'r cysyniad o Ganolfannau Cymraeg, yn benodol y ffaith mai'r Llywodraeth, yn hytrach na'r gymuned, sy'n eu sefydlu, wedi derbyn beirniadaeth gan arbenigwyr iaith yn ogystal â chan ymatebwyr yr holiadur.

Yn ôl y cymdeithasegwr Colin Williams, mae modd i Ganolfannau Cymraeg wella ansawdd bywydau siaradwyr Cymraeg gan eu bod yn '[l]leoliadau amlwg lle mae'r Gymraeg yn briod iaith y gweithgareddau a'r hinsawdd.'³ Oni bai am ysgolion Cymraeg, awgryma nad oes nemor ddim lleoliadau o'r fath mewn cymunedau y tu allan i'r Fro Gymraeg weddilliol. Dywedodd hefyd fod y Canolfannau Cymraeg yn 'cynnig gobaith, egni ychwanegol ac ymrwymiad i lwyddiant y Gymraeg lle mae'r annisgwyl a'r anghyfarwydd yn ein haros.'⁴

Mae'r ymgynghorydd iaith, Cefin Campbell, wedi rhybuddio y gallai'r Canolfannau Cymraeg danseilio'r iaith mewn ardaloedd lle y mae hi'n gryf yn draddodiadol.⁵ Er ei fod yn croesawu'r syniad o Ganolfannau Cymraeg yn gyffredinol, gwêl y perygl y gallai'r canolfannau danseilio gweithgareddau naturiol sydd eisoes yn digwydd mewn cymunedau a phentrefi 'drwy sugno'r egni a'r gweithgareddau hynny i mewn i'r canol.' Er gwaetha hyn, creda bod cyfiawnhad dros agor canolfannau mewn rhai ardaloedd, os ydynt yn cefnogi gweithgareddau Cymraeg lleol, a hefyd yn ymestyn eu dalgylchoedd i weithio mewn cymunedau gwledig y tu allan i'r dref.

Noda mai un o brif rinweddau'r canolfannau yw eu bod yn rhoi 'cartref' i ddysgwyr i siarad Cymraeg ac i 'ymarfer eu sgiliau iaith' gan nad yw dysgwyr yn aml yn gwybod ble i fynd i sgwrsio yn Gymraeg. Er ei fod yn amheus o'u traweffeithiau negyddol posib, creda fod angen rhagor o ganolfannau, a bod angen i bob canolfan yn unigol adnabod yr anghenion yn lleol gan gydweithio â mudiadau a grwpiau cymdeithasol i hyrwyddo'r digwyddiadau Cymraeg sydd eisoes yn digwydd, gan lenwi'r bylchau lle bo angen.

Dywedodd hefyd ei bod yn angenrheidiol sefydlu peuoedd newydd ar gyfer y Gymraeg, ac mai'r Gymraeg yn unig a ddefnyddir yn y gweithgareddau hynny.⁶ Gwelir bod y Canolfannau Cymraeg yn ymgais i sefydlu peuoedd newydd i'r Gymraeg i ryw raddau. Fodd bynnag, cofier

³ *Canolfannau Cymraeg a Rhwydweithiau Cymdeithasol*, 6.

⁴ *Canolfannau Cymraeg a Rhwydweithiau Cymdeithasol*, 6.

⁵ <http://www.bbc.co.uk/cymrufyw/34333903> (cyrchwyd 2 Hydref 2017).

⁶ Cefin Campbell, 'Cymdeithasu yn y Gymraeg ymhlith Oedolion Ifanc – Ydy'r Peuoedd Cymraeg wedi cael eu chips?', *Iaith Ifanc. Hyrwyddo a chadw'r defnydd o'r Gymraeg ymhlith pobl ifanc*, gol. Bobi Jones (Aberystwyth, 1992).

nad y Gymraeg yn unig a ddefnyddir yn y canolfannau. Caniateir cynnal cyfarfodydd Saesneg a/neu ddwyieithog mewn nifer o'r canolfannau, a byddai'n berffaith bosib i fynd i gaffis rhai o'r canolfannau heb glywed gair o Gymraeg o'ch cwmpas. Yn gyffredinol, felly, mae'r arbenigwr iaith yn croesawu'r canolfannau, ond yn rhybuddio bod angen bod yn wyladwrus o'u traweffaith.

Mae gan BI, sy'n gyn-aelod o staff Bwrdd yr Iaith, farn gymysg ynghylch Canolfannau Cymraeg. Ni chreda fod polisi'r Llywodraeth i sefydlu canolfannau yn gwneud synnwyr, yn enwedig yn yr ardaloedd hynny lle y mae'r Gymraeg yn iaith gymunedol. Fodd bynnag, cred fod mwy o gyfiawnhad i Ganolfannau Cymraeg yn yr ardaloedd hynny lle y mae dwysedd is o siaradwyr Cymraeg.

Mae hefyd yn amheus o'r grant a ddyrannwyd gan y Llywodraeth. Dywedodd i'r canolfannau gael eu 'hanfon mewn' i'r trefi gan y Llywodraeth, a bod y grant hwnnw yn 'dod o ryw gyfeiriad bach *obscure* - o gyfeiriad addysg.' Ychwanegodd bod grant cyfalaf i brynu adeilad yn hytrach nag i gynnal y canolfannau hefyd yn broblem. Disgrifia hynny fel 'plannu hadau i ddinistrio'i hunan', gan ychwanegu bod hynny eisoes yn digwydd gyda'r ganolfan yng Nghaerdydd.⁷

Dywedodd hefyd y dylid gwario mwy o arian ar annog rhieni i siarad Cymraeg â'u plant yn hytrach na gwario ar sefydlu canolfannau. Ychwanegodd bod gwario arian ar Ganolfannau Cymraeg yn 'broblematig' ac yn arwain at 'fwy o broblem nag y mae'n datrys', gan mai digon o arian i sefydlu'r ganolfan a roddwyd, ac nad oes digon o ôl cynllunio ar sut i gynnal y canolfannau yn yr hirdymor. O ystyried hynny, nid yw'n rhagweld y bydd y Llywodraeth yn sefydlu rhagor o ganolfannau, gan nad yw'r model presennol yn gweithio.⁸

Yn ôl Ioan Talfryn, cyfarwyddwr cwmni Popeth Cymraeg sy'n cydlynu dysgu Cymraeg i Oedolion yn y gogledd-ddwyrain, nid yw'r Llywodraeth mewn gwirionedd wedi gwario rhagor o arian ar y Gymraeg drwy sefydlu'r gronfa ar gyfer Canolfannau Cymraeg. Dywedodd fod y Llywodraeth yn 'symud arian o gwmpas' ac yn defnyddio'r arian a dorrwyd o gyllid 'Cymraeg i Oedolion.' Dangosodd Ioan Talfryn i 'Cymraeg i Oedolion' golli £2.3 miliwn rhwng 2012 a 2014, gan ragweld y byddant yn colli rhagor eto.⁹ Nodwyd hyn hefyd gan Heini Gruffudd, a ddywedodd nad buddsoddiad newydd yn y Gymraeg gan y Llywodraeth yw'r gronfa hon, ond

⁷ Cyfweiliad, BI, 9 Mai 2017.

⁸ 'Carwyn a'r Gymraeg', *Golwg*, cyfrol 27, rhif 11, 13 Tachwedd 2014, 4–5.

⁹ <http://www.bbc.co.uk/cymrufyw/28678597> (cyrchwyd 23 Hydref 2017).

yn hytrach yr arian a dorrwyd o gyllid Cymraeg i Oedolion.¹⁰ Cyfiawnhaodd y Llywodraeth hyn drwy ddweud bod angen iddynt dargedu'n effeithiol.¹¹

Mae Ioan Talfryn hefyd o'r farn nad yw rhoi grant cychwynnol yn unig i'r canolfannau yn cynrychioli digon o gefnogaeth, ac y dylai'r Llywodraeth gynnig mwy o gymorth ariannol yn yr hirdymor, yn ogystal â strategaethau pendant. Dadleua hefyd yn erbyn y syniad o Ganolfannau Cymraeg yn gyffredinol gan ddweud fod 'y syniad o agor canolfan jysd i fod yn rwle lle mae petha' Cymraeg yn digwydd tipyn bach yn naif.'¹²

Safbwynt Cymdeithas yr Iaith yw bod angen sefydlu gofodau y mae'r Gymraeg yn brif iaith ynddynt, ac y gallai gofodau o'r fath amrywio o fod yn ganolfannau cymunedol i ofodau ar y We. Er ei bod yn croesawu'r ymrwymiad yn gyffredinol, creda'r mudiad bod nifer o wendidau ym mholisi'r Llywodraeth i sefydlu'r canolfannau, gan gynnwys y ffaith na wnaeth cymunedau gwledig elwa arno. Ond yn benodol, mae'r Gymdeithas yn beirniadu'r ffaith nad oedd prosiectau cymunedol yn gymwys i ymgeisio. Mae'r Gymdeithas yn argymhell y dylai'r Llywodraeth sefydlu 'Cronfa Ariannu Cynnal Gwasanaethau ac Adnoddau Cymunedol.' Byddai cronfa o'r fath yn cynnig grantiau bychan i grwpiau cymunedol i gynnal gofodau a gweithgareddau lle y mae'r Gymraeg yn brif iaith y lleoliad neu'r digwyddiad hwnnw. Pwysleisir y dylai cronfa o'r fath yn benodol fod o fudd i bobl ifanc, cymunedau gwledig a mudiadau cymunedol, yn hytrach na sefydliadau cenedlaethol.¹³

Un o brif alwadau'r mudiad Dyfodol yw sefydlu rhwydwaith o Ganolfannau Cymraeg ar hyd a lled y wlad ar ffurf canolfannau dysgu a chymdeithasu, gan efelychu'r hyn sy'n digwydd yng Ngwlad y Basg. Barn y mudiad yw y gallai canolfannau o'r fath 'gyfrannu'n greadigol at drawsnewid ieithyddol yn ardaloedd Seisnigedig Cymru.'¹⁴ Yn ôl y mudiad, mae canolfannau o'r fath yn allweddol er mwyn rhoi cyfle i siarad Cymraeg, yn ogystal â dod â siaradwyr rhugl, dysgwyr a phobl ifanc at ei gilydd. Hoffai Dyfodol weld y Llywodraeth yn cydweithio â sefydliad Popeth Cymraeg, sydd wedi sefydlu canolfannau i ddysgu'r Gymraeg yn y gogledd-ddwyrain,

¹⁰ Cyfarfod agored y mudiad Dyfodol, Crymmych, 28 Mehefin 2016.

¹¹ <http://www.bbc.co.uk/cymrufyw/28678597> (cyrchwyd 23 Hydref 2017).

¹² <http://www.bbc.co.uk/cymrufyw/38555726> (cyrchwyd 25 Hydref 2017).

¹³ Cymdeithas yr Iaith, *Miliwn o Siaradwyr Cymraeg: Gweledigaeth o 2016 Ymlaen* (2015), 14.

¹⁴ <http://www.dyfodol.net/2014/12/10/dyfodol-yn-cefnogi-canolfannau-cymraeg/> (cyrchwyd 18 Hydref 2017).

yn ogystal â chanolfannau cymunedol megis y Saith Seren, er mwyn sicrhau cydlynad rhwng y Llywodraeth a'r canolfannau.¹⁵

Adlewyrchwyd y sylwadau uchod yn yr ymatebion i'r holiadur. Yn gyffredinol, roedd cefnogaeth gref i'r syniad o ganolfannau Cymraeg; cawsant eu disgrifio fel 'syniad ardderchog' (yr Allt-wen), 'arf pwysig' (Cwm Tawe) ac yn 'hanfodol i gadw'r iaith yn fyw' (Cwmffrwd).

Yn wyneb dirywiad y rhwydweithiau traddodiadol, nodwyd rôl y canolfannau i '[g]reu cymunedau Cymraeg newydd' (Abertawe). Dywedwyd eu bod yn ffurfio rhwydweithiau newydd, sydd hefyd yn cynyddu'r defnydd o'r Gymraeg yn y gymuned ehangach: 'Dych chi'n cwrdd â pobl sy'n siarad Cymraeg ac wedyn pan yn cwrdd â nhw yn y gymuned byddwn yn defnyddio Cymraeg tu fas hefyd [sic]' (Merthyr Tudful).

Sylw a nodwyd droeon oedd bod y canolfannau yn gymorth i fagu hyder siaradwyr, yn enwedig y rhai sy'n dysgu'r Gymraeg, a bod hyn yn ei dro yn cynyddu'r defnydd o'r Gymraeg y tu allan i'r ganolfan: 'Pobl yn ymarfer o fewn y Ganolfan ac yn codi hyder i'w ddefnyddio tu fas [sic]' (Merthyr Tudful), 'Oherwydd y ganolfan mae pobl yn codi hyder ac yn nawr hyderus i siarad yn y gymuned [sic]' (Merthyr Tudful) a '*Promotes confidence to speak outside*' (Merthyr Tudful).

Dywedwyd eu bod yn bwysig drwy roi 'cyfle i pobol i defnyddio'r iaith Cymraeg yn naturiol [sic]' (Merthyr Tudful), ac yn '[g]yfle i bobl gymdeithasu a siarad trwy'r Gymraeg' (Abertawe). Nodwyd eu bod yn gwneud y Gymraeg 'yn fwy gweladwy a chlywadwy' (yr Allt-wen) ac yn 'codi proffil y Gymraeg' (Abertawe). Nodwyd hefyd eu bod o fudd i ddysgwyr: 'er mwyn dysgwyr cymryd rhan yn y gymuned lleol [sic]' (Glantwymyn), a 'syniad da cael canolfannau cymdeithasol lle y gall dysgwyr fynd i ymarfer y Gymraeg' (Aberystwyth). Yn benodol, nodwyd eu bod yn dda am eu bod yn dangos gemau chwaraeon yn Gymraeg, ac nad yw hyn yn dueddol o ddigwydd mewn tafarndai na chlybiau rygbi neu bêl-droed os oes rhai di-Gymraeg yn bresennol.

¹⁵ <http://www.bbc.co.uk/cymrufyw/32688723> (cyrchwyd 25 Hydref 2017).

Polisi'r Llywodraeth

Er gwaetha'r consensws cyffredinol sy'n gefnogol i'r syniad o Ganolfannau Cymraeg, beirniadwyd polisi'r Llywodraeth o'u sefydlu: 'Syniad da sydd ddim yn cael ei ddefnyddio'n effeithiol ar hyn o bryd' (Caerdydd). Nododd sawl person hefyd y dylai'r Llywodraeth roi mwy o arian i'r canolfannau er mwyn sicrhau eu bod yn llwyddo.

Beirniadwyd diffyg strategaeth a chynllunio hirdymor y Llywodraeth ar gyfer y canolfannau: 'trueni bod dim gwerthuso a chynllunio mwy gofalus a chall wedi digwydd er mwyn sicrhau fod y canolfannau'n llwyddo' (Porthcawl). Yn ôl un ymatebwr, ni wnaeth y Llywodraeth gynllunio yn ddigon manwl cyn sefydlu'r canolfannau: 'Nid yw creu canolfan er mwyn creu canolfan yn beth da. Mae angen llawer mwy o feddwl i sut i'w gweithredu' (Caerdydd).

Cyfeiriwyd yn benodol at yr Hen Lyfrgell wrth i'r ymatebwyr sôn am fethiant polisi'r Llywodraeth, er gwaetha'u cefnogaeth i'r cysyniad o ganolfannau yn gyffredinol: '*Very good, very disappointed about Cardiffs*' a 'Syniad da ond mae Canolfan Caerdydd - yr Hen Lyfrgell - yn cael ei gamweinyddu'n ddifrifol.'

Fel y nodwyd eisoes, gwraidd polisi'r Llywodraeth i sefydlu Canolfannau Cymraeg oedd adroddiad 'Canolfannau Cymraeg a Rhwydweithiau Cymdeithasol Oedolion sy'n Dysgu'r Gymraeg' a gomisiynwyd gan Lywodraeth Cymru ac a gyhoeddwyd gan Academi Hywel Teifi yn 2012.¹⁶ Edrych ar fanteision canolfannau ar ddysgwyr sydd wrthi'n dysgu'r Gymraeg a wna'r adroddiad hwn yn bennaf, yn hytrach nag ar siaradwyr Cymraeg rhugl sydd eisiau defnyddio'r Gymraeg yn gymdeithasol. Er hynny, mae'r Llywodraeth wedi bod yn glir wrth sefydlu'r Canolfannau Cymraeg mai eu nod yw darparu lleoliad i siaradwyr rhugl, yn ogystal â dysgwyr, ddefnyddio'r Gymraeg. Fodd bynnag, dichon fod anghenion dysgwyr a siaradwyr rhugl yn wahanol o ran defnyddio'r Gymraeg.

Er bod yr adroddiad ar 'Ganolfannau Cymraeg a Rhwydweithiau Cymdeithasol' - yr adroddiad y seiliwyd y polisi arno - yn canolbwyntio ar '[g]ymunedau cymharol ddi-Gymraeg', mae meini prawf y Llywodraeth yn nodi y dylai'r canolfannau arfaethedig gyfrannu i nod strategaeth 'Bwrw Mlaen' i 'geflogi ardaloedd sydd â chanran uchel o siaradwyr Cymraeg.'¹⁷ O edrych ar

¹⁶ Heini Gruffudd a Steve Morris, *Canolfannau Cymraeg a Rhwydweithiau Cymdeithasol Oedolion sy'n Dysgu'r Gymraeg: Ymdrechion i Wrthdroi Shiftt Ieithyddol mewn Cymunedau cymharol ddi-Gymraeg* (2012).

¹⁷ Llywodraeth Cymru, *Cronfa Buddsoddi Cyfalaf 2014–15: Canolfannau a Gofodau Dysgu Cymraeg. Canllawiau i rai sy'n ymgeisio am grant* (2014). Ni dderbyniwyd copi o'r canllawiau ar gyfer cronfa 2015–16.

y canolfannau a sefydlwyd â grant oddi wrth y Llywodraeth, mae nifer ohonynt wedi eu lleoli mewn ardaloedd sydd â chanran isel o siaradwyr Cymraeg. Dengys hyn, felly, na ddilynwyd y meini prawf yn fanwl wrth ddyrannu'r grantiau.

Er bod yr adroddiad 'Canolfannau Cymraeg a Rhwydweithiau Cymdeithasol' yn dadlau yn ddiamheuaeth bod manteision lu i'r canolfannau Cymraeg, dylid ystyried dilysrwydd yr adroddiad. Cofier y lluniwyd yr adroddiad gan sylfaenwyr Canolfan Gymraeg Tŷ Tawe, ac felly ni roddir fawr o sylw i wrthddadleuon canolfannau o'r fath. O ystyried y ffactorau uchod, gellid dadlau na seiliwyd polisi'r Llywodraeth o sefydlu Canolfannau Cymraeg ar dystiolaeth gadarn.

Ategwyd hyn gan BI, sy'n gyn-aelod o staff Bwrdd yr Iaith. Mae gan BI bryder nad yw model presennol y Canolfannau Cymraeg yn gynaliadwy yn ariannol. Creda i'r canolfannau gael eu sefydlu ar sail diffyg profiad cynllunio ieithyddol, yn ogystal ag ar yr adroddiad 'amheus iawn' ar Ganolfannau Cymraeg. Mae'n cwestiynu dilysrwydd yr adroddiad hwnnw gan ddweud: 'dyw e ddim yn neud synnwyr.' Dywed i'r awduron greu hypothesis a defnyddio'r data oedd ganddynt am Dŷ Tawe i brofi'r hypothesis hwnnw, ond nad yw hynny o reidrwydd yn golygu bod y data a'r dystiolaeth yn ddilys. Daw i'r casgliad bod y Llywodraeth wedi penderfynu sefydlu canolfannau ar sail 'data anghywir.'¹⁸

Dibynnu ar yr ardal

Sylw cyffredin a gafwyd oedd bod yr angen am Ganolfan Gymraeg yn dibynnu ar sefyllfa'r Gymraeg yn yr ardal honno. Yn gyffredinol, credir y byddai canolfan yn fanteisiol mewn ardaloedd lle y mae dwysedd isel o siaradwyr Cymraeg, ond mewn ardal lle y mae dwysedd y siaradwyr Cymraeg yn uchel, gallai canolfan fod yn niweidiol hyd yn oed:

Mewn ambell ardal yn gweithio, ond mewn tref fel Caerfyrddin ble mae'r Gymraeg dal i'w glywed, mae gallu tynnu oddi ar adnoddau ac egni neuaddau a sefydliadau mwy organic, cymunedol [sic]. (Caerfyrddin)

Os nad oes canran uchel o siaradwyr, nodwyd y gallai canolfan 'sicrhau lle i bobl gwrdd' (Porthcawl). Ar y llaw arall, nododd ymatebwr arall na fyddai angen canolfan yn ardal Rhuthun oherwydd 'Mae hon yn ardal Gymraeg; dyna'r *de facto*.' Nododd un ymatebwr y byddai

¹⁸ Cyfweiliad, BI, 9 Mai 2017.

canolfan yn fanteisiol mewn rhai cymunedau, ond nid 'ble mae'r iaith dal yn cael ei ddefnyddio fel iaith naturiol cymunedol [sic]' (Pontrhydfendigaid).

Cyfeiriwyd yn benodol at Dŷ Tawe yn Abertawe, gan ddweud ei bod hi'n 'hanfodol i gael un lleoliad sy'n Gymraeg ei iaith mewn dinas â mwyafrif helaeth o siaradwyr Saesneg.' Ychwanegodd yr ymatebwr hwnnw ei fod yn 'amheus o fudd y fath sefydliadau mewn ardaloedd Cymraeg, megis Caerfyrddin neu Aberystwyth.'

'Elitaidd'

Ym marn sawl ymatebwr, mae perygl bod y Canolfannau Cymraeg yn 'elitaidd' ac yn addas ar gyfer math penodol o bobl: 'Maen nhw'n gallu bod yn 'elitist'. Ambell waith mae'r gweithgareddau'n ddiflas neu'n hen ffasiwn, apelio at sector penodol o'r boblogaeth yn unig' (Aberystwyth), a 'Mae 'na risg ychwanegol eu bod yn elitaidd' (Caerdydd). Yn ôl un ymatebwr, 'dim ond pobl sy'n hyderus yn barod bydd yn eu mynychu' (Pontardawe), a dywedodd ymatebwr arall mai 'dim ond Y Bobl Arferol sy'n eu defnyddio' (Pontardawe).

Mae'r sylwadau uchod yn adlewyrchu'r hyn a ddywedodd BI. Yn ei farn ef, mae'r Canolfannau Cymraeg yn 'addas i un teip o bobl yn unig' a bod pobl eraill yn ei chael hi'n anodd mynd drwy ddrysau'r canolfannau: 'Os ti ishe canolfan lle ma'r Gymraeg yn cael ei hyrwyddo, dim ond teip arbennig o bobl ddeith drwy'r drws.'¹⁹ Cyfeiriodd, nid yn unig at y di-Gymraeg, ond yn benodol y siaradwyr Cymraeg dihyder, sy'n medru siarad Cymraeg ond sydd ag ofn cael eu cywiro neu fynd i sgwrs rhy ddofn. Ychwanegodd y byddai siaradwyr dihyder yn fwy tebygol o deimlo'n fwy cyfforddus yn mynd mewn i dafarn na chanolfan.

Wrth gyfeirio at yr Atom yn benodol, er y cydnabu fod y caffi yn 'torri'r muriau lawr rywfaint', mae'n sicr nad yw'r Atom yn 'lle hawdd i fynd mewn' a bod angen 'lot o gyts i gerdded mewn drwy'r drws.' Felly, er bod y Canolfannau Cymraeg yn anelu at gynyddu hyder siaradwyr Cymraeg, dichon fod angen cryn dipyn o hyder i fynd i mewn i'r ganolfan yn y lle cyntaf.

Wrth gyfeirio at yr Atom, awgrymodd BI mai pobl dosbarth canol sydd fwyaf tebygol o fynd yno. O edrych ar y prisiau ar fwydlenni'r caffis yn y canolfannau, yn gyffredinol mae'r bwyd

¹⁹ Cyfweiliad, BI, 9 Mai 2017.

yn ddrutach yn y canolfannau a sefydlwyd gan y Llywodraeth. Golyga hyn, felly, eu bod yn llai tebygol o fod yn hygyrch, o'u cymharu â'r canolfannau cymunedol, sydd â phrisiau rhatach.

	Yr Atom ²⁰	Yr Hen Lyfrgell ²¹	Canolfan Soar ²²	Saith Seren ²³
Te	£1.50	-	£1	£1
Coffi	£2.00 / £2.20	-	£1.50	£1.50
Brechdan	£4.35	£4.20 - £4.90	£2 - £3	£3

Gofodau Cymraeg Penodedig

Dadl a gyfyd yn aml wrth drafod gofodau Cymraeg penodedig yw eu bod yn canoli gweithgareddau Cymraeg mewn un lleoliad, a allai arwain at sefyllfa lle y clywir llai o Gymraeg y tu hwnt i'r lleoliad hwnnw. Yn yr ymatebion i'r holiadur, mynegwyd pryder y gallai canoli gweithgareddau Cymraeg mewn un lleoliad fod yn niweidiol. Nodwyd y dylai gweithgareddau Cymraeg gael eu cynnal mewn lleoliadau gwahanol yn y dref yn hytrach na chael eu cyfyngu i un adeilad sydd ar wahân i'r gymdeithas: '[Mae] e'n creu rhywbeth/lle sydd 'ar wahân' fel petai o'r gymuned ehangach. Ma' eisiau i'r Gymraeg fod yn rhan naturiol o fywyd a chymdeithas' (Pontrhydfendigaid).

Dywedodd sawl ymatebwr y gallai'r canolfannau danseilio'r Gymraeg drwy ei chanoli a'i chyfyngu mewn un lleoliad: 'Teimlo eu bod yn cyfyngu yr iaith i ardal benodol' (Ceredigion), a 'Mae risg gyda Chanolfan Gymraeg ei bod yn canoli cyllid, sylw a gweithgareddau mewn un man a chymryd momentwm o bethau eraill' (Caerdydd). Mynegwyd pryder y gallai'r canolfannau mewn gwirionedd leihau defnydd o'r Gymraeg yn ehangach: '*They are good in nurturing use of the language but they can isolate Welsh speaking and prevent it from being integrated more widely*' (Pontypridd).

Fodd bynnag, nodwyd hefyd nad yw canoli gweithgareddau Cymraeg o reidrwydd yn beryglus, gan ei fod yn creu canolbwynt i'r Gymraeg a allai gryfhau'r iaith mewn ardal lle y mae hi'n wannach drwy weithredu fel catalydd. Nodwyd hefyd fod rhai canolfannau yn gwneud

²⁰ Cyrchwyd y fwydlen ar 8 Rhagfyr 2017.

²¹ Cyrchwyd y fwydlen ar 8 Rhagfyr 2017. Nid oes gwybodaeth am brisiau diodydd.

²² Cyrchwyd y fwydlen drwy Google Maps, tynnwyd y lluniau yn Awst 2014.

²³ Cyrchwyd y fwydlen 14 Mawrth 2017.

ymdrech i ddarparu gweithgareddau sy'n ychwanegu at weithgarwch yn y gymuned yn hytrach na thynnu popeth Cymraeg i mewn i'r ganolfan. Nodwyd hefyd fod gofodau Cymraeg penodedig mewn gwirionedd yn bwysig iawn, yn enwedig mewn ardaloedd lle y mae dwysedd y siaradwyr Cymraeg yn is: 'Heb Ganolfan Gymraeg byddai llawer ddim yn cael cyfle i siarad Cymraeg' (Abertawe). Nodwyd hefyd ei fod yn gwbl naturiol i bobl sy'n rhannu'r un diddordebau ac anghenion ddod ynghyd.

'Geto'

Wrth ymateb i'r holiadur, defnyddiodd sawl ymatebwr y gair 'geto' yn ddigymell. Wrth nodi eu barn am Ganolfannau Cymraeg yn gyffredinol dywedwyd: 'Perygl getoeiddio yn ddiangen' (Abertawe), 'Peryg eu bod yn creu ghetto Cymraeg' (Caerfyrddin) a 'Un o'r problemau wi'n gweld yw'r 'ghettoisation' o'r iaith petai Canolfan Cymraeg yn cael ei sefydlu yn llefydd fel enghraifft Aberystwyth [sic]' (Pontrhydfendigaid). Dywedwyd hefyd wrth ymateb i'r cwestiwn yn holi a oes angen Canolfan Gymraeg yn eich tref: 'Well Cymreigio'r hyn sydd eisoes yn bodoli yn hytrach na chreu ghettos Cymraeg' (Llandeilo). Mewn sylw yn ymateb i erthygl am yr Hen Lyfrgell ar *Golwg360* (27 Gorffennaf 2016), dywedwyd fod y ganolfan yn lle 'oeraidd, yn glinigol ac yn creu geto annaturiol i'r Gymraeg.'²⁴ Er hyn, nodwyd hefyd yn yr ymatebion i'r holiadur nad yw'r term 'geto' o reidrwydd yn ddisgrifiad negyddol, ac na fyddai gweithgareddau Cymraeg o unrhyw fath yn digwydd oni bai am y 'getoau' hyn.

Cyhoeddodd *BBC Cymru Fyw* erthygl ar Ganolfannau Cymraeg â'r pennawd 'Y 'ghettos' Cymraeg?' (17 Ionawr 2017)²⁵ Er hyn, nid oedd sail i'r pennawd; cwestiynu llwyddiant y canolfannau oedd unig nod yr erthygl. Er bod y gair 'ghettos' rhwng dyfyniadau yn nheiti yr erthygl, y BBC a ddefnyddiodd y term drwy ofyn i Weinidog y Gymraeg ar y pryd, Alun Davies, 'oes perygl fod pobl ddi-Gymraeg yn cael eu hynysu ac yn gweld rhain fel rhyw fath o 'ghettos'?'

Dadleuodd A1, a fu'n gweithio yn yr Atom, mai'r BBC sydd wedi plannu'r syniad y gallai Canolfannau Cymraeg fod yn 'getoau.' Dywed mai'r BBC oedd y cyntaf i ddefnyddio'r term i

²⁴ golwg360.cymru/newyddion/cymru/233342-trafferthion-canolfan-gymraeg-caerdydd (cyrchwyd 29 Mai 2017).

²⁵ <http://www.bbc.co.uk/cymrufyw/38555726> (cyrchwyd 31 Mai 2017).

ddisgrifio Canolfannau Cymraeg ac nad yw'n derm a glywir yn gyffredinol i'w disgrifio. Dywedodd, 'Term y BBC yw hwn, bydden i'n dadle, hyd yn oed ar y dechre, nhw ddefnyddiodd y term pan sefydlwyd hi [yr Atom] gynta.'²⁶ Er hyn, mae geto yn derm a ddefnyddir gan bobl yn gyffredinol i ddisgrifio'r Canolfannau Cymraeg, fel y gwelwyd yn yr ymatebion i'r holiadur.

Defnyddiwyd y term 'geto' am y tro cyntaf pan grëwyd polisi apartheid yn erbyn Iddewon yn Fenis, yn yr Eidal, pan neilltuwyd rhanbarth dlotaf y ddinas iddynt gan symud pob Iddew i fyw yno. Yn hanesyddol felly, mae geto yn ardal benodol sydd wedi ei neilltuo ar gyfer grŵp o bobl sy'n lleiafrif o fewn eu cymdeithas. Yn draddodiadol, nid yw'r grŵp hwnnw o bobl wedi dewis ymneilltuo, ond cânt eu gorfodi i guddio gan y gymdeithas ehangach.

O feddwl am y Canolfannau Cymraeg, er nad yw'r gymdeithas gyffredinol wedi gorfodi'r siaradwyr Cymraeg yn uniongyrchol i ymneilltuo, gorfodir hwy, yn anuniongyrchol, i sefydlu eu peuoedd eu hunain gan na all y siaradwyr Cymraeg gymdeithasu yn Gymraeg yn y gymdeithas ehangach oherwydd y dwysedd isel o siaradwyr Cymraeg. Cofier hefyd nad dewis siaradwyr Cymraeg y gymuned oedd cael Canolfan Gymraeg ym mhob achos, ond yn hytrach penderfyniad prifysgolion ac awdurdodau lleol. Gellid dadlau bod y sefydliadau hynny yn gorfodi'r siaradwyr Cymraeg i ymneilltuo o'r gymdeithas gyffredinol, drwy sefydlu gofod penodol ar eu cyfer.

Ar y llaw arall, cofier nad yw'r siaradwyr Cymraeg yn gaeth i'r canolfannau gan eu bod yn rhydd i fod yn rhan o'r gymuned ehangach yn ogystal. Drwy ddefnyddio'r term yn ysgafn collir y cysylltiad rhwng y term â'r gwahanu gorfodol a olygwyd gan y gair ers canrifoedd.²⁷ Gellid mynd gam ymhellach drwy ddadlau bod defnyddio'r term hwn i ddisgrifio cymunedau Cymraeg yn ansensitif, yn diystyru hanes a bychanu profiadau'r rhai a ddioddefodd dan ormes y getos traddodiadol.

Pwysleisiodd Saunders Lewis bwysigrwydd gofodau Cymraeg penodedig i ddyfodol yr iaith yn ei ysgrif 'Y Ghetto Cymraeg' (1972). Dywedodd y cyfeiriwyd at 'y geto Cymraeg' yn adroddiad y Llyfrau Gleision 1847, gan y dywedir yn yr adroddiad hwnnw fod y Gymraeg yn caethiwo'r Cymry – *'his language keeps him under the hatches.'* Eglurodd Saunders Lewis:

²⁶ Cyfweiliad, A1, 28 Ionawr 2017.

²⁷ [npr.org/sections/codeswitch/2014/04/27/306829915/segregated-from-its-history-how-ghetto-lost-its-meaning](https://www.npr.org/sections/codeswitch/2014/04/27/306829915/segregated-from-its-history-how-ghetto-lost-its-meaning) (cyrchwyd 17 Ionawr 2018).

I Lingen a'i gydweithwyr, yr iaith oedd y ghetto...achub y Cymry o'r ghetto oedd eu hangen pennaf...Erbyn heddiw mae'r genedl Gymreig wedi dyfod allan o ghetto'r Gymraeg, ond yn wahanol i'r Iddewon, wedi dyfod allan i farw.²⁸

Credai Saunders Lewis bod creu geto Cymraeg yn fodd i achub y genedl:

Rhaid sefydlu neu adfer cymdeithas ar ddarn o dir neu ar ddarnau o dir Cymru na bydd unrhyw iaith ond y Gymraeg yn anhepgor ynddi...Dyna ailsefydlu'r ghetto Cymraeg...yna o'r ghetto Cymraeg fe gyfyd Gwladwriaeth Cymru.²⁹

Ar un llaw, gellid defnyddio hyn fel dadl o blaid Canolfannau Cymraeg, gan eu bod yn cynnig gofod penodedig Cymraeg. Ar y llaw arall, tybir bod Saunders Lewis yn cyfeirio at adfer cymdeithas gyfan i fod yn gymdeithas Gymraeg, yn hytrach na chodi adeilad Cymraeg o fewn cymdeithas ehangach Seisnigaidd. I ychwanegu at hyn, yn ei ddarlith 'Tynged yr iaith', pwysleisiodd bwysigrwydd defnyddio'r Gymraeg 'yn yr ardaloedd y mae'r Gymraeg yn iaith lafar feunyddiol ynddynt.'³⁰ Awgryma hyn y gwelai Saunders Lewis werth mewn canolbwyntio ar rai ardaloedd, yn hytrach na cheisio adfer y Gymraeg ym mhobman. Fodd bynnag, cofier yr oedd llawer mwy o ofodau Cymraeg o'r fath yn 1962 o'i gymharu â'r sefyllfa bresennol.

Dadleuodd y cymdeithasegwr ieithyddol Joshua Fishman bod angen cadw rhai gofodau yn benodol ar gyfer iaith lleiafrifol, oherwydd os na wahanir yr ieithoedd mewn cymuned bydd yr iaith lleiafrifol yn lleihau yn ei statws ac yn y defnydd ohoni, a bydd yr iaith fwyafrifol yn dod yn fwyfwy pwerus.³¹ Dywedodd Fishman y dylai mudiadau sy'n ceisio adfer iaith ymdrechu i ddarparu gofodau penodedig ar gyfer yr iaith honno. Geilw'r gofodau hyn yn '*physical breathing-space*.' Cydnabu y gallai gofodau o'r fath ymddangos yn rhyfedd ac yn annaturiol i'r rhai y tu allan i'r gymuned ieithyddol honno, yn yr achos hwn, y di-Gymraeg. Fodd bynnag, i'r gymuned ieithyddol ei hun, gallai gofodau o'r fath fod yn debyg i 'ganolfannau hunanreoleiddio diwylliannol', ac yn ymgais i wrthsefyll y diddymiad y mae'r grŵp ieithyddol hwnnw yn ei wynebu. Byddai gofod o'r fath yn sicrhau fod gan y grŵp lleiafrifol hwnnw o leiaf un lle iddo'i hunan, mewn gofod lle y mae'r grŵp hwnnw yn fwyafrif.

Dywed ei fod yn annhebygol bod ymgais i 'normaleiddio' iaith yn arwain at 'hunan-getoeiddio', oherwydd byddai aelodau'r grŵp ieithyddol lleiafrifol yn parhau i dreulio canran

²⁸ Saunders Lewis, 'Y Ghetto Cymraeg', *Ati, wŷr ifainc* (Caerdydd, 1986), 106.

²⁹ 'Y Ghetto Cymraeg', 107.

³⁰ Saunders Lewis, *Tynged yr iaith*, traddodwyd gan y BBC, 13 Chwefror 1962.

³¹ Joshua Fishman, *Reversing Language Shift* (Bryste, 1991), 59.

uchel iawn o'u bywydau cymdeithasol yn rhyngweithio â phobl yn y grŵp ieithyddol mwyafrifol.

Yn gyffredinol, gellid defnyddio'r rhesymeg uchod i gefnogi'r syniad o Ganolfannau Cymraeg, gan eu bod yn ofodau i'r Gymraeg 'anadlu', heb gael ei heffeithio gan y Saesneg. Fodd bynnag, wrth astudio'r canolfannau yn unigol gwelwyd bod y Saesneg yn effeithio ac yn dylanwadu arnynt, gan nad oes yr un ohonynt yn ofod uniaith Gymraeg.

O edrych ar y canolfannau yn unigol, dadleuodd A1 nad 'geto' yw'r Atom gan nad yw'n lle 'pur Cymraeg', ac mae A2 yn sicr na ellir disgrifio'r Atom yn 'geto', gan y trefnir llawer o weithgareddau Cymraeg mewn lleoliadau gwahanol ar draws y dref. Cred A2 ei bod yn bwysig nad yw'r Atom yn tynnu gweithgareddau Cymraeg o'r gymuned i mewn i'r ganolfan ond yn hytrach yn cefnogi'r digwyddiadau hynny. Er ei bod yn croesawu'r ffaith y cynhelir nifer o ddigwyddiadau Cymraeg yn y dref y tu hwnt i'r ganolfan, gwêl y digwyddiadau hynny yn 'gystadleuaeth' i'r Atom. O ystyried hynny, gellid cwestiynu beth yw pwrpas Canolfan Gymraeg sy'n gorfod 'cystadlu' yn erbyn digwyddiadau Cymraeg eraill?

Pan agorodd Canolfan Soar yn 1992, nododd cyn-gadeirydd y pwyllgor gwaith bod anfantais mewn canoli'r holl weithgareddau sy'n ymwneud â'r Gymraeg mewn un lle, gan na fyddai gweddill y boblogaeth, nad ydynt yn mynychu'r ganolfan, yn cael cyfle i glywed y Gymraeg a sylweddoli ei bod hi'n iaith a siaredir yn naturiol. Ychwanegodd:

Yn anad dim dylid ceisio osgoi creu ghetto ieithyddol. Y mae'n hanfodol bwysig inni sicrhau lle amlwg i'r iaith ym mywyd y gymuned gyfan er mwyn iddi ffynnu.³²

Dengys hyn bod trafodaethau ynghylch peryglon canoli gweithgareddau Cymraeg yn mynd yn ôl i ddyddiau cynnar bodolaeth canolfannau o'r fath. Er mwyn osgoi cyfyngu eu hunain mewn un lleoliad, mae gwaith Canolfan Soar a Menter Iaith Merthyr Tudful yn mynd ymhellach na muriau'r adeilad; trefnir digwyddiadau mewn tafarn agos, mae'r Fenter Iaith wedi bod yn gyfrifol am gyflwyno'r Gymraeg i ddigwyddiadau a gwyliau lleol, maent yn trefnu bod pobl yn mynd i weld gêm mewn tafarn, ac yn trefnu gigiau yn y gymuned. Mae Canolfan Gymraeg Soar felly yn ehangach na'r hyn sy'n digwydd yn y ganolfan ei hun, gydag adeilad y ganolfan yn ymddwyn fel sylfaen a chanolbwynt.

³² Anne England, 'Canolfannau', *Hyrwyddo a chadw'r defnydd o'r Gymraeg ymhlith pobl ifanc*, gol. Bobi Jones (Aberystwyth, 1992).

Dywedir ar wefan y Saith Seren mai nod y ganolfan yw ‘darparu canolbwynt i bethau Cymraeg a Chymreig’³³ ac yn ôl S1, aelod o fwrdd rheoli’r ganolfan, mae ganddynt gynlluniau i newid y dafarn yn ‘ganolfan i bopeth Cymraeg yn y cylch.’³⁴ Ar un llaw, gellid dadlau bod hyn yn ymgais i sugno holl weithgareddau Cymraeg y dref i un adeilad, ac yn adlewyrchu’r pryder ynghylch canolfan yr Atom. Ar y llaw arall, dylid cofio bod sefyllfa’r Gymraeg yn dra gwahanol yn Wrecsam. Gan fod dwysedd y siaradwyr Cymraeg yn sylweddol is yn Wrecsam, mae’n anrffod y cynhelir llawer llai o ddigwyddiadau a gweithgareddau drwy gyfrwng y Gymraeg yn y dref o’i gymharu â Chaerfyrddin.

O ystyried hynny, gwelir bod swyddogaeth a thraweffaith gwahanol gan Ganolfan Gymraeg yn Wrecsam ac yng Nghaerfyrddin. Dichon y caiff y Saith Seren fwy o effaith gadarnhaol na negyddol gan nad oes perygl ei bod hi’n effeithio’n negyddol ar weithgareddau Cymraeg eraill. Dywedodd S1 bod croeso i bawb yn y dafarn: ‘Nid geto ‘da ni isho bod ond cynnig ffordd i’r gymuned ehangach i mewn.’³⁵ Dengys hyn fod S1 yn ymwybodol o’r perygl y gallai canolfan fel y Saith Seren ymddangos yn fan caeedig, a cheisia sicrhau eu bod yn groesawgar drwy beidio â bod yn uniaith Gymraeg.

Cydnabu T2, un o swyddogion Menter Iaith Abertawe, fod perygl i Ganolfan Gymraeg greu ‘geto.’ Fodd bynnag, ychwanegodd bod y canolfannau hefyd yn creu canolbwynt, sy’n ei gwneud hi’n hawdd i bobl wybod ble i fynd lle y gallant fod yn sicr o glywed a siarad Cymraeg. Dadleuodd T1, un o sylfaenwyr Tŷ Tawe, fod y Canolfannau Cymraeg yn cryfhau’r ardaloedd o’u hamgylch, yn hytrach na’u gwanhau.

Heterotopiâu

³³ www.saithseren.org.uk/index.html (cyrchwyd 14 Mawrth 2017).

³⁴ www.golwg360.cymru/newyddion/cymru/53444-cefnogwyr-canol-fan-gymraeg-newydd-yn-dod-ynghyd (cyrchwyd 15 Mawrth 2017).

³⁵ Ysgol Undydd Cymunedau Byw Cymdeithas yr Iaith, Machynlleth, 30 Mehefin 2017.

Yn y rhagair i'w lyfr, *Les mots et les choses: Une archéologie des sciences humaines*, cyflwynodd Michel Foucault y cysyniad o 'hétérotopie'.³⁶ Esboniodd ei ddamcaniaeth yn fanylach yn ei erthygl, *Des Espace Autres*.³⁷

Diffinia heterotopiâu fel llefydd penodedig y tu mewn i gymdeithas sy'n rhydd o reolau ac arferion y gymdeithas honno. Ychwanegodd fod heterotopiâu yn llefydd sy'n hollol wahanol i'r gymdeithas o'u cwmpas, a'u bod i'w cael ym mhob diwylliant ar ffurfiau gwahanol. Yn wahanol i iwtopiâu, sy'n llefydd perffaith ond nad ydynt yn ofodau real, gellir dehongli heterotopiâu fel gofodau real a grëwyd gan gymdeithas i fod yn berffaith. Cynigia Foucault enghreifftiau o heterotopiâu megis carchardai, gwallgofdai a chartrefi hen bobl.

Amlinella Foucault egwyddorion heterotopiâu a'u gwahanol fathau:

1. 'Heterotopi argyfwng', sef gofod wedi ei neilltuo i grŵp o gymdeithas sy'n byw mewn cyflwr o argyfwng. Cyfeiria Foucault at lefydd penodedig i fenywod sydd ar eu misglwyf, a chartrefi i'r henoed. Noda y dylid gwneud y gweithredoedd hyn allan o olwg y gymdeithas.
2. 'Heterotopi y gwyrdröedig', sef llefydd ar gyfer unigolion yr ystyrir eu hymddygiad yn wyrdroedig neu y tu allan i norm y gymdeithas. Cyfeiria at lefydd megis ysbytai seiciatrig a carchardai. Defnyddir heterotopiâu, felly, er mwyn puro cymdeithas, drwy guddio'r bobl sy'n ymddwyn y tu allan i norm y gymdeithas.
3. Gall cymdeithas newid pwrpas a swyddogaeth heterotopi sydd eisoes yn bodoli, gan fod gan bob heterotopi swyddogaeth benodol o fewn cymdeithas.
4. Gall heterotopi gyfosod sawl gofod sy'n anghydnaws â'i gilydd o fewn un lleoliad. Er enghraifft, gall gardd fod yn heterotopi gan ei fod yn un lleoliad sy'n dwyn ynghyd elfennau o wahanol amgylcheddau a phlanhigion rhyngwladol.
5. 'Heterotopiâu amser.' Caiff heterotopiâu eu cysylltu yn aml â haenau gwahanol o amser, er enghraifft, amgueddfeydd, sy'n cadw eitemau o sawl cyfnod gwahanol o fewn un amser.
6. 'Heterotopiâu defodol neu buro', sef gofodau y gellir eu cyrraedd yn hawdd, ond nad ydynt yn gwbl hygyrch i'r cyhoedd. Er mwyn mynd i mewn mae'n rhaid ymgymryd â defodau puro.

³⁶ Michel Foucault, *Les mots et les choses: Une archéologie des sciences humaines* (Paris, 1966). Cyfieithiad: cyfieithydd anhysbys, *The Order of Things* (Llundain, 1970).

³⁷ Michel Foucault, 'Des Espaces Autres', *Architecture, Mouvement, Continuité*, 5, Hydref 1984. Cyfieithiad: Jay Miskowiec, 'Of Other Spaces', *Diacritics*, 16, gwanwyn 1986, 22–27.

Gellid gorfodi unigolion i fynd i mewn, er enghraifft carchardai, a gallai mynediad ymddangos yn syml ac yn hawdd, ond mewn gwirionedd cuddir y gwaharddiadau; ymddengys y gall unrhyw un fynd i mewn, ond rhith yw hynny mewn gwirionedd - nid eir i mewn i'r gofod ei hun.

7. Mae gan heterotopiâu swyddogaeth mewn perthynas â'r holl ofod sydd ar ôl; naill ai drwy greu gofod rhithiol sy'n datgelu pob gofod real, neu greu gofod real arall sy'n ymddangos yn berffaith.

Wrth edrych ar y nodweddion uchod, gellid cymhwyso sawl elfen at Ganolfannau Cymraeg, fel yr awgrymodd Richard Glyn Roberts yn ei erthygl 'Cadarnleoedd y dychymyg. Diffinio achub iaith.'³⁸ Gellid disgrifio Canolfannau Cymraeg fel heterotopiâu gan eu bod yn gwbl wahanol, yn ieithyddol, i'r gymuned sydd o'u hamgylch, cyn belled na chynhelir gweithgareddau drwy'r Saesneg ynddynt.

Mae 'heterotopi argyfwng' yn berthnasol iawn i Ganolfannau Cymraeg, gan fod y canolfannau wedi eu sefydlu mewn ymgais i adfer y Gymraeg. Yn yr achos hwn, siaradwyr Cymraeg yw'r grŵp cymdeithasol sydd mewn argyfwng, ond y mae a wnelo'r argyfwng ag argyfwng cymdeithasol yn hytrach nag argyfwng biolegol.

Gellid hefyd ddisgrifio Canolfannau Cymraeg yn 'heterotopiâu o wyriad', gan fod gan siaradwyr Cymraeg anghenion penodol, a gallai hyn roi'r argraff eu bod yn grŵp o fewn cymdeithas y dylid eu trin yn wahanol. Yn hynny o beth, gall cynlluniau a fwriedir i normaleiddio'r Gymraeg mewn gwirionedd ei habnormaleiddio hi a'i siaradwyr. Gallai'r Canolfannau Cymraeg bwysleisio'r ffaith bod y Gymraeg yn iaith leiafrifol, abnormal, ac yn dieithrio siaradwyr Cymraeg oddi wrth weddill y gymuned. Gan fod llefydd penodedig ar gyfer siaradwyr Cymraeg, gallai hyn ffurfio'r meddylfryd na ddylid ei siarad y tu allan i furiau'r Ganolfan Gymraeg.

Gellid dadlau hefyd fod Canolfannau Cymraeg yn fath o 'heterotopiâu amser', gan eu bod yn ceisio ail-greu cymunedau Cymraeg mewn cymunedau lle na fu'r Gymraeg yn iaith gymunedol ers degawdau. Fel heterotopiâu, mae gan Ganolfannau Cymraeg swyddogaeth mewn perthynas â'r holl ofod sy'n weddill, drwy greu gofod o'r newydd sydd i fod i gynrychioli byd

³⁸ Richard Glyn Roberts, 'Cadarnleoedd y dychymyg. Diffinio *achub iaith*,' *O'r Pedwar Gwynt*, Mai 2017.

perffaith lle mae'r Gymraeg yn brif iaith y gymuned. Ymhellach, un o nodweddion heterotopiâu, fel y'u diffiniwyd gan Foucault, yw y gallant fod yn gysylltiedig ag ymdrechion o adfywiad. Dywedodd y mudiad iaith Dyfodol bod sefydlu Canolfannau Cymraeg yn '[g]am allweddol at adfywio'r iaith'³⁹ ac yn 'adfywio bywyd Cymraeg sawl man yng Nghymru.'⁴⁰

Dylid nodi nad yw cymharu Canolfannau Cymraeg â geto neu heterotopi o reidrwydd yn feirniadaeth. Cofier i Foucault nodi y gallai'r ddisgyblaeth a ddaw gyda heterotopi fod yn bleserus. Yn yr un modd, gallai Canolfannau Cymraeg fod yn bleserus i'r Gymraeg a'i siaradwyr.

Casgliadau

Hanfod y ddadl yw hyn: a ddylai siaradwyr Cymraeg greu gofod Cymraeg iddynt eu hunain drwy godi waliau, neu geisio Cymreigio pob man a chodi pontydd? Mae'n ddadl rhwng cilio a gwarchod yr hyn sy'n weddill, neu geisio adfer y Gymraeg ym mhob pau ac ardal. Mewn gwirionedd, gellid dadlau fod pob sefydliad Cymraeg y tu allan i'r fro Gymraeg weddilliol yn 'geto' neu 'heterotopi', gan eu bod y tu allan i ardaloedd ble mae'r Gymraeg yn iaith y mwyafrif.

Nid yw canoli gweithgareddau Cymraeg o reidrwydd yn beth gwael, gan ei fod yn creu canolbwynt i'r Gymraeg a allai gryfhau'r iaith mewn ardal lle y mae hi'n wannach drwy weithredu fel catalydd. Mae rhai canolfannau hefyd yn gwneud ymdrech i ddarparu gweithgareddau, sy'n ychwanegu at beth sy'n digwydd yn y gymuned, yn hytrach na sugno popeth Cymraeg i mewn i'r ganolfan. Yn ogystal, dichon na fyddai gweithgareddau Cymraeg o unrhyw fath yn digwydd oni bai am y gofodau hyn mewn rhai ardaloedd.

³⁹ <http://lleol.cymru/blog/detail.php?id=755&pcomment=1> (cyrchwyd 26 Mai 2017).

⁴⁰ <http://www.dyfodol.net/2014/08/12/canolfannau-iaith/> (cyrchwyd 26 Mai 2017).

Mathau o Ganolfannau Cymraeg

Adroddiad ar Fentrau Cydweithredol Cymunedol

Cyhoeddwyd adroddiad gan Ganolfan Cydweithredol Cymru [sic] ar fentrau cydweithredol yn 2012: 'Mentrau Cydweithredol Cymunedol yng Nghymru - Pobl gyffredin yn gwneud pethau anghyffredin.'⁴¹ Dengys yr adroddiad y manteision a'r effaith gadarnhaol a gaiff mentrau cydweithredol ar gymunedau ledled Cymru, ac yn ôl yr adroddiad, mae dros gant o fentrau cydweithredol cymunedol yng Nghymru.⁴² Dywed yr adroddiad fod mentrau cydweithredol yn creu swyddi ac yn darparu gwasanaethau hanfodol i gymunedau gan gadw'r elw yn lleol. Lanswyd yr adroddiad yn y Saith Seren, ac roedd hi'n un o'r mentrau a astudiwyd. Dywed yr adroddiad fod y mentrau cydweithredol yn dod yn rhan annatod o'r gymdeithas leol, gan mai'r bobl leol sy'n eu rheoli ac yn penderfynu beth sy'n digwydd yno.

Mae hynny'n wir am y Saith Seren oherwydd teimla'r aelodau fod ganddynt 'well perchnogaeth dros bethau a'u bod yn cymryd mwy o ran ym mywyd y gymuned nag y byddent fel arall.'⁴³ Dywedir yn yr adroddiad bod y ffaith fod y Saith Seren yn fenter gydweithredol wedi chwarae rhan flaenllaw yn ei llwyddiant, gan ei bod wedi dod â phobl at ei gilydd er mwyn sicrhau'r cyllid oedd ei angen arnynt i agor y ganolfan. Gellid dweud hynny am Ganolfan Soar a Thŷ Tawe yn ogystal, oherwydd bod y gymuned wedi cydweithio i godi'r arian i sefydlu'r ganolfan.

Tyndra rhwng y Llywodraeth a'r gymuned

Fel y gwelir ym mhroffiliau'r canolfannau, maent i gyd yn amrywio o ran strwythur a gweithgareddau. Y prif wahaniaeth yw'r modd y'u sefydlwyd. Mae rhai canolfannau, megis y Saith Seren, Tŷ Tawe a Chanolfan Soar yn ganolfannau a sefydlwyd yn wirfoddol gan y gymuned flynyddoedd yn ôl. Mae'r canolfannau eraill yn deillio o grantiau Llywodraeth Cymru i sefydlu Canolfannau Cymraeg yn fwy diweddar. O ddadansoddi'r holiaduron ac astudio'r

⁴¹ Canolfan Cydweithredol Cymru, *Mentrau Cydweithredol Cymunedol yng Nghymru: Pobl gyffredin yn gwneud pethau anghyffredin* (2012).

⁴² dailypost.co.uk/business/business-news/wrexham-way-y-saith-seren-2641863 (cyrchwyd 16 Mawrth 2017).

⁴³ *Mentrau Cydweithredol Cymunedol yng Nghymru*, 20.

canolfannau'n unigol, gwelwyd fod y gwahaniaethau yn y modd y sefydlwyd y canolfannau yn amlygu tyndra rhwng anghenion cymunedol ac ymgyrch Llywodraeth Cymru.

Fel y nodwyd eisoes, gwraidd polisi'r Llywodraeth i sefydlu Canolfannau Cymraeg oedd adroddiad 'Canolfannau Cymraeg a Rhwydweithiau Cymdeithasol Oedolion sy'n Dysgu'r Gymraeg' a gomisiynwyd gan Lywodraeth Cymru ac a gyhoeddwyd gan Academi Hywel Teifi yn 2012.⁴⁴ Er bod yr adroddiad hwnnw yn dadlau'n gryf o blaid sefydlu canolfannau Cymraeg, nodir hefyd y dylid ystyried defnyddio tafarndai, neuaddau cymuned, ysgolion a llyfrgelloedd ar gyfer cynnal gweithgareddau drwy gyfrwng y Gymraeg.⁴⁵ Nodwyd yng nghanllawiau'r Llywodraeth i ymgeisio am grant o'r gronfa y croesewid ceisiadau ar gyfer 'addasu asedau cymunedol presennol i fod yn ganolfannau Cymraeg.'⁴⁶ Felly, gallasai'r Llywodraeth gynnig grantiau i addasu ystafell mewn tafarn neu neuadd, neu annog a chynorthwyo cymunedau i gynnal gweithgareddau Cymraeg mewn adeiladau sydd eisoes yn y gymuned, yn hytrach na phrynu adeiladau o'r newydd. Fodd bynnag, ni ddyrannwyd grant ar gyfer prosiect o'r fath.

Nododd sawl ymatebwr na ddylai 'Canolfan Gymraeg' o reidrwydd fod yn adeilad newydd: 'Defnyddier yr hyn sydd yno eisoes e.e. capel, tafarn, neuadd y pentref, busnes lleol' (Rhuthun). Dywedodd un ymatebwr, er ei fod yn cytuno y dylid sefydlu rhagor o Ganolfannau Cymraeg, y dylent fod yn 'fwytai/caffis/tafarndai yn hytrach na chanolfannau er mwyn cynnal sesiynau a digwyddiadau' (Gwynedd).

O ddadansoddi'r modd yr aeth Llywodraeth Cymru ati i sefydlu'r canolfannau, gwelir rhai diffygion pellach. Eglurwyd yng nghanllawiau'r Llywodraeth mai awdurdodau lleol, y sector addysg uwch a sefydliadau addysg bellach yn unig a gâi ymgeisio am grant o'r gronfa. Felly, ni allai mentrau cydweithredol a gwirfoddol ymgeisio. Golyga hyn na allai Canolfannau Cymraeg fel y Saith Seren, Tŷ Tawe a Chanolfan Soar, sy'n bodoli ers blynnyddoedd gan ddibynnu ar wirfoddolwyr, wneud cais am gymorth o'r gronfa hon. Nodir hefyd yn y canllawiau fod pwyslais y gronfa ar 'ddarparu sylfaen i brosiectau cymunedol fod yn hunangynhaliol.' Er hyn,

⁴⁴ Heini Gruffudd a Steve Morris, *Canolfannau Cymraeg a Rhwydweithiau Cymdeithasol Oedolion sy'n Dysgu'r Gymraeg: Ymdrechion i Wrthdroi Shifft leithyddol mewn Cymunedau cymharol ddi-Gymraeg* (2012).

⁴⁵ *Canolfannau Cymraeg a Rhwydweithiau Cymdeithasol*, 100.

⁴⁶ Llywodraeth Cymru, *Cronfa Buddsoddi Cyfalaf 2014–15: Canolfannau a Gofodau Dysgu Cymraeg. Canllawiau i rai sy'n ymgeisio am grant* (2014).

nid oedd mudiadau sydd eisoes yn cynnal prosiectau cymunedol o'r fath yn gymwys i ymgeisio am yr arian hwn.

Cyfeiriwyd at hyn mewn llythyr gan olygydd *Cwllwm*, papur bro Caerfyrddin, yn *Golwg* (16 Tachwedd 2017). Yn y llythyr, beirniadwyd cynllun y Llywodraeth i sefydlu Canolfannau Cymraeg drwy sefydliadau addysg ac awdurdodau lleol. Dywed fod problem bod sefydliadau yn y sector addysg - 'sefydliadau mawr sydd yn gweithio o'r top i lawr' - yn sefydlu Canolfannau Cymraeg, ac yn gwneud gwaith y sector gymunedol. Ychwanegodd mai'r 'allwedd i unrhyw lwyddiant yw perchnogaeth, egni a gweledigaeth pobol leol. Meithrin doniau gwirfoddolwyr sydd yn cydweithio a chyd-adeiladu o'r gwraidd.'⁴⁷ Gan gyfeirio at yr Atom, cwestiyna a yw'r £350,000 o arian cyhoeddus a ddyfarnwyd i'r brifysgol yn ddefnydd da o arian y trethdalwyr. Amlyga hyn y broblem mai sefydliadau addysg ac awdurdodau lleol sy'n gyfrifol am y Canolfannau Cymraeg, yn hytrach na'u bod wedi eu sefydlu yn organig mewn cymunedau.

Dywed, gan fod mudiadau Cymraeg wedi symud i'r Atom gan dalu rhent i'r brifysgol, nad yw'r brifysgol na'r Atom ei hun yn gwneud gwaith sy'n effeithio ar y Gymraeg yn y dref: 'Hyd y gwn i [,] dyw'r Brifysgol (Yr Atom) ddim yn gwneud unrhyw waith datblygu sydd yn cael effaith ar y Gymraeg yn lleol.' Ar un llaw, gellid anghytuno â'r gosodiad hwn, gan y cynhaliwyd nifer fechan o ddigwyddiadau gan staff yr Atom, na fyddent wedi digwydd pe na bai'r ganolfan yn bod. Ar y llaw arall, pe na bai'r Atom yn bod, byddai'r Fenter Iaith a'r mudiadau Cymraeg eraill yn parhau i drefnu gweithgareddau Cymraeg mewn amryw o leoliadau yn y dref.

Ychwanegodd fod yr Atom yn edrych fel adeilad y brifysgol yn hytrach nag adeilad y gymuned. Wrth edrych ar adeilad yr Atom, gwelir bod enw a logo'r brifysgol yn amlwg ar y ganolfan. Nodwyd hyn hefyd gan T1, a ddywedodd i'r Llywodraeth ddod o hyd i arian dros ben yn yr adran addysg, ac mai dyna pam y bu'n rhaid i'r arian fynd drwy sefydliadau addysg neu awdurdodau lleol. Dywedodd fod hynny wedi arwain at greu canolfannau sydd â naws gorfforaethol iawn iddynt.⁴⁸ Wrth gyfeirio at yr Atom, nododd T1 fod enw Prifysgol y Drindod yn amlwg iawn yno, a bod y ganolfan yn debycach i ganolfan addysg na chanolfan gymunedol

⁴⁷ Iwan Evans, 'Canolfannau Pwy?', *Golwg*, cyfrol 30, rhif 11, 16 Tachwedd 2017, 13.

⁴⁸ Cyfweiliad, *Tŷ Tawe*, 24 Ebrill 2017.

Gymraeg.⁴⁹ O ystyried hyn, gellid dadlau nad yw'r Llywodraeth yn cefnogi cymunedau mewn gwirionedd, ond yn hytrach yn rhoi mwy o arian i sefydliadau cyhoeddus.

Cyfeiriodd T1 hefyd at Dŷ'r Gwrhyd ym Mhontardawe, sydd hefyd wedi ei sefydlu gan y Llywodraeth, gan ddweud ei bod yn debycach i gangen o Brifysgol Abertawe na chanolfan i'r gymuned, ac nad yw'r ganolfan ar agor bob dydd chwaith.⁵⁰ Nid yw'r feirniadaeth hon mor berthnasol i'r canolfannau a sefydlwyd gan y gymuned. Yn gyffredinol, mae'r canolfannau cymunedol ar agor am oriau hirach o'u cymharu â chanolfannau'r Llywodraeth. Ar y cyfan, mae canolfannau'r Llywodraeth ar agor yn ystod oriau gwaith yn unig, tra bod y canolfannau cymunedol ar agor tan yn hwyr yn y nos. Golyga hyn y gall pobl alw i mewn pan fo'n gyfleus iddynt hwy, yn hytrach na phan fo'n gyfleus i'r canolfannau.

Wrth siarad am y canolfannau a sefydlwyd gan y Llywodraeth, dywedodd Alun Davies, cyn-Weinidog y Gymraeg yn Llywodraeth Cymru, fod arno eisiau i'r bobl yn y gymuned fod yn gyfrifol am eu canolfannau, yn hytrach na'r Llywodraeth, gan mai nhw sy'n adnabod eu hardaloedd orau. Er hyn, ni chafodd mudiadau cymunedol ymgeisio am grant i sefydlu canolfan yn eu cymuned.⁵¹ Ychwanegodd Alun Davies fod gan y canolfannau 'wreiddiau dwfn yn y cymunedau lle maen nhw.' Gellid anghytuno â hyn gan nad o wreiddiau'r cymunedau y daeth y canolfannau hyn, ond cael eu gosod yno, ac felly ni fyddai gan y bobl yno'r un fath o deimlad o berchnogaeth ac agosatrwydd at ganolfannau'r Llywodraeth.

Cyfeiriodd sawl ymatebwr i'r holiadur at y tyndra rhwng y canolfannau cymunedol, gwirfoddol, a'r canolfannau a sefydlwyd gan y Llywodraeth. Roedd sawl ymatebwr yn ffafrio'r model cymunedol, gan ddadlau bod 'mentrau gan y gymuned 'o'r gwaelod i fyny' yn fwy effeithiol' (Caerdydd). Dywedwyd y dylai'r Llywodraeth 'wario arian ar ganolfannau sydd eisoes yn bodoli yn hytrach na chreu canolfannau newydd' (Caerfyrddin), a hefyd 'cefnogi'r gymuned lleol os maen nhw eisiau Canolfan, ond peidiwch gosod Canolfan o tu allan [sic]' (Glantwymyn).

Mynegwyd pryder gan un ymatebwr, a gytunai â'r cysyniad o Ganolfannau Cymraeg yn gyffredinol, ynghylch y modd y cânt eu datblygu'n genedlaethol oherwydd y 'diffyg dealltwriaeth o anghenion cymunedau unigol a'r angen i fuddsoddi mwy mewn seilwaith

⁴⁹ Cyfweiliad, Tŷ Tawe, 24 Ebrill 2017.

⁵⁰ Cyfweiliad, Tŷ Tawe, 24 Ebrill 2017.

⁵¹ <http://www.bbc.co.uk/cymrufyw/38555726> (cyrchwyd 25 Hydref 2017).

cymunedol nag mewn adeilad' (Pontypridd). Cyfeiriwyd yn benodol at yr Hen Lyfrgell yn hyn o beth:

Mae'n warthus bod Yr Hen Lyfrgell, yn benodol, wedi llyncu a gwastraffu cymaint o arian cyhoeddus pan mae na ganolfannau a mentrau cymunedol Cymraeg eraill yn y de ddwyrain sydd wir angen cymorth. (Caerdydd)

Cyfeiriwyd hefyd yn benodol at y canolfannau a gaiff eu rheoli gan fentrau cydweithredol, a dadleuwyd eu bod yn fwy effeithiol na'r canolfannau newydd: 'ble maen nhw yn gweithio ac yn rhan o'r gymuned e.e. Tŷ Tawe a Soar maent yn dda ond mae angen i'r rhai newydd ddiffinio eu rôl yn gliriach' (Porthyrhyd). Ychwanegodd un ymatebwr fod 'Saith Seren yn Wrecsam yn enghraifft wych o ganolfan ddylai fod wedi cael cefnogaeth' (Caerfyrddin).

Wrth ymateb i'r cwestiwn a oedd yn gofyn a fyddent yn cyfrannu'n ariannol at gynnal canolfan, dywedodd un ymatebwr:

Nid i'r Hen Lyfrgell gan fy mod yn teimlo eu bod yn gwastraffu'r arian sydd ganddynt, ond byddwn i ganolfan fwy cymunedol ei natur sy'n fwy effeithiol hefyd. (Caerdydd).

Ar y llaw arall, dywedodd rhai ymatebwyr mai 'dyletswydd Llywodraeth Cymru' yw ariannu'r canolfannau, ac na ddylai hyn fod yn rhywbeth gwirfoddol (Llanelli). Yn ôl un ymatebwr, 'dylai canolfannau o'r fath gael eu hariannu drwy'r awdurdod lleol a/neu Lywodraeth Cymru fel rhan o'r strategaeth i gael miliwn o siaradwyr erbyn 2050' (sir Gaerfyrddin).

Mae gan BI, cyn-aelod o staff Bwrdd yr Iaith, farn gymysg ynghylch Canolfannau Cymraeg yn gyffredinol. Un o'i brif bryderon ynghylch y canolfannau yw nad ydynt yn tyfu o'r gymuned â gweledigaeth leol, felly nid oes teimlad o berchnogaeth gan y gymuned. Noda bod y canolfannau cymunedol sy'n dibynnu ar unigolion yn y gymuned yn hollol wahanol i pan gaiff y ganolfan ei '[h]anfon mewn gyda grant.'⁵²

Cred Ioan Talfryn bod yn rhaid cael cefnogaeth leol i sefydlu canolfan, a bod yn rhaid i'r awydd ddod oddi wrth y gymuned yn hytrach nag oddi wrth y Llywodraeth.⁵³ Ychwanegodd fod bwriad y Llywodraeth i sefydlu'r canolfannau yn ddiffuant yn y bôn, ond nad yw hi mewn gwirionedd yn deall sut y byddant yn gweithio ar lawr gwlad yn ymarferol.⁵⁴

⁵² Cyfweiliad, BI, 9 Mai 2017.

⁵³ Alun Gibbard, 'Abertawe, Dinbych a'r Barri...twf y canolfannau Cymraeg', *Golwg*, 27 Medi 2012, 12.

⁵⁴ <http://www.bbc.co.uk/cymrufyw/38555726> (cyrchwyd 25 Hydref 2017).

Hwb Iaith Camu

Gellid dadlau fod sefydlu Hwb Iaith Camu yn amlygu'r modd y mae Llywodraeth Cymru yn ymyrryd mewn cynlluniau mentrau cymunedol a chydweithredol.

Pan gyhoeddodd Llywodraeth Cymru ei bod am sefydlu cronfa benodol i sefydlu Canolfannau Cymraeg, credodd S1, sy'n aelod o fwrdd rheoli'r Saith Seren, y byddai hyn yn ateb i holl broblemau'r Saith Seren. Dywedodd y byddai cael grant i brynu'r adeilad, yn hytrach na'u bod yn talu £2,000 o rent bob mis, yn gymorth mawr i'r ganolfan, ac yn rhoi sicrwydd iddynt. Buasai modd iddynt gynllunio ymhellach i'r dyfodol ac ehangu'r ganolfan, yn hytrach na byw o fis i fis.⁵⁵

Fodd bynnag, ni allent ymgeisio am grant o'r gronfa hon gan fod rhaid i'r arian fynd drwy awdurdod lleol neu sefydliad addysgol. Un o'r sefydliadau a dderbyniodd grant oedd Coleg Cambria, a dderbyniodd £300,000 i sefydlu Hwb Iaith Camu ar y campws, sy'n daflad carreg o'r Saith Seren. Golyga hyn i'r Llywodraeth sefydlu Canolfan Gymraeg newydd ar draul cefnogi un a oedd eisoes yn bodoli.

Ni dderbyniodd y Saith Seren yr un geiniog oddi wrth y Llywodraeth, er gwaetha sawl cais am gymorth. Ceisiodd menter y Saith Seren gydweithio â Choleg Cambria, ond nid oeddent yn barod iddynt fod yn rhan o'r cais. Er hynny, honnodd Coleg Cambria, yn anghywir, yn eu cais am y grant bod y Saith Seren yn rhan o'r cynllun. Awgrymodd S2, sydd hefyd yn aelod o fwrdd rheoli'r Saith Seren, i'r Coleg honni eu bod yn cydweithio â'r Saith Seren gan fod myfyrwyr sy'n dysgu'r Gymraeg yn mynd i gymdeithasu yn y dafarn. Golygai hyn y byddent yn cyrraedd un o feini prawf y grant, sef sicrhau bod y ganolfan arfaethedig yn cynnig 'cyfleoedd i bobl ifanc gymdeithasu drwy'r Gymraeg yn y gymuned.'⁵⁶ Er hynny, nid oedd trefniant rhwng y Saith Seren a'r Coleg, ac ni fyddai'r Saith Seren yn elwa o'r grant.

Mae Hwb Iaith Camu yn cynnwys tair ystafell i gynnal gwersi Cymraeg a swyddfeydd i ddarlithwyr. Yn ôl S2, mae'r gwaith adeiladu a wnaed yn 'addasiad o goridor oedd yn bodoli eisoes.'⁵⁷

⁵⁵ Sgwrs ffôn, S1, 22 Mawrth 2017.

⁵⁶ golwg360.cymru/newyddion/cymru/203841-galw-am-adolygur-drefn-o-roi-grantiau-i-fentrau-cymraeg (cyrchwyd 17 Mawrth 2017).

⁵⁷ golwg360.cymru/newyddion/cymru/204133-y-gymraeg-yn-wrecsam-ail-lythyr-agored-at-carwyn-jones (cyrchwyd 17 Mawrth 2017).

Mynegodd aelodau o fwrdd rheoli'r Saith Seren bryder fod Hwb Iaith Camu yn cael effaith niweidiol ar y Saith Seren ac yn peryglu dyfodol y ganolfan. Dywedasant y gallai'r dafarn golli cwsmeriaid gan y byddai myfyrwyr Coleg Cambria yn mynd i gymdeithasu yn Camu yn hytrach nag yn y Saith Seren. Yn ogystal, cynhelid gwersi Cymraeg yn gyson gan Brifysgol Bangor yn y Saith Seren, ond gan i'r ganolfan golli'r cytundeb i Goleg Cambria, cynhelir llawer llai o wersi Cymraeg yno bellach. Mynegodd S1 ei syndod nad yw'r Llywodraeth yn sylweddoli, nac yn cydnabod, yr effaith niweidiol y gallai Camu ei chael ar y Saith Seren. Dywed ei fod yn gwbl amlwg bod rhywbeth sy'n tyfu o'r gymuned yn organig yn haeddu cefnogaeth yn hytrach na sefydlu rhywbeth tebyg o'r newydd. Credai, felly, fod cyfrifoldeb ar y Llywodraeth i gefnogi'r Saith Seren yn hytrach na sefydlu Hwb Iaith Camu.

Beirniadodd S1 y Llywodraeth am roi grantiau i sefydliadau heb gynllun pendant. Dywedodd:

Os 'da chi'n taflu pres at sefydliad heb weithio allan sut ma'r sefydliad yn mynd i gynnal ei hun, ma'n eitha posib neith o fynd i drafferthion, fel ma' ambell i le wedi mynd i drafferthion, fel yng Nghaerdydd.⁵⁸

Creda fod y Saith Seren yn cael effaith genedlaethol yn ogystal ag yn lleol. Dywed ei fod yn rhoi'r neges y gall cymunedau fynd ati i wneud pethau eu hunain, ac nad oes angen arian cyhoeddus i wneud hynny.

Dywedodd BI nad oedd synnwyr o gwbl na chafodd y Saith Seren, a sefydlwyd gan ymdrech wirfoddol, yr un geiniog oddi wrth y Llywodraeth, tra bod y Llywodraeth honno yn sefydlu canolfan newydd daflad carreg o'r dafarn.

Adlewyrchwyd hyn yn yr ymatebion i'r holiadur hefyd. Beirniadwyd y Llywodraeth am beidio â chefnogi'r Saith Seren:

Byddai'n well gwario arian ar ganolfannau sydd eisoes yn bodoli yn hytrach na chreu canolfannau newydd. [Mae] Saith Seren yn Wrecsam yn enghraifft wych o ganolfan ddylai fod wedi cael cefnogaeth. (Caerfyrddin)

O edrych ar feini prawf y Llywodraeth ar gyfer ymgeisio am grant i sefydlu'r canolfannau, a nodir ym mhennod 2, gwelir bod y Saith Seren eisoes yn cyrraedd nifer ohonynt. Mae'r Saith Seren yn darparu 'cyfleoedd i ddysgwyr i ymarfer eu Cymraeg ac i ddod yn siaradwyr hyderus', yn 'hybu a darparu digwyddiadau cymunedol Cymraeg', ac yn darparu 'cyfleoedd i ddefnyddio'r Gymraeg mewn sefyllfa anffurfiol a chymdeithasol.' Arferai'r ganolfan hefyd

⁵⁸ Sgwrs ffôn, S1, 22 Mawrth 2017.

ddarparu ‘cyfleoedd i oedolion ddysgu Cymraeg’ drwy gytundeb â Phrifysgol Bangor, cyn i’r ganolfan golli’r cytundeb hwnnw i Goleg Cambria i ddarparu gwersi yn Hwb Iaith Camu. Gan fod y Saith Seren eisoes yn cyflawni nifer o amcanion a meini prawf y gronfa, gellid dadlau y byddai wedi bod yn fwy synhwyrol i’r Llywodraeth gefnogi’r Saith Seren i ddatblygu ymhellach, drwy ganiatáu i fentrau cydweithredol ymgeisio am y grant, yn hytrach na sefydlu canolfan debyg o’r newydd.

Yr Atom

Yn ôl A1, y digwyddiadau mwyaf llwyddiannus yn yr Atom oedd y digwyddiadau hynny a drefnwyd gan aelodau neu fudiadau o’r gymuned, yn hytrach na gan yr Atom neu’r Fenter Iaith. Dywedodd fod noson Sioe Ffasiwn, a drefnwyd gan aelodau o’r gymuned, yn llawn. O gymharu, llond llaw yn unig a ddaeth i wrando ar Heather Jones yn perfformio yn y caffi. Trefnwyd y noson honno gan yr Atom, er mwyn dathlu ‘Dydd Miwsig Cymru’, sef un o brosiectau’r Llywodraeth i hyrwyddo cerddoriaeth Gymraeg. Gellid defnyddio hyn fel dadl y dylid cefnogi a chynorthwyo mudiadau i gynnal gweithgareddau a digwyddiadau drwy gyfrwng y Gymraeg yn y gymuned, yn hytrach na thalu canolfan i drefnu pethau ar gyfer y gymuned honno. Golygai hyn y byddai anghenion y gymuned yn ganolog i’r gweithgareddau. Er mwyn bod yn llwyddiannus, dylai’r gweithgareddau gael eu trefnu gan y gymuned, gan mai aelodau o’r gymuned a wŷr orau beth sydd ei angen arnynt.

Gwirfoddolwyr a Staff

O edrych ar nifer y staff cyflogedig a gwirfoddolwyr sy’n gweithio yn y Canolfannau Cymraeg, ar y cyfan gwelir bod mwy o wirfoddolwyr, yn ogystal â mwy o staff, yn gweithio yn y canolfannau hynny a sefydlwyd gan y gymuned, o’u cymharu â’r canolfannau a sefydlwyd gan y Llywodraeth. Dichon fod y canolfannau a sefydlwyd gan y gymuned yn fwy llwyddiannus wrth ddenu gwirfoddolwyr am fod y bobl leol yn teimlo perchnogaeth dros y ganolfan, ac yn dymuno cyfrannu at ei llwyddiant. Gellid dadlau ymhellach y collir yr elfen gymunedol gyda chanolfannau’r Llywodraeth.

Mae oddeutu 6 o wirfoddolwyr yn gweithio yn yr Atom, sydd hefyd yn cynorthwyo'r Fenter Iaith.⁵⁹ Sefydlwyd Canolfan Soar drwy ymdrech wirfoddol, a gwirfoddolwyr yn unig oedd yn gyfrifol am y ganolfan tan 2003. Bellach mae tua 20 o staff yn gweithio yn y ganolfan, gan gynnwys 7 sy'n gweithio i Fenter Iaith Merthyr Tudful, yn ogystal â nifer o wirfoddolwyr.⁶⁰ Sefydlwyd y Saith Seren hefyd drwy ymdrech gwirfoddolwyr, a bellach mae oddeutu 15 o wirfoddolwyr a 5 aelod o staff yn gweithio yno.⁶¹

Er y dywedwyd y byddai'r Hen Lyfrgell yn creu 40 o swyddi, dau swyddog cyflogedig yn unig sy'n gweithio yno, ac oddeutu 30 o wirfoddolwyr.⁶² Mae 4 aelod o staff yn gweithio yng Nghanolfan Tŷ Tawe ac i Fenter Iaith Abertawe.⁶³ Un aelod o staff sy'n gweithio yn Nhŷ'r Gwrhyd ac mae dau aelod arall o staff Prifysgol Abertawe, sy'n gweithio ar y campws, ynghlwm â'r ganolfan, ac nid oes gwirfoddolwyr yn gweithio yno.⁶⁴ Nid oes gwirfoddolwyr yn gweithio yn Y Man a'r Lle chwaith, a chaiff y ganolfan ei redeg drwy strwythur staffio Coleg Ceredigion.⁶⁵ Un aelod o staff sy'n gweithio yng Nghanolfan Popdy a Menter Bangor.⁶⁶

Mae'r Lle yn eithriad yn hyn o beth. Er bod y ganolfan yn un o'r rhai a dderbyniodd grant oddi wrth y Llywodraeth, ni chyflogir yr un aelod o staff. Sefydlwyd y ganolfan gan bedwar gwirfoddolwr, a hwythau sy'n rhedeg y ganolfan yn wirfoddol hyd heddiw.

Canolfannau Adnoddau

O ystyried y mathau gwahanol o ganolfannau a geir, awgrymodd sawl ymatebwr i'r holiadur, a sawl person a gyfwelwyd, y dylai'r Canolfannau Cymraeg fod yn debycach i 'Ganolfannau Adnoddau.' Barn sawl ymatebwr yw y byddai canolfannau adnoddau yn fwy effeithiol na chanolfannau i gynnal digwyddiadau, er mwyn gweithredu fel 'siop-un-stop' ar gyfer y Gymraeg:

⁵⁹ Cyfweiliad, A2, 30 Ionawr 2017.

⁶⁰ Sgwrs ffôn, CS, 12 Ebrill 2017.

⁶¹ Sgwrs ffôn, S1, 22 Mawrth 2017.

⁶² <http://www.bbc.co.uk/cymrufyw/35005192> (cyrchwyd 12 Mai 2017) a sgwrs ffôn, Hen Lyfrgell, 17 Mai 2017.

⁶³ Cyfweiliad, Tŷ Tawe, 24 Ebrill 2017.

⁶⁴ E-bost oddi wrth aelod o staff Tŷ'r Gwrhyd a dderbyniwyd ar 24 Mai 2017.

⁶⁵ E-bost oddi wrth aelod o staff Coleg Ceredigion a dderbyniwyd ar 22 Mai 2017.

⁶⁶ Llywodraeth Cymru, *Diweddariadau'r Canolfannau* (2016).

Dylai'r holl fudiadau Cymraeg sy'n derbyn arian cyhoeddus...gael swyddfeydd yn y canolfannau fel eu bod yn *one stop shop* ar gyfer y Gymraeg. (yr Allt-wen)

Dywedwyd y byddai hyn yn osgoi ymyrryd mewn digwyddiadau a gweithgareddau Cymraeg sydd eisoes yn digwydd:

Er mwyn rhoi canolbwynt i'r Gymraeg a lle canolog i gael gwybodaeth ac adnoddau Cymraeg, ond nid i gynnal digwyddiadau yn benodol, gan na fyddem am dynnu o fannau eraill. (sir Gaerfyrddin)

Creda BI y dylai Canolfan Gymraeg fod yn adeilad i roi adnoddau ynddo yn hytrach nag i gynnal gweithgareddau cymunedol. Mae ef o'r farn y dylid cartrefu swyddfeydd y Fenter Iaith, y ffermwyr ifanc a'r Urdd yn y Ganolfan Gymraeg leol. Byddai'r swyddogion cyflogedig yn gweithio mewn un ganolfan, gan ddefnyddio'r ganolfan honno fel eu sylfaen er mwyn cynnal gweithgareddau yn y gymuned. Golygai hyn y byddai'r swyddogion yn rhannu offer ac adnoddau, yn cyd-drafod ac yn cydweithio, a byddai hefyd yn osgoi dyblygu gwaith.⁶⁷

Mae rhai o'r canolfannau yn gweithredu yn y modd hwn yn barod, gan fod swyddfeydd gan y Mentrau Iaith ym mhob Canolfan Gymraeg namyn tair, ac mae nifer o sefydliadau Cymreig eraill wedi agor swyddfeydd yn y canolfannau. Dywedodd T1 mai un o fanteision Canolfannau Cymraeg yw y gallent fod yn gartref i'r Fenter Iaith leol, a fyddai'n rhan o awyrgylch organig a byw bob dydd, yn hytrach na bod ar gyrion y dref lle na chaiff effaith ar fywyd y dref honno.⁶⁸

Dengys y tabl isod y defnydd o swyddfeydd yn y canolfannau:

Canolfan Gymraeg	Swyddfeydd
Yr Atom	Menter Iaith Gorllewin Myrddin
Canolfan Soar	Yr Urdd Menter Soar Cymraeg i Oedolion Sgiliau Gwaith i Oedolion
Saith Seren	-
Yr Hen Lyfrgell	Menter Caerdydd Caerdydd Dwyieithog Cwmni Cyfathrebu Cymraeg Mela Canolfan Dysgu Cymraeg Cenedlaethol

⁶⁷ Cyfweiliad, BI, 9 Mai 2017.

⁶⁸ Cyfweiliad, Tŷ Tawe, 24 Ebrill 2017.

Y Lle	-
Tŷ Tawe	Cymraeg i Oedolion Menter Iaith Abertawe
Tŷ'r Gwrhyd	Yr Urdd Merched y Wawr Cymraeg i Oedolion Menter Iaith Castell-nedd Port Talbot
Man a'r Lle	-
Popdy	Yr Urdd Hunaniaith Menter Iaith Bangor

Y Mentrau Iaith

Awgrymodd Bl y buasai'n well petai'r Llywodraeth wedi sianelu'r arian ar gyfer y Canolfannau Cymraeg drwy'r Mentrau Iaith yn hytrach na thrwy sefydliadau addysg ac awdurdodau lleol.⁶⁹ O ystyried y tyndra a'r farn gyffredinol fod y Llywodraeth yn ymyrryd mewn cymunedau drwy sefydlu canolfannau, gallai'r Mentrau Iaith ymddwyn fel pont rhwng aelodau'r gymuned a'r Llywodraeth, gan eu bod wedi eu gwreiddio yn y gymuned, ond yn derbyn cyllid oddi wrth y Llywodraeth. Yn ogystal, fel y nodwyd yn yr adran ddiwethaf, dywedodd sawl ymatebwr ac arbenigwr iaith y dylid cartrefu swyddfeydd y Mentrau Iaith yn y Ganolfan Gymraeg leol. I'r perwyl hwnnw, cynhwysa'r adran hon wybodaeth bellach am y Mentrau Iaith.

Mae'r Mentrau Iaith yn fudiadau sydd wedi ymrwymo i nifer o amcanion, gan gynnwys adfywio'r Gymraeg drwy ddatblygu cymunedau, codi hyder siaradwyr a dysgwyr, creu a chefnogi swyddi Cymraeg, a rhannu a hyrwyddo 'gwerth' y Gymraeg.⁷⁰ Yn ôl arolwg a wnaed gan gwmni IAITH ar waith y Mentrau Iaith, mae datblygiad y mentrau yn 'fodel cwbl wreiddiol' ac unigryw, gan nad oes modelau tebyg o gynllunio iaith yn y gymuned i'w cael yn yr un wlad arall.⁷¹

Mae'r Mentrau Iaith yn trefnu dros 3,000 o weithgareddau bob blwyddyn, sy'n cefnogi dros 160,000 o bobl o bob oed i ddefnyddio'r Gymraeg ac i gynyddu'r defnydd o'r Gymraeg mewn cymunedau.⁷² Mae'r gweithgareddau amrywiol hynny yn cynnwys clybiau ar ôl ysgol ac yn ystod y gwyliau, cyrsiau ymwybyddiaeth iaith a blasu'r Gymraeg, gweithgareddau gydag ysgolion, hybu'r Gymraeg yn y sectorau preifat a gwirfoddol, trefnu gwyliau cerddorol a chynnig cyfleoedd profiad gwaith.⁷³

Mae'r Mentrau Iaith yn cyflogi dros 500 o aelodau staff llawn amser, rhan amser ac achlysurol, gan hefyd ddibynnu ar dros 900 o wirfoddolwyr. Trosiant blyneddol Mentrau Iaith Cymru yw £6.4 miliwn, sy'n cynnwys grant gwerth £2.3 miliwn oddi wrth Lywodraeth Cymru. Yn ôl

⁶⁹ Cyfweiliad, Bl, 9 Mai 2017.

⁷⁰ <http://www.mentrauiath.cymru> (cyrchwyd 21 Awst 2017).

⁷¹ Cwmni IAITH, *Mentro Ymlaen – Arolwg o'r Mentrau Iaith* (2000), 9.

⁷² Mentrau Iaith Cymru, *Adroddiad Blyneddol 2015–16* (2016), 3.

⁷³ Prifysgol Caerdydd, *Adolygiad o Waith y Mentrau Iaith, y Cynlluniau Gweithredu Iaith a Chynllun Hybu* (2014), 94.

adroddiad blynyddol y Mentrau Iaith, maent yn cyfrannu dros £6.4 miliwn i economi Cymru bob blwyddyn.⁷⁴

Daw bron 90% o incwm y Mentrau drwy grantiau, gan gynnwys 36% o'u holl incwm oddi wrth Llywodraeth Cymru. Mae bron 60% o holl wariant Mentrau Iaith Cymru yn mynd tuag at gostau staffio, ac ychydig dros 30% yn mynd tuag at weithgareddau'r Mentrau.⁷⁵ Comisiynodd Llywodraeth Cymru Brifysgol Caerdydd i lunio adolygiad o waith y Mentrau Iaith. Awgrymir yn yr adolygiad mai incwm y mentrau yw'r ffactor bwysicaf: 'Y cwestiwn sylfaenol yw – a ydynt yn rhoi gwerth am arian?'⁷⁶ Gellid dadlau nad nod y Mentrau Iaith, na'r Canolfannau Cymraeg o ran hynny, yw rhoi 'gwerth am arian', ond yn hytrach hybu'r defnydd o'r Gymraeg, gan dderbyn cyllid digonol i wneud hynny.

Sefydlwyd y Fenter Iaith gyntaf, Menter Cwm Gwendraeth, fis Ionawr 1991. Sefydlwyd pedair menter arall o fewn saith mlynedd: Taf Elái, Aman Tawe, Maldwyn a Môn. Yn debyg i sawl un o'r Canolfannau Cymraeg, yr ysgogiad i sefydlu nifer o'r Mentrau Iaith cyntaf oedd awydd gwirfoddolwyr i sicrhau gwaddol parhaol yn dilyn ymweliadau Eisteddfodau'r Urdd a'r Genedlaethol â'r ardaloedd. Bellach, mae 23 o Fentrau Iaith yn gweithredu ym mhob cwr o'r wlad.

Sefydlwyd Mentrau Iaith Cymru yn 1999 fel corff cenedlaethol sy'n cynnwys pob un o'r 23 Menter Iaith leol. Mae'r Mentrau Iaith yn gweithredu ar lefel ficro, tra bod Mentrau Iaith Cymru yn cydlynu'r rhwydwaith o fentrau ar lefel facro.

Yn yr un modd â'r Canolfannau Cymraeg, mae pob un o'r 23 Menter Iaith yn fudiadau annibynnol, ac mae eu gweithgareddau a'u hamcanion yn amrywio wrth i bob menter ymateb i anghenion ei chymuned ei hun.

Yn ôl arolwg o waith y Mentrau Iaith gan gwmni 'IAITH', un o brif gryfderau'r Mentrau Iaith yw bod eu gwreiddiau yn 'ddwfn o fewn y cymunedau' gan eu bod wedi tyfu'n organig o'r cymunedau hynny.⁷⁷ Dywedir hefyd:

⁷⁴ Adroddiad Blynyddol Mentrau Iaith Cymru, 4.

⁷⁵ Adroddiad Blynyddol Mentrau Iaith Cymru, 13.

⁷⁶ Adolygiad o Waith y Mentrau Iaith, 24.

⁷⁷ Adolygiad o Waith y Mentrau Iaith, 6.

Mae Mentrau Iaith yn fudiadau sydd â'u gwreiddiau yn eu cymunedau lleol ac mae hyn yn fantais fawr i unrhyw gynllunio ieithyddol sy'n ceisio dylanwadu ar ddefnydd iaith ar lefel unigolion a grwpiau cymdeithasol.⁷⁸

Wrth gymhwyso hyn at y Canolfannau Cymraeg, rhydd hyn ddadl gref fod y canolfannau a sefydlwyd gan y gymuned yn gwasanaethu'r gymuned yn well na'r canolfannau a sefydlwyd gan y Llywodraeth.

Yn ôl yr adroddiad, mynegwyd pryder gan nifer o'r Mentrau Iaith ynghylch y targedau a osodir arnynt gan Lywodraeth Cymru, gan nad yw'r targedau hynny o reidrwydd yn berthnasol i'w hanghenion yn lleol.⁷⁹ O ystyried hyn, gwelir y fantais nad yw Llywodraeth Cymru yn rheoli nac yn gosod targedau ar y Canolfannau Cymraeg. Gellir tybio mai'r rheswm am hyn yw nad yw'r Canolfannau Cymraeg yn derbyn cyllid gan y Llywodraeth, oni bai am y grant i'w sefydlu. Yn yr un modd, mae'r Canolfannau Cymraeg a wreiddiwyd yn y gymuned hefyd yn rhydd i benderfynu ar eu gweithgareddau eu hunain, a'r unig gyfyngiad sydd arnynt yw cyllid.

Noda'r adroddiad ar y Mentrau Iaith a luniwyd gan Brifysgol Caerdydd, fod y rhan fwyaf o swyddfeydd y Mentrau Iaith yn 'bur annigonol' o ran eu maint, mynediad, lleoliad a phryd a gwedd. Nodwyd bod nifer o'r swyddfeydd wedi eu lleoli o'r neilltu mewn strydoedd cefn, ar loriau uchel mewn swyddfeydd eilradd, mewn cabanau symudol neu mewn adeiladau dros dro.⁸⁰ Adleisiwyd hyn hefyd gan T1, un o sefydlwyr Tŷ Tawe, a ddywedodd bod swyddfeydd rhai Mentrau Iaith ar stadau diwydiannol ar gyrion y dref, ac felly ni chânt effaith ar fywyd y dref.⁸¹

Creda BI y dylai'r Llywodraeth fuddsoddi mwy o arian yn y Mentrau Iaith, gan eu bod yn amlbwrpas ac yn hyblyg, yn medru cyflawni llawer o ddibenion ac yn ateb y galw yn lleol. Adleisiwyd hyn gan nifer o ymatebwyr holiadur yr ymchwil hon. Nododd sawl ymatebwr bod y Fenter Iaith leol o gymorth i gynnal y Gymraeg yn eu cymuned, ac y dylai'r Llywodraeth fuddsoddi mwy o arian ynddynt. Awgrymodd BI hefyd y byddai'n syniad da i'r Canolfannau Cymraeg a'r Mentrau Iaith weithredu fel un corff, gan ddilyn esiampl Canolfan Soar.⁸²

⁷⁸ *Mentro Ymlaen – Arolwg o'r Mentrau Iaith*, 23.

⁷⁹ *Adolygiad o Waith y Mentrau Iaith*, 8.

⁸⁰ *Mentro Ymlaen – Arolwg o'r Mentrau Iaith*, 33.

⁸¹ Cyfweiliad, Tŷ Tawe, 24 Ebrill 2017.

⁸² Cyfweiliad, BI, 9 Mai 2017.

Perthnasau'r Canolfannau Cymraeg â'r Fenter Iaith Leol

Gan eu bod yn fudiadau annibynnol, mae perthynas pob Menter iaith â Chanolfannau Cymraeg yn amrywio. Mae swyddfa Menter iaith Gorllewin Sir Gâr wedi ei lleoli yn yr Atom ac maent yn cynnal amryw o ddigwyddiadau a gweithgareddau yn y ganolfan. Creda A2 ei bod hi'n bwysig cydweithio â'r Fenter iaith. Ychwanegodd bod cael canolbwynt ar gyfer swyddfeydd y fenter, yr Urdd a sefydliadau Cymraeg lleol eraill o fudd i bobl wybod bod un canolbwynt ar gael os oes arnynt eisiau siarad, dysgu neu glywed y Gymraeg. Dywedodd A1 i'r Atom weithio yn agos iawn gyda'r Fenter iaith pan oedd hi'n gweithio yno. Trefnir y rhan fwyaf o ddigwyddiadau'r Atom ar y cyd gyda'r Fenter iaith, ond mae'r fenter hefyd yn cynnal gweithgareddau mewn lleoliadau eraill.

Mae Menter iaith Merthyr Tudful a Chanolfan Soar bellach yn gweithredu fel un corff. Gwirfoddolwyr a oedd yn gyfrifol am reoli'r Ganolfan tan 2003, pan sefydlwyd Menter iaith Merthyr Tudful, a chrëwyd swydd Swyddog Datblygu'r Ganolfan i reoli Canolfan Soar. Bellach mae saith o staff gan y fenter yn gweithio yn y ganolfan.

Roedd gan y Saith Seren berthynas 'eitha anodd' gyda Menter iaith Maelor i gychwyn am nad oedd y fenter yn gefnogol i'r ganolfan. Fodd bynnag mae'r berthynas bellach wedi cryfhau. Bu gan y fenter swyddfa yn y ganolfan am gyfnod, ac maent yn aml yn cyd-drefnu digwyddiadau â staff y Saith Seren.⁸³

Menter Caerdydd yw prif bartner yr Hen Lyfrgell ac agorodd y fenter swyddfa newydd yn y ganolfan. Menter Caerdydd sydd wedi bod yn bennaf gyfrifol am drefnu'r gweithgareddau yn y ganolfan, yn ogystal â chynnal amryw o ddigwyddiadau y tu allan i'r Hen Lyfrgell. Bu'r fenter hefyd yn rhedeg y caffi-bar am 4 mis cyn i'r caffi gau.

Nid oedd Menter iaith Cwm Gwendraeth yn gefnogol i ganolfan Y Lle i gychwyn, gan iddynt gredu bod y ganolfan yn dwyn eu busnes. Er y bu bwriad gan y fenter i agor swyddfa a siop yn y ganolfan ar un adeg, ni fwriwyd ati â'r cynlluniau hynny.⁸⁴

Menter iaith Abertawe sy'n gyfrifol am gynnal Tŷ Tawe o ddydd i ddydd, ac mae ganddynt bedwar swyddog yn gweithio yn eu swyddfa yn y ganolfan. Mae pwyllgor y ganolfan a'r Fenter

⁸³ Sgwrs ffôn, S1, 23 Mawrth 2017.

⁸⁴ Cyfweiliad, Y Lle, 19 Ebrill 2017.

laith yn cyd-ariannu swydd swyddog y siop. Mae gan Fenter laith Castell-nedd Port Talbot swyddfa yng nghanolfan Tŷ'r Gwrhyd, ac mae'r fenter yn cynnal sesiynau amrywiol i bobl o bob oed yn y ganolfan yn rheolaidd.

Mae Menter laith Cered yn cydweithio gyda Choleg Ceredigion i ddarparu gweithgareddau yng nghanolfan y Man a'r Lle. Mae Menter laith Bangor yn un o brif bartneriaid canolfan Popdy, mae gan y fenter swyddfa yn y ganolfan ac maent yn cynnal gweithgareddau yno yn rheolaidd. Rheolwr a Swyddog Datblygu'r fenter iaith sy'n gyfrifol am y ganolfan.

Astudiaeth Achos: Gwlad y Basg

Un o brif alwadau'r mudiad Dyfodol yw sefydlu rhwydwaith o Ganolfannau Cymraeg ar hyd a lled y wlad ar ffurf canolfannau dysgu a chymdeithasu. Mae'r mudiad yn galw ar Lywodraeth Cymru i efelychu'r oddeutu dau gant o ganolfannau iaith sydd yng Ngwlad y Basg, lle y bu cynnydd o bron 200,000 o siaradwyr Basgeg dros gyfnod o ugain mlynedd.⁸⁵ Mae'r adran hon yn rhoi cefndir i Wlad y Basg ac i'r canolfannau iaith yno er mwyn cymharu'r graddau y mae'r Canolfannau Cymraeg yn ymdebygu iddynt.

Mae tiriogaeth Gwlad y Basg yn gorchuddio rhannau o Ffrainc a Sbaen, ac yn Sbaen mae'r gymuned Fasgaidd wedi ei rhannu yn ddwy – talaith Navarre a Chymuned Ymreolus Gwlad y Basg. Mae gan y Fasgeg statws gyfreithiol yn Sbaen. Mae hi'n iaith swyddogol a chydadd â'r Sbaeneg yng Nghymuned Ymreolus Gwlad y Basg, ond un ardal yn unig sy'n cydnabod hawliau siaradwyr y Fasgeg yn nhalaith Navarre. Nid oes statws swyddogol gan y Fasgeg yn Ffrainc gan nad yw'r wladwriaeth honno yn cydnabod ieithoedd lleiafrifol.

Canfu arolwg a wnaed yn 2011 bod 27% o boblogaeth Gwlad y Basg yn medru'r Fasgeg, sef 5% yn uwch na'r ganran yn 1991. O edrych ar Gymuned Ymreolus Gwlad y Basg yn benodol, lle y mae'r gefnogaeth i'r Fasgeg ar ei chryfaf, roedd 31% yn ei siarad yn 2011, o'i gymharu â 24% yn 1991. Yng Nghymuned Foral yn Navarre, roedd 11% yn ei siarad yn 2011, sef ychydig yn uwch na'r 9.5% yn 1991. Fodd bynnag, gostyngodd y ganran yn nhiriogaeth Ffrainc o 26% yn 1991 i 21% erbyn 2011.⁸⁶

Fel y Canolfannau Cymraeg, nid oes un model yn unig ar gyfer canolfannau iaith Gwlad y Basg; maent yn amrywio o ran eu nod, eu natur a'u maint. Mae rhai canolfannau yn cynnwys cyfleusterau cymdeithasol yn ogystal â chyfleusterau dysgu, ond ar y dysgu y mae prif bwyslais y canolfannau yno. Nod y Canolfannau Cymraeg yw darparu cyfle i ddefnyddio'r Gymraeg yn gymdeithasol yn hytrach na dysgu'r Gymraeg. Nid yw'r canolfannau eu hunain yn trefnu gwersi Cymraeg, ond mae Cymraeg i Oedolion yn llogi ystafelloedd i gynnal gwersi Cymraeg yn y rhan fwyaf o ganolfannau. Cofier hefyd am y canolfannau sydd gan 'Popeth Cymraeg' yn y gogledd ddwyrain, sef canolfannau penodol i ddysgu'r Gymraeg.

⁸⁵ <http://www.dyfodol.net/2016/01/19/llythyr-manifesto-cysylltwch-ar-ymgeiswyr/> (cyrchwyd 18 Hydref 2017) a <http://www.dyfodol.net/2014/08/12/canolfannau-iaith/> (cyrchwyd 20 Rhagfyr 2017).

⁸⁶ <http://www.bbc.co.uk/cymrufyw/34250041> (cyrchwyd 13 Hydref 2017).

Mae tri phrif fath gwahanol o ganolfannau yng Ngwlad y Basg: canolfannau ym maes Basgeg i Oedolion, canolfannau sy'n eiddo i bleidiau gwleidyddol, a chanolfannau iaith a diwylliant.⁸⁷

Basgeg i Oedolion

Ym maes dysgu Basgeg i Oedolion, mae'r canolfannau iaith yn deillio o dri chyfeiriad: Llywodraeth Ranbarthol Gwlad y Basg a'r canolfannau a ariennir drwy HABE, Mudiad Basgeg i Oedolion AEK, a chanolfannau eraill a gaiff eu rheoli yn bennaf gan lywodraethau lleol.⁸⁸

HABE yw'r corff llywodraethol sy'n gyfrifol am ddysgu'r Fasgeg i oedolion yng Nghymuned Ymreolus Gwlad y Basg. Sefydlwyd HABE yn 1983 ac mae wedi agor dros 100 o ganolfannau iaith ers hynny, gyda 1,500 o athrawon a thros 350,000 o fyfyrwyr drwy'r rhwydwaith. Yn ystod y flwyddyn academaidd 2015–2016, dysgodd bron 35,000 o oedolion y Fasgeg yn y canolfannau hyn.⁸⁹

Cyllideb Llywodraeth Gwlad y Basg ar gyfer HABE yn 2010 oedd €44,984,000 ar gyfer costau cynnal y canolfannau a chostau staff, ac roedd €34,164,000 o'r cyfanswm hwn ar ffurf grantiau i'r maes dysgu Basgeg i Oedolion. Mae Llywodraeth Gwlad y Basg felly yn cyfrannu oddeutu €45 miliwn y flwyddyn, drwy HABE, tuag at ddysgu'r Fasgeg.⁹⁰ AEK yw'r mudiad anllwywodraethol mwyaf sy'n darparu gwersi Basgeg i Oedolion, a'i fwriad yw adfer y Fasgeg. Dysgir y Fasgeg yn y canolfannau cymdeithasol hyn, ond rhoddir y prif bwyslais ar ddefnyddio'r iaith a chysylltiad yr iaith â'r diwylliant.

Ar rai adegau yn yr 1980au a'r 1990au, bu tyndra rhwng y gwahanol ddarparwyr gan fod HABE yn fudiad sefydliadol â gwerthoedd a dulliau dysgu iaith traddodiadol. Ar y llaw arall, mae AEK yn fudiad iaith a ddefnyddiai ddulliau dysgu arloesol, gan hefyd arddel syniadau gwleidyddol cryf. Felly, roedd HABE yn cynrychioli'r sefydliad ac AEK yn cynrychioli'r mudiadau pwysu. O'u cymharu â'r Canolfannau Cymraeg yng Nghymru, gellid cymharu canolfannau HABE â'r Canolfannau Cymraeg a sefydlwyd gan y Llywodraeth, a chymharu AEK â'r canolfannau

⁸⁷ Mae'r wybodaeth hon yn seiliedig ar gyfweiliad gydag Elin Haf Gruffydd Jones, 19 Rhagfyr 2017.

⁸⁸ HABE - 'Helduen Alfabetatze eta Berreuskalduntzerako Erakundea' sef Sefydliad Llythrennedd a AilFasgeiddio i Oedolion.

AEK - 'Alfabetatze Euskalduntze Koordinakundea' sef mudiad Llythrennedd a Chydweithrediad dros y Fasgeg.

⁸⁹ www.habe.euskadi.eus/s23-4728/es/contenidos/informacion/euskaltegiak/es_9719/euskaltegiak.html (cyrchwyd 13 Hydref 2017).

⁹⁰ *Canolfannau Cymraeg a Rhwydweithiau Cymdeithasol*, 19.

cymunedol a sefydlwyd yn wirfoddol gan fentrau cydweithredol. Roedd y llywodraethau lleol a oedd yn darparu gwersi Basgeg yn dueddol o wyro tuag at HABE neu AEK yn dibynnu ar eu hymlyniad gwleidyddol.

Fodd bynnag, er 2003 mae'r mudiadau yn y sector Basgeg i Oedolion bellach yn cydweithio: mae HABE yn cynnig grantiau i AEK ac i ddarparwyr eraill. Ers yr 1980au a'r 1990au, mae'r Llywodraeth Ranbarthol wedi cefnogi canolfannau dysgu Basgeg annibynnol, gan gynnwys y canolfannau a reolir gan AEK a chanolfannau'r llywodraeth leol, ar draul ceisio hyrwyddo eu darpariaeth eu hunain.

Canolfannau'r Pleidiau Gwleidyddol

Yn ogystal â'r canolfannau iaith ym maes Basgeg i Oedolion, mae yng Ngwlad y Basg ganolfannau sy'n eiddo i bleidiau gwleidyddol. Mae gan y blaid genedlaetholgar fwyaf, *EAJ-PNV* ('Plaid Genedlaetholgar Gwlad y Basg'), oddeutu 200 o ganolfannau y'i gelwir yn '*batzoki*.' Tai bwyta a bariau yw'r math hwn o ganolfan yn bennaf, a chynhelir gweithgareddau gwleidyddol ac ieithyddol yno yn achlysurol. Caewyd pob un o'r canolfannau hyn wedi buddugoliaeth Franco yn y Rhyfel Cartref, ond ail-agorwyd nifer ohonynt wedi 1978. Mae gan y glymblaid o bleidiau cenedlaetholgar radical, *EH Bildu*, hefyd ganolfannau tebyg lle y cynhelir gweithgareddau gwleidyddol ac ieithyddol. Gorfodwyd nifer o'r canolfannau hyn i gau yn ystod degawd cyntaf y ganrif hon yn dilyn dyfarniadau llys am resymau gwleidyddol. Gwelir, felly, fod hanes llawer mwy gwleidyddol i'r canolfannau yng Ngwlad y Basg o'u cymharu â'r Canolfannau Cymraeg.

Canolfannau Iaith a Diwylliant

Y trydydd math o ganolfan iaith yw'r Canolfannau Iaith a Diwylliant, ac mae nifer fawr ohonynt ar hyd a lled Gwlad y Basg. Edrychwyd ar un o'r canolfannau, Kafe Antzonia yn Bilbao, fel enghraifft. Agorwyd y ganolfan, a arferai fod yn sinema, fis Rhagfyr 1995. Mae'r neuadd amlbwrpas yn cynnwys bwyty a gofod i gynnal gigiau. Sefydlwyd y ganolfan gan y sefydliad cymunedol lawr gwlad 'Zenbat Gara' - un o nifer o sefydliadau tebyg a sefydlwyd yn ystod y 1990au. Cynhelir nifer o weithgareddau gwahanol gan Zenbat Gara i annog y defnydd o'r

Fasgeg, gan gynnwys gorsaf radio sy'n darlledu drwy Bilbao ac sydd â'i stiwdio yn y ganolfan, sesiynau i ganu caneuon Basgeg, sesiynau dawnsio Basgeg a gweithgareddau i blant.⁹¹

Sefydlwyd y ganolfan gan fod athrawon sy'n dysgu Basgeg yn sylweddoli nad oedd gan eu myfyrwyr fawr o gyfle i ddefnyddio'r Fasgeg y tu allan i'r ystafell ddosbarth yn Bilbao. Er mwyn dysgu'r Fasgeg yn llwyddiannus, credai'r athrawon ei bod yn angenrheidiol iddynt gael cyfle i siarad y Fasgeg yn eu hamser hamdden ac mewn sefyllfaoedd cyffredin. Credid bod angen cynnig man cyfarfod i'r miloedd o siaradwyr Basgeg a oedd wedi eu gwasgaru yn Bilbao, lle y gallent ddefnyddio'r iaith yn naturiol. Credid hefyd y gallai'r ganolfan greu cymuned ieithyddol gref. Ar ôl cynnal gweithgareddau yno ers blyneddau, mae Kafe Antzokia bellach yn adnabyddus ac yn bwynt cyswllt i siaradwyr y Fasgeg yn Bilbao a thu hwnt. Ar y dudalen sy'n cynnwys hanes y ganolfan ar ei gwefan, ceir rhestr o ganeuon yn yr iaith Fasgeg ac o Wlad y Basg.⁹² Dichon y byddai hyn yn ffordd hawdd a chyfleus i'r Canolfannau Cymraeg hyrwyddo cerddoriaeth Gymraeg yng Nghymru.

Gwersi Basgeg

Mae prif bwyslais y gwersi Basgeg ar ddysgu geirfa a fydd o fudd i'r dysgwyr mewn sefyllfaoedd cyffredin yn eu cymunedau. Fel rhan o'r gwersi a'r asesu mae gofyn i'r dysgwyr fynd i lefydd megis siopau, swyddfeydd y cyngor a chyfarfod cymdeithas benodol er mwyn defnyddio'r Fasgeg. Nod y canolfannau hyn, felly, yw cynyddu'r defnydd o'r Fasgeg, yn hytrach na chynyddu'r nifer sy'n medru ei siarad.

O edrych ar y Gymraeg, mae strategaeth gyfredol Llywodraeth Cymru ar y Gymraeg, 'Cymraeg 2050', yn gosod targed amlwg i gynyddu nifer y siaradwyr i filiwn erbyn 2050. Ail prif darged y strategaeth hon yw:

Canran y boblogaeth sy'n siarad Cymraeg bob dydd, ac sy'n gallu siarad mwy nag ychydig eiriau o Gymraeg, i gynyddu o 10 y cant (yn 2013–15) i 20 y cant erbyn 2050.⁹³

Gwelir felly fod rywfaint o bwyslais ar gynyddu'r defnydd, ond fod y prif bwyslais ar gynyddu'r nifer o siaradwyr, sy'n wahanol i'r pwyslais yng Ngwlad y Basg.

⁹¹ <http://www.kafeantzokia.eus/en/> (cyrchwyd 20 Rhagfyr 2017).

⁹² <http://www.kafeantzokia.eus/en/about/> (cyrchwyd 20 Rhagfyr 2017).

⁹³ Llywodraeth Cymru, *Cymraeg 2050 – Miliwn o siaradwyr* (2017), 11.

Ar ôl dilyn cwrs o ddysgu'r Fasgeg yn un o'r canolfannau, mae gofyn i'r myfyrwyr sefyll arholiad er mwyn ennill tystysgrif i ddangos lefel eu Basgeg wrth ymgeisio ar gyfer swyddi lle y mae lefel o'r Fasgeg yn hanfodol.⁹⁴

Yn y rhan fwyaf o achosion, mae'r oedolion sy'n astudio'r Fasgeg mewn canolfan yn derbyn grant, a derbyniant yr arian oddi wrth y Llywodraeth wedi iddynt gwblhau pob lefel. Po uchaf y lefel, y mwyaf o arian maent yn ei dderbyn. Mewn rhai achosion, mae'r cynghorau tref yn talu ffioedd llawn y cwrs i fyfyrwyr.⁹⁵ Dichon y byddai cymhelliad tebyg gan Lywodraeth Cymru yn cynyddu nifer yr oedolion sy'n dysgu'r Gymraeg i safon rugl yng Nghymru.

Mae cost y gwersi Basgeg yn amrywio o ganolfan i ganolfan, ond yn gyffredinol cost cwrs 30 wythnos yw rhwng 700€ a 780€. Cynhelir y gwersi am ddwy awr y diwrnod, sy'n cyfateb i 10 awr yr wythnos.⁹⁶ Cymharer hynny â gwersi Cymraeg i Oedolion yng Nghymru. Mae cost cyrsiau Prifysgol Aberystwyth, er enghraifft, yn amrywio rhwng £105 a £140 am 30 wythnos. Mae'r oriau cyswllt wrth ddysgu'r Gymraeg yn sylweddol is; mae'r cyrsiau arferol yn 2 awr yr wythnos, a'r cyrsiau dwys yn 4 awr yr wythnos.⁹⁷ Yn ogystal, gan fod canran uwch o siaradwyr y Fasgeg yn gyffredinol, mae oriau cyswllt y dysgwyr â'r iaith honno yn naturiol yn uwch nag y mae yng Nghymru, gan fod mwy o gyfle ganddynt i glywed ac i ddefnyddio'r iaith o ddydd i ddydd.

Ystyriaethau eraill

Yn yr 80au, roedd yr un ganran o blant yn derbyn addysg yn y Fasgeg ag a oedd yn derbyn addysg Gymraeg yng Nghymru. Fodd bynnag, mae'r Fasgeg wedi symud ymlaen yn sylweddol o'i chymharu â'r Gymraeg. O ganlyniad i lawer o fuddsoddi a chynllunio, mae oddeutu 90% o blant cynradd yn derbyn o leiaf ran o'u haddysg drwy gyfrwng y Fasgeg erbyn heddiw.⁹⁸ Fodd bynnag, er gwaethaf llwyddiant ymddangosiadol y Fasgeg, dangosodd canlyniadau ymchwil a wnaed gan y mudiad 'Soziolinguistika Klusterra' fod y defnydd o'r Fasgeg yn gyffredinol wedi

⁹⁴ *Reversing Language Shift*, 165.

⁹⁵ E bost oddi wrth Paul Bilbao, ymgyrchydd hawliau ieithyddol yng Ngwlad y Basg, 8 Medi 2017.

⁹⁶ E-bost oddi wrth Paul Bilbao.

⁹⁷ <https://dysgucymraeg.cymru/cyrsiau/chwilio-am-gwrs/> (cyrchwyd 11 Medi 2017).

⁹⁸ <http://www.bbc.co.uk/cymrufyw/41484163> (cyrchwyd 13 Hydref 2017).

gostwng. Dengys yr ymchwil fod y defnydd o'r Fasgeg ar y stryd wedi gostwng o 13.7% i 12.6% dros y degawd diwethaf.⁹⁹

Canfu'r ymchwil hefyd fod cysylltiad rhwng oed a defnydd iaith: po ifancaf yw'r siaradwr, y mwyaf o Fasgeg a ddefnyddir ganddo. Nodwyd bod y defnydd lleiaf o Fasgeg ymhlith oedolion pan nad oes plant yn bresennol. Ar un llaw, gallai hyn awgrymu y bydd y genhedlaeth nesaf yn defnyddio hyd yn oed mwy o Fasgeg, ond ar y llaw arall, gallai adlewyrchu'r ffaith mai yn yr ysgol yn unig y defnyddir y Fasgeg gan y bobl ifanc, sef drych o'r sefyllfa yng Nghymru. Awgryma hyn nad yw'r canolfannau iaith wedi bod yn llwyddiannus yn cynyddu'r defnydd cyffredinol o'r Fasgeg.

Yn ôl Paul Bilbao, ysgrifennydd mudiad 'Kontseilua' yng Ngwlad y Basg, y pedair ffactor bwysicaf i'w hystyried wrth normaleiddio defnydd iaith leiafrifol yw deddfwriaeth effeithiol, cynllunio ieithyddol, buddsoddiad ariannol a chefnogaeth y bobl. Ychwanegodd fod trosglwyddo iaith hefyd yn hollbwysig, a bod y Fasgeg mewn sefyllfa ffafriol o'i chymharu â'r Gymraeg yn hynny o beth gan fod bron pawb sy'n siarad y Fasgeg yn ei throsglwyddo i'w plant.¹⁰⁰

Dywedodd T3, un o sylfaenwyr Tŷ Tawe, fod y canolfannau iaith yng Ngwlad y Basg yn ei gwneud hi'n amlwg i bobl ble i fynd os oes arnynt eisiau siarad Basgeg. Yn yr un modd, nod y Canolfannau Cymraeg yw sicrhau cyfleoedd i glywed ac i siarad y Gymraeg. Creda'r ymgynghorydd iaith Cefin Campbell y gallai'r Canolfannau Cymraeg fod yr un mor llwyddiannus â'r canolfannau iaith yng Ngwlad y Basg. Dywed mai'r hyn sy'n gwneud y canolfannau hynny yn llwyddiannus yw eu bod yn 'bwerdai iaith'; maent yn darparu cyfle i ddysgwyr y Fasgeg gael gwersi Basgeg, cymdeithasu â siaradwyr brodorol mewn sefyllfaoedd anffurfiol, a mynychu gweithgareddau cymdeithasol drwy gyfrwng y Fasgeg. Dywedodd y gallai'r Canolfannau Cymraeg hefyd fod yn bwerdai i sbarduno gweithgareddau Cymraeg yn eu hardaloedd.¹⁰¹

⁹⁹ Soziolinguistika Klusterra, *Measurement of the Street use of Languages. Basque Country* (2016). Gweler hefyd: www.soziolinguistika.eus/en.

¹⁰⁰ <http://www.bbc.co.uk/cymrufyw/41484163> (cyrchwyd 13 Hydref 2017).

Mae 'Kontseilua' yn fudiad sy'n cynrychioli mudiadau iaith yng Ngwlad y Basg sy'n ceisio normaleiddio'r defnydd o'r Fasgeg.

¹⁰¹ <http://www.bbc.co.uk/cymrufyw/34333903> (cyrchwyd 13 Hydref 2017).

Cred BI mai'r Basgiaid yw'r enghraifft orau o sut i adfer iaith leiafrifol, a chreda mai'r prif reswm am eu llwyddiant yw iddynt fuddsoddi'n helaeth yn yr economi, ac nid yn uniongyrchol ar hyrwyddo'r Fasgeg. Dywedodd fod ffatrïoedd ym mhobman yno, ac felly gan fod gwaith ym mhobman gall pobl aros yn eu cymunedau. Drwy fuddsoddi yn yr economi yn gyntaf, gwnaed yr arian i allu buddsoddi yn uniongyrchol yn yr iaith. Felly, defnyddiwyd yr economi gref fel sail i fuddsoddi yn yr iaith. Yn ogystal â buddsoddiad anuniongyrchol, maent hefyd wedi buddsoddi yn uniongyrchol yn y Fasgeg drwy'r system addysg. Wrth reswm, mae'r gwahaniaethau cyfansoddiadol sylweddol rhwng Gwlad y Basg a Chymru yn golygu fod Gwlad y Basg mewn sefyllfa economaidd well, gan eu bod yn codi eu trethi eu hunain gan roi cyfran yn unig yn ôl i Lywodraeth Sbaen. Fodd bynnag, ym marn BI, nid yw adfer yr economi, heb sôn am adfer iaith, ar ben yr agenda gwleidyddol yma yng Nghymru ar hyn o bryd.¹⁰²

Wrth sôn am strategaeth y Llywodraeth i gyrraedd miliwn o siaradwyr Cymraeg erbyn 2050, dywedodd BI fod y targedau a amlinellir yn y strategaeth yn fwy uchelgeisiol na'r hyn y mae'r Basgiaid wedi llwyddo i'w gyflawni, a hynny o dan amodau a oedd yn llawer mwy ffafriol. Yn ychwanegol, mae'r Basgiaid yn gwario saith gwaith yn fwy ar y Fasgeg nag y gwna Llywodraeth Cymru ar y Gymraeg. Mae Llywodraeth Cymuned Ymreolus Gwlad y Basg yn gwario oddeutu 1% o'u cyllideb ar hyrwyddo'r Fasgeg, lle y mae'r ffigwr oddeutu 0.16% yng Nghymru.¹⁰³

Nid oes sôn yn y strategaeth iaith, 'Cymraeg 2050 – Miliwn o siaradwyr', am faint o arian y bwriedir ei fuddsoddi i'w gwireddu. Dywed BI fod angen buddsoddi £100 miliwn y flwyddyn yn ychwanegol i wireddu'r nod, ond dadleua Alun Davies, y Gweinidog oedd â chyfrifoldeb am y Gymraeg, nad oes angen gwario mwy ar y Gymraeg i wireddu'r strategaeth gan ddweud nad oes arno eisiau efelychu Gwlad y Basg: 'Dw i ddim eisiau mynd i lawr y llwybr Basgeg lle ry'n ni'n cyfri' pob un geiniog maen nhw'n gwario ar yr iaith a dw i'n gwrthod hynny fel ffordd o weithredu.'¹⁰⁴

¹⁰² Cyfweiliad, BI, 9 Mai 2017.

¹⁰³ golwg360.cymru/newyddion/cymru/237510-angen-buddsoddi-100-miliwn-yn-y-gymraeg (cyrchwyd 13 Hydref 2017).

¹⁰⁴ "'Dechrau'r Daith'" at filiwn o siaradwyr Cymraeg', *Golwg*, cyfrol 29, rhif 44, 13 Gorffennaf 2017.

Proffiliau'r Canolfannau Cymraeg¹

Yr Atom, Caerfyrddin



Lleoliad	Stryd y Brenin, Caerfyrddin.
Siaradwyr Cymraeg Caerfyrddin	2011 – 37.6% (42.8% yn 2001) 2011 – 5,123
Agor	15 Hydref 2015.
Materion ariannol	Derbyniodd Prifysgol y Drindod Dewi Sant grant o £355,000 o Gronfa Buddsoddi Cyfalaf Bwrw Mlaen 2014–15 Llywodraeth Cymru i brynu adeilad a'i drawsnewid yn ganolfan iaith amlbwrpas. Mae ffynonellau ariannol eraill y ganolfan yn cynnwys rhent o logi'r ystafelloedd, swyddfeydd a chaffi.
Partneriaid	Prifysgol Cymru y Drindod Dewi Sant, Canolfan Peniarth, Menter Gorllewin Sir Gâr a Chylch Meithrin Caerfyrddin.
Ystafelloedd	<p>Caffi, ystafelloedd i'w llogi, swyddfeydd Menter Iaith Gorllewin Sir Gâr a stiwdio'r orsaf radio ar-lein Cymru FM.</p> <p>Wyth ystafell i'w llogi sy'n addas i gynnal gweithgareddau megis cynadleddau, partiön a chyfarfodydd. Mae'r gost i logi ystafell yn amrywio o £10 i £25 yr awr. Mae'r ystafelloedd yn amrywio o ran maint o le ar gyfer 14 o bobl i hyd at 90.²</p> <p>Ni chaiff grŵp, busnes neu gwmni sydd eisiau cynnal digwyddiad cyhoeddus neu gyfarfod preifat yn Saesneg ganiatâd i logi ystafell.</p> <p>Mae'r caffi ar agor rhwng 9 a 4.30 chwe diwrnod yr wythnos.</p>

¹ Roedd yr wybodaeth yn gywir pan wnaed yr ymchwiliad rhwng Medi 2016 a Rhagfyr 2017.

² Cytundeb llogi ystafelloedd yr Atom 2015–16 (cyrchwyd 18 Chwefror 2017).

<p>Digwyddiadau a gweithgareddau</p>	<p>Mae nifer o fudiadau yn defnyddio'r ganolfan i gynnal gweithgareddau a chyfarfodydd yn rheolaidd, gan gynnwys clwb ieuencid Aelwyd Myrddin, Cylch Meithrin Myrddin, Merched y Wawr a gwersi Cymraeg i Oedolion. Llogir yr ystafelloedd i gynnal amrywiaeth o ddigwyddiadau megis Noson Lawen, sioe ffasiwn a ffair y glas myfyrwyr Cymraeg Prifysgol y Drindod. Mae yno hefyd gyfleuster i gynnal partïon pen-blwydd.</p> <p>Symudodd Menter Gorllewin Myrddin eu pencadlys i'r Atom, ac maent yn defnyddio'r ganolfan i gynnal digwyddiadau a chysiau megis Clwb Ffotograffiaeth, Clwb Dawnsio Stryd a sesiynau ioga a zumba yn Gymraeg. Mae'r Fenter Iaith hefyd wedi cydweithio gyda'r Atom i drefnu digwyddiadau megis sesiwn gyda Sali Mali, Steddfod Ddwl, groto Siôn Corn a ffair Nadolig.</p> <p>Er mai'r Fenter Iaith sy'n trefnu'r rhan fwyaf o weithgareddau a gynhelir yn yr Atom, trefnodd rheolwr yr Atom a staff y caffi rai digwyddiadau yn annibynnol ar y Fenter Iaith, megis noson yng nghwmni Heather Jones; gwersi Ffrangeg drwy gyfrwng y Gymraeg, gyda phwyslais ar ddysgu geirfa yn ymwneud â phêl-droed; sesiynau cyfnewid sticeri panini; a gweithdy addurno cacennau gydag un o weithwyr y caffi.</p>
<p>Staff</p>	<p>Y rheolwr oedd yr unig swyddog cyflogedig oedd yn gweithio i gynnal y ganolfan tan yn ddiweddar, ond bellach mae rheolwr ychwanegol yn gweithio am un diwrnod yr wythnos. Mae oddeutu chwech o wirfoddolwyr hefyd yn gweithio yn y ganolfan ar hyn o bryd, gyda rhai ohonynt yn gwirfoddoli i'r Fenter Iaith.</p>
<p>Eraill</p>	<p>Ymwelodd dros 10,000 o unigolion â'r Atom yn ystod ei blwyddyn gyntaf, naill ai drwy fynd i'r caffi neu drwy fynychu digwyddiad.</p>

	Defnyddiwyd cyfleusterau'r Atom gan dros 70 o asiantaethau, busnesau a chlybiau cymdeithasol. ³
Ymatebion o'r holiadur	<ul style="list-style-type: none"> - 'Mae mwy o hyder 'da fi' (Cwmffrwd) - 'Mae'r Atom yn cael effaith gadarnhaol ar Gymreictod Caerfyrddin yn fy marn i' (Castellnewydd Emlyn) - 'Hwb i ddysgwyr ac i bobl heb hyder i siarad y Gymraeg' (Caerfyrddin) - 'Dim yn glir beth yw rôl y ganolfan' (Porthyrhyd) - 'Awyrgylch braidd rhy ffurfiol' (Caerfyrddin) - 'Digwyddiadau Cymraeg yn digwydd mewn un man yn hytrach nag yn naturiol yn y gymuned' (Caerfyrddin) - 'Ma effaith Yr Atom wedi bod yn dawel iawn - dechreuodd a'r bwriad i helpu busnesau i dysgu a siarad Cymraeg - so hwnna wedi digwydd' (Caerfyrddin)

³ Llywodraeth Cymru, *Yr Atom - Diweddariadau'r Canolfannau* (Tachwedd 2016).

Y Caffi

Y caffi yw prif atyniad yr Atom, gan mai honno yw'r ystafell amlycaf wrth gerdded i mewn i'r ganolfan. Teimla A1, a fu'n gweithio yn yr Atom, fod y ganolfan yn gwneud gwahaniaeth i'r defnydd o'r Gymraeg yng Nghaerfyrddin gan fod y caffi'n ganolog iddi. Gan nad yw bwyd yn gysylltiedig â'r Gymraeg yn uniongyrchol gall unrhyw un ddod i mewn i'r caffi. Golyga hyn nad y Gymraeg sy'n eu denu at yr Atom ond yn hytrach y bwyd, ac mai eilbeth i'r cwsmeriaid yw'r Gymraeg. Gallai hyn fod yn ffactor gadarnhaol, gan fod y di-Gymraeg yn dod i gyswllt â'r Gymraeg heb wneud ymgais fwriadol i wneud hynny.

Nid yw bwydlenni'r caffi yn ddwyieithog, ond yn hytrach mae'r fwydlen Gymraeg a'r fwydlen Saesneg ar wahân. Petai'r bwydlenni'n ddwyieithog, byddai dwyieithrwydd strategol o'r fath yn cyflwyno'r Gymraeg i'r di-Gymraeg, yn hytrach na rhoi rhwydd hant i'r di-Gymraeg beidio ag ymwneud â'r Gymraeg.

Ym marn A2, mae lle gan yr Atom i gynyddu hyder siaradwyr Cymraeg. Dywedodd bod y caffi'n enghraifft dda gan ei fod yn fan cymdeithasol i siaradwyr ddefnyddio'r Gymraeg, a datblygu hyder wrth glywed y Gymraeg o'u cwmpas. Fodd bynnag, gan nad oes rheolau ieithyddol yn y caffi, yn ddamcaniaethol gellid mynd yno heb glywed y Gymraeg o'ch cwmpas.

Dywedodd un o'r staff sy'n gweithio yng nghaffi'r Atom y caiff ei digalonni wrth glywed bod pobl ddi-Gymraeg yn teimlo na allant fynd i gaffi'r Atom. Creda bod angen canolbwyntio ar ddenu'r di-Gymraeg i'r caffi, gan bwysleisio bod croeso i bawb, yna eu cael i ddysgu'r Gymraeg.⁴ Er bod hyn yn ymddangos yn galonogol, dylid cwestiynu mewn gwirionedd pa mor debygol yw rhywun o fynd ati i ddysgu'r Gymraeg yn dilyn un ymweliad â chaffi dwyieithog?

I ategu hyn, cyfaddefodd A2 bod rhai pobl ddi-Gymraeg yn mynychu'r caffi heb ddiddordeb o gwbl mewn clywed y Gymraeg. Fodd bynnag, ychwanegodd bod rhai yn mwynhau clywed y Gymraeg.⁵ Eto, gellid dadlau nad yw 'mwynhau clywed yr iaith' o reidrwydd yn annog pobl i'w dysgu. Ychwanegodd A2 ei bod eisiau denu'r di-Gymraeg i'r Atom er mwyn iddynt '[g]lywed a pharchu'r iaith.' Mewn tref fel Caerfyrddin, lle y cynhelir llawer o weithgareddau a digwyddiadau eisoes yn Gymraeg, dichon fod y di-Gymraeg yn clywed y Gymraeg yn naturiol.

⁴ <https://www.facebook.com/yratom/videos/1283619701765579/> (cyrchwyd 10 Tachwedd 2017).

⁵ 'Rhoi'r iaith ar waith yng Nghaerfyrddin,' *Golwg*, cyfrol 30, rhif 9, 2 Tachwedd 2017, 14.

Yn ogystal, gellid dadlau os ydynt yn barod i fynd i mewn i'r Atom, mae'n debygol iawn nad oes ganddynt deimladau negyddol.

Rheol iaith

Wrth agor yr Atom yn swyddogol yn 2015, dywedodd y Prif Weinidog Carwyn Jones y bydd yr Atom yn 'rhoi cyfle i bobl ddefnyddio'r Gymraeg mewn lle lle mae'r Gymraeg yn iaith hollol naturiol.'⁶ Cyfyd hyn y cwestiwn, sut mae cyflawni hynny yn ymarferol? Gan nad oes rheol ieithyddol yn y caffi byddai'n ddigon posib mynd yno heb glywed y Gymraeg yn cael ei siarad yn gymdeithasol. Ar y llaw arall, er mwyn sicrhau y clywid y Gymraeg byddai'n rhaid gosod rheolau ieithyddol, sy'n creu sefyllfa annaturiol. Gellid dadlau nad yw gorfod mynd i ganolfan benodol i glywed iaith yn sefyllfa lle mae'r iaith honno yn 'hollol naturiol', gan y dengys nad yw hi yn iaith naturiol yn y gymuned.

Un gwahaniaeth sylfaenol rhwng y Canolfannau Cymraeg gwahanol ar hyd a lled y wlad yw'r rheol ynghylch pwy gaiff logi ystafell. Mae rhai canolfannau yn hapus i logi ystafell i fudiadau sy'n cynnal cyfarfodydd preifat drwy gyfrwng y Saesneg, ac eraill yn gwrthwynebu hyn. Nodir yn y cytundeb llogi ystafelloedd i'r Atom dderbyn arian gan Lywodraeth Cymru er mwyn creu canolfan i hyrwyddo'r Gymraeg, a gofynnir i'r sawl sy'n llogi ystafell i 'barchu'r nod hwn o ran y Gymraeg.'⁷ Nodir ymhellach ym mholisi llogi'r ganolfan bod yr adeilad i'w ddefnyddio 'yn bennaf ar gyfer digwyddiadau diwylliannol...sydd i'w cynnal drwy gyfrwng y Gymraeg', ac na dderbynnir archebion i logi ystafell at ddefnydd gweithgaredd sy'n gwrthdaro â'r nod hwn. Mae'r canllaw wedi ei eirio'n ofalus: rhy'r argraff mai cyfarfodydd Cymraeg yn unig a ganiateir, ond nid yw'n gwahardd cyfarfodydd cyfrwng Saesneg yn llwyr.

Dywedodd A1 bod y rhan fwyaf o gyfarfodydd preifat yn yr Atom yn Gymraeg pan weithiai hi yno. Credai A1 fod pob sefyllfa'n wahanol, a'i fod yn dibynnu ar ymrwymiad y sawl sydd eisiau llogi ystafell tuag at y Gymraeg. Cyfeiriodd at enghraifft o gwmni a oedd eisiau llogi ystafell yn yr Atom i gynnal cyfarfod, drwy gyfrwng y Saesneg, i drafod cynyddu eu darpariaethau

⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=GxCAD6RqzFc> (cyrchwyd 18 Chwefror 2017).

⁷ Cytundeb llogi ystafelloedd yr Atom (cyrchwyd 18 Chwefror 2017).

Cymraeg. Teimlai A1 y byddai'n anodd eu gwrthod gan ei bod hi eisiau cefnogi'r busnes am ystyried eu gwasanaethau Cymraeg, er gwaetha'r ffaith y byddent yn trafod drwy'r Saesneg.

Yn ôl A1, nid oedd y cwmnïau a'r busnesau mawrion yn deall pam bod angen iddynt gynnal eu cyfarfodydd yn Gymraeg, gyda chymorth offer cyfieithu, gan mai cyfarfodydd preifat ydynt. Ar un olwg, nid yw'n gwneud dim gwahaniaeth i'r defnydd o'r Gymraeg yn y dref a ydynt yn cynnal y cyfarfod yn Saesneg neu drwy'r Gymraeg y tu ôl i ddrysau caeedig yn yr Atom. Nid yw cynnal cyfarfod yn Saesneg yn yr Atom yn fwy niweidiol i'r Gymraeg na chynnal y cyfarfod yn Saesneg mewn adeilad arall. Fodd bynnag, codai problem pe na allai busnes gynnal cyfarfod yn Gymraeg petai'r ystafelloedd wedi eu llogi i gynnal cyfarfodydd Saesneg. I ategu hyn, pe caniateid cyfarfodydd Saesneg, byddai'r Atom yn colli ei nodwedd unigryw o fod yn ofod i gynnal gweithgareddau Cymraeg, a fyddai hefyd yn groes i'r rheswm dros ddyfarnu grant iddi o gronfa'r Llywodraeth.

Yr un yw'r rheol o ran gweithgareddau a digwyddiadau cymunedol, a gwrthodwyd llogi ystafell yn yr Atom i sawl mudiad a chlwb Saesneg yn y gorffennol. Dywedodd A1 nad oedd y mudiadau hynny a gafodd eu gwrthod yn hapus, a'u bod wedyn dan yr argraff nad oes croeso i'r di-Gymraeg yn yr Atom. Ar un olwg, mae'n wir nad oes hawl gan fudiadau di-Gymraeg i ddefnyddio'r Atom, ond dylid cwestiynu a yw hynny o reidrwydd yn beth gwael? Gan mai Canolfan Gymraeg yw'r Atom, onid yw hi'n gwbl resymol gwrthod caniatáu i fudiad di-Gymraeg ddefnyddio'r adeilad? O droi'r sefyllfa ar ei phen, caiff siaradwyr Cymraeg eu rhwystro rhag siarad Cymraeg o hyd mewn sefyllfaoedd ym mhob maes o'u bywydau, lle nad yw'r person arall neu'r busnes yn medru ymateb yn Gymraeg. Caiff siaradwyr Cymraeg eu gorfodi i droi i'r Saesneg yn feunyddiol.

Er mwyn i ragor o bobl siarad Cymraeg mae'n rhaid iddynt weld bod mantais i wneud hynny, a bod y gallu i siarad Cymraeg yn cael ei weld yn rhinwedd ychwanegol. Gan fod rhaid cynnal digwyddiad drwy'r Gymraeg er mwyn cael defnyddio'r Atom, gallai hyn fod yn hwb i fudiad gynnal gweithgaredd drwy'r Gymraeg. Er i A1 geisio annog mudiadau oedd â rhai siaradwyr Cymraeg ynddynt i gynnal eu gweithgaredd yn Gymraeg, gyda chymorth offer cyfieithu, nid oedd diddordeb ganddynt i wneud hynny. Gellid dadlau nad yw'r Atom wedi llwyddo i Gymreigio mudiadau a'u hannog i gynnal rhagor o ddigwyddiadau drwy'r Gymraeg, felly, ond

bod y mudiadau a wrthodwyd yn mynd ati i gynnal gweithgareddau Saesneg mewn lleoliad gwahanol.

Ar un llaw, mae ar yr Atom eisiau rhoi'r argraff ei bod hi ar agor i bawb, ond ar y llaw arall, er mwyn sicrhau ei bod hi'n parhau yn Ganolfan Gymraeg ac nad yw hi'n cael ei boddi gan y Saesneg, mae angen cymryd camau rhagweithiol yn erbyn y Saesneg. Cyfyd hyn gwestiynau ehangach o ran i ba raddau y mae hawl gan y ganolfan i wahaniaethu ar sail ieithyddol, ac a oes hawl gyfreithiol gan y ganolfan i wrthod arian mudiad ar sail ieithyddol? Petai'r esgid ar y droed arall, a phetai mudiad Cymraeg wedi cael ei wahardd rhag cynnal cyfarfod preifat drwy gyfrwng y Gymraeg, byddai hynny'n anghyfreithlon yn ôl Mesur y Gymraeg (Cymru) 2011. Noda'r Mesur na ddylid 'trin y Gymraeg yn llai ffafriol na'r Saesneg.'⁸ Fodd bynnag, ni waherddir trin y Saesneg yn llai ffafriol na'r Gymraeg yn ôl y Mesur.

Nodir yn adroddiad blynyddol 2015–16 bod yr Atom wedi:

Aros yn driw i'n hegwyddorion a'n polisi o sicrhau bod digwyddiadau neu weithgareddau'r ganolfan wedi cael eu cynnal drwy gyfrwng y Gymraeg neu'n sicr yn ddwyieithog.⁹

Nid ymddengys bod llogi ystafelloedd yn gymaint o broblem i A2. Dywedodd yn syml na chaniateir grŵp neu fusnes sy'n cynnal cyfarfod yn Saesneg i logi ystafell. Yn achos cyfarfodydd preifat, byddai'r rheolwr yn gwirio'r gwaith papur i sicrhau fod y cyfarfod yn ddwyieithog, er mwyn osgoi sefyllfa lle bo'r cwmni yn dweud eu bod yn cynnal cyfarfod yn Gymraeg er mwyn cael llogi ystafell, ond yn cynnal y cyfarfod yn Saesneg.¹⁰ Er bod hyn i'w weld yn gam cadarnhaol i annog cwmnïau i gynnal cyfarfodydd yn Gymraeg, yn ymarferol tybir y byddai'r rhan fwyaf o fusnesau yn chwilio am rywle arall i gynnal eu cyfarfod gan y byddai hynny'n llai o drafferth. I ategu hyn, hyd yn oed petai agenda a gwaith papur y cwmni yn ddwyieithog, dichon mai iaith y cyfarfod fyddai'r Saesneg. Awgryma hyn fod iaith y gwaith papur yn bwysicach na'r defnydd o'r Gymraeg ar lafar.

Er i A2 ddweud hyn fis Ionawr 2017, gan ddweud na chât busnesau sydd eisiau defnyddio'r Atom i gynnal cyfarfod Saesneg neu ddwyieithog ganiatâd i logi ystafell, fis Medi 2017

⁸ Mesur y Gymraeg (Cymru) 2011 1(2)(b).

⁹ Llywodraeth Cymru, *Yr Atom - Diweddariadau'r Canolfannau* (Tachwedd 2016).

¹⁰ Cyfweiliad, A2, 30 Ionawr 2017.

trefnwyd digwyddiad dwyieithog yn yr Atom yn enw'r Atom ei hun.¹¹ I ategu hyn, siaradodd aelodau o staff yr Atom yn Saesneg yn y digwyddiad.¹² Er hyn, roedd y digwyddiad hwn yn trafod pwysigrwydd y Gymraeg yn y gweithle, a gwahoddwyd perchnogion busnes i drafod sut i gynyddu eu gwasanaethau Cymraeg. Yn ychwanegol, dywedodd A2 y byddai'r Atom yn croesawu cwmnïau di-Gymraeg i logi ystafell - 'Dywedwch bod cwmni hollol ddi-Gymraeg yn defnyddio'r ganolfan, ni ddim yn gwahardd nhw, ond yn cydweithio.'¹³

Materion ariannol

Nid materion ieithyddol yw'r unig ystyriaeth wrth benderfynu pwy gaiff logi ystafell. Awgrymodd A1 petai'r Atom o dan fwy o bwysau ariannol byddai hi wedi caniatáu i fudiadau a busnesau gynnal gweithgareddau drwy gyfrwng y Saesneg yno, gan y byddai hi'n dibynnu ar y rhent. Awgryma hyn bod nifer y cyfarfodydd a gynhelir yn Gymraeg yn y canolfannau yn dibynnu ar lwyddiant ariannol y ganolfan. Po fwyaf o bwysau ariannol sydd ar y ganolfan, y mwyaf tebygol yw'r staff o ganiatáu i ddigwyddiad cyfrwng Saesneg gael ei gynnal yno. Nodwyd yn adroddiad blynyddol yr Atom ei bod wedi 'talw ei ffordd yn ariannol' yn ystod ei blwyddyn gyntaf.¹⁴ Awgrymir felly na wynebodd y ganolfan drafferthion ariannol.

Digwyddiadau

Yn ystod y bencampwriaeth bêl-droed Ewropeaidd yn ystod haf 2016, trefnwyd sesiynau i gyfnewid sticeri *panini*, a oedd yn boblogaidd iawn. Llwyddodd y sesiynau i ddenu pobl na fyddent fel arfer yn mynychu'r Atom, a siaradwyr na fyddent fel arfer yn siarad Cymraeg. Roedd yn llwyddiannus gan ei fod yn rhywbeth gwreiddiol, ac nid yn ddigwyddiad Saesneg yn cael ei gynnal yn Gymraeg. Os oedd ar bobl eisiau cyfnewid sticeri, yr unig ddewis oedd ganddynt oedd ei wneud yn Gymraeg. Nid oedd rhaid dewis rhwng y ddwy iaith oherwydd Cymraeg oedd yr unig opsiwn. Denwyd pobl at y sesiynau oherwydd natur y gweithgaredd, nid oherwydd bod arnynt eisiau mynd i ddigwyddiad Cymraeg.

¹¹ uwtsd.ac.uk/cy/newyddion/datganiadau/datganiadau-ir-wasg-2017/yr-atom-i-gynnal-noson-cymraeg-yn-y-gweithle-yn-cynnig-cyngor-i-fusnesau-lleol-.html (cyrchwyd 10 Tachwedd 2017).

¹² facebook.com/yramid/videos/1283619701765579/ (cyrchwyd 10 Tachwedd 2017).

¹³ 'Rhoi'r iaith ar waith yng Nghaerfyrddin,' *Golwg*, cyfrol 30, rhif 9, 2 Tachwedd 2017, 14.

¹⁴ Llywodraeth Cymru, *Yr Atom - Diweddariadau'r Canolfannau* (Tachwedd 2016).

Cynhelir sesiynau ioga a chlwb dawnsio, ymhlith gweithgareddau eraill, yn yr Atom. Er mai digwyddiadau goddefol yw gweithgareddau o'r fath, gan mai gwranddo ar y Gymraeg yn unig a wneir, mae'n cynnig cyfle i ddefnyddio'r Gymraeg yn gymdeithasol cyn ac ar ôl y gweithgaredd. Yn wahanol i Ganolfannau Cymraeg eraill, nid yw'r Atom yn rhoi cymaint o bwyslais ar weithgareddau gweithredol, megis sesiynau sgwrsio, a gynhelir yn benodol er mwyn rhoi cyfle i bobl siarad y Gymraeg. Gellid dadlau bod gweithgareddau goddefol yn cynnig cyfle i bobl ddefnyddio'r Gymraeg mewn sefyllfa fwy naturiol, gan nad yw'r pwyslais ar ddefnyddio'r Gymraeg, ond defnyddir y Gymraeg yn naturiol yn sgil y gweithgaredd.

Traweffaith yr Atom

Yn ôl Canolfan Peniarth, sy'n un o bartneriaid y ganolfan, bydd yr Atom yn 'sicrhau y bydd y Gymraeg i'w gweld a'i chlywed yn amlach ar hyd a lled y dref', a hefyd yn 'sbardun ar gyfer cynyddu gweithgarwch Cymraeg mewn mannau eraill ar draws y dref'.¹⁵ Gwelir, felly, y bu bwriad i'r Atom wneud llawer mwy y tu allan i'w muriau wrth iddi gael ei sefydlu. Hyd yn hyn fodd bynnag, ni welwyd yr un ymgais wirioneddol gan yr Atom i drefnu gweithgareddau y tu hwnt i'w muriau, nac i gael traweffaith o unrhyw fath ar y defnydd o'r Gymraeg yn y dref. Disgwylir i'r defnydd o'r Gymraeg gynyddu o fewn muriau'r Atom, wrth reswm, ond ni ellir dirnad sut y bydd hynny'n arwain at gynnydd pellach ar hyd a lled y dref.

Wrth ymateb i hyn, dywedodd A1 nad oedd digon o staff nac adnoddau gan yr Atom i wireddu'r bwriad hwnnw. Yn ymarferol byddai cynyddu'r defnydd o'r Gymraeg yn y dref yn brosiect ynddo ei hun, ac roedd prinder staff yn golygu nad oedd hyn yn ymarferol bosib. Cynigia hyn ddadl gref y dylai'r Llywodraeth fuddsoddi mewn prosiectau i gynyddu'r defnydd o'r Gymraeg mewn busnesau a siopau, yn hytrach na phrynu adeiladau i greu canolfannau. Mewn cymhariaeth, mae gan A2 nifer o syniadau ar sut i gydweithio ac annog siopau i gynyddu eu gwasanaethau Cymraeg drwy sicrhau bod y busnesau yn ymwybodol y gallant fynd i'r Atom i gael cyngor ar sut i wneud hynny.

Roedd A1 yn ymwybodol o'r angen i draweffaith yr Atom dreiddio i mewn i'r dref yn hytrach na bod yn ynys o Gymreictod. Dywedodd bod bywyd cymdeithasol yng Nghaerfyrddin yn

¹⁵ www.canolfanpeniarth.org/News?pt=prif-weinidog-cymru-yn-agor-yr-atom (cyrchwyd 18 Chwefror 2017).

‘eitha’ llewyrchus’, a bod llawer o ddigwyddiadau Cymraeg yn cyd-daro gan fod cymaint o ddigwyddiadau yn cael eu trefnu. Nododd bod Caerfyrddin yn unigryw ac yn wahanol i nifer o’r trefi eraill y mae canolfannau ynddynt yn hynny o beth, gan fod eisoes gymaint o weithgareddau Cymraeg yno. Gellid dadlau, felly, nad oes angen Canolfan Gymraeg i hybu digwyddiadau a gweithgareddau cyfrwng Cymraeg yng Nghaerfyrddin, gan y trefnir cynifer o ddigwyddiadau drwy gyfrwng y Gymraeg yn naturiol mewn amryw o leoliadau yn y dref a’r cyffiniau.

Dywedodd A1 nad oes llawer o bobl ifanc yn mynychu’r ganolfan, ond cydnabu nad yw hynny o reidrwydd yn gwneud gwahaniaeth i’r defnydd o’r Gymraeg yn y dref, oherwydd mae’n debygol iawn bod y bobl ifanc a fyddai’n mynychu’r ganolfan yn dueddol o siarad Cymraeg ymysg ei gilydd yn naturiol beth bynnag, ac nad oes angen iddynt fynd i’r Atom i wneud hynny. Yn hynny o beth, a ddylid cwestiynu beth yw union bwrpas yr Atom? Gellid defnyddio’r ddadl honno yn gyffredinol; os yw’r bobl sy’n mynychu’r caffi neu’r ganolfan yn defnyddio’r Gymraeg yn rhan o’u bywydau bob dydd beth bynnag, pam bod angen sefydlu canolfan yn benodol er mwyn iddynt wneud hynny? Hanfod y broblem yw nad yw’r Canolfannau Cymraeg yn cyffwrdd â bywydau'r rhai nad ydynt am ymwneud â’r Gymraeg, ac mae’r bobl sy’n mynychu’r canolfannau yn debygol o fynychu digwyddiadau a gweithgareddau Cymraeg beth bynnag.

Mewn cymhariaeth, mae gan A2 nifer o syniadau a chynlluniau ar sut i gydweithio ac annog siopau a busnesau sydd eisiau cynnig gwasanaeth Cymraeg neu ddwyieithog, drwy sicrhau bod y busnesau yn ymwybodol y gallant fynd i’r Atom i gael rhagor o wybodaeth a chynghor ar sut i gynyddu eu gwasanaethau Cymraeg. Dywedodd: ‘Ma’ rhaid rhedeg y ganolfan fel rhyw fath o fusnes, ni ddim ishe bod ar golled’, gan ychwanegu: ‘Efallai mai’r ffordd ymlaen yw edrych ar yr elfen fusnes falle.’ Cyfeiriodd hefyd at bwysigrwydd ‘creu incwm’ er mwyn sicrhau bod yr Atom yn ‘hunangynhaliol.’

Mae A2 yn awyddus i ddatblygu cysylltiadau gyda busnesau’r dref er mwyn eu hannog i gynyddu eu gwasanaethau Cymraeg drwy ddarparu cefnogaeth ymarferol. Trefnwyd digwyddiad i roi cynghor i fusnesau i ddefnyddio’r Gymraeg ar gyfryngau cymdeithasol, a

chyfarfod agored i fusnesau'r dref i drafod manteision defnyddio'r Gymraeg mewn busnesau.¹⁶

Fis Tachwedd 2017, cynhaliwyd noson i wobrwyo busnesau Caerfyrddin, a drefnwyd gan yr Atom, ac a noddwyd gan Gynghorau Tref a Sir Caerfyrddin a Chlwb Pêl-droed Caerfyrddin. Nod y gwobrau oedd 'rhoi cydnabyddiaeth i fusnesau o dref Caerfyrddin sy'n cyfrannu at yr economi leol.'¹⁷ Nodwyd bod y noson yn 'r[h]oi sylw arbennig i lwyddiannau ein busnesau yng Nghaerfyrddin.'¹⁸ Er y dywedwyd mai 'noson gyntaf o'i math i fod yn ddwyieithog, lle bydd gwobrau i fusnesau sy'n defnyddio'r Gymraeg' oedd hon, ni sonnir am yr elfen o hyrwyddo'r Gymraeg.¹⁹ Disgrifiwyd y noson fel 'Noson Wobrwyo Busnesau Tref Caerfyrddin', ac ni chyfeiriwyd at y Gymraeg o gwbl wrth hysbysebu'r digwyddiad.²⁰

I ategu hyn, noddwyd y categori 'Proffesiynol' gan yr Atom, a oedd yn gwobrwyo busnes yn y sector broffesiynol. Nodir bod rhaid i'r cystadleuwyr esbonio 'beth yw gwasanaeth eu busnes proffesiynol a dangos eu hymrwymiad i wasanaeth rhagorol i gwsmeriaid yn eu gwasanaeth penodol.'²¹ Er y disgwylir y byddai Canolfan Gymraeg yn gwobrwyo busnesau am eu defnydd o'r Gymraeg, ni sonnir o gwbl am y defnydd o'r Gymraeg gan fusnesau wrth ddisgrifio'r categori hwn.

Dylid cwestiynu pa mor addas yw defnyddio adnoddau Canolfan Gymraeg i gynnal noson wobrwyo, nad oedd yn rhoi sylw i ddefnydd busnesau o'r Gymraeg. Tybir y byddai noson i wobrwyo'r defnydd o'r Gymraeg gan fusnesau yn fwy addas, ac yn fwy cydnaws ag amcanion yr Atom fel Canolfan Gymraeg, sydd â'i nod ar hyrwyddo defnydd o'r Gymraeg. I ategu hyn,

¹⁶ Gweler: uwtsd.ac.uk/cy/newyddion/datganiadau/datganiadau-ir-wasg-2017/digwyddiad-brecwast-caerfyrddin-i-gynnig-cyngor-ar-reolir-cyfyngau-cymdeithasol-i-fusnesau-lleol.html (cyrchwyd 21 Ionawr 2018) a uwtsd.ac.uk/cy/newyddion/datganiadau/datganiadau-ir-wasg-2017/yr-atom-yn-cynnal-noson-cymraeg-yn-y-gweithle-yn-cynnig-cyngor-i-fusnesau-lleol.html (cyrchwyd 21 Ionawr 2018).

¹⁷ [facebook.com/permalink.php?story_fbid=159159231332855&id=159155421333236](https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=159159231332855&id=159155421333236) (cyrchwyd 7 Medi 2017).

¹⁸ www.uwtsd.ac.uk/cy/newyddion/datganiadau/datganiadau-ir-wasg-2017/rhestr-fer-gwobrau-busnes-tref-caerfyrddin-2017-yn-cael-ei-chyhoeddi.html (cyrchwyd 10 Tachwedd 2017).

¹⁹ 'Rhoi'r iaith ar waith yng Nghaerfyrddin,' *Golwg*, cyfrol 30, rhif 9, 2 Tachwedd 2017, 14.

²⁰ <http://www.uwtsd.ac.uk/cy/newyddion/datganiadau/datganiadau-ir-wasg-2017/rhestr-fer-gwobrau-busnes-tref-caerfyrddin-2017-yn-cael-ei-chyhoeddi.html> (cyrchwyd 10 Tachwedd 2017).

²¹ www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=162788090969969&id=159155421333236 (cyrchwyd 22 Medi 2017).

nid oes defnydd amlwg o'r Gymraeg gan nifer o'r busnesau a enillodd ac a enwebwyd, ac nid oes gwefan Gymraeg gan y busnes buddugol yn y categori a noddwyd gan yr Atom.²²

Mae'r Atom hefyd yn un o bartneriaid menter 'Caru Caerfyrddin – Love Carmarthen.' Mae'r fenter hon yn dathlu tref Caerfyrddin, gyda'r nod o rannu gwybodaeth am y dref a chydweithio gyda sefydliadau, grwpiau cymunedol, busnesau ac unigolion.²³ Nid ymddengys bod y fenter hon yn gwneud unrhyw beth yn Gymraeg, a phrin iawn yw'r Gymraeg ar ei gwefan. Eto, dylid cwestiynu pam fod yr Atom, fel Canolfan Gymraeg, yn cydweithio â menter o'r fath nad yw'n cefnogi'r Gymraeg.

Meini prawf y Llywodraeth

O edrych ar feini prawf y Llywodraeth ar gyfer ymgeisio am grant i sefydlu'r canolfannau, a nodir ym mhennod 2, gwelir bod yr Atom yn cyrraedd nifer ohonynt. Mae'r Atom yn 'gweithio mewn partneriaeth gydag eraill' drwy gyd-drefnu'r noson wobrau dwyieithog i wobrwyo busnesau sector breifat y dref. Gellid dadlau, felly, mai pwysau o du'r Llywodraeth a arweiniodd at yr Atom i gyd-drefnu noson ddwyieithog, ac i gyd-weithio â busnesau di-Gymraeg, er mwyn bodloni'r meini prawf.

Mae'r ganolfan hefyd yn cynnig 'cyfleoedd i oedolion ddysgu Cymraeg' gan fod Cymraeg i Oedolion yn cynnal gwersi yn y ganolfan. Gellid dweud bod yr Atom yn darparu 'cyfleoedd i ddefnyddio'r Gymraeg mewn sefyllfa anffurfiol a chymdeithasol' drwy'r caffi. Felly, o safbwynt y Llywodraeth, mae'r Atom yn llwyddiannus, ond nid adlewyrchir hynny yn yr ymatebion i'r holiadur, o reidrwydd, fel y gwelwyd yn y tabl wybodaeth ar ddechrau'r adran hon.

²² <http://www.lhphillips.com/coming-soon/> (cyrchwyd 21 Ionawr 2018).

²³ <https://lovecarmarthen.cymru/> (cyrchwyd 10 Tachwedd 2017).



Lleoliad	Pontmorlais, Merthyr Tudful.
Siaradwyr Cymraeg Merthyr Tudful	2011 – 8.9% (10.2% yn 2001) 2011 – 5,028
Agor	1992.
Sefydlu'r ganolfan	<p>Menter gydweithredol a sefydlwyd yn dilyn blynyddoedd o godi arian ac ymgeisio am grantiau. Aelodau o'r gymuned leol a benderfynodd fod arnynt eisiau Canolfan Gymraeg, a hwynt oedd yn gyfrifol am godi'r arian i'w sefydlu.</p> <p>Dechreuwyd ar yr ymdrechion i sefydlu'r ganolfan yn 1987 yn dilyn ymweliad Eisteddfod yr Urdd â Merthyr Tudful. Penderfynodd Pwyllgor Gwaith yr Eisteddfod eu bod am barhau i drefnu digwyddiadau Cymraeg yn yr ardal. Gan fod rhai aelodau o'r pwyllgor yn mynychu Capel Soar, sefydlwyd y Ganolfan Gymraeg yn festri'r capel yn 1992.</p> <p>Yn 2003 dechreuwyd ar Gynllun Soar i ail-wneud yr adeilad ac ehangu'r Ganolfan Gymraeg. Codwyd arian i brynu Capel Soar, a gaewyd yn 2005. Trawsnewidiwyd y capel yn theatr gymunedol a stiwdio dawns, a phery'r Ganolfan Gymraeg yn y festri.</p>
Materion ariannol	<p>Derbyniwyd cyfanswm o dros £1.8 miliwn o gronfeydd gwahanol i ariannu'r cynllun i drawsnewid Capel Soar.</p> <p>Prif ffynonellau ariannol y ganolfan yw'r incwm a ddaw wrth logi ystafelloedd a'r caffi, a gwasanaeth cyfieithu. Caiff y Fenter Iaith grant gan Lywodraeth Cymru i gyflogi dau swyddog, a daw gweddill yr incwm oddi wrth sefydliadau gwahanol neu o weithgareddau'r ganolfan.</p>

	Cyfanswm incwm y ganolfan yn 2014 oedd £317,932. ²⁴
Ystafelloedd	<p>Theatr gymunedol a stiwdio dawn; caffi; swyddfeydd Cymraeg i Oedolion, yr Urdd, Menter Iaith Merthyr, Sgiliau Gwaith i Oedolion, sy'n gynllun a gaiff ei ariannu gan Gyngor Merthyr i hybu hyder a sgiliau oedolion i siarad Cymraeg; a'r Ganolfan Gymraeg.</p> <p>Wyth ystafell i'w llogi sy'n addas i gynnal digwyddiadau megis cynadleddau, cyfarfodydd, gwersi addysgiadol a pherfformiadau; yn ogystal ag ystafell feithrin ac ystafell ieuencid. Mae'r ystafelloedd yn amrywio o ran maint i ddal wyth o bobl i'r theatr sy'n dal hyd at 200 o bobl.</p> <p>Caniateir i fudiadau gynnal cyfarfodydd drwy gyfrwng y Saesneg. Mae cost llogi ystafell yn amrywio o sefydliad i sefydliad, ac o ystafell i ystafell. Nid oes polisi penodol; trafodir y gost â phob grŵp yn unigol. Blaenoriaethir y gweithgareddau Cymraeg, ac ni chodir tâl ar rai mudiadau.</p> <p>Bu siop yn rhan o'r ganolfan er 1992 ac er 2007 bu'r siop yn fusnes annibynnol. Caeodd y siop ar ddechrau 2016 am nad oedd hi'n gwneud elw.²⁵</p> <p>Mae caffi'r ganolfan, Caffi Cwtsh, yn fusnes annibynnol sydd ar agor chwe diwrnod yr wythnos. Mae'r holl staff yn medru'r Gymraeg, a'i nod yw galluogi siaradwyr Cymraeg i ddod i'r ganolfan ar unrhyw adeg o'r diwrnod i siarad ac i glywed y Gymraeg.</p>
Menter Iaith Merthyr Tudful	Sefydlwyd Menter Iaith Merthyr Tudful fis Mai 2003, ac mae'r Fenter a'r Ganolfan Gymraeg bellach yn gweithredu fel un corff. Trefna'r

²⁴ Ymchwil Arad, *Gwerthusiad o draweffaith economaidd a diwylliannol Canolfan Soar, Merthyr Tudful* (2015), 10.

²⁵ Ers ysgrifennu'r bennod hon, mae Siop Lyfrau'r Enfys, oedd eisoes ag un siop yng Nghaerffili, wedi agor siop lyfrau yng Nghanolfan Soar.

	Fenter ddigwyddiadau wythnosol i oedolion gan gynnwys sesiynau sgwrsio, clwb rhedeg a bore coffi.
Digwyddiadau a gweithgareddau eraill	<p>Mae'r Fenter, ar y cyd â'r Mudiad Meithrin, yn cynnig gofal plant drwy gyfrwng y Gymraeg yng Nghylch Meithrin Soar yn ddyddiol, a chynhelir Cylch Ti a Fi yn wythnosol, sy'n gyfle i rieni a gwarchodwyr gymdeithasu yn Gymraeg.</p> <p>Cynhelir nifer o ddosbarthiadau dysgu Cymraeg yn y ganolfan. Trefnir digwyddiadau penodol i ddysgwyr gan y Fenter laith ar y cyd â Cymraeg i Oedolion. Cynhelir digwyddiadau celfyddydol megis dramâu, gigs, nosweithiau comedi, yn ogystal â gwersi drama, dawns a chelf yn y theatr. Trefnir digwyddiadau mewn tafarn agos yn ogystal, ac mae'r Fenter wedi bod yn gyfrifol am gyflwyno'r Gymraeg i ddigwyddiadau a gwyliau lleol. Maent hefyd yn trefnu bod pobl yn mynd i weld gêm mewn tafarn, ac yn trefnu gigiau yn y gymuned.</p> <p>Mae'r Fenter laith hefyd yn trefnu clybiau ieuenctid a chlwb gwyliau i blant a phobl ifanc, sy'n cynnwys gweithgareddau megis gwyllo DVDs, chwarae tennis bwrdd, teithiau a chelf a chrefft. Cynhelir rhai clybiau ieuenctid yn y ganolfan a rhai mewn ysgolion, gan gynnwys ysgolion di-Gymraeg.</p>
Staff	Gwirfoddolwyr oedd yn gyfrifol am reoli'r ganolfan tan 2003, pan sefydlwyd Menter laith Merthyr Tudful, a chrëwyd swydd Swyddog Datblygu'r Ganolfan i reoli'r ganolfan. Bellach mae oddeutu ugain o staff yn gweithio yn y ganolfan, gan gynnwys saith o swyddogion y Fenter laith.
Eraill	Yn ystod 2015–16, cafwyd dros 7,000 o gyfranogwyr i weithgareddau'r fenter a'r ganolfan, a thros 35,000 o ddefnyddwyr yn mynychu

	cyfarfodydd, cyrsiau a gweithgareddau sefydliadau eraill yn y ganolfan, sy'n gynnydd o dros 3,000 yn eu niferoedd. ²⁶
Ymatebion o'r holiadur	<ul style="list-style-type: none"> - '[Canolfan] Merthyr yn wych' (Llanelli) - 'Wedi cael profiad da o ganolfannau Cymraeg mewn llefydd fel Abertawe a Merthyr Tudful' (Machynlleth) - '<i>Promotes confidence to speak outside</i>' (Merthyr Tudful) - 'Wedi ehangu rhwydwaith Cymry Cymraeg' (Merthyr Tudful) - 'Y cyfle i siarad bob dydd yw'r peth sydd wedi gwella safon fy iaith' - 'Mae Canolfan Soar yn ganolog i ddatblygiad y Gymraeg yn yr ardal' - '<i>Made me realize it's my identity and right to speak my own language</i>' - 'Pobl yn ymarfer o fewn y Ganolfan ac yn codi hyder i'w defnyddio tu fas' - 'Oherwydd y ganolfan mae pobl yn codi hyder ac yn nawr hyderus i siarad yn y gymuned' - 'Mae'n wneud i mi defnyddio Cymraeg yn fwy aml ac yn ymwybodol o'r ymdrech sy'n cael ei wneud i adfywio'r iaith [sic]' - 'Dych chi'n cwrdd â pobl sy'n siarad Cymraeg ac wedyn pan yn cwrdd â nhw yn y gymuned byddwn yn defnyddio Cymraeg tu fas hefyd [sic]'

²⁶ Canolfan Soar, *Adroddiad Blynyddol Canolfan a Menter Gymraeg Merthyr Tudful 2015–16* (2016), 2.

Mentrau Cydweithredol

Yn wahanol i'r Canolfannau Cymraeg a sefydlwyd gan grant o gronfa Llywodraeth Cymru, mae Canolfan Soar yn fenter gydweithredol. Golyga hyn mai'r gymuned leol a benderfynodd fod arnynt eisiau Canolfan Gymraeg, a nhw oedd yn gyfrifol am godi'r arian i'w sefydlu.

Mae Canolfan Soar wedi ei gwreiddio yn y gymuned gan iddi gael ei sefydlu a'i datblygu yn sgil awydd y gymuned, ac felly mae anghenion y gymuned yn greiddiol i'r ganolfan. Mae CS, aelod o staff Canolfan Soar, yn bendant ei barn y dylai'r Llywodraeth flaenoriaethu cyllido mentrau cymunedol yn hytrach na sefydlu canolfannau o'r newydd. Cred bod y ffaith i Ganolfan Soar gael ei sefydlu 'o wreiddiau cymunedol, yn hytrach na *top down*' yn bwysig ac wedi galluogi'r ganolfan i greu perthynas agos â'r gymuned a phartneriaid.²⁷

Rheol iaith

Yn wahanol i'r sefyllfa yn yr Atom, caiff mudiadau ganiatâd i gynnal cyfarfodydd drwy gyfrwng y Saesneg yng Nghanolfan Soar. Caiff y mudiadau eu croesawu i'r ganolfan yn Gymraeg a chlywant a gwelant y Gymraeg o'u cwmpas. Cred CS ei bod yn bwysig i beidio ag eithrio'r di-Gymraeg, a bod croesawu pawb i'r ganolfan yn Gymraeg yn bwysig oherwydd 'Dwyt ti ddim yn clywed y Gymraeg o ddydd i ddydd ym Merthyr.' Nid yw'r ganolfan ei hun yn trefnu nac yn cynnal cynrychiadau yn y theatr yn Saesneg. Fodd bynnag, pan fo mudiad allanol yn llogi'r theatr mae'r ganolfan yn cydweithio â nhw i geisio Cymreigio'r hyn a wnânt.

Materion ariannol

Cyhoeddodd cwmni Ymchwil Arad adroddiad yn 2015 a ddatgelodd bod Canolfan Soar wedi cyfrannu £1.3 miliwn i economi de Cymru yn 2014.²⁸ Roedd yr ymchwil, a gomisiynwyd gan Ganolfan Soar a Menter Gymraeg Merthyr Tudful, yn gwerthuso traweffaith economaidd a diwylliannol Canolfan Soar.

²⁷ Sgwrs ffôn, CS, 12 Ebrill 2017.

²⁸ Ymchwil Arad, *Gwerthusiad o draweffaith economaidd a diwylliannol Canolfan Soar, Merthyr Tudful* (2015).

Cyfrannodd y ganolfan hyd at £608,537 i'r economi leol ym Merthyr Tudful yn 2014, ac amcangyfrifwyd bod y traweffaith economaidd ar economi'r De hyd at £1.3 miliwn yn yr un flwyddyn. Noda'r adroddiad bod y ganolfan yn cyfrannu at 'ddatblygu'r seilwaith economaidd lleol' drwy ddarparu gofod i fusnesau lleol, defnyddio cyflenwyr lleol a chreu swyddi newydd. Golyga hyn fod y ganolfan wedi rhoi mwy yn ôl i'r gymuned nag a gafodd ar ffurf grantiau. Fodd bynnag, dylid cofio mai traweffaith Canolfan Soar a astudiwyd yn hytrach na thraweffaith y Ganolfan Gymraeg yn unig. Mae'n anodd gwybod a fyddai'r traweffaith yn wahanol pe na bai'r Ganolfan Gymraeg yno.

Er bod y ganolfan yn werthfawr i'r economi leol, nid yw cynnal y ganolfan yn hawdd yn ariannol. Dywed CS mai'r heriau mwyaf i gynnal y ganolfan yw'r diffyg adnoddau i gyflogi nifer digonol o staff i gyflawni'r gwaith. Wrth ddisgrifio sefyllfa ariannol y ganolfan, dywedodd CS: 'Ni'n llwyddo, ond mae'n dynn a dyw e ddim yn hawdd ac mae'n lot fawr o waith.'²⁹

Daw incwm y ganolfan o rent y swyddfeydd a'r caffi. Mae'r theatr yn gweithredu ar wahân i'r ganolfan, a daw incwm y theatr drwy logi gofod perfformio ac ystafelloedd, grantiau prosiectau celfyddydol a gwerthiant tocynnau.

Dysgwyr

Yn 2017 lluniwyd adroddiad er mwyn mesur dylanwad Canolfan Gymraeg Soar ar ddefnydd iaith siaradwyr Cymraeg newydd.³⁰ Canfu'r ymchwil bod dysgwyr wedi elwa'n fawr wrth gysylltu â Chanolfan Soar, gan fod y ganolfan yn cynnig cyfleoedd i gysylltu â rhwydweithiau Cymraeg, sydd wedi arwain at gynyddu eu hyder a'u defnydd o'r Gymraeg. Yn ogystal â chreu cyfleoedd i ddefnyddio'r Gymraeg, dengys yr adroddiad fod Canolfan Soar wedi creu gwaith i siaradwyr Cymraeg, a hynny mewn ardal ddifreintiedig iawn. Dywed un o gyfranogwyr yr ymchwil:

Dwi'n gweithio nawr yn Canolfan Soar, heb yr iaith bydd dim siawns, achos mae pawb yn siarad Cymraeg, dyn ni'n gweithio trwy'r Gymraeg, dwi'n jysd teimlo'n mwy hyderus [sic].³¹

²⁹ Sgwrs ffôn, CS, 12 Ebrill 2017.

³⁰ Canolfan Soar, *Dylanwad Canolfan Gymraeg Canolfan Soar ar ddefnydd iaith Siaradwyr Newydd*, 2017 (heb ei gyhoeddi).

³¹ *Dylanwad Canolfan Gymraeg Canolfan Soar*, 8.

Dyweddodd CS hefyd fod llawer o bobl yn ailafael yn eu Cymraeg drwy fynychu'r ganolfan.

Traweffaith

Ymdrechir i gynyddu'r defnydd o'r Gymraeg y tu hwnt i furiau'r ganolfan yn ogystal. Mae'r Fenter Iaith yn canolbwyntio ar gydweithio a thrafod â'r trydydd sector yn hytrach na busnesau preifat, gan fod y trydydd sector yn gryfach na'r sector breifat mewn ardal ddifreintiedig fel Merthyr Tudful. Maent wedi bod yn cydweithio gyda Chymunedau'n Gyntaf ac yn trefnu digwyddiadau yn y gymuned. Golyga hyn fod traweffaith y ganolfan yn ymledu i'r gymuned yn ehangach.

O'r 12 ymatebwr sy'n mynychu Canolfan Soar, nododd 10 ohonynt fod y ganolfan yn cael effaith fawr ar eu defnydd o'r Gymraeg. Dichon fod hyn gan fod dwysedd y boblogaeth sy'n siarad Cymraeg mor isel ym Merthyr Tudful, fel nad oes fawr ddim cyfle ganddynt i siarad Cymraeg y tu allan i'r ganolfan.

Nododd dau berson bod Canolfan Soar wedi gwneud iddynt sylweddoli cymaint o bobl sy'n siarad Cymraeg yn yr ardal. Mae hyn wedi peri iddynt ddod i adnabod mwy o siaradwyr Cymraeg, sy'n cryfhau'r rhwydwaith o siaradwyr Cymraeg yn lleol. Mae hyn yn ffactor bwysicach mewn ardal o ddwysedd isel o siaradwyr Cymraeg fel Merthyr Tudful, gan fod y ganolfan yn ymddwyn fel canolbwynt i ddod â siaradwyr Cymraeg yr ardal ynghyd, lle nad oes canolbwynt arall yn yr ardal. Dichon nad oes angen canolbwynt mewn ardal o ddwysedd uchel o siaradwyr Cymraeg gan fod yno eisoes rwydweithiau cryf o siaradwyr Cymraeg.

Agweddau

Wrth sôn am yr heriau sy'n wynebu'r ganolfan, nododd CS bod agwedd negyddol a gwrthwynebiad i'r Gymraeg yn yr ardal yn her. Dywed mai mater economaidd sydd wrth wraidd y gwrthwynebiad, gan fod y di-Gymraeg yn gweld gwariant ar y Gymraeg yn wastraff arian, yn enwedig mewn ardal ddifreintiedig fel Merthyr Tudful. Fodd bynnag, dywedodd bod yr agwedd hon wedi gwella ers sefydlu Canolfan Soar. Gellid dadlau, felly, fod y ganolfan wedi llwyddo i newid agweddau pobl at y Gymraeg, ond cofier nad yw hynny o reidrwydd yn cynyddu nifer y siaradwyr.

Canolfannau Cymraeg yn gyffredinol

Nid yw CS o'r farn bod angen rhagor o Ganolfannau Cymraeg ym mhob rhan o Gymru. Fodd bynnag, creda eu bod yn cyflawni swyddogaethau pwysig mewn ardaloedd lle nad yw'r Gymraeg yn glywadwy. Mewn ardaloedd megis Merthyr Tudful, creda fod angen creu gofod i bobl deimlo'n gyfforddus ac yn ddiogel yn siarad Cymraeg heb gael eu beirniadu. Dywed bod Canolfannau Cymraeg yn medru bod yn werthfawr mewn rhai ardaloedd, ond nid oes angen eu sefydlu lle y mae pethau eisoes yn digwydd yn Gymraeg yn naturiol, ac ni ddylid sefydlu Canolfan Gymraeg oni bai bod y galw yno yn y gymuned.

Lleoliad	Stryd Caer, Wreccsam.
Siaradwyr Cymraeg Wreccsam	2011 – 12.9% (14.6% yn 2001) 2011 – 16,659
Agor	28 Ionawr 2012.
Nod	Creu canolbwynt i siaradwyr Cymraeg Wreccsam ddod ynghyd a chael gwybodaeth am weithgareddau Cymraeg eraill yn yr ardal.
Sefydlu'r ganolfan	<p>Menter gydweithredol yw'r Saith Seren, felly'r gymuned leol sy'n gyfrifol am ei sefydlu a'i chynnal. Sbardun ei sefydlu oedd ymweliad yr Eisteddfod Genedlaethol â Wreccsam yn 2011, a lansiwyd ymgyrch i godi arian yn yr Eisteddfod yn sgil awydd y bobl leol i gynnal gwaddol parhaol yn y dref. Buddsoddodd dros 80 o unigolion yn y fenter, a chyrrhaeddwyd y targed o £60,000 o fewn chwe mis. Trawodd y fenter fargen â Sefydliad Tai Clwyd Alyn i brynu adeilad hen dafarn <i>The Seven Stars</i> ar ei rhan, ac mae bwrdd rheoli'r Saith Seren yn talu rhent i'r sefydliad hwnnw yn fisol. Ail-wnaed y bar a'r gegin, prynwyd offer a chyflogwyd staff.</p> <p>Yn 2013 agorwyd ail gronfa, â tharged o £400,000, er mwyn adnewyddu'r llawr cyntaf i rentu ystafelloedd fel swyddfeydd a gofod i gynnal cyfarfodydd a dosbarthiadau. Erbyn hynny roedd gan y fenter gydweithredol bron cant o aelodau.</p>
Materion ariannol	Fis Ebrill 2015 cyhoeddodd y Saith Seren y byddai'n cau ei drysau ymhen y mis oherwydd trafferthion ariannol. Sefydlwyd ymgyrch i godi arian ar-lein gan gefnogwyr, a chyrrhaeddwyd y targed o £3,000 y mis bedair wythnos wedi lansio'r ymgyrch. Golygai hynny y gallai'r

	ganolfan barhau ar agor. Ers hynny mae sefyllfa ariannol y ganolfan wedi sefydlogi, ond maent yn parhau i ddibynnu ar y gymuned a chefnogwyr i'w chynnal. Incwm blynyddol y ganolfan yw oddeutu £180,000, a chost fisol y rhent y mae bwrdd y Saith Seren yn ei dalu i'r sefydliad tai yw £2,500. ³²
Ystafelloedd	<p>Bar, sydd â lle i hyd at gant o bobl lle y cynhelir digwyddiadau cymdeithasol; ac ystafelloedd i'w llogi. Mae'r dafarn ar agor chwe diwrnod yr wythnos tan yn hwyr gyda'r nos.</p> <p>Pum ystafell i'w llogi fel swyddfeydd neu i gynnal cyfarfodydd a dosbarthiadau. Codir £5 yr awr ar elusennau a £10 yr awr ar fusnesau i logi ystafell. Caniateir i fudiadau a busnesau gynnal cyfarfodydd preifat drwy gyfrwng y Saesneg.</p>
Siop	Mae Siop Cwlwm o Groesoswallt yn cynnal siop dros dro yn y dafarn ddwywaith y mis. Dechreuwyd y trefniant hwn pan gaewyd Siop y Siswrn, yr unig siop Gymraeg yn Wrecsam, ac roedd y Saith Seren yn awyddus i gynnig gwasanaeth tebyg i lenwi'r bwlch.
Digwyddiadau a gweithgareddau	<p>Cynhelir amrywiaeth o ddigwyddiadau megis cerddoriaeth fyw, nosweithiau barddoniaeth a chomedi, disgo ac eisteddfod i blant, noson o ganu carolau i deuluoedd a chwisiau. Cynhelir tri neu bedwar digwyddiad bob wythnos.</p> <p>Cynhelir digwyddiadau yn Gymraeg ac yn Saesneg, ac nid oes ganddynt bolisi o ran faint o ddigwyddiadau a gynhelir yn Gymraeg. Perfformia bandiau Cymraeg unwaith neu ddwy'r mis, cynhelir cwis dwyieithog bob mis, yn ogystal â digwyddiadau eraill yn ystod yr wythnos yn achlysurol.</p> <p>Arferid gweini bwyd yn y dafarn, gyda chwmni bwyd lleol yn gyfrifol am y bwyd, ond mae'r arfer hwnnw wedi dod i ben gan na allai'r dafarn</p>

³² Ysgol Undydd Cymunedau Byw Cymdeithas yr Iaith, Machynlleth, 30 Mehefin 2017.

	ddod o hyd i gogydd. Bu gan Fenter Iaith Maelor swyddfa yn y ganolfan am gyfnod, ac maent yn aml yn cyd-drefnu digwyddiadau â staff y Saith Seren, megis noson blasu siocled a gwin.
Dysgwyr	Cynhelir gwersi Cymraeg i ddysgwyr o bob lefel yn ogystal â sesiwn sgwrsio anffurfiol i bobl ddatblygu hyder i siarad Cymraeg, ac mae hyd at 30 o bobl yn mynychu'r sesiynau hyn.
Staff	Cyflogir pum aelod o staff, gyda thri ohonynt yn gweithio'n llawn amser, ac oddeutu pymtheg o wirfoddolwyr.
Ymatebion o'r holiadur	<ul style="list-style-type: none"> - 'Dylai'r Saith Seren yn Wrecsam gael cyllid cyhoeddus' (yr Wyddgrug) - 'Rwyf yn credu ei fod yn neud lles i'r Gymraeg yn y tref yno [sic]' (Dyffryn Ogwen) - 'Saith Seren yn Wrecsam yn enghraifft wych o ganolfan ddylai fod wedi cael cefnogaeth' (Caerfyrddin)

Menter gydweithredol

Fel Canolfan Soar, menter gydweithredol yw'r Saith Seren, a olyga mai'r gymuned leol sy'n gyfrifol am sefydlu a chynnal y ganolfan, ac nad yw hi wedi derbyn arian cyhoeddus. Lansiwyd adroddiad Canolfan Cydweithredol Cymru [sic] ar fentrau cydweithredol yn y Saith Seren yn 2012, ac roedd hi'n un o'r mentrau a oedd yn rhan o'r astudiaeth.³³ Dywed yr adroddiad fod mentrau cydweithredol yn dod yn rhan annatod o'r gymdeithas leol, gan mai'r bobl leol sy'n eu rheoli. Mae hynny'n wir am y Saith Seren oherwydd teimla'r aelodau fod ganddynt berchnogaeth dros y ganolfan. Dywedir yn yr adroddiad fod y ffaith fod y Saith Seren yn fenter gydweithredol wedi chwarae rhan flaenllaw yn ei llwyddiant, gan ei bod wedi dod â phobl at ei gilydd er mwyn sicrhau'r cyllid yr oedd ei angen arnynt i agor a chynnal y ganolfan.

Ystafelloedd

Nid oes gwrthwynebiad gan y bwrdd rheoli o ran caniatáu i fudiadau neu fusnesau gynnal cyfarfodydd drwy gyfrwng y Saesneg yn y ganolfan. Dywedodd S1, aelod o fwrdd y Saith Seren: "Da ni ddim yn deud wrthyn nhw pa iaith i siarad."³⁴ Dichon fod y Saith Seren yn caniatáu cyfarfodydd Saesneg gan eu bod mewn ardal o ddwysedd isel o siaradwyr Cymraeg, ac felly prin iawn yw'r mudiadau sy'n cyfarfod drwy gyfrwng y Gymraeg yn y dref.

Materion ariannol

Er i fwrdd rheoli'r Saith Seren daro bargaen â Sefydliad Tai Clwyd Alyn i brynu adeilad hen dafarn *The Seven Stars* ar ei rhan, mae gofyn i'r Saith Seren dalu rhent i'r sefydliad hwnnw yn fisol. Amlygwyd trafferthion ariannol y ganolfan am y tro cyntaf fis Ionawr 2014, pan gyhoeddodd y fenter eu bod wedi diswyddo'r rheolwr wrth ailstrwythuro mewn ymgais i arbed arian. Gwnaed apêl arall i'r cyhoedd am arian, gyda tharged o godi £10,000 mewn deufis er mwyn talu biliau, prynu offer a thrwsio'r drws cefn. Er gwaetha'r ymdrechion i arbed arian, ar 15 Ebrill 2015 cyhoeddodd y Saith Seren y byddai'n cau ei drysau ym mhen mis.

³³ Canolfan Cydweithredol Cymru, *Mentrau Cydweithredol Cymunedol yng Nghymru: Pobl gyffredin yn gwneud pethau anghyffredin* (2012).

³⁴ Sgwrs ffôn, S1, 22 Mawrth 2017.

Dywedodd S1, er bod y Saith Seren wedi llwyddo i hybu'r Gymraeg a'r elfen gymunedol yn nhref Wrecsam, byddai'n rhaid iddi gau am na lwyddwyd i wneud digon o elw. Awgryma hyn mai materion ariannol sy'n pennu llwyddiant y Canolfannau Cymraeg yn y pendraw, yn hytrach na faint o les a wnânt i'r Gymraeg yn y gymuned. Sefydlwyd ymgyrch i godi arian ar-lein gan gefnogwyr, a chyrrhaeddwyd y targed o £3,000 y mis bedair wythnos wedi lansio'r ymgyrch. Golygai hyn y gallai'r ganolfan barhau ar agor.

Ers hynny, mae sefyllfa ariannol y ganolfan wedi sefydlogi, a dywedodd S1 bod y 'sefyllfa ariannol yn well nac erioed [sic].'³⁵ Dywedodd eu bod yn ffodus iawn bod pobl yn cyfrannu digon o arian iddynt allu talu rhent bob mis, sy'n awgrymu bod y ganolfan yn parhau i ddibynnu ar y gymuned a'r cefnogwyr i'w chynnal.

Er na dderbyniodd y Saith Seren yr un geiniog oddi wrth y Llywodraeth, credai S1 bod hynny'n gryfder i ryw raddau, gan ei fod yn amlygu llwyddiant y ganolfan ei bod wedi ei chynnal gan y gymuned. Credai fod y Gymraeg yn rhy ddibynnol ar arian cyhoeddus yn gyffredinol. Dadleuai nad yw grantiau gan y Llywodraeth yn annog pobl i fynd ati o'u gwirfodd i sefydlu canolfan neu weithgaredd Cymraeg.³⁶ Ar un llaw, byddai hyn yn rhoi mwy o deimlad o berchnogaeth i'r gymuned, ond ar y llaw arall, byddai rhai mentrau cymunedol Cymraeg yn amhosib i'w cynnal oni bai am arian cyhoeddus.

Pobl ifanc

Wrth sôn am bwysigrwydd y Saith Seren, esbonia un o aelodau eraill y bwrdd rheoli bod ar blant sy'n derbyn eu haddysg drwy'r Gymraeg angen rhywle i fynd y tu allan i oriau ysgol i barhau i siarad Cymraeg.³⁷ Dadleuir yn aml fod prinder cyfleoedd i blant a phobl ifanc sy'n medru'r Gymraeg i ddefnyddio'r Gymraeg. Fodd bynnag, gellir dadlau nad oes angen gofod na digwyddiad penodol iddynt siarad Cymraeg; gallent siarad Cymraeg â'u ffrindiau, sydd hefyd yn derbyn eu haddysg drwy'r Gymraeg, wrth wneud unrhyw weithgaredd. Mae ceisio annog pobl ifanc i ddod i'r digwyddiadau Cymraeg a gynhelir yn y dafarn yn her, yn ôl S1. Er bod pobl ifanc yn mynychu'r dafarn yn fynych iawn yn ystod yr wythnos, nid ydynt yn dueddol

³⁵ <https://www.facebook.com/saithseren1/posts/1680025228715217> (cyrchwyd 23 Tachwedd 2017).

³⁶ Ysgol Undydd Cymunedau Byw Cymdeithas yr Iaith, Machynlleth, 30 Mehefin 2017.

³⁷ 'Taro'r Post', BBC Radio Cymru, 3 Chwefror 2017.

o fynychu'r digwyddiadau Cymraeg a gynhelir yno. Awgrymodd S1 efallai nad yw'r Gymraeg yn 'ddigon secsi' i'r bobl ifanc.

Dysgwyr

Mae 1,000 o ddysgwyr wedi eu cofrestru yn Wrecsam, ac un o brif nodau'r Saith Seren yw cefnogi dysgwyr a rhoi cyfle iddynt i siarad Cymraeg.³⁸ Er mwyn cyflwyno'r Gymraeg i'r di-Gymraeg mewn ffordd naturiol, mae'r Saith Seren yn dangos gemau chwaraeon ar S4C ar y sgrin fawr, a hi yw'r unig leoliad yn Wrecsam sy'n dangos chwaraeon gyda sylwebaeth Gymraeg. Wrth sôn am yr ymgyrch i godi arian i sefydlu'r ganolfan, dywedodd S1 fod dysgwyr yn fwy brwdfrydig nag oedd siaradwyr rhugl. Ychwanegodd bod pobl yn awyddus iawn i ailgydio yn eu Cymraeg, ac yn gweld y ganolfan hon yn gyfle i wneud hynny mewn awyrgylch anffurfiol a chymdeithasol. Mae criw o ddysgwyr wedi sefydlu 'clwb clebran' wythnosol, ac mae nifer mynychwyr y clwb yn parhau i godi.

Dwyieithrwydd

Mae gwefan y ganolfan yn ddwyieithog, gyda blaenoriaeth i'r Gymraeg, yn hytrach na bod angen dewis rhwng y naill iaith neu'r llall. Gallai dwyieithrwydd strategol o'r fath fod yn ffordd o fanteisio ar ddwyieithrwydd drwy orfodi'r Gymraeg ar y di-Gymraeg. Dywedodd S1 mai nod y prosiect oedd 'adfywio adeilad gwych yng nghanol y dre.'³⁹ Ni soniodd am y bwriad i hybu'r Gymraeg, yn fwriadol neu yn anfwriadol. Ymhellach, dywedodd mai 'Canolfan gymunedol ydy o mwy na' Chanolfan Gymraeg.'⁴⁰ Ymddengys bod ymgais i bwysleisio mai tafarn gymunedol yw hi, gyda'r Gymraeg yn rhan naturiol ohoni. Ar ei gwefan, diffinia'r Saith Seren ei hun fel 'Canolfan Gymraeg a Chymreig.'⁴¹ Gwelir felly nad yw'n fwriad ganddi fod yn ganolfan y mae hyrwyddo'r Gymraeg yn unig nod iddi. Cynhelir digwyddiadau yn Gymraeg ac yn Saesneg yn y ganolfan, ac nid oes ganddynt bolisi o ran faint o ddigwyddiadau a gynhelir yn Gymraeg.

³⁸ Ysgol Undydd Cymunedau Byw Cymdeithas yr Iaith, Machynlleth, 30 Mehefin 2017 .

³⁹ [news.bbc.co.uk/welsh/hi/newsid_9590000/newsid_9595900/9595930.stm](https://www.bbc.co.uk/welsh/hi/newsid_9590000/newsid_9595900/9595930.stm) (cyrchwyd 14 Mawrth 2017).

⁴⁰ Sgwrs ffôn, S1, 22 Mawrth 2017.

⁴¹ www.saithseren.org.uk (cyrchwyd 27 Mawrth 2017).

Yr Hen Lyfrgell, Caerdydd



Lleoliad	Yr Aes, Caerdydd.
Siaradwyr Cymraeg Caerdydd	2011 – 11.1% (11.0% yn 2001) 2011 – 36,735
Agor	25 Chwefror 2016.
Nod	Adeiladu ar lwyddiant Gŵyl Tafwyl, sydd wedi rhoi hwb i'r Gymraeg yng Nghaerdydd, gan ddathlu a diogelu'r Gymraeg a sicrhau bod cyfle gan bobl i siarad Cymraeg yn y ddinas.
Sefydlu'r ganolfan	Ym mis Mai 2015 cymeradwyodd Cyngor Caerdydd gynllun i sefydlu Canolfan Gymraeg yn yr Hen Lyfrgell, a bu Menter Caerdydd yn gyfrifol am arwain ar y gwaith i sefydlu'r ganolfan. Yr Hen Lyfrgell yw'r Ganolfan Gymraeg fwyaf o'r deg canolfan a sefydlwyd gan y Llywodraeth.
Materion ariannol	Derbyniodd Cyngor Caerdydd grant o £400,000 o Gronfa Buddsoddi Cyfalaf Bwrw Mlaen 2015–16 Llywodraeth Cymru i drawsnewid adeilad yr hen lyfrgell yn ganolfan iaith amlbwrpas. Buddsoddodd Cyngor Caerdydd £200,000 yn y prosiect, a £100,000 yw cost y rhent y mae'n rhaid i'r Hen Lyfrgell dalu i Gyngor Caerdydd yn flynyddol.
Ystafelloedd	<p>Busnesau a mudiadau, Amgueddfa Stori Caerdydd, siop Bodlon, y Ganolfan Dysgu Cymraeg Genedlaethol, Cwmni Mela, Caerdydd Dwyieithog, ac ystafelloedd a swyddfeydd i'w llogi.</p> <p>Pan agorwyd yr Hen Lyfrgell roedd hefyd yno gaffi-bar a meithrinfa. Mae'r feithrinfa bellach wedi cau, a bu'r caffi-bar hefyd ar gau am rai misoedd, cyn i gwmni 'Llaeth & Siwgr' ddod i'w redeg fis Gorffennaf 2017.</p>

	<p>Mae amryw o fudiadau a sefydliadau yn llogi ystafelloedd er mwyn cynnal cynadleddau, cyfarfodydd a gweithgareddau megis clybiau dawnsio a drama a sesiynau tyllino babanod yn Gymraeg.</p> <p>Mae lle i hyd at 120 o bobl yn yr ystafell gynhadledd, a chostia £380 i'w llogi am ddiwrnod. Mae'r ystafell gyfarfod yn dal hyd at 30 o bobl, a chostia £160 i'w llogi am ddiwrnod llawn. Cynigir 20% o ostyngiad i fudiadau gwirfoddol.</p> <p>Nid oes gan yr Hen Lyfrgell reol o ran iaith y cyfarfodydd preifat a gynhelir yn yr ystafelloedd, ond mae'n rhaid i ddigwyddiadau y mae'r cyhoedd yn cael gwahoddiad iddynt fod yn Gymraeg neu yn ddwyieithog. Cynigir gwasanaeth cyfieithu gan Caerdydd Dwyieithog, am gost ychwanegol.</p>
Menter Caerdydd	<p>Agorwyd swyddfa newydd gan Fenter Caerdydd yn yr Hen Lyfrgell. Rhwng Mehefin a Rhagfyr 2016 trefnwyd rhaglen o ddigwyddiadau cymdeithasol gan y Fenter yn yr Hen Lyfrgell, gan gynnwys nosweithiau blasu gwin, digwyddiadau llenyddol, lansiadau llyfrau a gigiau. Trefnir clybiau dawnsio a drama i blant yn wythnosol yn y ganolfan, yn ogystal â chynnal amryw o ddigwyddiadau y tu allan i'r Hen Lyfrgell.</p>
Digwyddiadau a gweithgareddau	<p>Menter Caerdydd yw prif bartner yr Hen Lyfrgell, a hwythau sydd wedi bod yn bennaf gyfrifol am drefnu'r gweithgareddau yn y ganolfan, ond mae'r Hen Lyfrgell ei hun hefyd wedi trefnu rhai digwyddiadau, megis digwyddiadau i werthu cynnyrch Cymreig a darlith ar Ddydd Gŵyl Dewi. Dangosir gemau chwaraeon ar sgrin yn y caffi.</p>
Staff	<p>Er y dywedwyd y byddai'r Hen Lyfrgell yn creu 40 o swyddi, dau swyddog cyflogedig yn unig sy'n gweithio i'r Hen Lyfrgell, a denwyd 30 o wirfoddolwyr yn ystod y naw mis cyntaf.⁴²</p>

⁴² bbc.co.uk/cymrufyw/35005192 (cyrchwyd 12 Mai 2017) a Llywodraeth Cymru, *Diweddariadau'r Canolfannau* (Tachwedd 2016).

<p>Ymatebion o'r holiadur</p>	<p>Yr Hen Lyfrgell dderbyniodd y nifer fwyaf o ymatebion negyddol. Roedd y sylwadau hyn yn ymwneud yn bennaf â'r swm fawr o arian a wariwyd, a'r problemau a gafwyd.</p> <ul style="list-style-type: none"> - 'Y siop sy'n rhy ddrud ac dw i wedi bod i'r ganolfan fel dysgwr a dyw hi ddim profiad da i fi a dw i wedi bod yn siomedig iawn [sic]' (Pontypridd) - 'Mae wastad yn wag' (Caerdydd) - 'Hen Lyfrgell Caerdydd yn edrych bach o <i>shambles</i>' (Aberystwyth) - 'Fe ddylai wneud y Gymraeg yn fwy gweladwy, petai'n cael ei wneud yn iawn' (Caerdydd) - 'Syniad da [<i>Canolfannau Cymraeg</i>] ond mae Canolfan Caerdydd - yr Hen Lyfrgell - yn cael ei gamweinyddu'n ddifrifol' - 'Mae'n warthus bod Yr Hen Lyfrgell, yn benodol, wedi llyncu a gwastraffu cymaint o arian cyhoeddus pan mae na ganolfannau a mentrau cymunedol Cymraeg eraill yn y de ddwyrain sydd wir angen cymorth' - 'Amharu ar weithgareddau neu fentrau cymunedol/llawr gwlad cyfrwng Cymraeg trwy geisio canoli popeth. Ddim yn gweithio!' - 'Yng Nghaerdydd, mae sawl tafarn a chaffi answyddogol 'Cymraeg'...ac efallai dyna pam mae'r Hen Lyfrgell wedi methu - nid oes ei angen' - '<i>Shows Welsh as a living language</i>'
--------------------------------------	--

Ystafelloedd

Bu 'Amgueddfa Stori Caerdydd' yn adeilad yr Hen Lyfrgell ers degawdau, ac mae yno o hyd. Mae siop Bodlon yn gwerthu llyfrau a chardiau Cymraeg a chynnyrch Cymreig. Mae busnesau gwahanol yn gweithio o'r Hen Lyfrgell gan gynnwys y 'Ganolfan Dysgu Cymraeg Cenedlaethol'; 'Cwmni Cyfathrebu Cymraeg Mela', sy'n cefnogi sefydliadau sy'n hyrwyddo a defnyddio'r Gymraeg; a 'Caerdydd Dwyieithog', sy'n rhan o Gyngor Caerdydd ac yn cynnig gwasanaeth cyfieithu o'r ganolfan.

Caffi-bar

Mae lle i hyd at 250 o bobl yn yr ystafell, ac yno y dangosid gemau chwaraeon ac y cynhelid gigiau. Clwb Ifor Bach oedd yn gyfrifol am redeg y caffi-bar 'Amser' a threfnu perfformiadau achlysurol yno yn wreiddiol. Caewyd y caffi-bar ar 2 Awst 2016, chwe mis wedi i'r Hen Lyfrgell agor, wedi i Glwb Ifor Bach benderfynu roi'r gorau iddi. Yno y cynhelid digwyddiadau, ac yno yr âi pobl i gymdeithasu. Golyga hyn y byddai'r ganolfan yn colli ei chanolbwynt. Er i'r caffi-bar ailagor fis Medi 2016 am bedwar mis dan ofalaeth gwirfoddolwyr o Fenter Caerdydd, caewyd ef am yr eildro fis Rhagfyr y flwyddyn honno. Cydnabu HL, aelod o staff yn yr Hen Lyfrgell, i'r ganolfan wynebu heriau yn ddiweddar o ran dod o hyd i bartner i reoli'r caffi, ond mae hi'n ffyddiog y bydd pethau'n gwella unwaith i'r caffi ailagor.⁴³

Meithrinfa

Wynebodd yr Hen Lyfrgell heriau pellach wrth i'r Mudiad Meithrin hefyd dynnu allan o'r cytundeb, a olygai y byddai'n rhaid i'r feithrinfa gau ar 12 Tachwedd 2016. Credir mai'r rheswm am hyn oedd colledion ariannol i'r Mudiad Meithrin, a diffyg diddordeb - er i'r feithrinfa groesawu 200 o blant o fewn mis i'w hagog. Gwnaeth y Mudiad Meithrin golledion ariannol o £471,000 yn ystod y flwyddyn ariannol 2015–16, sydd dros ddwbl y golled o £181,000 ar gyfer blwyddyn ariannol 2014–15.⁴⁴ Gan fod yr Hen Lyfrgell yng nghanol y dref a bod y feithrinfa ar y llawr cyntaf, tybia HL mai hygyrchedd oedd y rheswm na wnaeth hyn

⁴³ Sgwrs ffôn, HL, 17 Mai 2017.

⁴⁴ <http://www.bbc.co.uk/cymrufyw/37762761> (cyrchwyd 22 Ionawr 2018).

lwyddo. Ar hyn o bryd mae'r Hen Lyfrgell yn trafod gyda Chyngor Caerdydd sut i ddefnyddio'r ystafell.

Dysgwyr

Cynhelir cyrsiau Cymraeg o bob math ac i bob lefel yn yr Hen Lyfrgell gan Ganolfan Cymraeg i Oedolion Prifysgol Caerdydd. Cynhelir digwyddiadau cymdeithasol gyda'r pwyslais ar siarad Cymraeg, megis sesiwn coffi a chlonc a chysiau darllen, yn ogystal â chysiau gloywi iaith a defnyddio'r Gymraeg yn y gweithle.

Dywedodd person ifanc sy'n byw ar gyrion Caerdydd mai'r Hen Lyfrgell yw'r lle gorau iddo 'ymarfer yr iaith' fel dysgwr, oherwydd y gall fynd i'r ganolfan gan wybod yn sicr y caiff gyfle i siarad Cymraeg yno.⁴⁵ Dywedodd mai prin oedd y cyfleoedd eraill iddo i siarad Cymraeg yng Nghaerdydd oni bai am y ganolfan. Gellir gweld hyn fel mantais i'r Hen Lyfrgell, gan ei fod yn dangos bod angen rhagor o ofodau Cymraeg. Ar y llaw arall, er y dethlir y cynnydd bychan yn nifer a chanran siaradwyr Cymraeg y ddinas, dengys hyn hefyd mor fregus yw'r Gymraeg yng Nghaerdydd gan nad oes llawer o gyfle i siarad Cymraeg yno.

Busnesau

Mae staff yr Hen Lyfrgell yn awyddus i gydweithio gyda busnesau. Cynhaliwyd sesiwn 'brecwast busnes' i drafod sut gall yr Hen Lyfrgell gefnogi busnesau i fod yn 'fwy dwyieithog.' Roedd busnesau sy'n darparu gwasanaeth Cymraeg yno hefyd, ynghyd â Chomisiynydd y Gymraeg, er mwyn rhannu arferion da gyda'r busnesau di-Gymraeg. Mae staff yr Hen Lyfrgell yn dymuno creu rhwydwaith i fusnesau Caerdydd gefnogi ei gilydd i ddarparu gwasanaethau Cymraeg. Mae'r staff hefyd wrthi'n trafod gyda'r Eisteddfod Genedlaethol i weld sut y gallai'r ganolfan fod yn rhan o'r ŵyl yng Nghaerdydd yn 2018. Cred HL y gallai'r ffaith fod yr Eisteddfod yn y ddinas fod yn hwb i fusnesau i gynyddu eu gwasanaethau Cymraeg.⁴⁶

⁴⁵ 'Taro'r Post', BBC Radio Cymru, 11 Tachwedd 2016.

⁴⁶ Sgwrs ffôn, HL, 17 Mai 2017.

Traweffaith

Cred HL bod effaith y ganolfan ar Gymreictod Caerdydd yn mynd ymhellach na'r iaith, gan fod yno amgueddfa a siop, a bod y ganolfan yn gyfle i bobl gael 'y profiad Cymreig.'⁴⁷ I ryw raddau, mae'r Hen Lyfrgell yn Ganolfan Gymreig yn hytrach na Chanolfan Gymraeg. Cryfheir yr awgrym hwn wrth edrych ar ddisgrifiad y ganolfan ohoni'i hun ar *Twitter* - 'Canolfan Gymraeg Caerdydd | Cardiff's Welsh Culture Centre.'⁴⁸ Dichon fod y ganolfan yn disgrifio'r Hen Lyfrgell fel canolfan ddiwylliannol yn Saesneg, er mwyn denu'r di-Gymraeg na fyddai fel arall â diddordeb yn y Gymraeg yn benodol. Ychwanegodd HL y bydd y caffi yn gyfle i bobl glywed y Gymraeg ac archebu eu bwyd yn Gymraeg pan fydd yn ailagor. Fodd bynnag, yn yr un modd â'r caffi yn yr Atom, gan nad oes rheolau ieithyddol yn y caffi, byddai'n ddigon posib mynd yno heb glywed gair o Gymraeg. Yn ogystal, fel y trafodir ar ddiwedd yr adran hon, mae diffyg staff Cymraeg yn y caffi yn golygu nad yw'n bosib archebu yn Gymraeg yno bob tro.

Materion ariannol

Nodwyd yng nghanllawiau Llywodraeth Cymru parthed gwneud cais am grant o Gronfa Buddsoddi Cyfalaf Bwrw Mlaen 2015–16 mai'r uchafswm y gellid ei ddyrannu i bob prosiect oedd £300,000.⁴⁹ Er hyn, derbyniodd Cyngor Caerdydd £400,000 er mwyn trawsnewid yr hen lyfrgell yn Ganolfan Gymraeg. Dywedodd llefarydd ar ran y Llywodraeth i'r Cyngor gael £100,000 yn ychwanegol 'i adlewyrchu natur uchelgeisiol y prosiect a'i faint.'⁵⁰ Derbyniodd y ganolfan hefyd £8,000 gan Gyngor Caerdydd er mwyn datblygu cyfleusterau adloniant, a grant o £5,000 oddi wrth y Loteri. Ers mis Medi 2016, mae'r ganolfan yn elusen gofrestredig.⁵¹

Mae gan y ganolfan gynllun 'Ffrindiau' i dderbyn cyfraniadau o £5 neu £10 y mis, sy'n arwain at incwm o £14,000 y flwyddyn.⁵² Caiff yr Hen Lyfrgell hefyd incwm drwy logi ystafelloedd, ac ym mis Tachwedd 2016 roedd y ganolfan yn cyrraedd ei tharged misol o £3,283 o incwm drwy logi ystafelloedd. Mae hefyd gan y ganolfan lu o noddwyr adnabyddus, gan gynnwys BT,

⁴⁷ Sgwrs ffôn, HL, 17 Mai 2017.

⁴⁸ <https://twitter.com/henlyfrgell> (cyrchwyd 15 Tachwedd 2017).

⁴⁹ Llywodraeth Cymru, *Cronfa Buddsoddi Cyfalaf 2014–15: Canolfannau a Gofodau Dysgu Cymraeg – Canllawiau i rai sy'n ymgeisio am grant* (2014).

⁵⁰ 'Canolfan Gymraeg - "Llenwi bwlch" yn Aberteifi', *Golwg*, cyfrol 27, rhif 39, 11 Mehefin 2015.

⁵¹ *Diweddariadau'r Canolfannau*.

⁵² *Diweddariadau'r Canolfannau*.

Carlsberg, cwmni dylunio Elfen, S4C, cyfreithwyr.com, a chwmni cyfraith fasnachol Darwin Gray.

£100,000 y flwyddyn yw cost y rhent mae'n rhaid i'r Hen Lyfrgell ei dalu i Gyngor Caerdydd, a bernir mai dyma'r prif reswm nad yw'r Ganolfan Gymraeg wedi llwyddo yn ôl y disgwyl. Buddsoddodd Cyngor Caerdydd £200,000 yn y cynllun, a byddai'r cyngor wedi adfer ei fuddsoddiad ymhen dwy flynedd. Dywedodd aelod o fwrdd rheoli'r Hen Lyfrgell: 'Mae'n amlwg erbyn hyn nad yw unrhyw fodel busnes sy'n disgwyl i ni dalu £100,000 y flwyddyn mewn rhent yn mynd i weithio.'⁵³

Bu Bwrdd yr Hen Lyfrgell yn trafod â Chyngor Caerdydd ar ôl gwneud cais am ostyngiad yn y rhent neu gefnogaeth ariannol. Yn ôl aelod o fwrdd yr Hen Lyfrgell, mae yna alw am Ganolfan Gymraeg yn y brifddinas, a'r cynllun busnes yw'r unig faen tramgwydd gan fod y digwyddiadau a gynhelir yn y ganolfan yn llwyddiannus. Ychwanegodd y dylai'r Llywodraeth a'r Cyngor 'dderbyn y cyfrifoldeb am yr hyn maen nhw wedi'i greu.'⁵⁴ Dywedodd bod perygl y gallai'r Hen Lyfrgell gau, ond eu bod yn hyderus bod modd sicrhau dyfodol i'r ganolfan drwy gydweithio a thrafod.

Fis Ionawr 2017 dywedodd Alun Davies, cyn-Weinidog y Gymraeg yn Llywodraeth Cymru, bod cyfrifoldeb ar y Llywodraeth i sicrhau bod cymorth ariannol ar gael i'r canolfannau os oes angen, ac y dylent ymyrryd petai rhaid.⁵⁵ Er hyn, pan ddaeth trafferthion ariannol yr Hen Lyfrgell i'r amlwg fis Mawrth 2017, dywedodd nad ei gyfrifoldeb ef yw cynnal y canolfannau bellach ac mai 'Cyngor Caerdydd fydd yn arwain ar ddatrys sefyllfa'r Hen Lyfrgell nid y Llywodraeth.'⁵⁶

Mae'n ddiddorol cymharu'r ymateb cyffredinol i drafferthion ariannol yr Hen Lyfrgell â'r ymateb pan gyhoeddwyd bod rhaid i'r Saith Seren gau. Yn gyffredinol, ni welwyd bai ar y Saith Seren am ei thrafferthion hithau, ac ni ddechreuwyd ymgyrch ar-lein i godi arian i gynorthwyo'r Hen Lyfrgell. Dengys hyn y gwahaniaeth rhwng y canolfannau a sefydlwyd gan y Llywodraeth, a'r canolfannau hynny sydd wedi eu gwreiddio yn y gymuned. Gan nad yw'r

⁵³ 'Post Cyntaf', BBC Radio Cymru, 11 Tachwedd 2016.

⁵⁴ 'Post Cyntaf', BBC Radio Cymru, 11 Tachwedd 2016.

⁵⁵ <http://www.bbc.co.uk/cymrufyw/38555726> (cychwyd 25 Hydref 2017).

⁵⁶ 'Achub yr Hen Lyfrgell – y bêl yng nghwrt Cyngor Caerdydd', *Golwg*, cyfrol 29, rhif 26, 9 Mawrth 2017, 7.

Hen Lyfrgell wedi tyfu o'r gymuned, nid yw'r gymuned yn teimlo perchnogaeth drosti, nac yn teimlo dyletswydd na chyfrifoldeb i godi arian i'w chynorthwyo a'i chynnal.

Diffyg Gwasanaeth Cymraeg

Bu caffi'r Hen Lyfrgell ar gau am 7 mis, tan iddo ailagor dan ofal cwmni 'Llaeth & Siwgr'. Nodwyd eisoes, yn y bennod ar ddwyieithrwydd, fod ideoleg dwyieithrwydd yn amlwg ar waith yn yr Hen Lyfrgell, ac yn fwy penodol, yng nghaffi 'Llaeth & Siwgr.' Yn ychwanegol at hynny, mae'r ganolfan hefyd wedi derbyn cryn feirniadaeth am brinder staff yn y caffi sy'n medru'r Gymraeg.

Roedd erthygl newyddion ar *CymruFyw* (11 Hydref 2017) yn adrodd i gwsmer gwyno na fedrent dderbyn gwasanaeth Cymraeg yn y caffi.⁵⁷ Yn ogystal, derbyniodd yr Hen Lyfrgell nifer o sylwadau beirniadol ynghylch ei dwyieithrwydd, a'i diffyg Cymraeg yn gyffredinol, ar erthygl newyddion debyg ar *Golwg360* (7 Gorffennaf 2017):

Diben yr Hen Lyfrgell yw bod yn gartref i'r Gymraeg, ddim yn hafan ddwyieithog. Tipyn o siom yw mynd i'r caffi a chael dy gyfarch yn Saesneg a gorfod troi'r sgwrs i'r Gymraeg sawl gwaith wedyn. Pan fues i 'na Saesneg oedd yr iaith a ddefnyddid amlaf gan y staff. Mae arian cyhoeddus ar gyfer y Gymraeg yn cael ei wario ar ddwyieithrwydd. Bellach, mae pobl yn methu gwahaniaethu rhwng gwneud rhywbeth yn Gymraeg a'i wneud yn ddwyieithog.⁵⁸

Dywedwyd hefyd bod llawer o lefydd yng Nghaerdydd sydd â mwy o Gymraeg na'r Ganolfan Gymraeg hon, sy'n codi'r cwestiwn a oes angen Canolfan Gymraeg ar Gaerdydd?

Mae 'na deimlad yn y ddinas bod rhywbeth o'i le gyda 'the Old Library'. Mae nifer o lefydd yng Nghaerdydd sy'n llawer mwy Cymraeg, a dydyn nhw ddim wedi derbyn yr un geiniog o arian cyhoeddus.⁵⁹

Ar eitem newyddion (10 Ionawr 2018) cyfaddefodd perchennog y caffi a chyfarwyddwr dros dro'r Hen Lyfrgell nad yw pob aelod o'r staff yn medru'r Gymraeg.⁶⁰ Dywedodd y cyfarwyddwr dros dro bod y caffi'n recriwtio staff sy'n medru'r Gymraeg, ond cyfyd problem 'bob hyn a hyn' nad yw pob aelod yn medru'r Gymraeg, ac mai gwraidd y broblem yw'r diffyg ceisiadau

⁵⁷ <http://www.bbc.co.uk/cymrufyw/41572046> (cyrchwyd 19 Hydref 2017).

⁵⁸ golwg360.cymru/newyddion/cymru/269122-beirniadu-canolfan-gymraeg-am-ddwyieithrwydd-diangen (cyrchwyd 29 Tachwedd 2017).

⁵⁹ <https://golwg360.cymru/newyddion/cymru/269122-beirniadu-canolfan-gymraeg-am-ddwyieithrwydd-diangen> (cyrchwyd 29 Tachwedd 2017).

⁶⁰ <http://www.bbc.co.uk/cymrufyw/42643483> (cyrchwyd 11 Ionawr 2018).

am y swyddi yn gyffredinol. Canfu'r BBC mai 60% yn unig o staff yn y caffi sy'n medru'r Gymraeg.

Yn ôl un cwsmer a holwyd ar yr eitem newyddion, cafodd ei chyfarch mewn Saesneg gan staff yn y caffi ar sawl achlysur. Ychwanegodd mai cerddoriaeth Saesneg a chwaraeir yn y cefndir yn y caffi bob tro'r â hi yno, ac nad oes 'ethos o Ganolfan Gymraeg yno o gwbl.'⁶¹

Cyngor Caerdydd a oedd yn gyfrifol am ddewis partner i redeg y caffi, yn hytrach na'r Hen Lyfrgell. Mae cymal yn y cytundeb rhwng y cyngor a 'Llaeth & Siwgr' yn nodi'n glir fod angen i'r caffi 'sicrhau bod ymwelwyr yn cael profiad o'r iaith Gymraeg... wrth sicrhau bod yr holl staff rheng flaen yn gallu siarad Cymraeg.'⁶² Er hyn, ymddengys nad yw'r cwmni yn dilyn y cytundeb, gan nad yw'r holl staff sy'n cyfarch y cwsmeriaid yn medru'r Gymraeg.

O gymharu'r sefyllfa hon â'r Canolfannau Cymraeg gwirfoddol sy'n fentrau cydweithredol, dywedodd CS y caiff pawb eu croesawu i Ganolfan Soar yn Gymraeg, boed yn siaradwyr Cymraeg neu'n ddi-Gymraeg. Gwnânt hyn gan eu bod yn gweld hynny yn rhan o bwrpas y ganolfan.

Mae gan 'Milk & Sugar' dri chaffi yng Nghaerdydd eisoes, a phrin iawn yw'r defnydd o'r Gymraeg yn y caffis hyn. Ar un olwg, mae'r ffaith eu bod wedi agor yn yr Hen Lyfrgell wedi cynyddu eu darpariaeth Gymraeg. Bellach, mae ganddynt enw, bwydlenni a rhai staff Cymraeg eu hiaith. Er hyn, nid oes ganddynt wefan Gymraeg, ac mae nifer o fynychwyr y caffi yn yr Hen Lyfrgell yn dweud iddynt dderbyn gwasanaeth Saesneg yno. Yn ateg i hyn, er bod y cwmni wedi mabwysiadu enw Cymraeg yn rhan o'i brand, mae'r Saesneg uwchben y Gymraeg ar y logo. Mae hyn yn rhoi blaenoriaeth i'r Saesneg gan israddio'r Gymraeg a'i thrin fel cyfieithiad o'r Saesneg yn unig. Yn ychwanegol, ar eu gwefan uniaith Saesneg, mae'r cwmni 'Milk & Sugar' yn defnyddio enw 'The Old Library' am yr Hen Lyfrgell, er nad oes enw Saesneg swyddogol gan y ganolfan.

Wrth ddisgrifio'r caffi dywedodd Tim Corrigan, rheolwr di-Gymraeg caffi 'Llaeth & Siwgr', fod prif ffocws y caffi ar symrlwydd a choffi a bwyd da. Ni chyfeiriodd at yr elfen Gymraeg, er y fantais y gallai hyn fod yn elfen unigryw i'r caffi. Dywedodd ei fod yn gobeithio clywed y Gymraeg yn cael ei siarad yn y caffi, ond '*it should appeal to everyone.*' Awgryma hyn nad oes

⁶¹ <http://www.bbc.co.uk/cymrufyw/42643483> (cyrchwyd 11 Ionawr 2018).

⁶² <http://www.bbc.co.uk/cymrufyw/42643483> (cyrchwyd 11 Ionawr 2018).

ganddo unrhyw fwriad i roi blaenoriaeth, nac i anelu yn benodol, at siaradwyr Cymraeg, er eu bod mewn Canolfan Gymraeg. Ychwanegodd: *'People may have been put off in the past because the restrictions in place were too strict.'*⁶³ Dichon fod elfen o wirionedd yn hynny, a bod y di-Gymraeg yn cadw draw o'r Hen Lyfrgell, ond dylid holi a yw hynny o reidrwydd yn ffactor negyddol? Os mai nod yr Hen Lyfrgell, fel Canolfan Gymraeg, yw cynyddu'r defnydd o'r Gymraeg, onid oes angen iddi anelu yn benodol at siaradwyr Cymraeg, gan gynnwys y rhai sy'n dysgu, yn hytrach nag anelu at unrhyw berson sy'n mynd yno ar gyfer y bwyd yn unig? Fel arall, mae'r caffi fel unrhyw gaffi dwyieithog arall yng Nghaerdydd.

Wrth ymateb i'r diffyg staff Cymraeg yn benodol, dywedodd Tim Corrigan: *'We have to survive and thrive as a business.... As a commercial entity my service is great, which I believe is good enough.'* Wrth ymateb i gwestiwn y newyddiadurwr a ofynnodd a yw'r Cymry yn rhy groen denau am bethau fel hyn, ymatebodd Tim Corrigan: *'Yes...and that's a nice way of putting it... I think if we got too tied up with a certain minority group we would be focused on the wrong things.'* Er iddo ddweud yr hoffai petai pob aelod o staff y caffi yn medru'r Gymraeg, ond bod problem recriwtio yn atal hynny, ymddengys yn glir mai llwyddiant y caffi fel busnes yw ei flaenoriaeth. Gellid dadlau felly ei fod yn manteisio ar yr Hen Lyfrgell i wneud elw i'w fusnes ei hun, ac nad oes diddordeb ganddo i hybu'r Gymraeg.⁶⁴

Nid dwyieithrwydd yn unig yw'r broblem yn yr Hen Lyfrgell, felly, ond diffyg Cymraeg yn gyfan gwbl. Ni ellir dadlau mai caffi Cymraeg yw 'Llaeth & Siwgr', a gan fod y caffi yn rhan mor ganolog o'r Hen Lyfrgell, dylid gofyn i ba raddau mae hi'n Ganolfan Gymraeg? O gofio iddi dderbyn £400,000 o arian cyhoeddus gan Lywodraeth Cymru, gellid herio'r modd y caiff arian cyhoeddus ei wario ar ganolfan nad yw'n medru darparu gwasanaeth cwbl Gymraeg. Os nad yw'r Hen Lyfrgell yn cyflawni ei rôl fel Canolfan Gymraeg, gellid gofyn a yw hi'n amser i'r Llywodraeth ymyrryd?

⁶³ walesonline.co.uk/whats-on/food-drink-news/popular-cardiff-coffee-shop-milk-13280807 (cyrchwyd 6 Gorffennaf 2017).

⁶⁴ <http://www.bbc.co.uk/cymrufyw/42643483> (cyrchwyd 11 Ionawr 2018).

Tŷ Tawe, Abertawe



Lleoliad	Stryd Christina, Abertawe.
Siaradwyr Cymraeg Abertawe	2011 – 11.4% (13.4% yn 2001) 2011 – 26,332 o siaradwyr
Agor	19 Medi 1987.
Nod	Darparu lleoliad sefydlog ar gyfer dysgu'r Gymraeg a chynnal gweithgareddau drwy gyfrwng y Gymraeg, a dod â dysgwyr a siaradwyr rhugl o bob oed ynghyd.
Sefydlu'r ganolfan	Lansiwyd ymgyrch yn yr Eisteddfod Genedlaethol yn Abertawe yn 1982 i sefydlu Canolfan Gymraeg, ac roedd 30 o aelodau ar y pwyllgor a sefydlodd y ganolfan yn y pendraw. Prynwyd adeilad, ei ail-wneud, ac agorwyd Tŷ Tawe fis Medi 1987.
Materion ariannol	Mae'n costio £25,000 i redeg y ganolfan yn flynyddol, sy'n cynnwys costau cynnal a chadw, trethi, biliau ac yswiriant. Incwm Tŷ Tawe yw'r rhent a ddaw o'r siop a'r Fenter laith, cytundeb â Phrifysgol Abertawe i gynnal gwersi Cymraeg a'r incwm a ddaw drwy logi ystafelloedd. Cost llogi ystafell yw £10 yr awr yn swyddogol, ond gofynnir am gyfraniad yn unig oddi wrth gymdeithasau Cymraeg.
Ystafelloedd	Ystafelloedd i'w llogi i gynnal cyfarfodydd, digwyddiadau a dosbarthiadau; siop; swyddfeydd y Fenter laith a Cymraeg i Oedolion; dau far a neuadd fach.
Digwyddiadau a gweithgareddau	Trefnir siop siarad a noson gymdeithasol yn wythnosol, gyda digwyddiadau megis sesiynau gwerin, gigiau a chwisiau. Dangosir gemau chwaraeon ar deledu yn y ganolfan.

	<p>Mae nifer o fudiadau yn llogi ystafelloedd i gynnal digwyddiadau a chyfarfodydd, gan gynnwys Cymdeithas y Dysgwyr, Côr Tŷ Tawe, Clwb Llyfrau, Capel Gomer a Merched y Wawr. Nid oes rheol ieithyddol o ran pwy gaiff logi'r ystafelloedd. Mae Prifysgol Abertawe hefyd yn cynnal gwersi Cymraeg yn ddyddiol yn ystod y dydd a gyda'r hwyr.</p>
Staff	<p>Menter Iaith Abertawe sy'n gyfrifol am gynnal Tŷ Tawe o ddydd i ddydd, ac mae ganddynt bedwar swyddog yn gweithio yn eu swyddfa yn y ganolfan.</p>
Ymatebion o'r holiadur	<ul style="list-style-type: none"> - 'Wedi cael profiad da o ganolfannau Cymraeg mewn llefydd fel Abertawe a Merthyr Tudful' (Machynlleth) - 'Dw i'n gallu gweld yr iaith yn cael ei defnyddio' (Abertawe) - 'Cyfle i bobl gymdeithasu a siarad trwy'r Gymraeg' (Abertawe) - 'Maen nhw'n dod â dysgwyr a siaradwyr Cymraeg at ei gilydd' - 'Mae'n codi proffil y Gymraeg, a siop Gymraeg yn ffenest i'r iaith' - 'Heb Ganolfan Gymraeg byddai llawer ddim yn cael cyfle i siarad Cymraeg' - 'Yn Abertawe mae'n hanfodol i gael un lleoliad sy'n Gymraeg ei iaith mewn dinas â mwyafrif helaeth o siaradwyr Saesneg' - 'Cynyddodd hyder nifer i ddefnyddio'r Gymraeg yn y gymuned yn sgil ymwneud â Thŷ Tawe ac fe sefydlwyd sawl grŵp gweithgaredd a digwyddiadau ar draws y ddinas drwy gyfrwng y Gymraeg gan bobl sydd wedi cyfarfod yno'

Sefydlu Tŷ Tawe

Daeth yr ysgogiad i sefydlu Canolfan Gymraeg yn Abertawe gan griw o ddysgwyr a oedd eisiau lleoliad sefydlog i gyfarfod. Roedd siop Gymraeg Tŷ John Penry, yr unig leoliad Cymraeg yn Abertawe, newydd gau a wynebai Abertawe sefyllfa ble nad oedd lleoliad penodedig Cymraeg, ar wahân i'r capeli.

Lansiwyd ymgyrch mewn cyfarfod cyhoeddus yn yr Eisteddfod Genedlaethol yn Abertawe yn 1982 i sefydlu Canolfan Gymraeg gyda bar, lle ar gyfer dysgwyr i gyfarfod, siop Gymraeg, a gofod i gynnal digwyddiadau a dosbarthiadau i ddysgwyr.

Roedd 30 o aelodau ar y pwyllgor a sefydlodd y ganolfan gan gynnwys cyfreithwyr, bargyfreithiwr, penseiri, adeiladwyr, trydanwyr a saer. Sefydlwyd nifer o is-bwyllgorau o fewn y prif bwyllgor i fod yn gyfrifol am amryw elfennau, gan gynnwys yr Is-bwyllgor adeilad, a oedd yn gyfrifol am ddod o hyd i adeilad addas i'r ganolfan; Is-bwyllgor codi arian a Phwyllgor Rhaglen, a oedd yn trefnu rhaglen o weithgareddau er mwyn codi arian i brynu'r adeilad; a Phwyllgor y Bar, a oedd yn trefnu trwyddedau a busnes i redeg bar yn y ganolfan.

Cynhaliwyd cystadleuaeth i ddewis enw i'r gymdeithas a'r Ganolfan Gymraeg. Cynigiodd dau berson, o 150 o gynigion, yr enw 'Tŷ Tawe', ac aed am yr enw hwnnw gan ei fod yn syml ac yn amlwg. Pwysleisia hyn hefyd mor ddwfn y mae gwreiddiau'r ganolfan yn ei chymuned. Ymhellach, cryfhawyd, o bosib, yr ymdeimlad o berchnogaeth dros y ganolfan, gan mai'r gymuned a ddewisodd ei henw.⁶⁵

Yn ystod blwyddyn gyntaf yr ymgyrch, trefnwyd dwsin o nosweithiau adloniant, codwyd dros £5,000 i'r gronfa, ac ymunodd dros 300 o aelodau â'r gymdeithas.⁶⁶ Trefnwyd cannoedd o ddigwyddiadau dros gyfnod o bum mlynedd i godi arian megis dramâu, cyngherddau, dawnsfeydd, ffair sborion a chlwb 200, a chodwyd oddeutu £10,000.

Wedi i Bwyllgor Dŷ Tawe ddod o hyd i adeilad addas erbyn Ebrill 1986, cafwyd £10,000 yn ychwanegol o gyfraniadau, benthyciad di-log o £10,000 oddi wrth Gyngor Abertawe, a benthyciadau a grantiau o gronfeydd eraill. Cost prynu'r adeilad oedd £42,000 gyda gwariant o £15,000 ar atgyweiriadau ac addasiadau i'r adeilad.⁶⁷ Pan agorwyd y ganolfan fis Medi 1987,

⁶⁵ Cymdeithas Tŷ Tawe, *Cofnodion cyfarfodydd 1982–1987*.

⁶⁶ Heini Gruffudd, 'Adeilad i Dŷ Tawe?', *Evening Post*, 13 Hydref 1983.

⁶⁷ Cymdeithas Tŷ Tawe, *Adroddiad y Cadeirydd* (1987).

roedd gan y gymdeithas 350 o aelodau. Agorwyd y siop bedwar mis cyn i'r ganolfan ei hun agor, ym mis Mai 1987. Bu'n fusnes annibynnol tan oddeutu 2011 pan gymerodd Tŷ Tawe reolaeth drosti.

Roedd angen ail-adeiladu ac ail-adnewyddu'r adeilad eto ymhen rhai blynnyddoedd. Derbyniwyd dau grant drwy gynllun Amcan 1 Ewrop i ail-wneud ac ehangu'r adeilad, ac ail fenthyciad o £10,000 oddi wrth Gyngor Abertawe. Rhwng 2014 a 2016 derbyniwyd grantiau o Gronfa Newid Abertawe, Gwasanaethau Ieuenctid, a Datblygu Gwledig.

£25,000 yw'r gost flynyddol o redeg y ganolfan, sy'n cynnwys costau cynnal a chadw, trethi, biliau ac yswiriant. Incwm Tŷ Tawe yw'r rhent a ddaw o'r siop a'r Fenter Iaith, cytundeb â Phrifysgol Abertawe i gynnal gwersi Cymraeg a'r incwm a ddaw drwy logi ystafelloedd. Gwerth yr adeilad pan y'i prynwyd yn 1987 oedd £43,000, ond yn dilyn gwerthusiad yn 2005 barnwyd mai £200,000 yw gwerth yr adeilad bellach.⁶⁸

Fel Canolfan Soar a'r Saith Seren, sefydlwyd Tŷ Tawe gan aelodau'r gymuned leol yn hytrach na gan y Llywodraeth. Gwrthodwyd cais y ganolfan am arian gan Fwrdd yr Iaith a'r Swyddfa Gymreig. Nid oedd Tŷ Tawe yn gymwys i ymgeisio am grant o gronfa'r Llywodraeth i sefydlu Canolfannau Cymraeg, gan fod yn rhaid i'r arian fynd drwy awdurdod lleol neu sefydliad addysg, a beirniadwyd y Llywodraeth am hyn. Er bod T1, un o sylfaenwyr y ganolfan, yn croesawu'r Canolfannau Cymraeg newydd gan Lywodraeth Cymru ar y cyfan, beirniada'r Llywodraeth am sefydlu canolfannau newydd ar draul cefnogi canolfannau sydd eisoes yn bodoli.⁶⁹ Dengys yr uchod yr ymdrech a fu gan wirfoddolwyr i godi'r arian i sefydlu Tŷ Tawe, a gellid deall, felly, y rhwystredigaeth a deimlir gan y gwirfoddolwyr hynny, o weld y Llywodraeth yn sefydlu canolfannau o'r newydd, yn hytrach na chefnogi ymdrechion lawr gwlad sy'n rhedeg canolfannau ers blynnyddoedd.

Ychwanegodd T3, a oedd hefyd yn rhan o'r pwyllgor a sefydlodd Tŷ Tawe, ei fod yn cefnogi cynllun y Llywodraeth i sefydlu Canolfannau Cymraeg, ond mae'n siomedig nad ydynt wedi eu gwreiddio yn y gymuned. Nododd fod y ffaith i bethau ddechrau yn y gymuned fod yn elfen greiddiol, nid yn unig i sefydlu Tŷ Tawe, ond i'w llwyddiant hefyd. Pwysleisiodd T2, sy'n gweithio yn Nhŷ Tawe, hefyd fod angen i'r Canolfannau Cymraeg gael eu creu i ymateb i'r

⁶⁸ Cymdeithas Tŷ Tawe, *Adroddiad ariannol Cymdeithas Tŷ Tawe* (31 Mawrth 2016).

⁶⁹ Cyfweliad, Tŷ Tawe, 24 Ebrill 2017.

galw yn y gymuned, yn hytrach na chreu'r galw. Nododd y dylai'r galw am ganolfan ddod oddi wrth y gymuned, ac na ddylai'r Llywodraeth ymyrryd drwy sefydlu un yno.

Hoffai T1 weld cynllun hir dymor i sefydlu rhwydwaith o ganolfannau yn strategaeth iaith newydd y Llywodraeth, gyda mecanwaith i alluogi unigolion a mudiadau cymunedol i ymgeisio am grant. Byddai hyn yn grymuso cymunedau i sefydlu canolfan os ydynt yn teimlo bod angen un arnynt, yn hytrach na bod sefydliadau allanol cenedlaethol yn eu datblygu. Pwysleisiodd T1 bod angen i'r galw a'r cam cyntaf ddod oddi wrth y gymuned, ac y gellid defnyddio'r grant gan y Llywodraeth i adeiladu ar hynny.

Nododd 3 ymatebwr i'r holiadur fod Tŷ Tawe yn cael effaith fawr ar eu defnydd o'r Gymraeg. Wrth ateb 'Beth sy'n cynnal y Gymraeg yn eich cymuned?', dywedodd 4 person bod Tŷ Tawe yn gwneud hynny. Atebodd un ymatebwr eu bod yn siarad mwy o Gymraeg nawr nag oeddent flwyddyn yn ôl, oherwydd eu bod yn mynychu Tŷ Tawe.

Dysgwyr

Dechreuwyd ar y cynllun i sefydlu Canolfan Gymraeg yn Abertawe oherwydd bod criw o ddysgwyr yn cyfarfod yn wythnosol mewn tafarndai gwahanol, ac roedd arnynt eisiau un lleoliad sefydlog. Daeth y sbardun, felly, gan yr union bobl a fyddai'n defnyddio'r ganolfan. Fodd bynnag, gellid dadlau bod cymdeithasu mewn tafarndai lleol yn well gan eu bod yn defnyddio'r Gymraeg yn gymdeithasol mewn sefyllfa y gellid ei dehongli yn fwy 'naturiol' na Chanolfan Gymraeg.

Nid dysgu Cymraeg yn unig a wneir yn Nhŷ Tawe, ond cefnogi dysgwyr i fagu hyder i siarad Cymraeg yn ogystal. Nododd T3 bwysigrwydd Canolfannau Cymraeg fel Tŷ Tawe i fod yn ddolen gyswllt rhwng dysgu a defnyddio'r Gymraeg. Gan fod dysgwyr eisoes yn gyfarwydd â mynd i Ganolfan Gymraeg, bydd yn haws iddynt ddod i'r arfer â defnyddio'r Gymraeg yn gymdeithasol. Awgryma T3 y byddai'n rhaid i ddysgwyr gael mwy o hyder i ddod o hyd i rywle arall i siarad Cymraeg.⁷⁰ Dywedodd cyfarwyddwr Cymraeg i Oedolion De Orllewin Cymru bod dysgwyr yn Abertawe wedi 'elwa'n sylweddol' drwy gael gwersi Cymraeg yn Nhŷ Tawe, gan fod y ganolfan yn hwyluso'r broses o symud yn naturiol o'r cam i ddysgu Cymraeg i'w

⁷⁰ 'Abertawe, Dinbych a'r Barri...twf y canolfannau Cymraeg', *Golwg*, 27 Medi 2012, 12.

defnyddio yn gymdeithasol.⁷¹ Ychwanegodd T2 bod llawer o'r gwirfoddolwyr sy'n gweithio yn y ganolfan yn ddysgwyr, ac felly mae'r ganolfan yn eu cynorthwyo a'u cefnogi hwy hefyd i ddefnyddio'r Gymraeg.⁷²

Dywedodd person sydd wedi dysgu'r Gymraeg iddo ddysgu 'Cymraeg cyfoes a Chymraeg defnyddiol' yn Nhŷ Tawe, yn wahanol i'r 'Cymraeg hen ffasiwn' a ddysgodd yn yr ysgol.⁷³ Mae sawl ffordd y gellid dehongli'r canfyddiad hwn. Gallai Cymraeg 'cyfoes' gyfeirio at lai o bwyslais ar burdeb ieithyddol, a chymysgu cod. Yn yr un modd, gallai 'Cymraeg hen ffasiwn' gyfeirio at Gymraeg ffurfiol, safonol ac ieithyddol bur. Mae 'Cymraeg defnyddiol' yn awgrymu y dysgir y Gymraeg â phwyslais ar y sgiliau siarad, i wneud y dysgwr yn hyderus i'w siarad o ddydd i ddydd, yn wahanol, efallai, i brofiad yr unigolyn o ddysgu'r Gymraeg yn yr ysgol, lle y byddai'r pwyslais ar ramadeg a llythrennedd.

Dywedodd aelod o staff Cymraeg i Oedolion ei fod yn amlwg bod dysgwyr wedi cael budd mawr drwy gael eu gwersi yn Nhŷ Tawe: 'Mae'r cam o ddysgu'r iaith at ei defnyddio dipyn byrrach pan mae cyfle i wneud y ddau yn yr un lle.'⁷⁴ Fodd bynnag, gallai hyn greu sefyllfa lle y mae'r dysgwyr yn teimlo'n hyderus yn siarad o fewn muriau'r ganolfan yn unig.

Yn ystod Haf 2016 lluniwyd cytundeb rhwng y ganolfan ac Academi Hywel Teifi er mwyn datblygu'r ganolfan yn ganolfan i ddysgwyr yn bennaf.⁷⁵ Dichon na fydd hyn yn newid deinameg y ganolfan yn ormodol, gan ei bod hi eisoes yn cynnal nifer o weithgareddau i gefnogi dysgwyr.

Canolfannau yn gyffredinol

Credai T1 bod angen sefydlu rhagor o Ganolfannau Cymraeg ym mhob rhan o Gymru, gan fod canran y siaradwyr yn disgyn hyd yn oed yn yr ardaloedd hynny a fu'n draddodiadol Gymraeg eu hiaith. Nododd fod mewnfudo yn effeithio ar ddwysedd y siaradwyr Cymraeg, ac y gallai

⁷¹ 'Abertawe, Dinbych a'r Barri...twf y canolfannau Cymraeg', *Golwg*, 27 Medi 2012, 12.

⁷² 'Taro'r Post', BBC Radio Cymru, 11 Hydref 2017.

⁷³ 'Yn ôl mewn 5 munud: Siop Tŷ Tawe', BBC Radio Cymru, 17 Tachwedd 2017.

⁷⁴ 'Abertawe, Dinbych a'r Barri...twf y canolfannau Cymraeg', *Golwg*, 27 Medi 2012, 12.

⁷⁵ Menter Iaith Abertawe, *Adroddiad Cadeirydd Menter Iaith Abertawe 2016–17* (2017).

Canolfannau Cymraeg fod o gymorth i'w cymathu i'r gymuned drwy fod yn lleoliad i'w denu i ddysgu a defnyddio'r Gymraeg.

Pwysleisiodd T1 bwysigrwydd Tŷ Tawe gan nad oes gofod Cymraeg arall ar gyfer siaradwyr Cymraeg yn Abertawe, yn enwedig gan fod capeli'n newid i'r Saesneg ac yn cau. Credai fod Canolfannau Cymraeg yn bwysig gan fod yr hen fywyd Cymraeg wedi diflannu yn Abertawe. Gellid dadlau, felly, bod Tŷ Tawe yn ymgais i atgyfodi'r bywyd Cymraeg a fu, ond gan ei neilltuo i un adeilad yn hytrach nag i'r gymuned gyfan. Ychwanegodd fod angen sefydliadau newydd fel Canolfannau Cymraeg neu gwelir diwedd ar y Gymraeg fel iaith gymunedol.

Hoffai T3 sefydlu rhagor o ganolfannau, fel is-ganolfannau i Dŷ Tawe, mewn trefi llai a phentrefi ar gyrion y dref, er enghraifft yn Sgeti, Treforys a Gorseinon. Dywedodd y byddai hyn yn lleihau dylanwad Tŷ Tawe fel canolbwynt sy'n tynnu popeth i'r canol, gan y byddai'n rhannu'r dylanwad hwnnw i gyrion y dref. Fodd bynnag, gallai hyn lastwreiddio traweffaith Tŷ Tawe yng nghanol Abertawe, gan y byddai ei hadnoddau yn cael eu gwasgaru.

Wrth i Dŷ Tawe ddathlu ei phen-blwydd yn 30 fis Hydref 2017, galwyd ar y Llywodraeth i sefydlu 100 o ganolfannau tebyg ar draws Cymru, gan hefyd sefydlu is-ganolfannau yn ogystal, er enghraifft mewn ardaloedd fel Treforys yn Abertawe. Byddai hyn yn gwneud y Gymraeg yn amlwg mewn pentrefi yn ogystal â threfi. Mae sylfaenwyr y ganolfan yn sicr bod Tŷ Tawe yn 'llwyddiant ysgubol.'⁷⁶

⁷⁶ <http://www.bbc.co.uk/cymrufyw/41499545> (cyrchwyd 26 Hydref 2017).

Lleoliad	Heol yr Hen Gastell, Llanelli.
Siaradwyr Cymraeg Llanelli	2011 - 23.7% (29.7% yn 2001) 2011 - 5,732 o siaradwyr
Agor	Gwanwyn 2015.
Nod	Sefydlwyd y ganolfan i sicrhau gwaddol yn dilyn yr Eisteddfod Genedlaethol yn Llanelli yn 2014, ac am nad oedd dim byd yn hyrwyddo'r Gymraeg yn Llanelli. Y bwriad oedd creu Lolfa Gymunedol a Chanolbwynt Iaith Gymraeg yn Llanelli, gan ganolbwyntio ar bobl ifanc yn bennaf.
Materion ariannol	<p>Derbyniodd Cyngor Sir Gaerfyrddin grant o £70,000 o Gronfa Buddsoddi Cyfalaf Bwrw Mlaen 2014–15 Llywodraeth Cymru i adnewyddu adeilad a datblygu Canolfan Gymraeg amlbwrpas yn Llanelli, gyda phwyslais ar bobl ifanc. Er mai drwy Gyngor Sir Gaerfyrddin y gwnaed y cais, nid yw'r Cyngor yn rhan o drefniadau'r ganolfan. Derbyniwyd nifer o grantiau o gronfeydd eraill, gan gynnwys: -</p> <ul style="list-style-type: none"> - £40,500 ychwanegol o gronfa'r Llywodraeth i brynu offer gan gynnwys cyfrifiaduron <i>IMacs</i> ac <i>IPads</i>, <i>PlayStations</i>, systemau sain, offerynnau cerddorol, offer recordio a stiwdio radio. - Grant oddi wrth y Llywodraeth i gynnal digwyddiad ar Ddydd Miwsig Cymru. - £20,000 o Gronfa Ewropeaidd Gwella Trefi i ail-wneud blaen yr adeilad. - Grant o Gronfa Arian i Bawb oddi wrth Y Gronfa Loteri Fawr i brynu darnau o offer newydd.

	<p>- Grantiau oddi wrth Grantscape, Cronfa Eglwysi Cymru, a chronfeydd eraill.</p> <p>Mae'r Urdd yn talu i gynnal y clwb ieuenctid yn y ganolfan. Mae aelodau o'r pwyllgor hefyd wedi buddsoddi eu harian eu hunain ac yn parhau i wneud hynny. Prynwyd yr adeilad, a fu'n wag ers blynnyddoedd, yn rhad iawn, ac mae'r trethi hefyd yn isel iawn gan nad ydynt yng nghanol y dref.</p>
Sefydlu'r ganolfan	Prynwyd yr adeilad ac ail-wneud y llawr cyntaf cyn derbyn grant oddi wrth y Llywodraeth. Defnyddiwyd grant y Llywodraeth i ail-wneud y llawr gwaelod.
Ystafelloedd	Swyddfeydd, ystafelloedd ar gyfer digwyddiadau a chyfarfodydd, stiwdio ymarfer a recordio, ystafell offerynnau cerddorol, ystafelloedd gemau i bobl ifanc a chegin fechan.
Digwyddiadau i bobl ifanc	<p>Gweithdai roc wythnosol sydd wedi arwain at wersi cerddoriaeth cyfrwng Cymraeg i bobl ifanc drwy fusnes lleol. Sefydlwyd pedwar band lleol gan bobl ifanc yn sgil y gweithdai roc.</p> <p>Clwb ieuenctid wythnosol mewn partneriaeth â'r Urdd, noson pontio wythnosol i ddisgyblion ym mlynnyddoedd 6 a 7, bar smwddi, gigiau, teithiau hwyl e.e. <i>Laser Station</i> a bowlïo deg, a gweithdai bêt-bocsio a rapio gydag Ed Holden.</p> <p>Posterï a gwaith celf gan bobl ifanc sy'n addurno'r waliau, a bu'r bobl ifanc yn cynorthwyo i beintio'r adeilad.</p> <p>Mae disgyblion ysgol wedi cael profiad o wirfoddoli a lleoliad gwaith.</p>
Digwyddiadau a gweithgareddau eraill	Partïon i blant, sesiynau cymorth gwaith cartref i rieni plant ysgolion cynradd Cymraeg, sesiynau ioga Cymraeg misol a dangosir gemau chwaraeon ar sgrin fawr.

	<p>Côr y Lleisiau yn ymarfer yn wythnosol. Nid oedd y côr yn perfformio caneuon Cymraeg tan iddynt ddechrau ymarfer yn y Lle, a bellach maent yn dysgu ac yn perfformio caneuon Cymraeg yn rhan o'u rhaglen.</p> <p>Grŵp crefyddol yn cynnal cegin gawl bob dydd Sadwrn.</p> <p>Mae'n rhaid gwneud ymdrech i siarad Cymraeg i gael defnyddio'r Lle.</p>
Menter Cwm Gwendraeth-Elli	<p>Ni fu llawer o gydweithio rhwng y Fenter Iaith a'r Lle ar y cychwyn ac ni fu'r fenter yn weithredol iawn yn Llanelli, ond mae perthynas agosach rhyngddynt bellach. Maent wedi cyd-drefnu rhai nosweithiau megis gemau bwrdd a noson gomedi. Er y bu bwriad gan y fenter i agor swyddfa a siop yn y ganolfan ar un adeg, ni fwriwyd ati â'r cynlluniau hynny.</p>
Staff	<p>Pedwar o wirfoddolwyr, sydd hefyd yn gweithio'n llawn amser, a sefydlodd y Lle, a hwythau sy'n ei gynnal o ddydd i ddydd. Maent yn gobeithio cael tîm o wirfoddolwyr yn y dyfodol.</p>
Gwaith tu allan i'r Lle	<p>Sefydlwyd sawl partneriaeth, ac mae rhai busnesau yn dod i'r Lle i ofyn am gymorth wrth drefnu darpariaeth Gymraeg. Cânt geisiadau i gyfieithu posteri a gosod bandiau Cymraeg fel rhan o ddigwyddiadau a fyddai fel arall wedi digwydd yn uniaith Saesneg. Trefnwyd cyfres o gigiau mewn tafarndai yn Llanelli i ddangos iddynt fod gwerth cynnal digwyddiadau yn Gymraeg.</p>
Ymatebion o'r holiadur	<p>Nododd 3 o'r 5 ymatebwr sy'n mynychu'r Lle bod y ganolfan yn cael effaith fawr ar eu defnydd o'r Gymraeg.</p> <ul style="list-style-type: none"> - 'Mae'n ffres, ifanc ac yn rhoi gobaith' (Drefach) - 'Mae'n cŵl' (Llanelli) - 'Y Lle yn gwneud pethau da' - 'Mae'n dod â'r iaith yn fyw i mi'

	<ul style="list-style-type: none"> - 'Mae'n gwneud yr iaith yn weledol' - 'Wedi cael cyfle i gwrdd â Ed Holden sydd wedi fy ysbrydoli'
--	--

Tŷ'r Gwrhyd, Pontardawe



Lleoliad	Stryd Holly, Pontardawe.
Siaradwyr Cymraeg Pontardawe	2011 - 31.6% (38.4% yn 2001) 2011 - 2,083
Agor	Yn weithredol ers mis Ebrill 2016, gyda'r agoriad swyddogol ar 7 Gorffennaf 2016.
Partneriaid	Academi Hywel Teifi, Prifysgol Abertawe a Chyngor Castell-nedd.
Nod	Datblygu cyfleoedd i ddefnyddio'r Gymraeg ym Mhontardawe drwy greu canolfan amlbwrpas ar gyfer gweithgareddau cymdeithasol a chymunedol i blant a phobl ifanc, gofod i ddysgu, siop lyfrau a swyddfeydd.
Materion ariannol	Derbyniodd Academi Hywel Teifi grant o £300,000 o Gronfa Buddsoddi Cyfalaf Bwrw Mlaen 2015–16 Llywodraeth Cymru i sefydlu Canolfan Gymraeg amlbwrpas ym Mhontardawe. Caiff y digwyddiadau a gynhelir yn y ganolfan eu cyllido gan Brifysgol Abertawe a Menter Iaith Castell-nedd Port Talbot yn bennaf. Mae gan y ganolfan gynllun 'Ffrindiau Tŷ'r Gwrhyd' i gasglu cyfraniadau misol.
Sefydlu'r ganolfan	Addaswyd hen adeilad y llys ynadon a oedd yn eiddo i Gyngor Sir Castell-nedd Port Talbot yn Ganolfan Gymraeg. Cynhaliwyd cyfarfod cyhoeddus i drafod y cynlluniau a chasglu barn pobl leol.
Ystafelloedd	Lolfa i ymlacio neu gynnal cyfarfodydd anffurfiol; siop lyfrau - yr unig siop lyfrau Cymraeg yng Nghastell-nedd Port Talbot; a pum ystafell i'w llogi sy'n addas ar gyfer cyfarfodydd, gweithdai, hyfforddiant, gwersi,

	<p>partïon a swyddfeydd. Mae cost llogi'r ystafelloedd yn amrywio rhwng £8 a £20 yr awr, ac maent yn dal rhwng 8 a 50 o bobl.</p> <p>Mae swyddogion Menter Iaith Castell-nedd Port Talbot, yr Urdd, Dysgu Cymraeg ardal Bae Abertawe a Merched y Wawr yn gweithio o'r ganolfan.</p> <p>Ni dderbyniwyd cais i gynnal digwyddiad neu weithgaredd drwy gyfrwng y Saesneg hyd yn hyn, ond ystyrir pob cais i logi ystafell yn unigol.</p>
Digwyddiadau a gweithgareddau	<p>Gweithgareddau cymdeithasol a dysgu anffurfiol drwy gyfrwng y Gymraeg ar gyfer pob oed, megis sgysiau a lansiadau llyfrau; dosbarthiadau dysgu Cymraeg; dangos gemau chwaraeon ar sgrin fawr; a seminarau a darlithoedd gan staff y brifysgol.</p> <p>Mae Menter Iaith Castell-nedd Port Talbot yn cynnal sesiynau amrywiol i blant a phobl ifanc megis bore Sbri Sadwrn, Ysgol Roc a Chlwb Sgiliaith.</p> <p>Mae Clwb Darllen, Merched y Wawr, yr Urdd, ysgolion lleol, Mentrau Iaith a grwpiau treftadaeth lleol yn llogi ystafelloedd ac yn cyfarfod yno yn rheolaidd. Gellir darparu gwasanaeth cyfieithu ar y pryd am gost ychwanegol ar gyfer digwyddiadau a gynhelir yn y ganolfan, a gellir galw i mewn am banded, cacen a sgwrs yn Gymraeg yn ystod y dydd.</p> <p>Mae'r ganolfan ar agor ddydd Llun, Mercher a Gwener rhwng 9am a 5pm, a rhwng 9am a 1pm ar ddydd Sadwrn.</p>
Staff	<p>Un aelod o staff yn gweithio fel Cydlynnydd Tŷ'r Gwrhyd, gyda dau aelod o staff Prifysgol Abertawe yn gweithio ar ddatblygu'r ganolfan, ond yn gweithio ar gampws y brifysgol yn bennaf. Dim gwirfoddolwyr.</p>
Ymatebion o'r holiadur	<ul style="list-style-type: none"> - 'Maen nhw'n wych fel y galla i brynu llyfrau a dod o hyd i wybodaeth am gyrsiau iaith yn fy ardal' (Pontardawe)

	<ul style="list-style-type: none"> - 'Mae'n gwneud y Gymraeg yn fwy gweladwy a chlywadwy wrth ganol y Gymuned ac yn fodd o gael y plant i brofi'r Gymraeg y tu fas i'r ysgol.' (yr Allt-wen)
--	---

Y Man a'r Lle, Aberteifi



Lleoliad	Campws Coleg Ceredigion, Aberteifi.
Siaradwyr Cymraeg Aberteifi	2011 - 54.6% (60% yn 2001) 2011 - 2,194
Agor	31 Hydref 2016.
Nod	Cynnig lle ar gyfer cyfarfodydd a gweithgareddau drwy gyfrwng y Gymraeg i sefydliadau a chymdeithasau tref Aberteifi a'r cyffiniau, er mwyn annog rhannu syniadau i arwain at weithgareddau pellach; lleoliad anffurfiol i aelodau'r gymuned a myfyrwyr gyfarfod; cymhorthfa i fusnesau lleol gael cyngor ar ddefnyddio'r Gymraeg yn y gweithle; a chyfle i fyfyrwyr Coleg Ceredigion gael hyfforddiant a datblygu sgiliau galwedigaethol megis arlwygo a lletygarwch yn y gegin.
Sefydlu	<p>Derbyniodd Coleg Ceredigion grant o £300,000 o Gronfa Buddsoddi Cyfalaf Bwrw Mlaen 2015–16 Llywodraeth Cymru i adeiladu canolfan amlbwrpas ar gampws y coleg yn Aberteifi.</p> <p>Ymgeisiodd Coleg Ceredigion am y grant gan fod arnynt eisiau lle i'r myfyrwyr gymdeithasu yn Gymraeg tu allan i'r Coleg. Roedd Castell Aberteifi newydd ailagor ac roedd llawer o weithgareddau Cymraeg yn y dref, megis gŵyl Crug Mawr, ond nid oedd un lleoliad i'r sefydliadau a'r mudiadau ddod ynghyd.</p> <p>Nod y ganolfan yw ymddwyn fel canolbwynt i ddigwyddiadau Cymraeg yr ardal, ac annog y grwpiau hyn i ddod ynghyd i rwydweithio a chyd-drefnu.</p>
Ystafelloedd	Un ystafell amlbwrpas i'w llogi ar gyfer cyfarfodydd a gweithgareddau, bar coffi a chegin.

	<p>Cost llogi'r ganolfan yw £25 yr awr i fusnesau, a rhwng £15 a £20 yr awr i gymdeithasau a mudiadau gwirfoddol.</p> <p>Caniateir gweithgareddau Cymraeg neu ddwyieithog yn unig, a chynorthwyr sefydliadau nad ydynt fel arfer yn gweithredu'n Gymraeg i greu deunydd Cymraeg.</p>
Digwyddiadau a gweithgareddau	<p>Mae Tîm Dwyieithrwydd yng Ngholeg Ceredigion yn trefnu digwyddiadau cymdeithasol i'r myfyrwyr tu allan i'r dosbarth, a defnyddia'r coleg yr ystafell i gynnal cyfarfodydd. Caiff myfyrwyr arlwyio brofiad gwaith drwy ddefnyddio'r gegin.</p> <p>Mae Menter Iaith Cered yn cydweithio gyda Choleg Ceredigion i ddarparu gweithgareddau yn y ganolfan, yn ogystal â llunio rhaglen hyfforddiant i annog busnesau bychain yr ardal i ddefnyddio'r Gymraeg. Cynhelir sesiynau i fusnesau lleol ar ddefnyddio'r Gymraeg yn y gweithle.</p> <p>Mae amryw o bwyllgorau yn cyfarfod yn y ganolfan, megis pwyllgor y papur bro lleol, pwyllgor gŵyl Crug Mawr a phwyllgor llywio Gŵyl y Cynhaeaf. Defnyddir y ganolfan hefyd yn rhan o Wyl Fawr Aberteifi a Gŵyl y Cynhaeaf.</p>
Staff	<p>Caiff y Man a'r Lle ei redeg drwy strwythur staffio Coleg Ceredigion, gan mai'r coleg sy'n gyfrifol am y ganolfan.</p>
Ymatebion o'r holiadur	<ul style="list-style-type: none"> - 'Dw i ddim wedi gweld unrhyw effaith yn Aberteifi' (Castellnewydd Emlyn) - 'Dydy hi ddim yn amlwg mai Canolfan Gymraeg yw hi ac mai ei phwrpas yw cryfhau'r gymuned a'r Gymraeg' (Eglwyswrw) - 'Mae'n ganolfan newydd sydd heb gael ei hyrwyddo yn dda iawn eto. Does dim gwybodaeth am ddigwyddiadau wedi bod yn amlwg' (Eglwyswrw)

Popdy, Bangor



Lleoliad	Lôn Pobty, Bangor.
Siaradwyr	2011 - 36.4% (46.7% yn 2001)
Cymraeg Bangor	2011 - 5,801
Agor	14 Hydref 2016.
Nod	<p>Sbardun sefydlu Canolfan Gymraeg ym Mangor oedd y 10% o ddirywiad yng nghanran y siaradwyr Cymraeg yn y ddinas, a'i nod yw:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Bod yn hwb ac yn gatalydd i'r Gymraeg ym Mangor, yn hytrach nag yn ganolbwynt i sefydliadau a digwyddiadau Cymraeg. - Cefnogi busnesau i ddefnyddio'r Gymraeg. - Rhoi cyfle i ddysgwyr siarad Cymraeg. - Datblygu cynlluniau lleoliadau gwaith i bobl ifanc gael profiad o weithio drwy'r Gymraeg. - Hyrwyddo a hwyluso gweithgareddau cymunedol. - Codi ymwybyddiaeth o'r Gymraeg ymysg twristiaid a phobl leol. - Cynyddu'r defnydd cymdeithasol o'r Gymraeg ym Mangor.
Materion ariannol	Derbyniodd Cyngor Gwynedd grant o £300,000 o Gronfa Buddsoddi Cyfalaf Bwrw Mlaen 2015–16 Llywodraeth Cymru i adnewyddu hen adeilad y Clinig yng nghanol Bangor yn Ganolfan Gymraeg amlbwrpas.
Partneriaid	Cyngor Gwynedd a Menter Iaith Bangor.
Ystafelloedd	Swyddfeydd Menter Iaith Bangor, Hunaniaith, a Rhanbarth Eryri yr Urdd; a gofod i'w logi i gynnal gweithgareddau.
Digwyddiadau a gweithgareddau	Cynhaliwyd diwrnod agored i ddathlu agor y ganolfan fis Hydref 2016, gyda gweithgareddau i bob oed megis sesiynau celf, sesiwn jamio a sesiwn banel gyda rhai o enwogion Bangor.

	<p>Llogir rhan o'r adeilad at ddefnydd mudiadau sy'n gweithio drwy gyfrwng y Gymraeg, ac mae'r Urdd a'r Fenter Iaith yn cynnal gweithgareddau yno yn rheolaidd, megis cyfarfodydd Aelwyd yr Urdd, gwersi ioga Cymraeg a sesiynau ymwybyddiaeth ofalgar.</p> <p>Darperir cyngor i fusnesau Bangor ar sut i gynyddu'r defnydd o'r Gymraeg yn weledol, a chynhelir sesiynau hyfforddiant i fagu hyder staff i siarad Cymraeg. Cynigir gwasanaeth cyfieithu a phrawf ddarllen yn ogystal.</p>
Staff	Un aelod o staff - Rheolwr a Swyddog Datblygu Menter Iaith Bangor.
Ymatebion o'r holiadur	<ul style="list-style-type: none"> - 'Mae o siŵr o gael effaith cadarnhaol ym Mangor' (Dyffryn Ogwen) - 'Ddim yn hwylus gyda char i fynd i leoliad y Ganolfan. Oriaau agor yn amwys. Dim ond pwynt mynd yno os wyt yn mynd i ddigwyddiad penodol - dim fel caffi/bwyty/bar lle fedri di benderfynu mynd ar fympwy' (Gwynedd) - 'Prin iawn yw'r ymwybyddiaeth o'r hyn sydd yn mynd ymlaen yn Popty, ac os yw'r ganolfan ar agor o un dydd i'r llall. Mae lleoliad y Ganolfan yn un lle na fyddai rhywun yn mynd oni bai eu bod yn mynd i'r ganolfan yn unswydd' (Gwynedd)

Canolfannau Cymraeg Eraill

Isod ceir gwybodaeth am y pedair canolfan arall a dderbyniodd grantiau o Gronfeydd Buddsoddi Cyfalaf Bwrw Mlaen Llywodraeth Cymru 2014–15 a 2015–16.

Canolfannau Trochi, Ynys Môn

- £138,723 i Gyngor Sir Ynys Môn i adnewyddu Canolfannau Iaith yn sir Fôn i drochi hwyrddyfodiaid ac i ddysgu Cymraeg i oedolion.

Hwb Iaith Camu, Wrecsam

- £300,000 i Goleg Cambria i ddatblygu canolfan i ddysgu sgiliau Cymraeg i'r gweithle ac i wella cyfleoedd dysgu i fusnesau yng nghanol Wrecsam.
- £130,000 oddi wrth Gyngorau Wrecsam a Fflint.
- Agorwyd fis Hydref 2015.
- Cyrsiau Cymraeg yn y Gweithle.
- Sesiynau Paned a Sgwrs wythnosol.
- Clinigau Iaith Gymraeg wythnosol - sesiynau galw heibio i gynnig cefnogaeth unigol tu allan i'r gwersi.
- Gweithdy ymwybyddiaeth iaith ym maes gofal gyda chynrychiolwyr o'r Cyngor Gofal a Bwrdd Iechyd Betsi Cadwaladr.
- Gweithdy Dylunio Dwyieithog.
- Swyddfeydd: staff dysgu Cymraeg a Cymraeg yn y gweithle Coleg Cambria, swyddogion ymgynghorol y Gymraeg y Cyngor, swyddogion yr Urdd, swyddog cangen y Coleg Cymraeg Cenedlaethol a Menter Iaith Maelor, sy'n cynnal sesiwn galw heibio wythnosol.
- Tair ystafell i gynnal gwersi Cymraeg a swyddfeydd i ddarlithwyr.
- Addaswyd darn o adeilad a oedd eisoes yn rhan o Goleg Cambria.

Canolfan Iaith Bro Alaw, Ynys Môn

- £58,843 i Gyngor Ynys Môn i ddatblygu canolfan gyfathrebu i bobl ifanc, gan ddefnyddio technoleg i hybu mwy o ddefnydd o'r Gymraeg.

- Dyfarnwyd y grant er mwyn gwella'r adnoddau i bobl ifanc ac i hybu'r Gymraeg yn y gymuned.
- Adnewyddwyd canolfan a oedd eisoes yno yn ystod haf 2015 ar gampws ysgol uwchradd Bodedern, sy'n gysylltiedig â'r ganolfan drochi a sefydlwyd gyda grant o gronfa 2014–15.
- Buddsoddwyd hefyd mewn cegin newydd, ac offer recordio a sain.
- Swyddfeydd yr Urdd, Ffermwyr Ifanc a Chlwb Ieuencid Bodedern.
- Ystafell gyffredin i flwyddyn 11 Ysgol Bodedern.
- Bwriedid defnyddio'r ganolfan yn ystod yr Eisteddfod Genedlaethol yn 2017 i gyd-fynd â Maes B.
- Prynyd offer technoleg megis radio, camerâu, offer disgo, offer i olygu fideos a PA.

Canolfan Iaith Ysgol Henry Richard, Tregaron

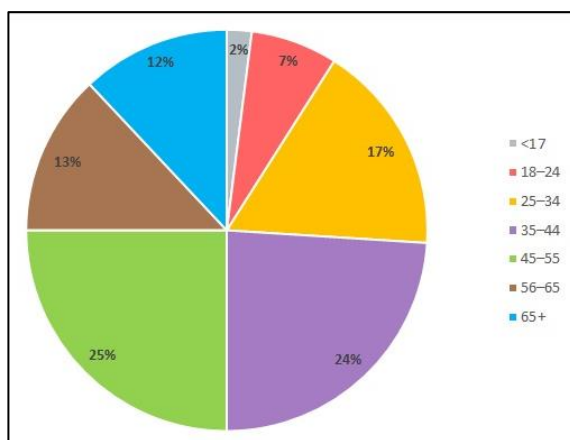
- £150,000 i Gyngor Ceredigion i ddatblygu canolfan drochi i hwyrddyfodiaid yn Ysgol Uwchradd Tregaron.
- Cyngor Sir Ceredigion hefyd wedi cyfrannu'n ariannol.
- Agorwyd y ganolfan yn ystod haf 2016 ar gampws Ysgol Uwchradd Tregaron.
- Cynorthwyo a chefnogi hwyrddyfodiaid i'w cymathu mewn ysgolion dwyieithog a Chymraeg.
- Gloywi Cymraeg disgyblion presennol.
- Gweithgareddau a man cyfarfod Clwb Cymreictod yr ysgol.
- Lleolir gorsaf radio'r ysgol yn yr adeilad.
- Caiff mudiadau a grwpiau cymunedol ddefnyddio'r ganolfan tu allan i oriau ysgol.
- Defnyddir y gofod hefyd gan weithwyr ieuencid Theatr Felinfach a staff Menter Iaith Cered.
- Datblygu a chryfhau'r defnydd o'r Gymraeg ym mywydau beunyddiol plant, pobl ifanc ac oedolion ardal Tregaron.
- Gwersi Cymraeg i oedolion.

6. Dadansoddi'r Holiaduron

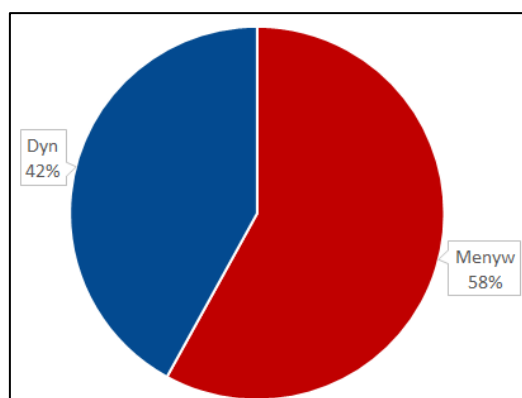
Rhannwyd holiadur ar-lein drwy gyfrwng *Google Forms*, ac ar bapur, yn holi unigolion ynghylch eu barn am y Canolfannau Cymraeg. Rhannwyd yr holiaduron yn helaeth drwy anfon copiâu papur at y Canolfannau Cymraeg, yn ogystal ag e-bostio dolen i'r holiadur ar-lein at y Mentrau Iaith a'r canolfannau i'w rhannu â'u cysylltiadau, a rhannu'r ddolen ar gyfryngau cymdeithasol er mwyn casglu barn sy'n gynrychioladol o wahanol oeddrannau ac ardaloedd. Derbyniwyd 100 o ymatebion. Rhannwyd dolen i'r holiadur yn Saesneg ar-lein, ac anfonwyd copiâu papur o'r holiadur Saesneg at y canolfannau. Atebodd 96 o ymatebwyr yr holiadur Cymraeg, ac ymatebodd 4 o ymatebwyr yr holiadur Saesneg. Gweler copi o'r holiadur yn Atodiad 2.

Demograffeg

Ym mha grŵp oed ydych chi?



Nodwch eich rhyw.

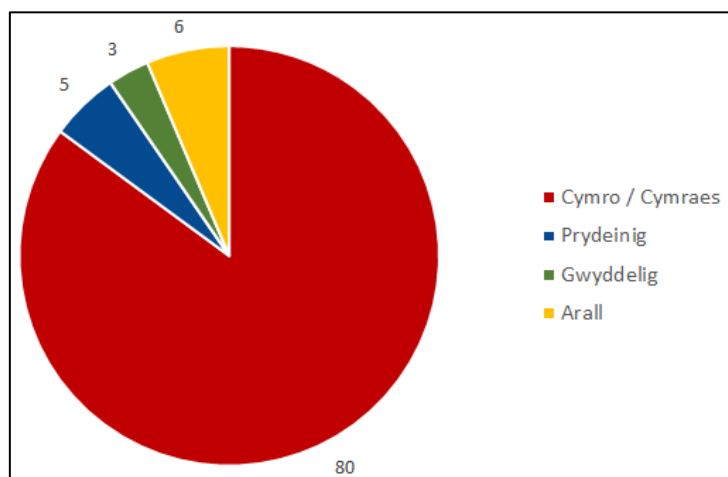


Ble cawsoch eich magu?

Sir Gaerfyrddin	19
Ceredigion	10
Lloegr	10
Rhondda Cynon Taf	10
Merthyr Tudful	8
Dinbych	6
Gwynedd	6
Abertawe	4
Powys	4
Caerdydd	3
Caerffili	2
Castell-nedd Port Talbot	2

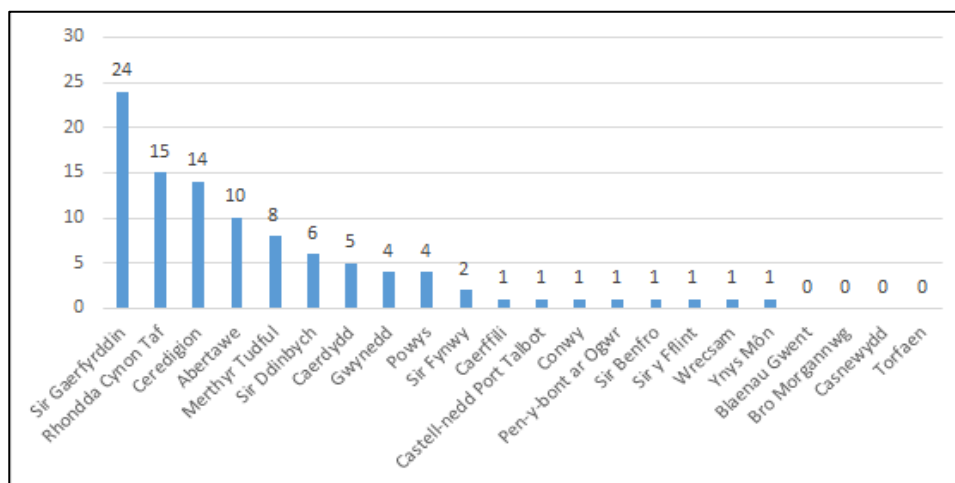
Conwy	2
Dinbych	2
Fflint	2
Iwerddon	2
Torfaen	2
Sir Benfro	1
Sir Fôn	1
Sir Fynwy	1
UDA	1
Wrecsam	1
Yr Alban	1

Disgrifiwch eich hunaniaeth genedlaethol.

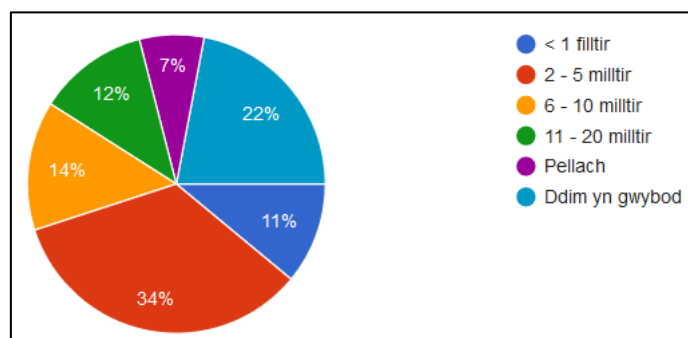


Canolfannau Cymraeg

1. Ble 'rydych chi'n byw?

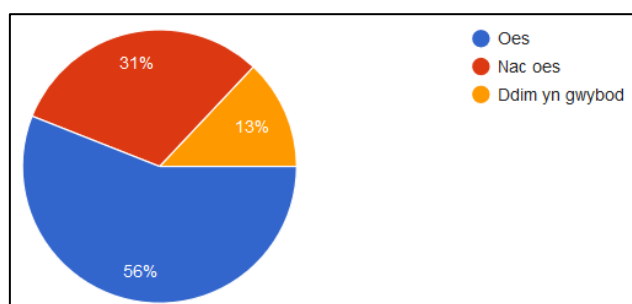


2. Pa mor bell yw'r Ganolfan Gymraeg agosaf atoch?



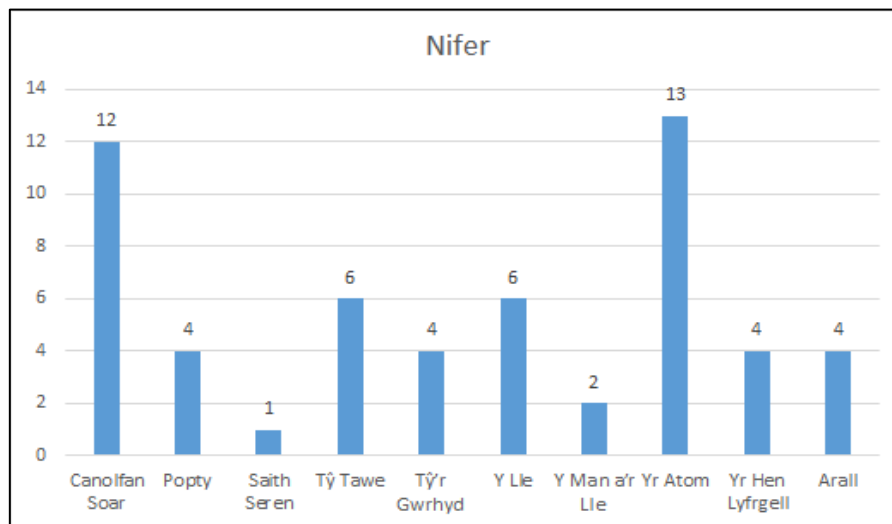
Mae 45% yn byw o fewn 5 milltir i Ganolfan Gymraeg. Nid yw 22% yn gwybod ble mae eu Canolfan Cymraeg agosaf, a allai awgrymu nad yw'r canolfannau yn eu hyrwyddo eu hunain yn ddigonol.

3. Oes Canolfan Gymraeg yn y dref agosaf atoch, neu ydych chi'n mynd i ganolfan yn aml?



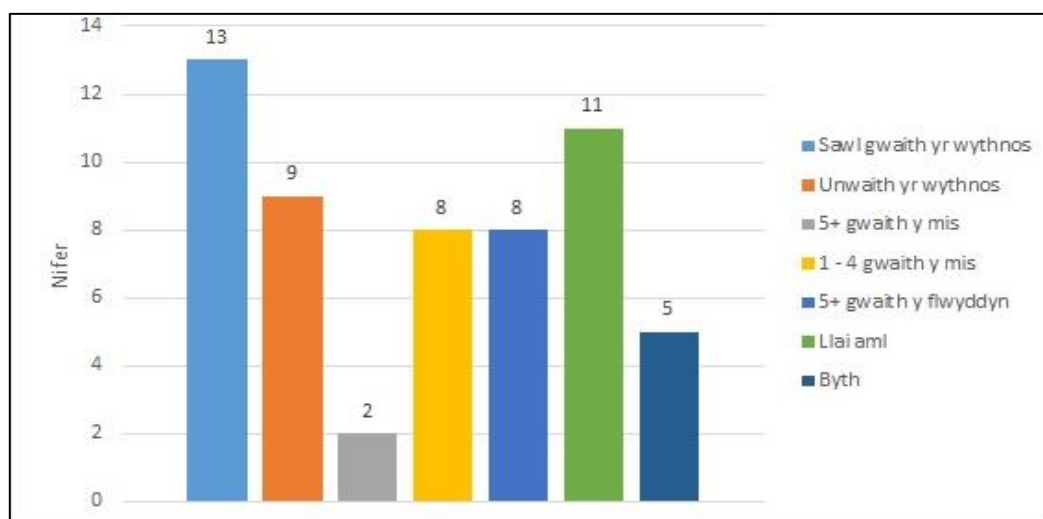
Mae'r ymatebion isod yn cyfeirio at y 56 o ymatebwyr a ddywedodd fod Canolfan Gymraeg yn agos atynt.

4. Beth yw enw'r Ganolfan Gymraeg?

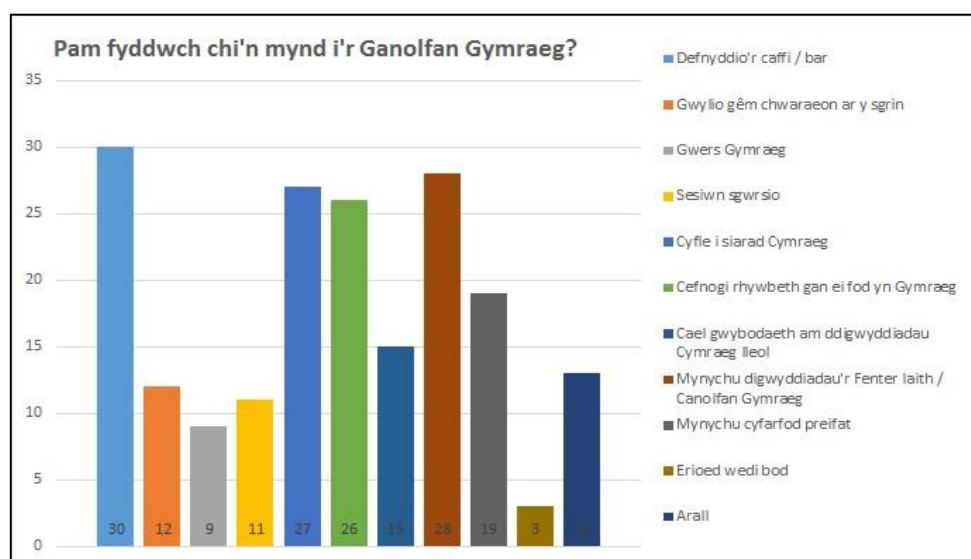


Y canolfannau a nodwyd yn 'arall' oedd neuaddau pentref a chlybiau cymdeithasol, nad oeddent ymhlith y Canolfannau Gymraeg a astudiwyd.

5. Pa mor aml fyddwch chi'n mynd i'r Ganolfan Gymraeg?



6. Pam fyddwch chi'n mynd i'r Ganolfan Gymraeg?



Ymhlith yr atebion 'eraill' oedd mynd i'r siop lyfrau, gwirfoddoli neu weithio yno, cylch meithrin a chlwb darllen.

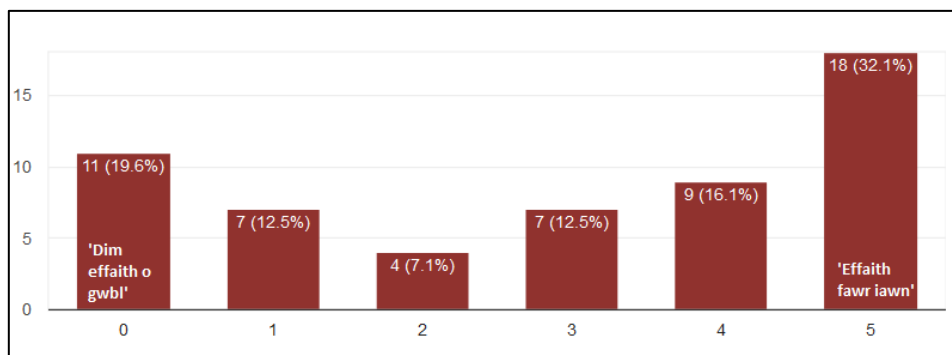
7. Nodwch unrhyw rwystrau sy'n eich atal, neu yn ei gwneud hi'n anodd, i chi fynd i'r Ganolfan Gymraeg.

1. Dim rhwystr
2. Dim amser
3. Dim awydd
4. Parcio yn agos i'r ganolfan yn broblem
5. Oriau agor y ganolfan
6. Diffyg trafnidiaeth
7. Pellter
8. Diffyg gwybodaeth am beth sydd ymlaen yno

O'r bobl a atebodd y cwestiwn, dywedodd dros 30% ohonynt nad oedd dim byd yn eu rhwystro rhag mynd i'r ganolfan. Wrth ddadansoddi'r ymatebion, mae'r rhan fwyaf o'r rhesymau, megis diffyg amser a thrafnidiaeth, yn ffactorau na all y ganolfan ddylanwadu arnynt. Fodd bynnag, nododd 5 ymatebwr bod parcio yn broblem, mewn perthynas â'r Atom, Tŷ Tawe, Y Lle a Phopdy. Wrth gyfeirio at oriau agor y ganolfan, nodwyd bod y ffaith na ellir galw heibio unrhyw bryd, am nad oes caffi neu ofod cymdeithasol yno, yn rhwystr, felly, nid

oes rheswm dros fynd i'r ganolfan oni bai bod digwyddiad penodol ymlaen. Cyfeiriwyd yn benodol at yr Hen Lyfrgell a Phopdy yn hyn o beth.

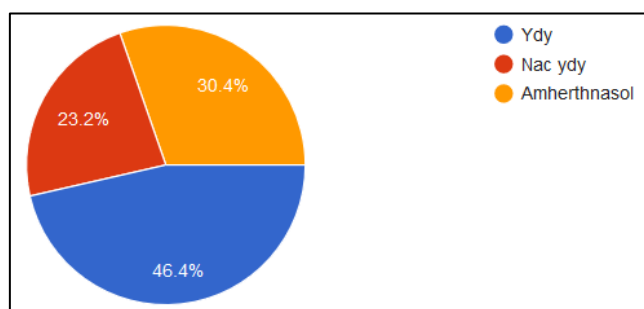
8. Faint o effaith a gaiff y Ganolfan Gymraeg ar eich defnydd chi o'r Gymraeg?



O'r 11 a ddywedodd na chaiff y ganolfan ddim effaith ar eu defnydd o'r Gymraeg, nododd pob un namyn un eu bod yn siarad Cymraeg bob dydd. Oherwydd hyn, byddai'n deg dehongli nad oes angen i'r ganolfan gael effaith ar eu defnydd o'r Gymraeg, gan eu bod yn siarad Cymraeg yn feunyddiol. Y canolfannau a nodwyd nad ydynt yn cael 'dim effaith o gwbl' ar y defnydd o'r Gymraeg oedd Yr Atom (5), Popdy (2), Tŷ'r Gwrhyd (2), a'r Hen Lyfrgell (2).

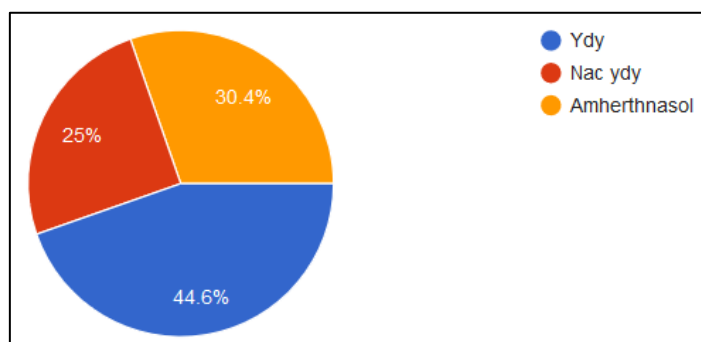
Er hyn, nododd 32.1% o'r ymatebwyr sy'n mynychu Canolfan Gymraeg ei bod hi'n cael effaith fawr ar eu defnydd o'r Gymraeg. Gan mai un o amcanion y Canolfannau Cymraeg yw rhoi mwy o gyfle i bobl ddefnyddio'r Gymraeg, maent yn cyflawni'r nod hwn gan eu bod yn effeithio'n gadarnhaol ar y defnydd o'r Gymraeg, er nad yw'n cael yr un effaith gadarnhaol ar bawb. Y canolfannau a nodwyd eu bod yn cael 'effaith fawr iawn' ar y defnydd o'r Gymraeg yw Canolfan Soar (10), Tŷ Tawe (3), Tŷ'r Gwrhyd (2) ac Y Lle (3). Sylwer fod y canolfannau cymunedol - Canolfan Soar a Thŷ Tawe - yn cael llawer mwy o effaith ar y defnydd o'r Gymraeg na'r canolfannau a sefydlwyd gan y Llywodraeth.

9. Ydy mynychu Canolfan Gymraeg yn cynyddu eich hyder i siarad Cymraeg?



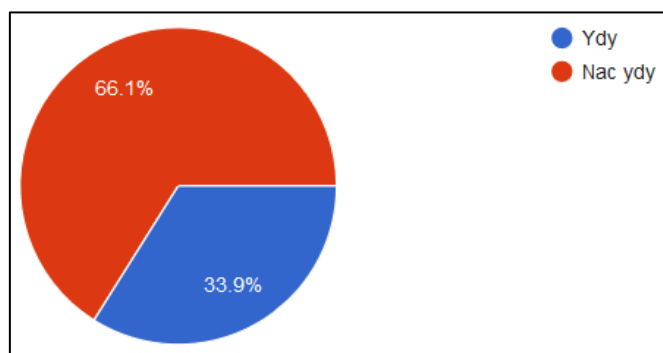
Nododd bron hanner yr ymatebwyr sy'n mynychu Canolfan Gymraeg fod y ganolfan yn cynyddu eu hyder i siarad Cymraeg. Nododd 30.4% bod y cwestiwn yn amherthnasol iddynt, mae'n debyg gan eu bod eisoes yn teimlo'n ddigon hyderus yn siarad Cymraeg.

10. Ydy'r Ganolfan Gymraeg yn eich annog i siarad y Gymraeg yn amlach yn eich bywyd bob dydd?



Nododd bron hanner yr ymatebwyr bod mynychu Canolfan Gymraeg yn eu hannog i siarad Cymraeg yn amlach yn eu bywydau bob dydd. Awgryma hyn bod y canolfannau yn cael effaith ar y defnydd o'r Gymraeg y tu hwnt i'w muriau. Dengys yr ymatebion i'r cwestiwn hwn, ac i'r cwestiwn blaenorol, fod cydberthynas agos iawn rhwng hyder a defnydd o'r Gymraeg. Po fwyaf o hyder sydd gan unigolyn, y mwyaf tebygol fydd o siarad Cymraeg.

11. Ydy'r Ganolfan Gymraeg wedi newid eich agwedd tuag at y Gymraeg?

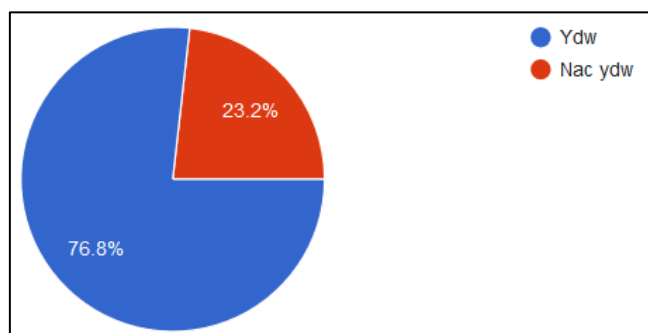


a. Os ydyw, ym mha ffordd?

Nododd un person nad yw'n teimlo bod y ganolfan wedi newid ei agwedd at y Gymraeg am fod 'effaith Yr Atom wedi bod yn dawel iawn' (Caerfyrddin). Ar y llaw arall, nododd dau berson bod Canolfan Soar wedi gwneud iddynt sylweddoli cymaint o bobl sy'n siarad Cymraeg yn yr ardal, sydd, yn ei dro, yn cryfhau'r rhwydwaith o siaradwyr Cymraeg yn yr ardal. O'r 4 person

a atebodd yr holiadur Saesneg, dywedodd 3 ohonynt fod Canolfan Soar a'r Hen Lyfrgell wedi newid eu hagwedd at y Gymraeg mewn ffyrdd cadarnhaol, gan eu bod bellach yn gweld y Gymraeg fel iaith fyw, ac yn fwy ymwybodol o'i phwysigrwydd. Awgryma'r ymatebion hyn nad yw'r bobl ddi-Gymraeg yn teimlo iddynt gael eu heithrio o Ganolfannau Cymraeg, ond yn hytrach bod y canolfannau yn cael dylanwad cadarnhaol ar eu hagwedd at y Gymraeg.

12. Ydych chi'n credu bod y Ganolfan Gymraeg yn effeithio, yn negyddol neu yn gadarnhaol, ar y defnydd o'r Gymraeg yn y gymuned, y tu allan i'r adeilad ei hun?



a. Os ydych, ym mha ffordd?

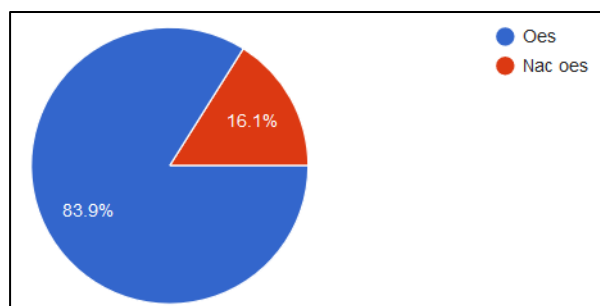
O'r ymatebwyr a ddywedodd fod y ganolfan yn cael effaith, dywedodd pob un namyn dau mai effaith gadarnhaol a gaiff y ganolfan. Y rheswm mwyaf cyffredin a nodwyd oedd bod y ganolfan yn codi hyder siaradwyr. Oherwydd hyn, mae pobl yn teimlo'n fwy hyderus i siarad Cymraeg y tu allan i'r ganolfan. Nodwyd gan nifer bod y ganolfan yn fodd i gryfhau rhwydweithiau, gan ddod â siaradwyr Cymraeg ynghyd: 'Dych chi'n cwrdd â pobl sy'n siarad Cymraeg ac wedyn pan yn cwrdd â nhw yn y gymuned byddwn yn defnyddio Cymraeg tu fas hefyd [sic]' (Canolfan Soar).

Nododd sawl person bod staff y ganolfan yn trefnu digwyddiadau yn y gymuned yn ogystal ag yn y ganolfan, a dichon na chynhelid y digwyddiadau hyn oni bai am y ganolfan. Nododd sawl person hefyd fod y ganolfan yn 'codi ymwybyddiaeth' o'r Gymraeg ac yn gwneud y Gymraeg yn fwy 'gweladwy.' O'r ymatebion, ymddengys bod medru gweld y Gymraeg yn bwysicach na medru ei chlywed a'i siarad.

Wrth gyfeirio at effaith negyddol y canolfannau, dywedodd un ymatebwr bod yr Hen Lyfrgell yn 'Amharu ar weithgareddau neu fentrau cymunedol/llawr gwlad cyfrwng Cymraeg trwy geisio canoli popeth' (Caerdydd). Dywedodd y ddau ymatebwr sy'n byw yn agos at ganolfan

Y Man a'r Lle nad yw'r ganolfan honno yn cael dim effaith yn Aberteifi, gan nad yw hi'n amlwg mai Canolfan Gymraeg, â'i phwrpas ar gryfhau'r Gymraeg, yw hi.

13. Oes digwyddiadau Cymraeg yn cael eu cynnal mewn lleoliadau eraill yn eich cymuned neu dref?

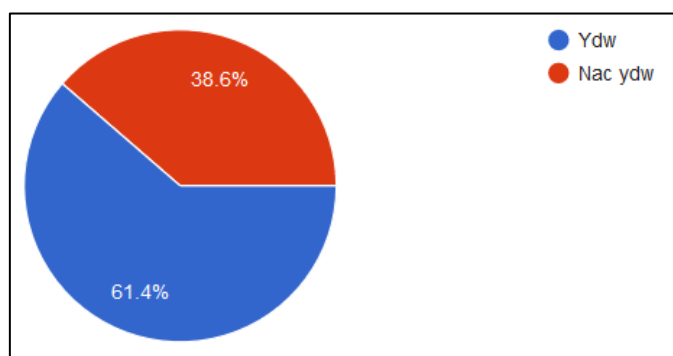


a. Os oes, nodwch ble.

Roedd nifer fawr o'r ymatebion yn nodi y cynhelir digwyddiadau Cymraeg mewn tafarndai a chapeli, yn ogystal â chaffis a festrïoedd capeli. Nododd nifer hefyd y cynhelir digwyddiadau Cymraeg mewn neuaddau pentref, clybiau rygbi a phêl-droed, theatrau cymunedol a llyfrgelloedd. Gan fod digwyddiadau Cymraeg yn cael eu cynnal mewn lleoliadau eraill yng nghymuned neu dref dros 80% o'r ymatebwyr sy'n byw yn agos at Ganolfan Gymraeg, gallai hyn greu perygl bod y canolfannau yn effeithio'n negyddol ar y digwyddiadau hyn.

Mae'r ymatebion isod yn cyfeirio at y 44 ymatebwr a ddywedodd nad oes Canolfan Gymraeg yn agos atynt.

14. Os nad oes Canolfan Gymraeg yn eich tref agosaf, ydych chi'n credu bod angen un?



a. Pam?

Mae'r bobl sy'n credu bod angen Canolfan Gymraeg yn eu tref yn byw yn:

Sir	Nifer
Rhondda	7
Ceredigion	3
Dinbych	3
Powys	3
Sir Gaerfyrddin	3
Sir Fynwy	2

Sir	Nifer
Caerdydd	1
Caerffili	1
Conwy	1
Fflint	1
Penybont-ar-Ogwr	1
Ynys Môn	1

Ymhlith y rhesymau a nodwyd gan y rhan fwyaf o ymatebwyr oedd bod angen gofod i Gymry gyfarfod a chymdeithasu yn Gymraeg, a hefyd y byddai canolfan yn 'hybu'r Gymraeg'. Dywedodd nifer o bobl, yn enwedig yn y Rhondda a Phowys, fod arnynt angen mwy o gyfle i siarad Cymraeg gan fod y cyfle i'w siarad yn brin, ac y byddai Canolfan Gymraeg yn fodd i ddiwallu'r angen hon. Mewn ardaloedd o ddwysedd isel o siaradwyr Cymraeg, lle mae'r cyfle i siarad Cymraeg yn brin, gallai Canolfan Gymraeg fod yn adnodd hynod o werthfawr. Ar y llaw arall, nododd un ymatebwr bod angen Canolfan Gymraeg yn Aberystwyth oherwydd bod 'llawer o siaradwyr Cymraeg yma.' Credir, felly, y gallai Canolfan Gymraeg fod yn adnodd gwerthfawr lle y mae dwysedd uwch o siaradwyr Cymraeg hefyd.

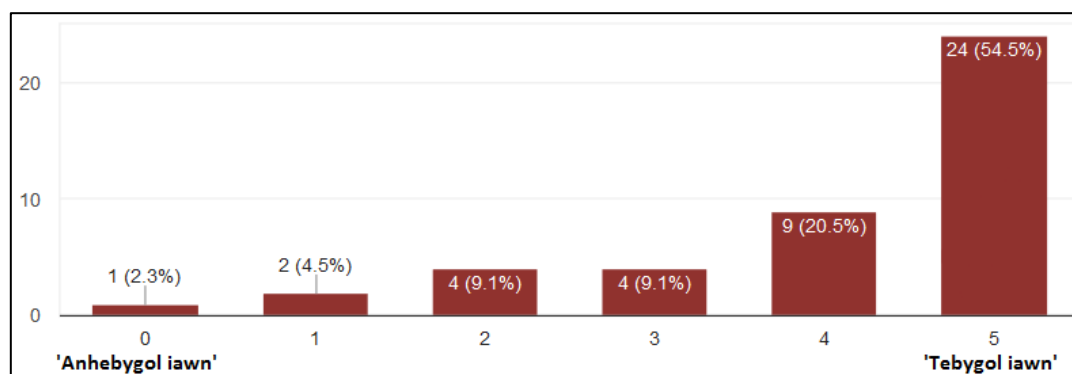
Nododd sawl person bwysigrwydd Canolfannau Cymraeg wrth annog a chefnogi dysgwyr yn benodol. Wrth gyfeirio at Aberystwyth, dywedodd un ymatebwr bod digon o lefydd i siaradwyr Cymraeg gymdeithasu yn y dref, ond mai prin iawn yw'r cyfleoedd i ddysgwyr. Awgryma hyn na all dysgwyr fynychu'r un digwyddiadau â siaradwyr rhugl. Mae'r bobl nad ydynt yn credu bod angen Canolfan Gymraeg arnynt yn byw yn yr ardaloedd canlynol:

Sir	Nifer
Ceredigion	9
Sir Gaerfyrddin	3
Dinbych	3
Rhondda	1
Powys	1

Y rheswm mwyaf cyffredin a roddwyd gan yr ymatebwyr nad ydynt yn gweld yr angen am Ganolfan Gymraeg oedd bod digon o siaradwyr a digwyddiadau Cymraeg yn eu cymuned beth bynnag. Dywedodd un ymatebwr nad oes angen Canolfan Gymraeg ym Mhontrhydfendigaid, Ceredigion, gan fod y Gymraeg yn dal yn 'iaith cymunedol fyw [sic]' yn y pentref. Awgryma hyn mai arwydd o wendid yw'r angen am Ganolfan Gymraeg.

Awgrymwyd y gallai Canolfan Gymraeg fod yn fwy niweidiol na buddiol mewn ardal o ddwysedd uchel o siaradwyr Cymraeg. Nododd sawl person hefyd y dylid 'normaleiddio' y Gymraeg ym mhob man yn hytrach na'i chyfyngu i ganolfan: 'Gan fod yr ardal yn ddigon Cymraeg - byddai cyfyngu pethau i un Ganolfan yn ei gwanychu yma' (Ceredigion).

15. Petai Canolfan Gymraeg yn eich tref agosaf, pa mor debygol fydddech chi o'i defnyddio?

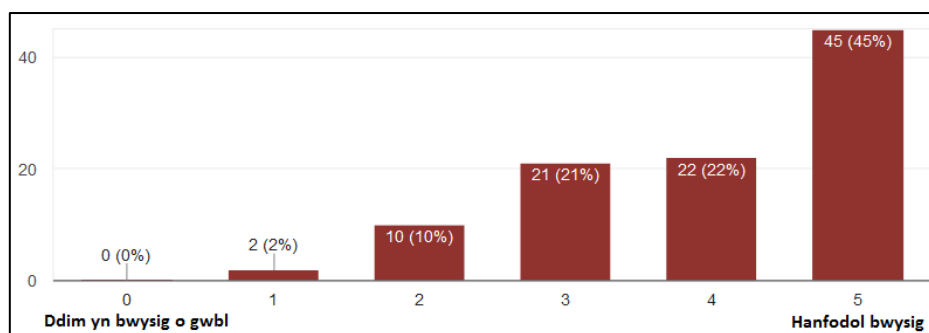


16. Ble cynhelir digwyddiadau Cymraeg yn eich cymuned neu dref?

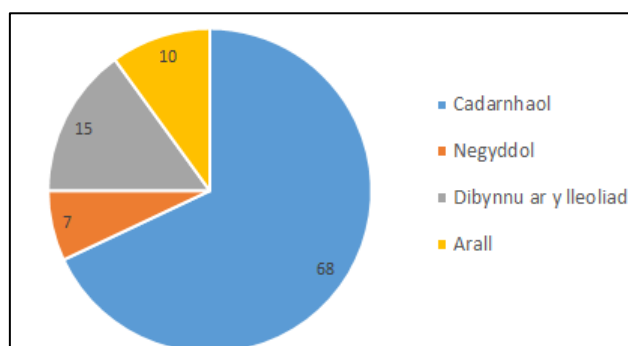
Dau berson yn unig a nododd na chynhelir digwyddiadau Cymraeg, neu nad ydynt yn gwybod a gynhelir digwyddiadau Cymraeg, yn lleol iddynt. Fel arall, ymddengys y cynhelir llawer iawn o ddigwyddiadau Cymraeg yn yr ardaloedd eraill. Nododd 17 o'r 44 ymatebwyr y cynhelir digwyddiadau Cymraeg mewn tafarndai neu gaffis. Ymhlith y lleoliadau poblogaidd eraill yr oedd capeli, neuaddau pentref a chanolfannau cymunedol.

Mae'r ymatebion isod yn cyfeirio at yr holl ymatebwyr - 100 ohonynt.

17. Yn eich barn chi, pa mor bwysig yw Canolfannau Cymraeg i ddiogelu'r Gymraeg?



18. Beth yw eich barn am Ganolfannau Cymraeg yn gyffredinol?



Wrth nodi eu barn am Ganolfannau Cymraeg yn gyffredinol roedd yr ymatebion ar y cyfan yn gefnogol iawn. Pwysleisiodd sawl ymatebwr bwysigrwydd y Canolfannau Cymraeg i ddyfodol yr iaith, yn enwedig mewn ardal Seisnigaidd neu lle nad oes diwylliant Cymreig cryf.

Nodwyd bod y canolfannau yn 'creu cymunedau newydd.' Pan fo cymunedau Cymraeg naturiol yn prysur ddiflannu, mae'r awgrym fod y Canolfannau Cymraeg yn medru creu cymunedau o'r newydd yn addawol. Awgrymodd un ymatebwr bod Canolfannau Cymraeg yn llwyddiannus fel canolbwynt 'i bobl wybod ble a sut mae dysgu Cymraeg ac i ymwelwyr wybod mwy am y Gymraeg neu glywed y Gymraeg' (Croesyceiliog). Nododd sawl ymatebwr eu bod yn adnodd gwerthfawr sy'n gwneud cyfraniad pwysig iawn yn eu cymunedau, a bod angen rhagor ohonynt. Nododd dau ymatebwr bod y 'bwyd yn flasus' yn yr Atom, sy'n awgrymu nad yw pobl yn mynd i'r canolfannau am resymau ieithyddol yn unig.

O'r 68% a ymatebodd yn gadarnhaol, dywedodd 8% ohonynt eu bod yn gefnogol i'r syniad o Ganolfannau Cymraeg yn gyffredinol, ond nad yw'r canolfannau presennol a sefydlwyd gan y Llywodraeth yn gweithio i'w llawn botensial, yn enwedig yr Hen Lyfrgell: 'Syniad da sydd ddim yn cael ei ddefnyddio'n effeithiol ar hyn o bryd' (Caerdydd).

Cymharwyd y Canolfannau Cymraeg â'r *Gaeltacht* yn Iwerddon gan un ymatebwr a fynegodd bryder y gallai'r canolfannau leihau'r defnydd o'r Gymraeg y tu hwnt i'w muriau:

Profiad Iwerddon, lle tuedda pobl i beidio siarad Gwyddeleg y tu allan i'r mannau 'priodol' lle mae'r iaith i fod i gael ei siarad, fel y *Gaeltacht* neu ganolfannau Gwyddeleg. Gobeithio y bydd cryfder cymharol y Gymraeg yn atal hyn rhag digwydd. (Aberystwyth)

Safbwynt cyffredin ymhlith yr ymatebion oedd y gallai canolfannau gael effaith gadarnhaol mewn rhai ardaloedd, ond effaith negyddol mewn ardaloedd eraill. Creda 15% fod pwysigrwydd y canolfannau yn dibynnu ar eu lleoliad, gan ddweud bod mwy o'u hangen mewn ardaloedd lle y mae dwysedd is o siaradwyr Cymraeg, a bod perygl y gallent effeithio'n negyddol ar weithgareddau naturiol mewn ardaloedd lle y mae dwysedd uwch o siaradwyr Cymraeg.

Dywedodd un ymatebwr bod y canolfannau yn 'galon i'r gymuned Gymraeg yn yr ardaloedd hynny nad ydynt yn ardaloedd traddodiadol Gymraeg eu hiaith' (Abertawe). Awgryma hyn y gallai'r canolfannau fod yn fodd i adfywio'r Gymraeg yn yr ardaloedd lle nad yw hi wedi bod yn gryf yn draddodiadol. Dywedodd un ymatebwr y gallai Canolfan Gymraeg fod yn ffactor gadarnhaol 'mewn ardal ble nad oes defnydd o'r Gymraeg' er mwyn bod yn fan cychwyn ar gyfer gweithgareddau Cymraeg 'gyda'r bwriad iddynt dyfu a datblygu y tu allan i'r ganolfan.' Fodd bynnag, ychwanegodd efallai bod 'perygl mewn ardal ble mae pethau yn digwydd yn Gymraeg yn barod' oherwydd gallai hynny yn y pen draw arwain at sefyllfa lle y mae 'popeth Cymraeg yn cael ei gynnal mewn un adeilad - a'r Gymraeg wedyn yn cael ei weld yn berthnasol i'r ysgol a'r adeilad hwnnw yn unig [sic]' (Eglwysrwr).

Nododd 4 ymatebwr y gallai Canolfannau Cymraeg fod yn ganolbwynt i'r gymuned ac i ddigwyddiadau Cymraeg. Fodd bynnag, nodwyd hefyd y gallai canoli popeth mewn un adeilad fod yn ffactor negyddol, gan ei fod yn tynnu oddi wrth weithgareddau sydd eisoes yn digwydd. Nododd 5 ymatebwr y dylid bod yn wiliadwrus nad yw'r canolfannau yn effeithio ar leoliadau sydd eisoes yn cynnal digwyddiadau a gweithgareddau yn Gymraeg:

Mewn ambell ardal yn gweithio, ond mewn tref fel Caerfyrddin ble mae'r Gymraeg dal i'w glywed, mae gallu tynnu oddi ar adnoddau ac egni neuaddau a sefydliadau mwy organic, cymunedol [sic]. (Caerfyrddin)

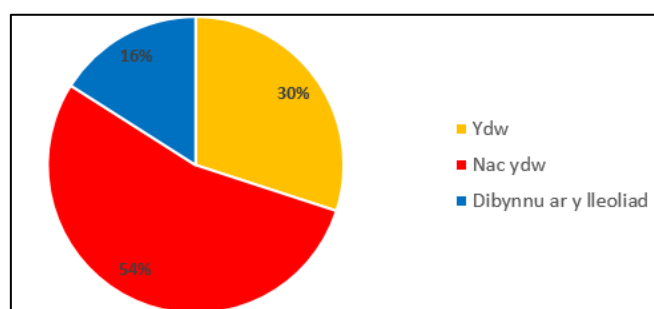
Defnyddiodd 4 ymatebwr y term 'geto' wrth fynegi pryderon am draweffeithiau negyddol posib y canolfannau, yn benodol mewn ardaloedd o ddwysedd uchel o siaradwyr Cymraeg:

'Perygl getoeiddio yn ddiangen. Yn y pendraw mae canolfannau Cymraeg yn arwydd o wendid' (Abertawe).

Er bod y 4 a atebodd yr holiadur Saesneg yn gefnogol i'r syniad o Ganolfannau Cymraeg yn gyffredinol, awgrymodd un y gallent ynysu siaradwyr Cymraeg a fyddai'n golygu nad yw'r Gymraeg i'w chlywed yn gyffredinol: *'They are good in nurturing use of the language but they can isolate Welsh speaking and prevent it from being integrated more widely'* (Pontypridd).

Dywedodd ymatebwr arall: 'Dim ond pobl sy'n hyderus yn barod fydd yn eu mynychu' (Pontardawe). Ar y llaw arall, dywedodd un ymatebwr bod y canolfannau yn denu 'pobl na fyddai fel arfer yn mynychu digwyddiadau Cymraeg traddodiadol' (Wrecsam). Awgryma hyn fod y canolfannau yn llwyddo i apelio at bobl newydd, ac yn annog mwy o siaradwyr i ymwneud â'r Gymraeg.

19. Ydych chi'n credu bod perygl y gallai Canolfannau Cymraeg greu getoau Cymraeg? ¹



a. Pam?

Sylw cyffredin yn yr ymatebion oedd nad yw 'getoau' o reidrwydd yn ddisgrifiad gwael, a'u bod hyd yn oed yn angenrheidiol yn yr ardaloedd hynny lle mae dwysedd isel o siaradwyr Cymraeg. Wrth ateb y cwestiwn hwn, nododd 7 ymatebwr bod gofodau Cymraeg penodedig mewn gwirionedd yn bwysig iawn mewn rhai ardaloedd, ac na fyddai gweithgareddau Cymraeg o unrhyw fath yn digwydd oni bai am y gofodau yma: 'Heb y *'ghetto'* yma ni fyddai unrhyw beth Cymraeg yn digwydd' (Llanelli). Dywedwyd hefyd:

Beth yw *ghetto* Cymraeg? Gofod cyfrwng Cymraeg? Dyna'r hyn sydd ei angen i'r Gymraeg oroesi, h.y. gofod lle mae'n naturiol i siarad Cymraeg, Cymraeg yw'r norm. Pam felly mae *ghetto* Cymraeg yn beth drwg? (Machynlleth)

¹ Trafodir yr cysyniad o 'getoau' ymhellach wrth drafod y dadleuon ynghylch y Canolfannau Cymraeg ym mhennod 5.

Nodwyd hefyd ei bod yn gwbl naturiol i bobl sy'n rhannu'r un diddordebau ac anghenion ddod ynghyd, a bod gofodau Cymraeg yn bwysig iawn, yn enwedig mewn ardaloedd lle y mae dwysedd is o siaradwyr Cymraeg. Nodwyd hefyd fod y canolfannau yn canoli gweithgareddau Cymraeg, er gwell neu er gwaeth, a bod croeso i unrhyw un fynd i'r ganolfan.

Awgrymwyd bod y canolfannau yn fodd i fagu hyder siaradwyr mewn awyrgylch 'saff' cyn medru ei defnyddio yn gyffredinol yn y gymuned. Nodwyd bod angen digwyddiadau a gofodau uniaith Gymraeg 'er lles yr iaith.' Fodd bynnag, mae'r dystiolaeth a gasglwyd ar gyfer yr astudiaeth hon yn dangos na ellir disgrifio'r un o'r canolfannau a astudiwyd yn ofod 'uniaith Gymraeg.'

Mynegodd sawl ymatebwr bryder ynghylch effaith cyfyngu gweithgareddau Cymraeg mewn un lleoliad mewn Canolfan Gymraeg. Nododd sawl ymatebwr bod angen i'r Gymraeg fod yn rhan o fywyd y gymuned ehangach, yn hytrach na chael ei chyfyngu i un adeilad. Mynegwyd pryder bod canolfannau yn creu geteau gan eu bod yn creu llefydd sydd ar wahân i'r gymdeithas, ac y dylai gweithgareddau Cymraeg gael eu cynnal mewn lleoliadau gwahanol yn y dref.

Fodd bynnag, nodwyd nad yw canoli gweithgareddau Cymraeg o reidrwydd yn beth gwael, gan ei fod yn creu canolbwyt i'r Gymraeg a man cyfarfod cyson a hysbys. Eto, mae hyn yn dibynnu ar leoliad y ganolfan, a dwysedd siaradwyr Cymraeg yr ardal. Gallai canoli popeth Cymraeg gryfhau'r iaith mewn ardal lle y mae hi'n wannach, a hynny drwy weithredu fel catalydd.

Awgrymodd sawl ymatebwr y gellid eu dehongli yn 'geteau' gan y gallent roi'r argraff mai siaradwyr Cymraeg yn unig a gaiff fynd yno: 'Ddim yn hollol groesawgar i'r di-Gymraeg/dysgwyr' (Cas-gwent). Ar y llaw arall, nododd sawl ymatebwr, gan gynnwys un sydd wrthi'n dysgu, nad geteau yw'r Canolfannau Cymraeg gan eu bod yn croesawu pawb yno: *'Everyone is welcome. Don't need to speak Welsh to get a cup of tea'* (Caerdydd).

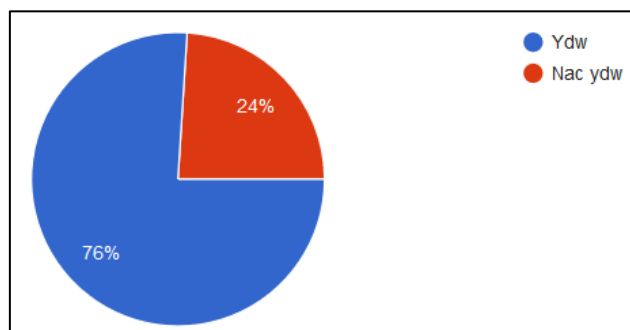
Nododd un ymatebwr mai 'Dim ond Y Bobl Arferol' sy'n defnyddio'r Canolfannau Cymraeg, sy'n awgrymu siaradwyr Cymraeg sy'n mynd i weithgareddau Cymraeg yn rheolaidd. Ychwanegodd yr ymatebwr hwnnw mai 'Dim ond pobl sy'n hyderus yn barod bydd yn eu mynychu' (Pontardawe). Yn hynny o beth, gwelir sut y gellid eu dehongli fel geteau, gan nad ydynt yn tynnu pobl newydd i mewn. Fodd bynnag, nododd ymatebwyr eraill bod rhai

canolfannau yn gwneud ymdrech i ddarparu gweithgareddau sy'n ychwanegu at beth sydd eisoes yn digwydd yn y gymuned, yn hytrach na thynnu popeth Cymraeg i mewn i'r ganolfan.

Sylw arall a gafwyd yn aml oedd y gallai lleoliad Cymraeg penodedig roi'r argraff nad oes croeso i rai nad ydynt yn medru'r Gymraeg, nac i siaradwyr Cymraeg dihyder sy'n teimlo nad yw eu Cymraeg yn ddigon da. Mynegwyd y gallai hyn greu rhwyg a gwahaniaethau pellach rhwng siaradwyr Cymraeg a'r di-Gymraeg. Fodd bynnag, atebodd sawl ymatebwr nad ydynt yn creu getoau Cymraeg, gan eu bod yn dathlu amrywiaeth ac yn croesawu pawb, boed yn siaradwyr rhugl, yn ddysgwyr neu yn ddi-Gymraeg: 'Mae croeso i bawb, mae'n nhw'n dathlu amrywiaith [sic]' (Trefynwy).

Wrth sôn am yr Atom yn benodol, dywedodd BI fod y Canolfannau Cymraeg yn addas ar gyfer un math o bobl yn unig, gan awgrymu siaradwyr Cymraeg rhugl dosbarth canol, a bod hynny yn golygu bod rhai yn ei chael hi'n anodd mynd yno. Ychwanegodd fod diffyg hyder hefyd yn atal pobl rhag mynychu'r Atom. Dywedodd bod rhai siaradwyr Cymraeg yn methu mynd i'r Atom gan fod arnynt ofn i rywun eu cywiro, neu gynnal i sgwrs rhy ddofn.² Felly, er mai un o brif amcanion y Canolfannau Cymraeg yw cynyddu hyder siaradwyr Cymraeg i ddefnyddio'r Gymraeg yn amlach, mae angen hyder ar bobl i fynd i mewn i'r canolfannau yn y lle cyntaf. Cefnoga hyn y ddadl bod Canolfannau Cymraeg yn creu getoau ieithyddol, i ryw raddau, gan eu bod yn addas ar gyfer un math o bobl yn unig, a'u bod yn rhwystro pobl eraill rhag mynd yno, yn anuniongyrchol.

20. Ydych chi'n credu y dylid sefydlu rhagor o Ganolfannau Cymraeg ym mhob rhan o Gymru?



² Cyfweiliad, BI, 9 Mai 2017.

a. Pam?

Dengys yr atebion i'r cwestiwn sylfaenol hwn fod dros dri chwarter yr ymatebwyr yn credu y dylid sefydlu rhagor o Ganolfannau Cymraeg. Er gwaethaf yr ateb trawiadol hwn, mae consensws cyffredinol ymhlith yr ymatebwyr nad yw'r model presennol o ganolfannau, drwy grant y Llywodraeth, yn gwbl lwyddiannus.

Yr ymateb mwyaf cyffredin a roddwyd wrth ehangu ar y cwestiwn hwn oedd bod yr angen am Ganolfan Gymraeg yn dibynnu ar y lleoliad. Nododd sawl ymatebwr y dylid blaenoriaethu ardaloedd lle y mae'r ganran o siaradwyr Cymraeg yn isel, yn hytrach nag ardaloedd lle y mae digwyddiadau Cymraeg eisoes yn digwydd. Cyfeiriwyd hefyd at bwysigrwydd y gefnogaeth leol, a dim ond os oes galw amdani gan y gymuned y dylid sefydlu canolfan.

Sylw cyffredin arall a gafwyd oedd bod Canolfannau Cymraeg yn darparu gofod i 'ymarfer' a 'siarad' Cymraeg, yn enwedig yn yr ardaloedd lle nad oes llawer o gyfle i wneud hynny. Nodwyd hefyd y gallai Canolfannau Cymraeg fod o fudd i 'annog defnydd o'r iaith o fewn cydestun anffurddiol [sic]' (Y Felinheli). Gallai hyn fod yn werthfawr i bobl ifanc sy'n dysgu'r Gymraeg yn yr ysgol, er mwyn symud y pwyslais oddi wrth reolau a gramadeg at ddefnydd cymdeithasol ac anffurfiol. Ategwyd hyn gan ymatebwr a ddywedodd bod angen 'mwy nag addysg i gynnal a thyfu nifer y siaradwyr Cymraeg' (yr Allt-wen). Law yn llaw â dysgu'r iaith, mae angen darparu cyfleoedd i'w siarad, a gallai'r Canolfannau Cymraeg fod yn fuddiol yn hynny o beth.

Nodwyd hefyd gan nifer bod Canolfannau Cymraeg yn 'hanfodol', yn 'cadw'r iaith yn fyw' a hyd yn oed yn fodd i 'achub yr iaith.' Dau ymatebwr yn unig a nododd y gallai Canolfannau Cymraeg fod yn fodd i gynyddu nifer y siaradwyr Cymraeg, sef awgrym, efallai, mai nod y canolfannau yw cynyddu defnydd yn hytrach na chynyddu nifer y siaradwyr.

Er bod tri chwarter yr ymatebwyr o'r farn y dylid sefydlu rhagor o ganolfannau, roedd y chwarter arall yn ansicr. Un o'r rhesymau a roddwyd yn erbyn sefydlu rhagor o ganolfannau oedd y byddai'n well buddsoddi yn y Mentrau Iaith neu'r Canolfannau Cymraeg sydd eisoes yn bodoli, megis y Saith Seren a Chanolfan Soar, yn hytrach na sefydlu Canolfannau Cymraeg o'r newydd. Nodwyd hefyd y gellid addasu'r hyn sydd eisoes yn y gymuned, megis capeli, tafarndai a neuaddau pentref, yn hytrach na phrynu neu godi adeilad newydd.

Awgrymwyd mai arwydd o wendid yw Canolfannau Cymraeg ac y 'dylai'r iaith ffynnu yn naturiol' (Aberystwyth). Dau ymatebwr yn unig a fynegodd bryder ynghylch cost ariannol sefydlu a chynnal y canolfannau.

21. Beth hoffech chi ei weld mewn Canolfan Gymraeg?³

Caffi	89	Sgrin deledu	46
Clwb ieuenctid	67	Arall	17
Siop Lyfrau	67	Dibynnu ar anghenion y gymuned	7
Lle chwarae i blant	67	Gwersi Cymraeg	5
Ystafelloedd i'w llogi	64	Lle ar gyfer dangos ffilm	2
Sesiwn sgwrsio	63	Gigs	2
Bar	61	Clybiau chwaraeon	1
Meithrinfa	56	Stiwdio dawns	1
Gwasanaeth cyfieithu	47	Darlithoedd drwy'r Gymraeg	1

Nododd sawl ymatebwr y dylai cyfleusterau'r canolfannau adlewyrchu anghenion eu cymunedau, yn hytrach na bod un model ar gyfer pob ardal. Cyfeiriwyd yn benodol at siopau llyfrau yn yr ymatebion. Yn gyffredinol, yn ôl yr ymatebion, os oes siop llyfrau Cymraeg yn y dref ni ddylid agor un yng Nghanolfan Gymraeg y dref honno. Yn yr un modd, os nad oes siop Gymraeg yn y dref, dylai'r Canolfan Gymraeg gyflenwi'r angen: 'Mae'n amrywio o ardal i ardal. e.e. yn Aberteifi fyddai dim angen siop lyfrau, ond ym Merthyr mae angen un' (Eglwyswrw). Nododd tri ymatebwr ei fod yn 'drueni' bod y siop lyfrau yng Nghanolfan Soar wedi cau.⁴

22. Pa fath o ddigwyddiadau hoffech chi eu gweld yn cael eu cynnal mewn Canolfan Gymraeg?

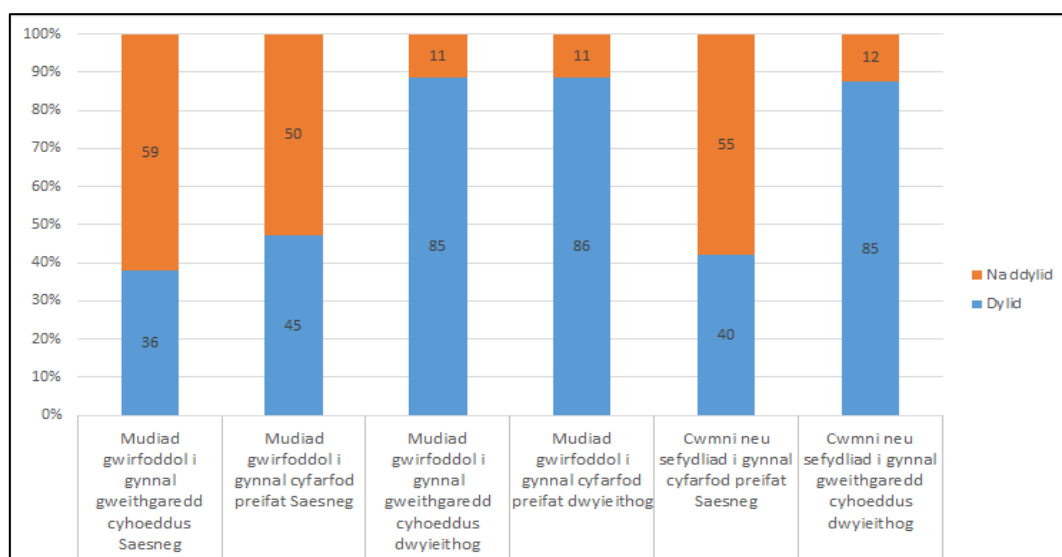
Rhestrir yr ymatebion yn nhrefn eu hamlder.

³ Cwestiwn aml-ddewis oedd hwn, a gallai'r ymatebwyr ddewis faint a fynnant o blith y canlynol: caffi, bar, siop lyfrau, sgrin deledu, ardal chwarae i blant, sesiwn sgwrsio, ystafelloedd i'w llogi, gwasanaeth cyfieithu, clwb ieuenctid, meithrinfa, a chyfle i nodi unrhyw syniad arall.

⁴ Ers ysgrifennu'r bennod hon, mae Siop Lyfrau'r Enfys, oedd eisoes ag un siop yng Nghaerffili, wedi agor siop lyfrau yng Nghanolfan Soar.

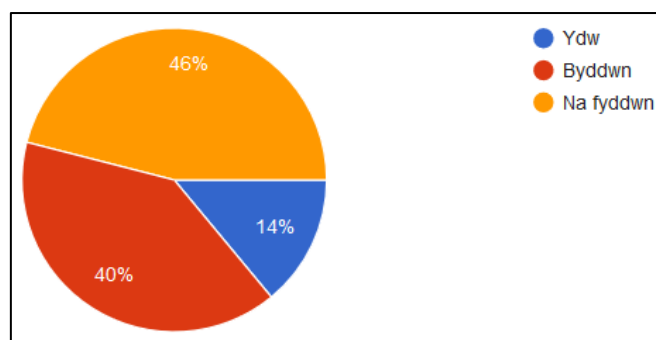
1. Gigs
2. Digwyddiadau i garfannau penodol: pobl ifanc, pobl hŷn, lleiafrifoedd, o bob safon a rhuglder
3. Digwyddiadau penodol i ddysgwyr
4. Cwis
5. Gwersi Cymraeg a gloywi iaith
6. Dylai'r digwyddiadau adlewyrchu anghenion y gymuned
7. Sesiwn sgwrsio
8. Clwb darllen
9. Gwersi ymarferol, megis crefftau a choginio, drwy'r Gymraeg
10. Trafodaethau, sgysiau a darlithoedd

23. A ddylid caniatáu i'r canlynol logi ystafell mewn Canolfan Gymraeg:



Nododd un ymatebwr y dylid caniatáu cyfarfodydd Saesneg yno gan fod 'angen codi arian' er mwyn bod yn gynaliadwy. Mynegwyd pryder y gallai 'eithrio' y di-Gymraeg greu 'drwgdeimlad', a chwestiynwyd 'Onid ydynt yn llefydd i bawb?' (Aberystwyth). Trafodwyd hyn ymhellach yn wrth drafod rheolau iaith ym mhroffil dadansoddol yr Atom ym mhennod 5.

24. A ydych / fydddech chi'n cyfrannu'n ariannol i gynnal Canolfan Gymraeg?



a. Pam?

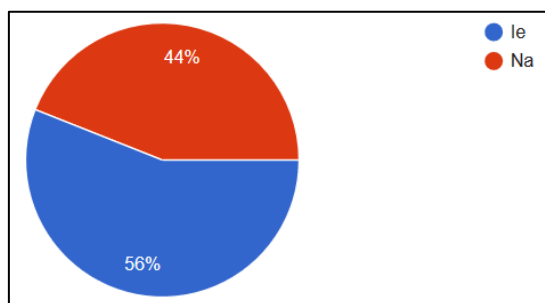
O'r ymatebwyr a ddywedodd na fuasent yn cefnogi'n ariannol, y prif reswm am hyn oedd nad oedd ganddynt ddigon o arian, sy'n ffactor na all y canolfannau ddylanwadu arni. Fodd bynnag, dywedodd tri ymatebwr na fuasent yn cyfrannau gan mai dyletswydd y Llywodraeth yw cynnal y canolfannau, a dywedodd dau ymatebwr y dylai'r canolfannau fod yn 'hunangynhaliol.' Ar y llaw arall, dywedodd tri ymatebwr y buasent yn fwy tebygol o gyfrannau at ganolfan gymunedol, megis y Saith Seren, nag at y Canolfannau Cymraeg a sefydlwyd gan y Llywodraeth:

Nid i'r Hen Lyfrgell gan fy mod yn teimlo eu bod yn gwastraffu'r arian sydd ganddynt, ond byddwn i ganolfan fwy cymunedol ei natur sy'n fwy effeithiol hefyd. (Caerdydd).

Yn ateg i hyn, nododd un ymatebwr y buasent yn cyfrannu er mwyn 'cryfhau perchnogaeth gymunedol y ganolfan' (Aberystwyth). Awgryma hyn fod y canolfannau cymunedol yn fwy effeithiol na'r canolfannau a sefydlwyd gan y Llywodraeth. Dywedodd llawer o ymatebwyr eu bod, neu y buasent, yn cefnogi'r canolfannau yn ariannol gan eu bod yn teimlo cyfrifoldeb i wneud, er mwyn cadw'r ganolfan ar agor, ac i gefnogi'r ganolfan a'r Gymraeg.

Eich defnydd o'r Gymraeg

25. Ai'r Gymraeg yw eich iaith gyntaf?

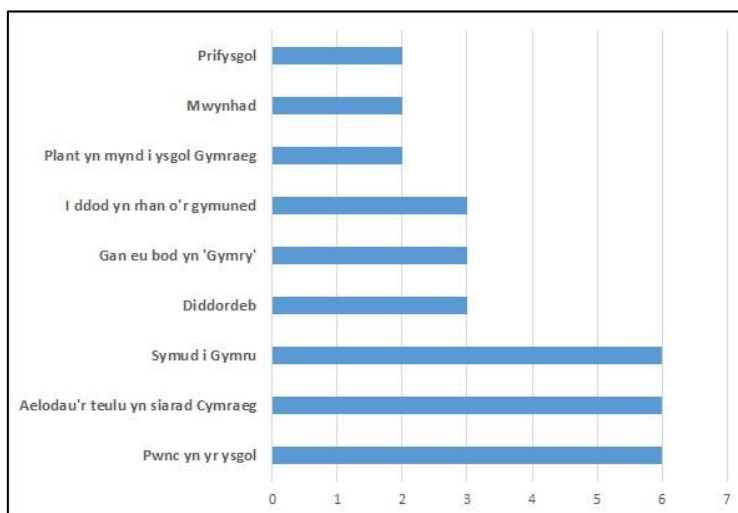


Mae'r ymatebion isod gan y 44 ymatebwr a nododd nad y Gymraeg yw eu hiaith gyntaf.

a. Os na, pryd wnaethoch chi ddysgu'r Gymraeg?

Dechreuodd y rhan fwyaf o ymatebwyr ddysgu'r Gymraeg fel oedolion, a dysgodd eraill yn yr ysgol. Nododd dau ymatebwr iddynt ddysgu yn yr ysgol, ond iddynt ailddysgu eto fel oedolion, a nododd un iddynt ddysgu yn yr ysgol a'u bod bellach yn dysgu eto yng Nghanolfan Soar.

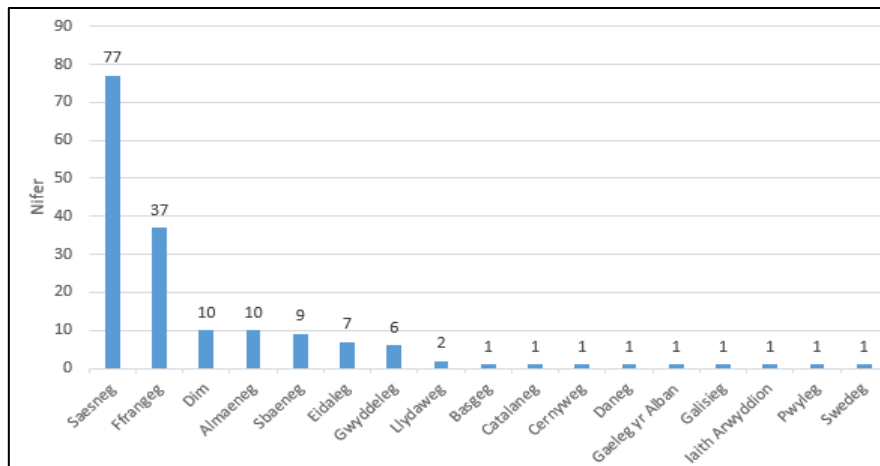
b. Beth oedd eich prif gymhellion i'w dysgu?



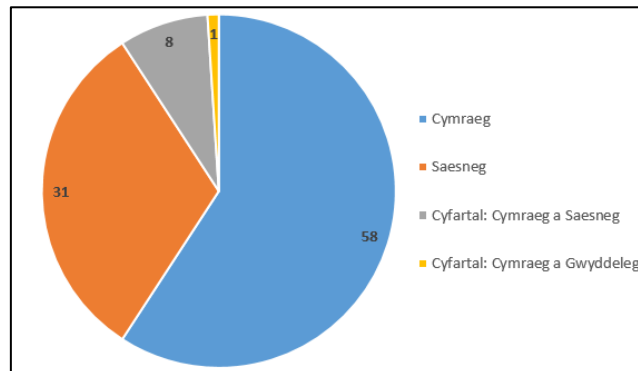
Yn ogystal â'r uchod, nodwyd fod gan yr ymatebwyr 'gywilydd' a'u bod yn teimlo 'colled bersonol' nad oeddent yn medru'r Gymraeg. Dywedodd un ymatebwr mai'r sbardun i ddysgu yw er mwyn '*improve career development*' (Pontypridd). Dywedodd tri ymatebwr eu bod yn teimlo dyletswydd i fedru'r Gymraeg gan eu bod yn 'Gymry', gan awgrymu na ellid bod yn 'Gymro' heb y Gymraeg: 'I fod yn Gymraes go iawn' (Aberdâr).

Mae'r ymatebion isod gan y 100 o ymatebwyr.

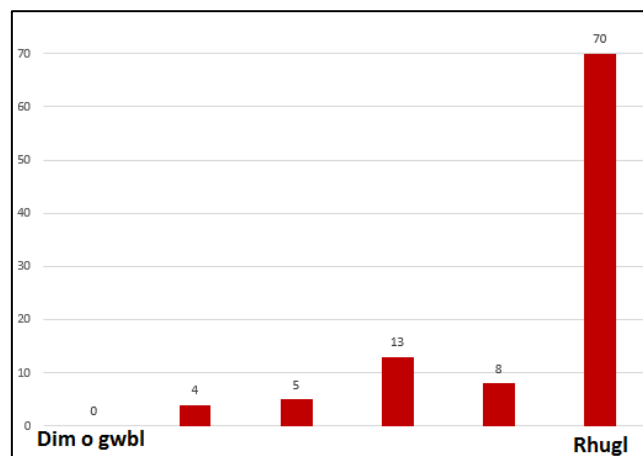
26. Pa ieithoedd eraill ydych chi'n eu medru?



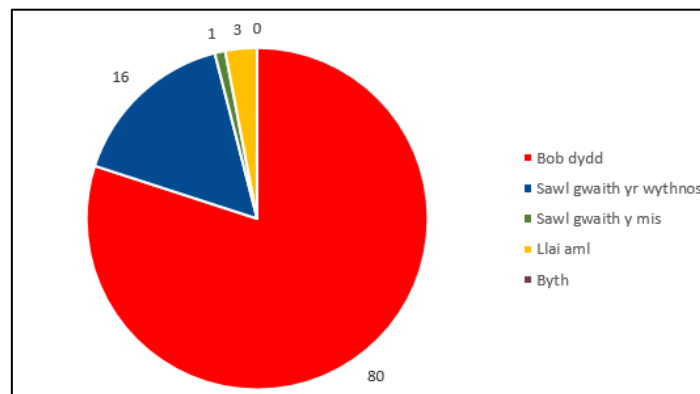
27. Pa iaith ydych chi'n ei siarad amlaf?



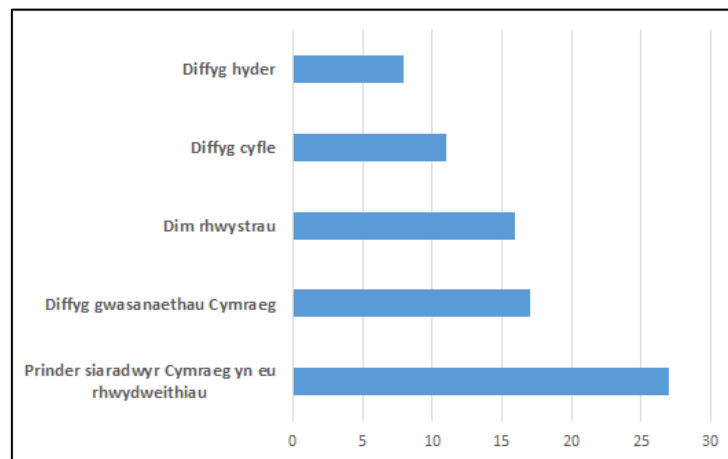
28. Pa mor dda allwch chi siarad Cymraeg?



29. Pa mor aml ydych chi'n siarad Cymraeg?

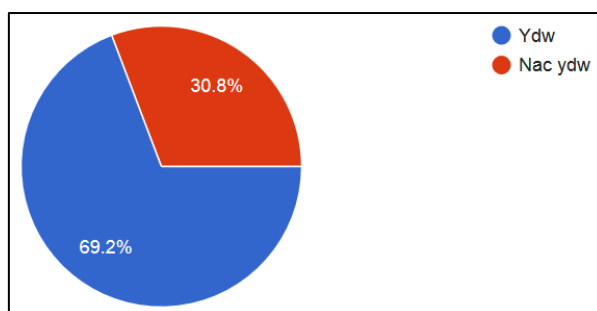


30. Nodwch y rhwystrau sy'n eich atal rhag siarad Cymraeg.



Wrth drafod dysgu'r Gymraeg yn gyffredinol, mae llawer o'r ymatebwyr yn credu y dylai'r gwersi fod yn haws i'w mynychu, ac am ddim. Nododd un ymatebwr, sydd wrthi'n dysgu, yr hoffai weld mwy o gefnogaeth i ddysgwyr: *'Learning is difficult - I want to see more help available for free to learn Welsh'* (Merthyr Tudful). Yn ogystal â gwersi i ddechreuwr, dywedodd un ymatebwr y dylai'r Llywodraeth sicrhau 'mwy o wersi *'refresher'* am ddim' (Caerfyrddin).

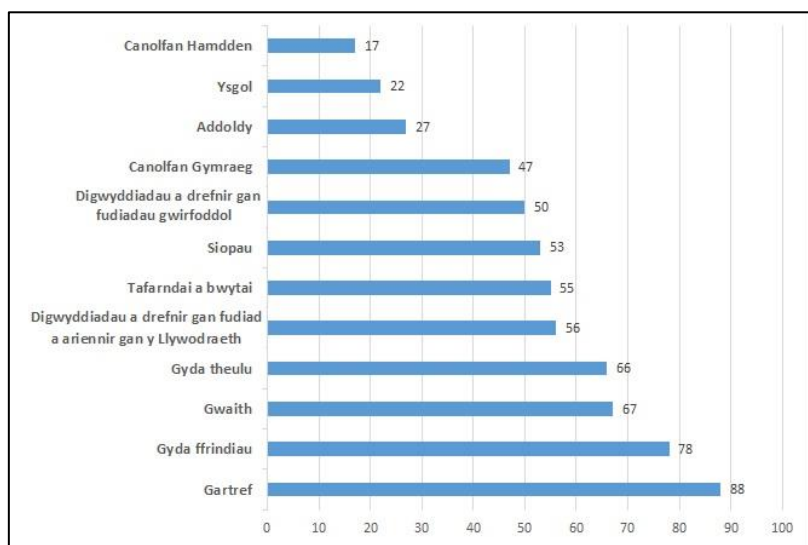
31. Os oes gennych blant, a ydych chi'n siarad Cymraeg gyda nhw?



a. Os nad ydych, beth yw'r rheswm am hyn?

1. Anodd newid o'r Saesneg i'r Gymraeg
2. Ofn eu dysgu yn anghywir
3. Saesneg yw iaith y teulu
4. Mae'r plentyn eisiau siarad Saesneg
5. Nid yw'r plentyn wedi siarad Cymraeg ers gadael yr ysgol

32. Ble ydych chi'n siarad Cymraeg?



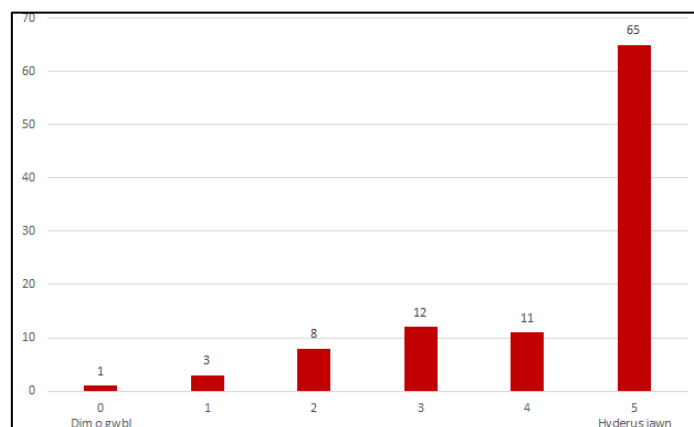
Dengys y graff uchod yn glir mai yn y cartref y siaredir y Gymraeg amlaf gan yr ymatebwyr. Fodd bynnag, dichon fod hyn yn adlewyrchu cynrychiolaeth yr ymatebwyr; mae pob un o'r ymatebwyr yn byw mewn cartref, ond nid yw pob un ohonynt yn mynd i ganolfan hamdden neu i'r ysgol, er enghraifft. Sylwer fod mwy o bobl yn siarad Cymraeg mewn digwyddiadau a drefnir gan fudiad a ariennir gan y Llywodraeth, o'u cymharu â digwyddiadau a drefnir gan

fudiadau gwirfoddol. Mae hyn yn groes i'r ddamcaniaeth fod pobl yn fwy parod i gefnogi mentrau cymunedol ar draul gwaith y Llywodraeth.

33. Beth fyddai'n eich galluogi neu'n eich annog i siarad Cymraeg yn amlach?

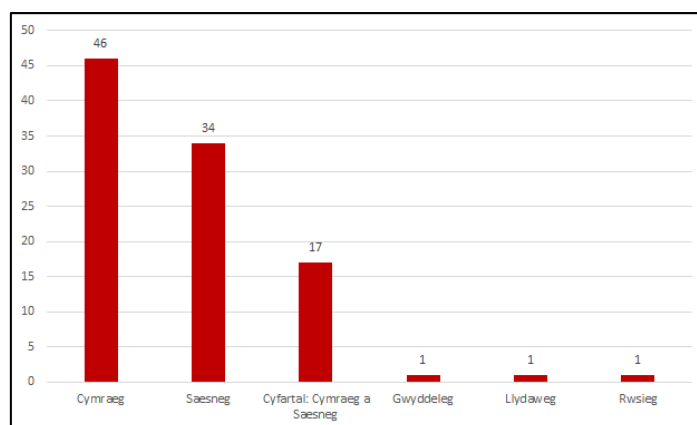
1. Mwy o wasanaethau Cymraeg gan sefydliadau a chyrff cyhoeddus a phreifat
2. Mwy o siaradwyr Cymraeg yn gyffredinol
3. Mwy o gyfle i'w siarad mewn digwyddiadau a gweithgareddau
4. Dim byd
5. Gwybod pwy sy'n medru'r Gymraeg, e.e. gwisgo bathodyn
6. Mwy o hyder
7. Pobl yn siarad yn arafach a symlach
8. Aelodau o'r teulu yn dysgu
9. Mewnfudwyr yn dysgu
10. Llai o Saesneg

34. Pa mor hyderus ydych chi'n teimlo wrth siarad Cymraeg?



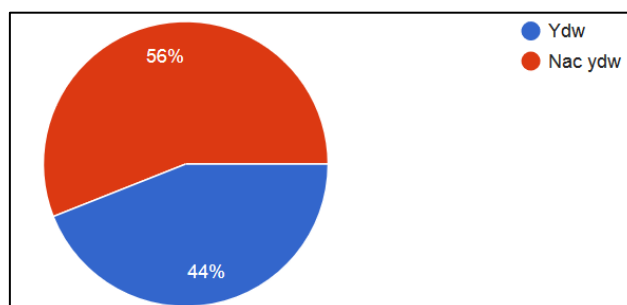
Mae 64 o'r 65 ymatebwr sy'n teimlo'n hyderus iawn yn siarad Cymraeg bob dydd, sy'n awgrymu'n gryf fod cydberthynas gref rhwng hyder a defnydd.

35. Pa iaith ydych chi'n teimlo fwyaf cyfforddus yn ei siarad yn gyffredinol?

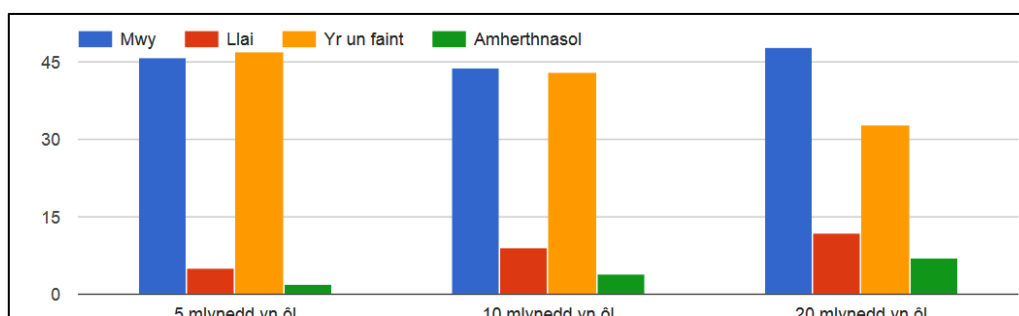


Nododd sawl ymatebwr fod yr iaith y maent yn teimlo fwyaf cyfforddus yn ei siarad yn dibynnu ar y sefyllfa. Dywedodd un ymatebwr ei fod yn teimlo yr un mor gyfforddus yn siarad y Gymraeg a'r Saesneg mewn sefyllfa anffurfiol, ond ei fod yn teimlo'n fwy cyfforddus yn siarad Saesneg mewn sefyllfa ffurfiol. Dywedodd ymatebwr arall ei fod yn teimlo'n fwy cartrefol yn siarad Cymraeg yn gyffredinol, ond yn fwy cyfforddus yn siarad Saesneg yn y gwaith, gan fod terminoleg byd natur yn fwy cyfarwydd iddo yn Saesneg.

36. Ydych chi'n credu bod digon o gyfle gyda chi i siarad Cymraeg?



37. Yn gyffredinol, ydych chi'n siarad mwy, llai, neu'r un faint o Gymraeg ag oeddech chi:



a. Beth yw'r rhesymau eich bod yn siarad mwy neu lai o Gymraeg bellach?

Mwy

1. Gwaith - bellach yn gweithio drwy gyfrwng y Gymraeg
2. Wedi, neu wrthi'n, dysgu Cymraeg
3. Symud i ardal â dwysedd uwch o siaradwyr Cymraeg
4. Magu teulu yn Gymraeg
5. Wedi symud i Gymru
6. Dewis siarad Cymraeg yn amlach ers gadael yr ysgol
7. Mwy o gyfle
8. Adnabod mwy o siaradwyr Cymraeg
9. Mwy o weithgareddau Cymraeg yn y gymuned
10. Wedi dod yn fwy hyderus

Llai

1. Wedi symud i ardal lai Cymraeg
2. Llai o gyfle
3. Llai hyderus
4. Gwaith
5. Wedi ymddeol - siarad mwy o Gymraeg pan oedd yn gweithio
6. Mynychu llai o wersi
7. Plant wedi gadael yr ysgol a symud oddi cartref
8. Adnabod mwy o bobl ddi-Gymraeg

7. Casgliadau ac Argymhellion

Casgliadau

Nod yr ymchwil hon oedd archwilio effeithiolrwydd y Canolfannau Cymraeg newydd a sefydlwyd gan Lywodraeth Cymru, o'u cymharu â'r Canolfannau Cymraeg cymunedol a sefydlwyd yn wirfoddol. Dengys y gwaith ymchwil hwn dyndra clir rhwng cefnogaeth i'r cysyniad o Ganolfannau Cymraeg yn gyffredinol, a beirniadaeth o'r problemau niferus sy'n deillio o bolisiau'r Llywodraeth wrth eu sefydlu. Cyfyd hyn y cwestiwn ehangach, sef a yw polisi'r Llywodraeth i sefydlu'r Canolfannau Cymraeg yn ymgais fwriadol ar gynllunio ieithyddol, neu yn ymyrraeth ddifeddwl? Hyd yn oed petai'r polisi yn ymgais ar gynllunio ieithyddol, gellid dadlau y bu diffyg ymgynghori ag arbenigwyr a chynllunwyr ieithyddol a chymunedau lleol cyn lansio'r cynllun grantiau ar gyfer sefydlu Canolfannau Cymraeg.

1. Cefnogaeth i'r cysyniad o Ganolfannau Cymraeg

Dengys ymchwil a wnaed gan gwmni IAITH (2013), yn ogystal ag adroddiad ar 'Ganolfannau Cymraeg a Rhwydweithiau Cymdeithasol' (2012) a luniwyd gan Heini Gruffudd a Steve Morris, bod galw yng Nghymru am Ganolfannau Cymraeg.¹ Yn gyffredinol, roedd cefnogaeth gref i'r cysyniad o Ganolfannau Cymraeg ymhlith yr ymatebion i'r holiadur ac arbenigwyr iaith a holwyd ar gyfer yr ymchwil hon. Yn yr ymatebion i'r holiadur, disgrifiwyd y canolfannau fel 'syniad ardderchog', 'arf pwysig', a'u bod yn 'hanfodol i gadw yr iaith yn fyw.' O'r ymatebwyr hynny nad oes canolfan yn eu cymuned, credai 61.4% y dylid sefydlu un yno gan fod angen gofod i'r Cymry gyfarfod a chymdeithasu, a dywedodd 45% o'r ymatebwyr yn gyffredinol fod Canolfannau Cymraeg yn 'hanfodol bwysig' i ddiogelu'r Gymraeg.

2. Beirniadaeth o bolisi Llywodraeth Cymru

Yn arwyddocaol, cred 76% o ymatebwyr yr holiadur y dylid sefydlu rhagor o Ganolfannau Cymraeg ym mhob rhan o Gymru. Fodd bynnag, er gwaethaf yr ateb trawiadol hwn, mae

¹ Cwmni Iaith, *Iaith fyw: dweud eich dweud. Canlyniadau'r ymarferiadau ymgynghori* (2013) a Heini Gruffudd a Steve Morris, *Canolfannau Cymraeg a Rhwydweithiau Cymdeithasol Oedolion sy'n Dysgu'r Gymraeg: Ymdrechion i Wrthdroi Shifft Ieithyddol mewn Cymunedau cymharol ddi-Gymraeg* (2012).

consensws cyffredinol ymhlith yr ymatebwyr nad yw'r model presennol o ganolfannau, drwy grant y Llywodraeth, yn gwbl lwyddiannus.

Amlygwyd nifer o broblemau gyda'r modd y sefydlwyd y canolfannau gan Lywodraeth Cymru, gan gynnwys diffyg ymchwil a diffyg cynllunio hirdymor. Y consensws cyffredinol yw bod cefnogaeth i'r cysyniad o Ganolfannau Cymraeg, ond nad ystyriwyd yn ddigonol sut y byddant yn gweithio yn ymarferol.

Amlygwyd hefyd broblemau ynghylch diffyg arweiniad gan Lywodraeth Cymru i'r canolfannau yn unigol. Er enghraifft, nododd A1 y byddai canllawiau gan Lywodraeth Cymru wedi bod o fudd o ran gosod rheolau ynghylch pwy gaiff logi'r ystafelloedd yn yr Atom. Dichon y byddai mwy o arweiniad a chefnogaeth gan y Llywodraeth hefyd wedi bod o fudd i'r Hen Lyfrgell a'i thrafferthion ariannol hithau.

Beirniadwyd hefyd y modd y defnyddiwyd arian o gyllideb 'Cymraeg i Oedolion' i sefydlu'r gronfa ar gyfer y canolfannau. Yn ôl Ioan Talfryn, nid yw'r Llywodraeth mewn gwirionedd wedi gwario rhagor o arian ar y Gymraeg drwy sefydlu'r gronfa ar gyfer Canolfannau Cymraeg, ond yn hytrach 'symud arian o gwmpas' a defnyddio'r arian a dorwyd o gyllid 'Cymraeg i Oedolion.'²

3. Diffyg ymchwil a chynllunio ar ran y Llywodraeth

Mae llawer o'r feirniadaeth a nodwyd ynghylch polisi'r Llywodraeth yn deillio o ddiffyg ymchwil a chynllunio ynghylch Canolfannau Cymraeg cyn lansio'r grant i sefydlu canolfannau. Nid ymddengys i'r Llywodraeth wneud ymchwil pellach oddieithr defnyddio argymhellion yr adroddiad ar 'Ganolfannau Cymraeg a Rhwydweithiau Cymdeithasol.' Gellid cwestiynu i ba raddau y mae un adroddiad yn sail ddigonol i lunio polisiau Llywodraethol arno.

Ymhellach, codwyd nifer o bryderon ynghylch yr adroddiad ei hun. Er bod yr adroddiad y seiliwyd y polisi arno, 'Canolfannau Cymraeg a Rhwydweithiau Cymdeithasol Oedolion sy'n Dysgu'r Gymraeg', yn cyfeirio at y canolfannau iaith yng Ngwlad y Basg, ni sonnir am y canolfannau hynny yn natganiadau'r Llywodraeth. Dichon petai'r Llywodraeth wedi ymchwilio i'r modd y cynhelir y canolfannau yng Ngwlad y Basg, y byddai hi wedi sylweddoli

² <http://www.bbc.co.uk/cymrufyw/28678597> (cyrchwyd 23 Hydref 2017).

maint yr ymroddiad sydd ei hangen i sicrhau llwyddiant y canolfannau. Os yw'r Llywodraeth o ddifrif ynglŷn â gwneud gwahaniaeth i sefyllfa'r iaith drwy'r canolfannau, oni ddylai hi fod yn sylweddoli maint yr ymrwymiad ariannol a'r gefnogaeth hirdymor angenrheidiol?

Yn ogystal, er bod yr adroddiad y seiliwyd y polisi arno yn canolbwyntio ar '[g]ymunedau cymharol ddi-Gymraeg', mae meini prawf y Llywodraeth ar gyfer ymgeisio am grant o'r gronfa Canolfannau Cymraeg yn nodi y dylai'r canolfannau arfaethedig gyfrannu i nod strategaeth 'Bwrw Mlaen' i 'gefnogi ardaloedd sydd â chanran uchel o siaradwyr Cymraeg'.³ Er hyn, sefydlwyd nifer o'r canolfannau mewn ardaloedd sydd â chanran isel o siaradwyr Cymraeg, sydd yn dangos na ddilynwyd y meini prawf yn fanwl wrth ddyrannu'r grantiau.

Yn ogystal, er bod yr adroddiad hwnnw yn dadlau yn ddiamheuaeth bod manteision lu i Ganolfannau Cymraeg, dylid cofio y lluniwyd yr adroddiad gan sylfaenwyr Canolfan Gymraeg Tŷ Tawe, ac felly ni roddir fawr o sylw i wrthddadleuon canolfannau o'r fath.

Ategwyd hyn gan BI, sy'n gyn-aelod o staff Bwrdd yr Iaith, a ddywedodd i'r canolfannau gael eu sefydlu ar sail diffyg profiad cynllunio ieithyddol, yn ogystal ag ar adroddiad 'amheus iawn' ar Ganolfannau Cymraeg. Mae'n cwestiynu dilysrwydd yr adroddiad hwnnw gan ddweud i'r awduron greu hypothesis a defnyddio'r data oedd ganddynt am Dŷ Tawe i brofi'r hypothesis hwnnw, ond nad yw hynny o reidrwydd yn golygu bod y data a'r dystiolaeth yn ddilys. Daw i'r casgliad bod y Llywodraeth wedi penderfynu sefydlu canolfannau ar sail 'data anghywir'.⁴

4. Diffyg cefnogaeth hirdymor

Gan na fu ymchwil a chynllunio digonol cyn mynd ati i sefydlu'r canolfannau, ni sicrhawyd cefnogaeth hirdymor iddynt gan y Llywodraeth. Un o'r casgliadau eraill y daethpwyd iddynt drwy wneud y gwaith ymchwil hon yw nad yw un swm o grant cyfalaf gan y Llywodraeth i sefydlu'r canolfannau yn cynrychioli digon o gefnogaeth, a bod angen cyllid refeniw parhaol yn ogystal. Rhydd y sefyllfa bresennol bwysau ar y canolfannau i sicrhau eu bod yn

³ Llywodraeth Cymru, *Cronfa Buddsoddi Cyfalaf 2014–15: Canolfannau a Gofodau Dysgu Cymraeg. Canllawiau i rai sy'n ymgeisio am grant* (2014).

⁴ Cyfweiliad, BI, 9 Mai 2017.

'hunangynhaliol', a allai olygu fod mwy o bwyslais ar wneud elw yn hytrach na chynyddu'r defnydd o'r Gymraeg.

Yn ôl T1, byddai cyllid refeniw yn caniatáu i'r canolfannau gynllunio'n fwy effeithiol ar gyfer yr hirdymor, a byddai hefyd yn lleihau'r pwysau sydd arnynt i wneud arian. Awgrymodd BI mai'r rheswm pam yr wynebodd yr Hen Lyfrgell drafferthion ariannol oedd i'r Llywodraeth ddyrannu grant cyfalaf i brynu'r adeilad yn hytrach na darparu cyllid refeniw i gynnal y ganolfan ei hun.

Nodwyd yn benodol yng nghanllawiau'r Llywodraeth ar gyfer ymgeisio am grant i sefydlu'r canolfannau na chynigir costau refeniw ar gyfer cynllun busnes, costau staff, astudiaeth ymarferoldeb na chostau gweithredu eraill.⁵

Gwelir, felly, bod y model busnes yn broblem gan fod grant y Llywodraeth yn mynd at agor y canolfannau yn hytrach na'u cynnal. Gellid dadlau i'r Llywodraeth ddarparu grant i sefydlu'r canolfannau er mwyn ymddangos eu bod yn gefnogol i'r Gymraeg, ond na ystyriwyd costau cynnal y canolfannau, megis biliau cyffredinol a staffio.

5. Mwy o gefnogaeth i ganolfannau cymunedol na chanolfannau'r Llywodraeth

Un o'r prif bryderon ynghylch polisi'r Llywodraeth oedd na allai mentrau gwirfoddol a chydweithredol elwa o'r gronfa. Eglurwyd yng nghanllawiau'r Llywodraeth ynghylch ymgeisio am grant mai awdurdodau lleol, y sector addysg uwch a sefydliadau addysg bellach yn unig a gâi ymgeisio am grant o'r gronfa. Felly, mae hyn yn cau allan canolfannau a mentrau cydweithredol a gwirfoddol megis Tŷ Tawe, Saith Seren a Chanolfan Soar.

Pwynt a godwyd bron iawn ym mhob cyfweiliad, ac yn yr ymatebion i'r holiadur, oedd yr angen am gefnogaeth a galw lleol yn y gymuned am ganolfan, a bod hyn yn dechrau o'r gwaelod yn hytrach na'u bod yn cael eu gosod yno gan y Llywodraeth. Wrth gyfeirio at y tyndra rhwng y canolfannau cymunedol a chanolfannau'r Llywodraeth, roedd sawl ymatebwr yn ffafrio'r model cymunedol gan ddadlau fod 'mentrau gan y gymuned 'o'r gwaelod i fyny' yn fwy

⁵ *Cronfa Buddsoddi Cyfalaf 2014–15. Canllawiau i rai sy'n ymgeisio am grant.*

effeithiol' (Caerdydd). Dywedwyd y dylai'r Llywodraeth 'wario arian ar ganolfannau sydd eisoes yn bodoli yn hytrach na chreu canolfannau newydd' (Caerfyrddin).

Wrth ymateb i'r cwestiwn 'Faint o effaith caiff y Ganolfan Gymraeg ar eich defnydd o'r Gymraeg?' dywedodd 11 ymatebwr na chât'r Ganolfan Gymraeg leol 'ddim effaith o gwbl' ar eu defnydd o'r Gymraeg. Y canolfannau hyn oedd Yr Atom (5), Popdy (2), Tŷ'r Gwrhyd (2), a'r Hen Lyfrgell (2). Yr 19 canolfan a nodwyd eu bod yn cael 'effaith fawr iawn' ar y defnydd o'r Gymraeg oedd Canolfan Soar (10), Tŷ Tawe (4), Y Lle (3) a Thŷ'r Gwrhyd (2). Awgryma hyn fod y canolfannau cymunedol - Canolfan Soar a Thŷ Tawe - yn cael llawer mwy o effaith ar y defnydd o'r Gymraeg na'r canolfannau a sefydlwyd gan y Llywodraeth.

Er bod tri chwarter yr ymatebwyr o'r farn y dylid sefydlu rhagor o ganolfannau, roedd y chwarter arall yn ansicr. Un o'r rhesymau a roddwyd yn erbyn sefydlu rhagor o ganolfannau oedd y byddai'n well buddsoddi yn y Mentrau Iaith neu'r Canolfannau Cymraeg sydd eisoes yn bodoli, megis y Saith Seren a Chanolfan Soar, yn hytrach na sefydlu Canolfannau Cymraeg o'r newydd.

Amlygwyd y broblem hon yn y modd y sefydlwyd Hwb Iaith Camu, gyda £300,000 o grant oddi wrth y Llywodraeth, daflad carreg o'r Saith Seren, ond ni chafodd y ganolfan honno ymgeisio am grant. Mynegodd aelodau o fwrdd y Saith Seren bryder y câi Hwb Iaith Camu effaith niweidiol ar y Saith Seren, ac y byddai'n peryglu dyfodol y ganolfan, gan y byddai myfyrwyr Coleg Cambria yn mynd i gymdeithasu yn Camu yn hytrach nag yn y Saith Seren. Mynegodd S1 ei syndod nad yw'r Llywodraeth yn sylweddoli nac yn cydnabod yr effaith niweidiol y gallai Camu ei chael ar y Saith Seren.⁶ Gan fod y Saith Seren eisoes yn cyflawni nifer o amcanion a meini prawf y gronfa, gellid dadlau y byddai wedi bod yn fwy synhwyrol i'r Llywodraeth gefnogi'r Saith Seren i ddatblygu ymhellach, drwy ganiatáu i fentrau cydweithredol ymgeisio am y grant, yn hytrach na sefydlu canolfan debyg o'r newydd.

Mae'n ddiddorol cymharu'r ymateb cyffredinol i drafferthion ariannol yr Hen Lyfrgell â'r ymateb pan gyhoeddwyd bod rhaid i'r Saith Seren gau. Yn gyffredinol, ni welwyd bai ar y Saith Seren am ei thrafferthion hithau, ac ni ddechreuwyd ymgyrch ar-lein i godi arian i gynorthwyo'r Hen Lyfrgell. Dengys hyn y gwahaniaeth rhwng y canolfannau a sefydlwyd gan y Llywodraeth, a'r canolfannau hynny sydd wedi eu gwreiddio yn y gymuned. Gan nad yw'r

⁶ Sgwrs ffôn, S1, 22 Mawrth 2017.

Hen Lyfrgell wedi tyfu o'r gymuned, nid yw'r gymuned yn teimlo perchnogaeth drosti, nac yn teimlo dyletswydd na chyfrifoldeb i godi arian i'w chynorthwyo a'i chynnal.

Y farn gyffredinol yw y dylid cefnogi canolfannau cymunedol, a chefnogi'r gymuned i sefydlu canolfan os oes galw am un, yn hytrach na sefydlu canolfan o'r tu allan. O gymharu'r ddau fath o ganolfan, gwelwyd bod mwy o gefnogaeth i'r canolfannau a sefydlwyd gan y gymuned.

Er gwaetha'r llw o feirniadaethau o bolisiau'r Llywodraeth wrth sefydlu Canolfannau Cymraeg, y consensws cyffredinol yw bod y cysyniad o Ganolfannau Cymraeg yn fuddiol i'r Gymraeg, mewn rhai ardaloedd, ac felly y modd yr aed ati i'w sefydlu yw'r broblem, nid o reidrwydd y syniad o ganolfannau.

6. O gymorth i ddysgwyr

Cynhelir gwersi Cymraeg a sesiynau sgwrsio anffurfiol yn y rhan fwyaf o Ganolfannau Cymraeg. Dywedodd nifer o ymatebwyr yr holiadur, arbenigwyr, a staff y canolfannau fod Canolfannau Cymraeg yn gymorth i ddysgwyr: 'Maen nhw'n dod â dysgwyr a siaradwyr Cymraeg at ei gilydd' (Tŷ Tawe). Nodwyd hefyd bod y canolfannau o gymorth i bobl nad ydynt wedi siarad Cymraeg ers gadael yr ysgol i ailafael yn yr iaith. Un o brif ganfyddiadau'r adroddiad ar 'Ganolfannau Iaith a Rhwydweithiau Cymdeithasol' oedd bod Canolfannau Cymraeg yn cymathu siaradwyr Cymraeg a dysgwyr, yn ehangu rhwydweithiau a chylchoedd cymdeithasol dysgwyr, ac yn codi eu hyder.⁷ Dywedodd yr ymgynghorydd iaith, Cefin Campbell, mai un o brif rinweddau'r canolfannau yw eu bod yn rhoi 'cartref' i ddysgwyr siarad Cymraeg ac 'ymarfer eu sgiliau iaith,' gan nad yw dysgwyr yn aml yn gwybod ble i fynd i sgwrsio yn y Gymraeg.⁸

7. Codi hyder

Sylw a nodwyd droeon oedd bod y Canolfannau Cymraeg yn gymorth i fagu hyder siaradwyr, yn enwedig y rhai sy'n dysgu'r Gymraeg. Dywedodd 46.4% o ymatebwyr yr holiadur sy'n mynychu Canolfan Gymraeg fod y ganolfan honno yn cynyddu eu hyder i siarad Cymraeg.

⁷ *Canolfannau Cymraeg a Rhwydweithiau Cymdeithasol*, 8.

⁸ <http://www.bbc.co.uk/cymrufyw/34333903> (cyrchwyd 2 Hydref 2017).

Canfuwyd bod hyn, yn ei dro, yn cynyddu'r defnydd o'r Gymraeg y tu allan i'r ganolfan: 'Oherwydd y ganolfan mae pobl yn codi hyder ac yn nawr hyderus i siarad yn y gymuned [sic]' (Canolfan Soar).

Fodd bynnag, nodwyd hefyd gan BI, wrth drafod yr Atom yn benodol, bod angen hyder i fynychu'r ganolfan yn y lle cyntaf. Yn ei farn ef, mae'r Canolfannau Cymraeg yn 'addas i un teip o bobl yn unig.' Cyfeiriodd, nid yn unig at y di-Gymraeg, ond yn benodol at y siaradwyr Cymraeg dihyder, sy'n medru siarad Cymraeg ond bod arnynt ofn cael eu cywiro neu fynd i sgwrs rhy ddofn.⁹ Felly, er bod y Canolfannau Cymraeg yn anelu at gynyddu hyder siaradwyr Cymraeg, gellid dadlau fod angen cryn dipyn o hyder i fynd i mewn i'r ganolfan yn y lle cyntaf.

8. Creu ac ail-greu cymunedau a rhwydweithiau

Mewn cyfnod pan fo'r cymunedau Cymraeg naturiol yn lleihau, gallai Canolfannau Cymraeg fod yn ffordd o ail-greu cymunedau Cymraeg. Yn wyneb dirywiad y rhwydweithiau traddodiadol, nodwyd rôl y canolfannau i '[g]reu cymunedau Cymraeg newydd.' Dywedwyd eu bod yn ffurfio rhwydweithiau newydd, sydd hefyd yn cynyddu'r defnydd o'r Gymraeg yn y gymuned ehangach: 'Dych chi'n cwrdd â pobl sy'n siarad Cymraeg ac wedyn pan yn cwrdd â nhw yn y gymuned byddwn yn defnyddio Cymraeg tu fas hefyd [sic]' (Canolfan Soar). Awgryma hyn fod y canolfannau yn cynyddu'r defnydd yn anuniongyrchol y tu allan i'r adeiladau hefyd.

9. Creu canolbwynt i'r Gymraeg – er gwell neu er gwaeth

Un o'r sylwadau a gafwyd amlaf ynghylch Canolfannau Cymraeg yn gyffredinol yw eu bod yn creu canolbwynt i'r Gymraeg, er gwell neu er gwaeth. Ar un llaw, mae'r canolfannau yn rhoi lleoliad amlwg i'r Gymraeg, ond ar y llaw arall, mynegwyd pryder y gallai canoli gweithgareddau Cymraeg yr ardal mewn un ganolfan fod yn niweidiol. Dywedodd y cymdeithasegwr Colin Williams fod modd i Ganolfannau Cymraeg wella ansawdd bywydau siaradwyr Cymraeg gan eu bod yn '[l]leoliadau amlwg lle mae'r Gymraeg yn briod iaith y

⁹ Cyfweiliad, BI, 9 Mai 2017.

gweithgareddau a'r hinsawdd.'¹⁰ Ar y llaw arall, rhybuddiodd yr ymgynghorydd iaith, Cefin Campbell, y gallai'r Canolfannau Cymraeg danseilio'r iaith mewn ardaloedd lle y mae hi'n gryf yn draddodiadol. Er ei fod yn croesawu'r syniad o Ganolfannau Cymraeg yn gyffredinol, gwêl y perygl y gallai'r canolfannau danseilio gweithgareddau naturiol sydd eisoes yn digwydd mewn cymunedau a phentrefi 'drwy sugno'r egni a'r gweithgareddau hynny i mewn i'r canol.'¹¹

Yn yr ymatebion i'r holiadur, mynegwyd pryder ynghylch effaith canoli gweithgareddau Cymraeg mewn un lleoliad, gan gyfeirio at y perygl y gallai sefydlu gofodau penodedig ar gyfer y Gymraeg leihau'r defnydd ohoni yn ehangach. Nodwyd y dylid cynnal gweithgareddau Cymraeg mewn lleoliadau gwahanol yn y dref yn hytrach na'u cyfyngu i un adeilad. Fodd bynnag, nodwyd hefyd nad yw canoli gweithgareddau Cymraeg o reidrwydd yn beth gwael gan ei bod yn creu canolbwynt i'r Gymraeg a allai ei chryfhau mewn ardal lle y mae hi'n wannach drwy weithredu fel catalydd.

Ar un llaw, gallai gofodau Cymraeg penodedig arwain at ostyngiad yn y defnydd o'r Gymraeg yn y gymuned ehangach, a'i gwneud yn anos i'r di-Gymraeg glywed yr iaith. Ar y llaw arall, mae angen gofodau Cymraeg penodedig er mwyn dangos fod yr iaith yn hyfyw a bod modd gwneud gweithgareddau yn y Gymraeg. Mewn gwirionedd, gallai gofodau Cymraeg penodedig fod yn bwysig iawn, a dichon na chynhelid gweithgareddau Cymraeg o unrhyw fath oni bai am y gofodau hyn mewn rhai ardaloedd.

Wrth ymateb i'r holiadur, defnyddiodd sawl person y gair 'geto' yn ddigymell. Wrth nodi eu barn am Ganolfannau Cymraeg yn gyffredinol dywedwyd: 'Peryg eu bod yn creu *ghetto* Cymraeg' (Caerfyrddin). Er hyn, nodwyd hefyd yn yr ymatebion i'r holiadur nad yw'r term 'geto' o reidrwydd yn ddisgrifiad negyddol, ac na fyddai gweithgareddau Cymraeg o unrhyw fath yn digwydd oni bai am y 'getoau' honedig hyn. Nodwyd hefyd ei bod yn gwbl naturiol i bobl sy'n rhannu'r un diddordebau ac anghenion ddod ynghyd, a bod gofodau Cymraeg yn bwysig iawn, yn enwedig mewn ardaloedd lle y mae dwysedd is o siaradwyr Cymraeg.

¹⁰ *Canolfannau Cymraeg a Rhwydweithiau Cymdeithasol*, 6.

¹¹ <http://www.bbc.co.uk/cymrufyw/34333903> (cyrchwyd 2 Hydref 2017).

10. Heterotopiâu

Archwiliwyd y modd y gellid cymhwyso damcaniaeth Michel Foucault ar heterotopiâu i fod yn berthnasol i'r Canolfannau Cymraeg ym mhennod 5. Diffinia Foucault heterotopiâu fel llefydd penodedig y tu mewn i gymdeithas sy'n rhydd o reolau ac arferion y gymdeithas honno. Amlinellodd Foucault nodweddion heterotopiâu, gan gynnig enghreifftiau megis carchardai, gwallgofdai a chartrefi hen bobl.¹²

O ddadansoddi disgrifiadau nodweddion Foucault o heterotopiâu, daethpwyd i'r casgliad y gellid cymhwyso sawl elfen at Ganolfannau Cymraeg, gan eu bod yn ofodau cwbl wahanol, yn ieithyddol, i'r gymuned sydd o'u hamgylch. Er enghraifft, gellid dadlau fod Canolfannau Cymraeg yn fath o 'heterotopi argyfwng' gan eu bod yn ymgais i gefnogi siaradwyr Cymraeg, sef y grŵp cymdeithasol sydd mewn argyfwng. Fel heterotopiâu, mae gan Ganolfannau Cymraeg swyddogaeth mewn perthynas â'r holl ofod sy'n weddill, drwy greu gofod o'r newydd sydd â'r bwriad i gynrychioli byd perffaith lle mae'r Gymraeg yn brif iaith y gymuned.

11. Dylid defnyddio adeiladau sydd eisoes yn bodoli

Nododd sawl ymatebwr na ddylai 'Canolfan Gymraeg' o reidrwydd fod yn adeilad newydd: 'Defnyddier yr hyn sydd yno eisoes e.e. capel, tafarn, neuadd y pentref, busnes lleol' (Rhuthun). Dywedodd un ymatebwr, er ei fod yn cytuno y dylid sefydlu rhagor o Ganolfannau Cymraeg, y dylent fod yn 'fwytai/caffis/tafarndai yn hytrach na chanolfannau er mwyn cynnal sesiynau a digwyddiadau' (Gwynedd). Nododd ymatebwr arall: 'Gall canolfan iaith olygu caffi bach, neuadd neu fan cwrdd cyffredinol. Yr hyn sy'n ei wneud yn Ganolfan iaith yw iaith ac argaeledd iaith y staff, y digwyddiadau a'r deunydd hyrwyddo' (Pontypridd).

Er bod yr adroddiad ar 'Ganolfannau Cymraeg a Rhwydweithiau Cymdeithasol' yn dadlau'n gryf o blaid sefydlu canolfannau Cymraeg, nodir hefyd y dylid ystyried defnyddio tafarndai, neuaddau cymuned, ysgolion a llyfrgelloedd ar gyfer cynnal gweithgareddau drwy gyfrwng y Gymraeg.¹³ Nodwyd yn y canllawiau ar gyfer ymgeisio am grant o'r gronfa y croesewid

¹² Michel Foucault, 'Des Espaces Autres', *Architecture, Mouvement, Continuité*, 5, Hydref 1984. Cyfieithiad: Jay Miskowiec, 'Of Other Spaces', *Diacritics*, 16, gwanwyn 1986, 22–27.

¹³ *Canolfannau Cymraeg a Rhwydweithiau Cymdeithasol*, 100.

ceisiadau ar gyfer 'addasu asedau cymunedol presennol i fod yn ganolfannau Cymraeg.'¹⁴ Felly, gallasai'r Llywodraeth gynnig grantiau i addasu ystafell mewn tafarn neu neuadd, neu annog a chynorthwyo cymunedau i gynnal gweithgareddau Cymraeg mewn adeiladau sydd eisoes yn y gymuned, yn hytrach na phrynu adeiladau o'r newydd. Fodd bynnag, ni ddyrannwyd grant ar gyfer prosiect o'r fath.

12. Dwyieithrwydd a diffyg Cymraeg

Wrth drafod dwyieithrwydd, ym mhennod 4, yn ogystal ag edrych ar ddiglosia a shiftt iaith, ystyriwyd y problemau a allai ddeillio o'r ideoleg hwn, ac i ba raddau mae'r canolfannau yn ddwyieithog neu yn Gymraeg. Er bod dwyieithrwydd yn hybu ac yn cryfhau'r Gymraeg mewn rhai achosion drwy gyflwyno'r Gymraeg i ofodau Saesneg, yn yr un modd, mae dwyieithrwydd hefyd yn cyflwyno'r Saesneg i ofodau Cymraeg. Daethpwyd i'r casgliad nad oes yng Nghymru heddiw sefyllfa o ddiglosia na dwyieithrwydd cytbwys; mae'r siaradwyr Cymraeg yn ddwyieithog, ac yn wynebu'r Saesneg yn eu bywydau beunyddiol, ond mae'r di-Gymraeg yn rhydd i fyw eu bywydau unieithog heb ymwneud â'r Gymraeg.

Un o'r enghreifftiau amlycaf a welwyd o ddwyieithrwydd wrth astudio'r Canolfannau Cymraeg a sefydlwyd gan y Llywodraeth oedd yr Hen Lyfrgell. Beirniadwyd yr Hen Lyfrgell am gyfieithu arwydd a ddywedai 'Helo' i'r Saesneg yn y caffi, a chanfuwyd nad dwyieithrwydd yw'r unig feirniadaeth o'r ganolfan honno yn hyn o beth, ond diffyg gwasanaeth Cymraeg yn gyfan gwbl. 60% yn unig o staff caffi 'Llaeth & Siwgr' yn yr Hen Lyfrgell sy'n medru'r Gymraeg, felly ni all y caffi ddarparu gwasanaeth cwbl ddwyieithog. Mae sawl cwsmer wedi cwyno iddynt gael eu cyfarch yn Saesneg ar sawl achlysur yn y caffi, ac na fedrent dderbyn gwasanaeth Cymraeg yno. Golyga hyn nad yw'r caffi yn cydymffurfio â'r cytundeb rhyngddo a Chyngor Caerdydd, sy'n nodi bod rhaid i'r caffi 'sicrhau bod yr holl staff rheng flaen yn gallu siarad Cymraeg.'¹⁵ Wrth ymateb i hyn, dywedodd rheolwr di-Gymraeg 'Llaeth & Siwgr' bod y Cymry yn rhy groendenau yn hyn o beth, ac mai llwyddiant y caffi fel busnes yw ei flaenoriaeth, nid hybu'r

¹⁴ Llywodraeth Cymru, *Cronfa Buddsoddi Cyfalaf 2014–15: Canolfannau a Gofodau Dysgu Cymraeg. Canllawiau i rai sy'n ymgeisio am grant* (2014).

¹⁵ <http://www.bbc.co.uk/cymrufyw/42643483> (cyrchwyd 11 Ionawr 2018).

Gymraeg: *'I think if we got too tied up with a certain minority group we would be focussed on the wrong things.'*¹⁶

13. Anhygyrch i rai

Beirniadaeth gyffredinol arall ar y Canolfannau Cymraeg yw eu bod yn 'elitaidd' ac yn addas ar gyfer math penodol o bobl. Dywedwyd eu bod yn 'gallu bod yn 'elitist' ac yn 'apelio at sector penodol o'r boblogaeth yn unig' (Aberystwyth). Yn gyffredinol, roedd y feirniadaeth hon yn cyfeirio at y canolfannau a sefydlwyd gan y Llywodraeth yn hytrach na'r canolfannau cymunedol.

Cytuna BI fod y canolfannau yn 'addas i un teip o bobl yn unig', gan gyfeirio at siaradwyr hyderus a'r dosbarth canol, wrth drafod yr Atom yn benodol. Edrychwyd yn fras ar brisiau'r bwyd yng nghaffis y canolfannau. Gwelwyd bod y bwyd yn ddrutach yn yr Atom a'r Hen Lyfrgell o'i gymharu â Chanolfan Soar a'r Saith Seren. Gallai hyn awgrymu nad yw'r canolfannau hynny yn hygyrch i'r dosbarth gweithiol. Nodwyd eisoes, er y gallai'r canolfannau godi hyder rhai unigolion i siarad Cymraeg, fod hefyd angen hyder i fynd i rai o'r canolfannau yn y lle cyntaf.

14. Mae'r angen am ganolfan yn amrywio o ardal i ardal

Y farn gyffredinol yw bod yr angen am Ganolfan Gymraeg yn dibynnu ar ffactorau ieithyddol penodol pob ardal unigol. Credir bod mwy o angen canolfan lle y mae'r Gymraeg yn wannach, a bod llai o angen yn yr ardaloedd hynny lle mae dwysedd uchel o siaradwyr Cymraeg. Os nad oes canran uchel o siaradwyr Cymraeg, nodwyd y gallai canolfan 'sicrhau lle i bobl gwrdd.' Ar y llaw arall, nododd ymatebwr arall na fyddai angen canolfan yn ardal Rhuthun oherwydd 'Mae hon yn ardal Gymraeg; dyna'r *de facto*.' Nodwyd hefyd y gallai canolfan fod yn niweidiol mewn ardal o ddwysedd uchel o siaradwyr Cymraeg. Cyfeiriwyd yn benodol at yr Atom a'r Hen Lyfrgell yn hyn o beth, a chodwyd amheuan a oes angen canolfan yng Nghaerfyrddin ac yng Nghaerdydd, gan fod yno eisoes ddigwyddiadau a gweithgareddau Cymraeg.

¹⁶ <http://www.bbc.co.uk/cymrufyw/42643483> (cyrchwyd 11 Ionawr 2018).

15. Traweffeithiau y tu allan i'r ganolfan

Wrth wneud y gwaith ymchwil, ystyriwyd a yw'r canolfannau yn sbarduno rhagor o weithgareddau Cymraeg y tu hwnt i'w muriau. Yr unig enghreifftiau a welwyd o'r canolfannau yn cynnal gweithgareddau y tu hwnt i'r adeiladau oedd Canolfan Soar a'r Lle. Gan fod Canolfan Soar a Menter Merthyr yn gweithredu fel un corff, mae'r gweithgareddau a drefnir gan y Fenter hefyd yn cael eu gwneud yn enw'r ganolfan. Yn ogystal â gweithgareddau yn y ganolfan, mae Menter Merthyr wedi bod yn trefnu digwyddiadau mewn tafarn agos yn ogystal. Maent hefyd yn trefnu bod pobl yn mynd i weld gêm mewn tafarn, ac yn trefnu gigiau yn y gymuned. Yn ogystal, mae'r Fenter Iaith yn trefnu clybiau ieuenctid yn y ganolfan ac mewn rhai ysgolion lleol. Yn ogystal â digwyddiadau a gweithgareddau yn y Lle, trefnir teithiau i bobl ifanc, er enghraifft bowlïo deg. Trefnwyd hefyd gyfres o gigiau mewn tafarndai yn Llanelli i ddangos iddynt fod gwerth cynnal digwyddiadau yn Gymraeg.

Yn achos y canolfannau eraill, er enghraifft gyda'r Atom a'r Hen Lyfrgell, mae'r Fenter Iaith leol yn parhau i gynnal gweithgareddau yn y gymuned, yn ogystal ag yn y canolfannau. O ystyried hynny, gellid dadlau nad yw'r canolfannau hynny yn cyffwrdd â'r rhai nad ydynt am glywed y Gymraeg. Pery'r Saesneg i fod yn rhan o fyd y Cymry, ond mae'r di-Gymraeg yn rhydd i fyw heb ymwneud â'r Gymraeg. Gellid dod i'r casgliad, felly, nad yw'r canolfannau hynny yn cyffwrdd â bywydau'r rhai nad ydynt am ymwneud â'r Gymraeg.

Fodd bynnag, nodwyd bod rhai canolfannau yn gwneud ymdrech i ddarparu gweithgareddau ychwanegol, a thrwy hynny yn ychwanegu at weithgarwch Cymraeg ei iaith yn y gymuned, yn hytrach nag yn amharu ar weithgareddau sydd eisoes yn digwydd.

Er nad yw pob canolfan yn cynnal gweithgareddau yn y gymuned, mae'r ymatebion i'r holiadur yn awgrymu y gallai'r canolfannau gynyddu'r defnydd o'r Gymraeg yn y gymuned yn anuniongyrchol. Nododd 44.6% o'r ymatebwyr bod mynychu Canolfan Gymraeg yn eu hannog i siarad Cymraeg yn amlach yn eu bywydau bob dydd. Dengys hyn bod y canolfannau yn cael effaith ar y defnydd o'r Gymraeg y tu hwnt i'w muriau: 'Pobl yn ymarfer o fewn y Ganolfan ac yn codi hyder i'w defnyddio tu fas' (Canolfan Soar).

Yn gyffredinol, er bod y Llywodraeth yn darparu'r cyfle i siaradwyr Cymraeg gymdeithasu a defnyddio'r Gymraeg, dewis yr unigolyn yw mynd i'r ganolfan neu beidio. Gwelir, felly, bod y Llywodraeth yn gosod y cyfrifoldeb ar yr unigolyn i ddewis defnyddio'r Gymraeg, yn hytrach

na bod modd i'r unigolyn siarad Cymraeg yn rhan naturiol o'u bywydau bob dydd. Mae'n hawdd i'r Llywodraeth roi'r argraff ei bod yn cynorthwyo'r Gymraeg drwy sefydlu Canolfannau Cymraeg, ond dylid ystyried sut i annog siaradwyr Cymraeg i fynd yno yn y lle cyntaf. Os nad oes gan yr unigolyn sy'n medru'r Gymraeg awydd i siarad Cymraeg, ni fydd yn mynd i'r ganolfan.

Argymhellion

Wrth edrych ymlaen at y dyfodol, dywedodd Alun Davies, y Gweinidog a oedd â chyfrifoldeb am y Gymraeg, ym mis Ionawr 2017 ei fod yn ‘agored iawn i ystyried’ sefydlu rhagor o Ganolfannau Cymraeg. Fodd bynnag, wrth ymateb i alwad sylfaenwyr Tŷ Tawe i sefydlu 100 o ganolfannau yn ychwanegol, naw mis yn ddiweddarach, dywedodd y Llywodraeth nad oes bwriad ganddynt i sefydlu rhagor o Ganolfannau Cymraeg ar hyn o bryd, ac ni roddwyd rheswm am hyn.¹⁷ I ategu hyn, nid oes sôn yn strategaeth iaith gyfredol y Llywodraeth, ‘Cymraeg 2050: Miliwn o Siaradwyr’, am sefydlu rhagor o Ganolfannau Cymraeg, na chwaith yn awgrymu sut y cefnogir y canolfannau sydd eisoes wedi eu sefydlu. Mae’n annhebygol, felly, y gwelir grant tebyg ar gyfer sefydlu rhagor o ganolfannau yn y dyfodol agos. Fodd bynnag, mae’n briodol ystyried sut y dylai’r Llywodraeth gefnogi’r canolfannau sydd eisoes wedi eu sefydlu, gan hefyd gefnogi’r canolfannau cymunedol. Mae’r argymhellion isod yn cynnig sut y gallai’r Llywodraeth gefnogi’r Canolfannau Cymraeg, yn ogystal â sut y dylid mynd ati i sefydlu rhagor o ganolfannau, os oes galw amdanynt.

Argymhelliad 1: Asesu’r angen yn lleol

Ni ddylid sefydlu Canolfan Gymraeg oni bai fod galw yn lleol; dylid ymgynghori â grwpiau cymunedol a thrigolion y gymuned yn gyntaf.

Argymhelliad 2: Sefydlu cronfa i fentrau cydweithredol a chymunedol

Byddai cronfa o’r fath yn cynnig grantiau i fentrau cydweithredol gwirfoddol i gynnal gweithgareddau drwy gyfrwng y Gymraeg. Ni fyddai modd i sefydliadau addysg nac awdurdodau lleol ymgeisio am grant o’r gronfa hon, a gallai menter gydweithredol ymgeisio am grant i sefydlu Canolfan Gymraeg. Byddai hyn yn sicrhau bod y Llywodraeth yn grymuso a chefnogi cymunedau i ymdrin â sefyllfa’r Gymraeg, gan sefydlu canolfannau os ydynt yn gweld yr angen am hynny, yn hytrach na bod y Llywodraeth a sefydliadau cenedlaethol yn ymyrryd drwy sefydlu canolfannau mewn cymunedau.

¹⁷ <http://www.bbc.co.uk/cymrufyw/41499545> (cyrchwyd 25 Hydref 2017).

Argymhelliad 3: Defnyddio adeilad sydd eisoes yn bodoli

Pe sefydlid rhagor o Ganolfannau Cymraeg, ni ddylid adeiladu na phrynu adeilad o'r newydd. Dylid ystyried trawsnewid neu ddefnyddio neuaddau pentref, tafarndai, caffis neu glybiau rygbi a phêl-droed. Yn ogystal ag arbed arian, dichon y byddai hyn hefyd yn fwy hygyrch i rai dihyder, gan fod mynd i dafarn yn haws na cherdded i mewn i Ganolfan Gymraeg.

Argymhelliad 4: Mwy o ymchwil a chynllunio hirdymor

Petai'r Llywodraeth eisiau sefydlu rhagor o Ganolfannau Cymraeg, dylai hi wneud ymchwil trwyadl a gwaith cynllunio manwl ynghylch sut y byddant yn gweithio yn yr hirdymor, a hynny cyn sefydlu'r canolfannau. Dylid edrych ar fodelau tebyg o ganolfannau, er enghraifft y canolfannau iaith yng Ngwlad y Basg, a holi arbenigwyr ym maes cynllunio iaith a phobl sydd â phrofiad, megis staff y Canolfannau Cymraeg presennol.

Argymhelliad 5: Mwy o gefnogaeth gan Lywodraeth Cymru

Gan fod y Canolfannau Cymraeg a sefydlwyd gan Lywodraeth Cymru wedi eu sefydlu, dylai'r Llywodraeth gynnig mwy o gefnogaeth a chymorth ariannol hirdymor. Dylai'r Llywodraeth ymgynghori â phob Canolfan Gymraeg, gan gynnwys y canolfannau cymunedol, er mwyn gweld sut y gallai'r Llywodraeth eu cefnogi yn yr hirdymor, er enghraifft gyda chostau cynnal a chadw'r adeilad. Byddai cyllid cyfalaf yn ogystal â chyllid refeniw yn dangos mwy o gefnogaeth a chynllunio hirdymor o du'r Llywodraeth.

Argymhelliad 6: Cynyddu cyllideb Mentrau Iaith Cymru

Byddai cynyddu eu cyllideb yn galluogi'r Mentrau Iaith i ddarparu rhagor o weithgareddau Cymraeg yn y gymuned. Petai'r galw yno, gallai Menter Iaith sefydlu Canolfan Gymraeg.

Argymhelliad 7: Sefydlu Canolfannau Adnoddau i'r Gymraeg

Gan ddilyn awgrymiadau BI, a nifer o ymatebwyr yr holiadur, dylid sefydlu Canolfannau Adnoddau i'r Gymraeg, yn hytrach na sefydlu Canolfannau Cymraeg cymdeithasol. Byddai

canolfannau o'r fath yn gartref i sefydliadau Cymraeg yr ardal, megis Cymraeg i Oedolion, y Fenter Iaith a'r Urdd. Byddai'r swyddogion yn cydweithio gan gynnal gweithgareddau y tu allan i'r ganolfan. Byddai hyn yn newid rôl y canolfannau i fod fel hwb gwybodaeth yn hytrach na gofodau cymdeithasol, gan hefyd weithredu fel 'siop-un-stop' ar gyfer y Gymraeg. Byddai hyn yn lleihau'r perygl fod y Canolfannau Cymraeg yn tynnu oddi wrth weithgareddau eraill, gan y byddent yn cynnal gweithgareddau mewn amryw lefydd, yn hytrach na chanoli popeth mewn un adeilad. Drwy gartrefu'r Fenter Iaith a sefydliadau Cymraeg lleol, byddai canolfannau yn dod yn ganolbwynt i weithgarwch ehangach, yn hytrach na'u bod yn cyfyngu arno.

9. Llyfryddiaeth

Llyfrau

BOURDIEU, Pierre, *Ce que parler veut dire: l'économie des échanges linguistiques* (Paris, 1982), cyfieithiad: RAYMOND, Gino, ac ADAMSON, Matthew, *Language & Symbolic Power* (Caergrawnt, 1991).

BROOKS, Simon (gol.), *Llythyrau at Seimon Glyn* (Tal-y-bont, 2001).

BROOKS, Simon, *Pam na fu Cymru : methiant cenedlaetholdeb Cymraeg* (Caerdydd, 2015).

BROOKS, Simon a ROBERTS, Richard Glyn (gol.), *Pa Beth yr Aethoch Allan i'w Achub?* (Llanrwst, 2013).

BRYMAN, Alan, *Social Research Methods* (Rhydychen, 2015).

CARTER, Harold, *Mewnfudo a'r Iaith Gymraeg* (Casnewydd, 1988).

DAVIES, Cynog, *Mewnlifiad, iaith a chymdeithas* (Aberystwyth, 1979).

EAGLETON, Terry, *Ideology* (Efrog Newydd, 1994).

EVANS, Robin, *Gwlad y Basg. Yma o Hyd! Hanes Goroesiad Cenedl* (Llanrwst, 2012).

FAIRCLOUGH, Norman, *Language and Power* (3ydd argraffiad, Abingdon, 2014) (gwreiddiol: 1989).

FISHMAN, Joshua, *Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages* (Bryste, 1991).

FOUCAULT, Michel, *Les mots et les choses: Une archéologie des sciences humaines* (Paris, 1966). Cyfieithiad: cyfieithydd anhysbys, *The Order of Things* (Llundain, 1970).

JONES, Bobi (gol.), *Iaith Ifanc. Hyrwyddo a chadw'r defnydd o'r Gymraeg ymhlith pobl ifanc* (Aberystwyth, 1992).

JONES, Delyth, *Cyflwyniad i Ddwyeithrwydd* (Aberystwyth, 1997).

LEWIS, Gwion, *Hawl i'r Gymraeg* (Tal-y-bont, 2008).

LEWIS, Saunders, *Ati, wŷr ifainc* (Caerdydd, 1986).

MORRIS, Delyth, *Welsh in the twenty-first century* (Caerdydd, 2010).

Ó NÉILL, Diarmuid (gol.), *Rebuilding the Celtic languages: reversing language shift in the Celtic countries* (Tal-y-bont, 2005).

POOLE, Steven, *Unspeak* (Llundain, 2007).

THOMAS, Huw S., *Brwydr i Baradwys? Y dylanwadau ar dwf ysgolion Cymraeg de-ddwyrain Cymru* (Caerdydd, 2010).

WILLIAMS, Glyn a MORRIS, Delyth, *Language Planning and Language Use: Welsh in a Global Age* (Caerdydd, 2000).

WILLIAMS, Raymond, *Keywords: a vocabulary of culture and society* (Llundain, 1988).

Erthyglau/Penodau

BOURDIEU, Pierre ac EAGLETON, Terry, 'Doxa and common life: an interview', *Mapping Ideology*, gol. ŽIŽEK, Slavoj (Llundain, 1994).

BROOKS, Simon, 'The idioms of race: the 'racist nationalist' in Wales as bogeyman', *The Idiom of Dissent*, gol. CHAPMAN, Robin T (Llandysul, 2006).

CHEUNG, Iolo, 'Canolfannau Cymraeg yn chwilio am eu lle', *Golwg*, 22 Hydref 2015.

DIENW, 'Abertawe, Dinbych a'r Barri...twf y canolfannau Cymraeg', *Golwg*, 27 Medi 2012.

DIENW, 'Achub yr Hen Lyfrgell - y bêl yng nghwrt Cyngor Caerdydd', *Golwg*, 9 Mawrth 2017.

DIENW, 'Canolfan Gymraeg - "Llenwi bwlch" yn Aberteifi', *Golwg*, 11 Mehefin 2015.

DIENW, 'Canolfan newydd i hybu'r Gymraeg', *Y Cymro*, 14 Hydref 2016.

DIENW, 'Carwyn a'r Gymraeg', *Golwg*, cyfrol 27, rhif 11, 13 Tachwedd 2014.

DIENW, "'Dechrau'r Daith'" at filiwn o siaradwyr Cymraeg', *Golwg*, 13 Gorffennaf 2017.

DIENW, 'Deddf iaith newydd arall?', *Golwg*, cyfrol 29, rhif 28, 23 Mawrth 2017.

DIENW, 'Rhoi'r iaith ar waith yng Nghaerfyrddin', *Golwg*, 2 Tachwedd 2017.

- DÛ, Jean Le, 'Dialect or Standard Language? The case of Brittany', *Saltair, Saíochta, Sanasaíochta agus Seanchais*, gol. Ó DÓNALL, Baoill; Ó DONNCHA, hAodha; Ó NOLLAIG, Muraíle (Dulyn, 2013).
- ELLIS, Meg, 'Welsh Keywords: Dwyieithrwydd', *Planet*, 228, Gaeaf 2017.
- EVANS, Iwan, 'Canolfannau Pwy?', *Golwg*, cyfrol 30, rhif 11, 16 Tachwedd 2017.
- FOUCAULT, Michel, 'Des Espace Autres', *Architecture Mouvement Continuité*, 5 (Hydref 1984), Cyfieithiad: MISKOWIEC, Jay, 'Of Other Spaces', *Diacritics*, 16 (Gwanwyn 1986).
- GIBBARD, Alun, 'Abertawe, Dinbych a'r Barri...twf y canolfannau Cymraeg', *Golwg*, 27 Medi 2012.
- GRUFFUDD, Heini, 'Adeilad i Dŷ Tawe?', *Evening Post*, 13 Hydref 1983.
- GRUFFUDD, Heini, 'Chwilio am ganolfannau newydd i'r iaith', *Barn*, 339, Ebrill 1991.
- GRUFFUDD, Heini, 'Young people's use of Welsh: the influence of home and community', *Contemporary Wales*, cyfrol 10, gol. DAY, Graham a THOMAS, Dennis (Caerdydd, 1997).
- HEWITT, Steve, 'The problem of neo-speakers in language revitalization: The example of Breton', traddodwyd yn *International Conference on Endangered Languages*, Tbilisi State Univeristy, Georgia, 20–24 Hydref, 2016. (academia.edu/29610759).
- ISLWYN, Aled, 'Ceisio atebion newydd i hen gwestiwn – adolygiad o *Pa Beth yr Aethoch Allan i'w Achub?*', *Barn*, Tachwedd 2013.
- JONES, Hywel, 'Ability to speak Welsh in the census of population: a longitudinal analysis', *National Statistics*, 122, Gaeaf 2005.
- JONES, Hywel, 'Goblygiadau newid ym mhroffeil oedran siaradwyr Cymraeg', *Gwerddon*, 2, Hydref 2007.
- MORRIS, Steve, 'Canolfannau Cymraeg – Troi dysgwyr yn siaradwyr', *Barn*, 597, Hydref 2012.
- Ó GIOLLAGÁIN, Conchúr, 'From revivalist to undertaker: New developments in official policies and attitudes to Ireland's "First Language" ', *Language Problems & Language Planning*, cyfrol 38, rhif 2 (Amsterdam, 2014).

Ó GIOLLAGÁIN, Conchúr, 'Unfirm ground: A re-assessment of language policy in Ireland since Independence', *Language Problems & Language Planning*, cyfrol 38, rhif 1 (Amsterdam, 2014).

OWEN, Gwilym, 'Penodi Alun Davies – “dibwrpas”', *Golwg*, cyfrol 29, rhif 7, 13 Hydref 2016.

PROSSER, Helen, 'Canolfannau Cymraeg – Troedleoedd Pwysig', *Barn*, 376, Mai 1994.

ROBERTS, Richard Glyn, 'Cadarnleoedd y dychymyg. Diffinio *achub iaith*', *O'r Pedwar Gwynt*, Mai 2017.

ROBERTS, Richard Glyn, 'Corlannu'r 'Ein' ac amodau hanesyddol ymofyniad J. R. Jones', *Argyfwng Hunaniaeth a Chred. Ysgrifau ar Athroniaeth J. R. Jones*, gol. MATTHEWS, E. Gwynn (Tal-y-bont, 2017).

THOMAS, Barry, 'Neges amserol i garedigion yr iaith', *Golwg*, 1 Rhagfyr 2011.

THOMAS, Ned, 'Six Characters in search of Tomorrow', *The Welsh Language Today*, gol. STEPHENS, Meic (Llandysul, 1973).

WILLIAMS, Glyn, 'Policy as containment within democracy: the Welsh Language Act', *International Journal of the Sociology of Language*, cyfrol 66, 1987, gol. FISHMAN, Joshua.

WILLIAMS, Glyn, 'Rebuilding the Celtic Languages', *Contemporary Wales*, cyfrol 19, 2007.

WILLIAMS, Glyn, 'Y Bwrdd a Chynllunio iaith', *Barn*, 387, Ebrill 1995.

Adroddiadau

Beaufort Research, *Ymchwilio i ddefnydd iaith siaradwyr Cymraeg yn eu bywyd bob dydd*, 2013. (s4c.cymru/abouts4c/corporate/pdf/c_daily-lives-and-language-use-research-report.pdf).

Bwrdd Gweithredol Cyngor Sir Gaerfyrddin, *Adroddiad Blynyddol Cyngor Sir Gâr: Gweithredu o ran y Gymraeg 2015/16*, 2016. (sirgar.llyw.cymru/media/1500533/Adroddiad-Blynyddol-2015-16-gydag-atodiadau.pdf).

Canolfan Cydweithredol Cymru, *Mentrau Cydweithredol Cymunedol yng Nghymru: Pobl gyffredin yn gwneud pethau anghyffredin* (2012).

Canolfan Soar, *Adroddiad Blynyddol Canolfan a Menter Gymraeg Merthyr Tudful 2015–16* (2016).

Canolfan Soar, *Cynllun Gweithredol Canolfan a Menter Gymraeg Merthyr Tudful Ebrill 2014–Mawrth 2017* (2014).

Comisiynydd y Gymraeg a Llywodraeth Cymru, *Y defnydd o'r Gymraeg yng Nghymru 2013–15* (2015).

(comisiynyddygymraeg.cymru/Cymraeg/Rhestr%20Cyhoeddiadau/Adroddiad%20-%20Y%20defnydd%20o%27r%20Gymraeg%20yng%20Nghymru%2c%202013-15%20-%20Cymraeg.pdf).

Cwmni Iaith, *Iaith fyw: dweud eich dweud. Canlyniadau'r ymarferiadau ymgynghori* (2013).

Cwmni Iaith, *Mentro Ymlaen – Arolwg o'r Mentrau Iaith* (2000).

Cwmni Iaith, *Proffil iaith Ceredigion* (2016).

(ceredigion.gov.uk/SiteCollectionDocuments/Your%20Council/Strategies,%20Plans%20and%20Performance/WelshLanguage/Proffil%20Iaith%20Ceredigion%20%20Mawrth%202016.pdf).

Cymdeithas Tŷ Tawe, *Adroddiad y Cadeirydd* (1987).

Cymdeithas Tŷ Tawe, *Cofnodion cyfarfodydd 1982–1987*.

Cymdeithas yr Iaith Gymraeg, *Miliwn o Siaradwyr Cymraeg – Gweledigaeth 2016 Ymlaen* (2015). (cymdeithas.cymru/miliwn).

Cyngor ar Bopeth, *Hefyd ar gael yn Gymraeg: deall y defnydd a'r diffyg defnydd o wasanaethau Cymraeg* (2015).

(citizensadvice.org.uk/global/migrated_documents/corporate/hefyd-ar-gael-yn-y-gymraeg--mawrth-2015.pdf).

Cyngor Sir Gaerfyrddin, *Adroddiad yn Mapio Nodau'r Strategaeth Hybu'r Gymraeg* (2017).

Cyngor Sir Gaerfyrddin, *Cynllun Datblygu Lleol* (2014).

(cartogold.co.uk/CarmarthenshireLDP/welsh/text/00_Cynnwys.htm).

Cyngor Sir Gaerfyrddin, *Cynllun Strategol y Gymraeg mewn Addysg 2014–17* (2014).

(sirgar.llyw.cymru/media/988333/CSGA.pdf).

DAFIS, Cynog, *Arddel yr iaith Gymraeg: darlith flynyddol Cynllunwyr Iaith Cymru*, (2012).
(iaith.cymru/uploads/language-planning-uploads/darlith_2012_arddel_y_gymraeg.pdf).

GRUFFUDD, Heini a MORRIS, Steve, *Canolfannau Cymraeg a Rhwydweithiau Cymdeithasol Oedolion sy'n Dysgu'r Gymraeg: Ymdrechion i Wrthdroi Shiftt Ieithyddol mewn Cymunedau cymharol ddi-Gymraeg* (2012). (swansea.ac.uk/media/Adroddiad%20Llawn.pdf).

Gweithgor y Cyfrifiad Cyngor Sir Gaerfyrddin, *Y Gymraeg yn Sir Gâr* (2014).
(sirgar.llyw.cymru/media/221232/adroddiadterfynolgweithgorcyfrifiad.pdf).

JONES, Hywel M, *Darlun ystadegol o sefyllfa'r Gymraeg* (2012).
(comisiynyddygyymraeg.cymru/Cymraeg/Rhestr%20Cyhoeddiadau/Darlun%20ystadegol%20Cymraeg.pdf).

Llywodraeth Cymru, *Adroddiad Blynyddol Strategaeth Iaith Gymraeg 2015–16* (2016).
(gov.wales/docs/dcells/welsh-language/publications/160929-wls-annual-cy.pdf).

Llywodraeth Cymru, *Canllaw Adroddiad Mesur Effaith* (2014).

Llywodraeth Cymru, *Cronfa Buddsoddi Cyfalaf 2014–15: Canolfannau a Gofodau Dysgu Cymraeg. Canllawiau i rai sy'n ymgeisio am grant* (2014).

Llywodraeth Cymru, *Cymraeg 2050: Miliwn o Siaradwyr* (2017).
(gov.wales/docs/dcells/publications/170711-welsh-language-strategy-cy.pdf).

Llywodraeth Cymru, *Diweddariadau'r Canolfannau* (2016).

Llywodraeth Cymru, *Dogfen Ymgynghori Taro'r cydbwysedd iawn: Cynigion ar gyfer Bil y Gymraeg* (2017).
(ymgyngoriadau.llyw.cymru/sites/default/files/consultation_doc_files/170807-welsh-language-bill-white-paper-consultation-document-cy_0.pdf).

Llywodraeth Cymru, *Iaith fyw: iaith byw – Bwrw mlaen* (2014).
(gov.wales/docs/dcells/publications/140806-living-language-moving-forward-cy.pdf).

Llywodraeth Cymru, *Iaith Pawb: Cynllun Gweithredu Cenedlaethol ar gyfer Cymru Ddwylieithog* (2003).
(gov.wales/depc/publications/welshlanguage/iaithpawb/iaithpawbw.pdf?lang=cy).

MCLEAN, Lisbeth, *Dylanwad Canolfan Gymraeg Canolfan Soar ar ddefnydd iaith Siaradwyr Newydd* (2017). (heb ei gyhoeddi).

Mentrau Iaith Cymru, *Adroddiad Blynyddol 2015–16* (2016).

(mentrauiath.cymru/cms/wp-content/uploads/2015/05/AdroddiadBlynyddol2015-16f1.pdf).

PHILLIPS, Dylan, *Cyfrifiad 2011: Y Gymraeg yn Sir Gaerfyrddin* (2014).

(sirgar.llyw.cymru/media/221229/adroddiaddpc.pdf).

Prifysgol Caerdydd, *Adolygiad o Waith y Mentrau Iaith, y Cynlluniau Gweithredu Iaith a Chynllun Hybu'r Gymraeg Aman Tawe* (2013).

(gov.wales/docs/dcells/publications/130130-adroddiad-y-mentrau-cy.pdf).

Soziolinguistika Klusterra, *Measurement of the Street use of Languages. Basque Country* (2016). (soziolinguistika.eus/files/erabilera-ing.pdf).

Y Lle, *Adroddiad ar ran Canolfan y Lle*, (2016).

Ymchwil Arad, *Gwerthusiad o draweffaith economaidd a diwylliannol Canolfan Soar*, (2015).

(mentrauiath.cymru/cms/wp-content/uploads/2015/10/Traweffaith-Economaidd-a-Diwylliannol-Canolfan-Soar.pdf).

Gwefannau (amrywiol erthyglau a thudalennau)

BBC Cymru Fyw, bbc.co.uk/cymrufyw.

Being Multilingual, beingmultilingual.blogspot.co.uk/2012/11/linguistic-ghettos (cyrchwyd 29 Mai 2017).

Canolfan a Menter Gymraeg Merthyr Tudful, merthyrtudful.com.

Canolfan Peniarth, canolfanpeniarth.org.

Coleg Ceredigion, ceredigion.ac.uk.

Comisiynydd y Gymraeg, comisiynyddygyymraeg.cymru/cymraeg.

Cymdeithas yr Iaith, cymdeithas.cymru.

Cymraeg, Llywodraeth Cymru, cymraeg.gov.wales.

Cyngor Sir Gaerfyrddin, sirgar.llyw.cymru.

Daily Post, dailypost.co.uk.

Dyfodol, dyfodol.net.

Heterotopian Studies, heterotopiastudies.com (cyrchwyd 29 Mai 2017).

IAITH, iaith.cymru.

Kafe Antzokia, kafeantzokia.eus/en (cyrchwyd 20 Rhagfyr 2017).

Lleol.net, www.lleol.cymru/blog.

Mentrau Iaith Cymru, mentrauiath.cymru.

National Public Radio, 'Segregated From Its History, How 'Ghetto' Lost Its Meaning', npr.org/sections/codeswitch/2014/04/27/306829915/segregated-from-its-history-how-ghetto-lost-its-meaning (cyrchwyd 17 Ionawr 2018).

Newyddion Sir Gaerfyrddin, newyddion.sirgar.gov.uk.

Nomis: official labour market statistics, nomisweb.co.uk.

Ouest France, 'Moins de 200 000 personnes parlent le breton' (ouest-france.fr/moins-de-200-000-personnes-parlent-le-breton-319002) (cyrchwyd 27 Tachwedd 2017).

Popeth Cymraeg, popethcymraeg.cymru.

Power Cube, 'Bourdieu and Habitus', powercube.net/other-forms-of-power/bourdieu-and-habitus/ (cyrchwyd 17 Ionawr 2018).

Prifysgol Abertawe, swansea.ac.uk.

Prifysgol y Drindod Dewi Sant, uwtsd.ac.uk/cy/newyddion.

Saith Seren, saithseren.org.uk.

Statiaith, statiaith.com/blog.

Swyddfa Ystadegau Gwladol, cy.ons.gov.uk.

Theatr Soar, theatrsoar.co.uk.

Tŷ Tawe, menterabertawe.org/cy/canolfan-gymraeg-ty-tawe.

Tŷ'r Gwrhyd, gwrhyd.cymru.

Wales Online, walesonline.co.uk.

Y Cymro, y-cymro.com.

Y Ganolfan Dysgu Cymraeg Genedlaethol, dysgucymraeg.cymru.

Yr Atom, yramid.cymru.

Yr Hen Lyfrgell, yrhenlyfrgell.cymru.

Cynadleddau/Darlithoedd

Canolfan Gwleidyddiaeth a Chymdeithas Cymru, *Polisiâu iaith yn y DU wedi ymadael â'r Undeb Ewropeaidd 2017: Dylanwad datganoli*, Prifysgol Aberystwyth, 21 Medi 2017.

Cymdeithas yr Iaith, *Ysgol Undydd Dathlu Cymunedau: Rhannu arfer da ar sut i groesawu dysgwyr a mewnfudwyr i'r byd cyfrwng Cymraeg*, Machynlleth, 30 Mehefin 2017.

Ó CURNÁIN, Brian, *Science and Illusion in the Sociolinguistics of Minority Languages*, traddodwyd ym Mhrifysgol Aberystwyth, 3 Mai 2017.

OWEN, Siôn Aled, *Y Gymraeg – Croesi Ffiniau'r Ysgol?*, traddodwyd yng Nghanolfan Arad Goch, Aberystwyth, 11 Mawrth 2017.

Rhaglenni

'Bore Cothi', BBC Radio Cymru, 20 Tachwedd 2017.

'Tai Potas Cymru', BBC Radio Cymru, 30 Ionawr 2017.

'Taro'r Post', BBC Radio Cymru, 11 Tachwedd 2016.

'Taro'r Post', BBC Radio Cymru, 3 Chwefror 2017.

'Wrecsam 'di Wrexham', S4C, 21 Awst 2016.

‘Yn ôl mewn 5 munud: Siop Tŷ Tawe’, BBC Radio Cymru, 17 Tachwedd 2017.

Eraill

LEWIS, Dafydd Huw, *Rhyddfrydiaeth ac Adferiad Iaith*, Traethawd Ymchwil PhD, Prifysgol Aberystwyth (2009).

‘Prif Weinidog Carwyn Jones yn agor Yr Atom’, [youtube.com/watch?v=GxCAD6RqzFc](https://www.youtube.com/watch?v=GxCAD6RqzFc) (cyrchwyd 18 Chwefror 2017).

9. Atodiadau

Atodiad 1: Cwestiynau i'r Cyfwelai

Cwestiynau i staff y Canolfannau Cymraeg¹

1. Pwy oedd yn gyfrifol am sefydlu'r ganolfan? Pam? O ble daeth y syniad?
2. Sut wnaethoch chi godi'r arian ac ati?
3. Beth oedd yr heriau wrth sefydlu'r ganolfan, a beth yw'r heriau nawr?
4. Pwy sy'n rhedeg y ganolfan o ddydd i ddydd?
5. Faint o staff a gwirfoddolwyr sy'n gweithio yn y ganolfan? Ydy pawb yn siarad Cymraeg?
6. Beth sydd yn y ganolfan – sawl ystafell ac ati?
7. Pa fath o weithgareddau a digwyddiadau a gynhelir yn y ganolfan? Pa mor aml?
8. Pa fath o ddigwyddiadau sy'n llwyddo, a pha fath nad ydynt mor llwyddiannus?
9. Beth yw'r digwyddiad mwyaf llwyddiannus a gynhaliwyd yn y ganolfan?
10. A oes sesiwn sgwrsio neu gyfle i bobl ymarfer eu Cymraeg?
11. Pa fath o bobl sy'n defnyddio'r lle? – pobl ifanc? Dysgwyr? Di-Gymraeg?
12. O ran llogi ystafelloedd, ydych chi'n caniatáu cyfarfodydd preifat drwy gyfrwng y Saesneg?
13. Faint mae'n costio i logi ystafell?
14. Beth yw eich ffynonellau ariannol? Yn fras, faint o incwm ydych chi'n ei wneud bob blwyddyn?
Ydy cynnal y ganolfan yn broblem ariannol?
15. A fyddai cyllid refeniw oddi wrth y Llywodraeth, yn hytrach nag un swm cychwynnol, yn well?
16. Ydych chi'n cydweithio ac yn rhannu syniadau gyda Chanolfannau Cymraeg eraill?
17. Ydych chi'n gweithio'n agos gyda'r Fenter Iaith leol?
18. Mae llawer o sôn a phryderon bod Canolfannau Cymraeg yn creu '*ghettos*'. Ydych chi'n gallu gweld sut allai hyn ddigwydd, a sut ydych chi'n ceisio osgoi hyn?
19. Ydych chi'n cydweithio â busnesau a chwmnïau yn y dref i hybu'r defnydd o'r Gymraeg?
20. A gynhelir digwyddiadau Cymraeg eraill yn lleol, na threfnir gan y Fenter Iaith neu'r ganolfan?
21. Sut ydych chi'n ceisio denu pobl newydd, nad ydynt fel arfer yn mynychu digwyddiadau Cymraeg?

¹ Amrywiwyd ar y cwestiynau i fod yn addas i'r canolfannau unigol, ond dyma'r prif gwestiynau yr holwyd i staff y canolfannau.

22. Ym mha ffordd mae'r ganolfan yn gwneud gwahaniaeth i Gymreictod / y defnydd o'r Gymraeg yn y dref?
23. Yn gyffredinol, beth ydych chi'n credu y gellir ei wneud i gynyddu'r defnydd o'r Gymraeg yn y dref?
24. Be yw'r heriau fwyaf sy'n wynebu'r Gymraeg, yn lleol ac yn genedlaethol?
25. Ydych chi'n credu bod angen sefydlu mwy o Ganolfannau ym mhob rhan o Gymru?
26. Ydych chi'n credu y dylai fod model penodol o Ganolfan Gymraeg? Arweiniad gan y Llywodraeth neu ai'r gymuned ddylai benderfynu?
27. Sut hoffech chi ddatblygu'r ganolfan yn y dyfodol?
28. Oes gennych chi unrhyw sylwadau eraill i'w hychwanegu?

Cwestiynau i BI

1. Beth yw eich barn am Ganolfannau Cymraeg yn gyffredinol?
2. Ydych chi'n credu bod perygl canoli holl weithgareddau Cymraeg y dref i un adeilad?
3. Beth ddylai fod rôl Canolfannau Cymraeg?
4. A ddylai Canolfannau gydweithio â busnesau a chwmnïau lleol i hybu'r defnydd o'r Gymraeg?
5. Ydych chi'n credu bod angen sefydlu rhagor o ganolfannau ym mhob rhan o'r wlad?
6. Ydych chi'n credu y dylai fod model penodol o ganolfan? Arweiniad gan y Llywodraeth neu benderfyniad y gymuned?
7. Ydych chi'n credu bod y canolfannau yn effeithio, yn negyddol neu yn gadarnhaol, ar y defnydd o'r Gymraeg yn y gymuned, y tu allan i'r adeilad ei hun?
8. Beth yw'r heriau fwyaf sy'n wynebu'r Gymraeg, yn lleol ac yn genedlaethol?
9. Be ddylai'r Llywodraeth ei wneud ynglŷn â sefyllfa'r Gymraeg?
10. Oes gennych chi unrhyw sylwadau eraill i'w hychwanegu?

Atodiad 2: Yr Holiadur

Canolfannau Cymraeg a defnydd y Gymraeg yn y gymuned



Gofynnir ichi gwblhau'r holiadur hwn fel rhan o draethawd ymchwil MPhil a wneir dan oruchwyliaeth Adran y Gymraeg, Prifysgol Aberystwyth.

Mae nifer o Ganolfannau Cymraeg ym mhob cwr o Gymru yn hyrwyddo'r Gymraeg, gyda rhai yn fentrau cymdeithasol a rhai yn derbyn arian cyhoeddus. Mae'r ymchwil hon yn edrych ar y defnydd o'r Gymraeg yn y gymuned, gyda golwg benodol ar Ganolfannau Cymraeg.

Cwblheir yr holiadur yn ddienw, a defnyddir yr wybodaeth at ddibenion yr ymchwil hon yn unig. Mae croeso ichi gysylltu â mi ar mej34@aber.ac.uk i drafod y gwaith ymchwil.

Gallwch hefyd gwblhau'r holiadur ar-lein: tiny.cc/canolfannau

Diolch yn fawr am eich cymorth.

Canolfannau Cymraeg

Noder mai canolfannau cymdeithasol Cymraeg y cyfeirir atynt, yn hytrach na chanolfannau i ddysgu'r Gymraeg. Cylchwch yr ateb perthnasol.

1. Ble 'rydych chi'n byw? _____
2. Pa mor bell yw'r Ganolfan Gymraeg agosaf atoch?
< 1 filltir / 2 – 5 milltir / 6 – 10 milltir / 11 – 20 milltir / pellach / ddim yn gwybod
3. Oes Canolfan Gymraeg yn y dref agosaf atoch, neu ydych chi'n mynd i Ganolfan yn aml?
Oes / Nac oes / Ddim yn gwybod

(Os nad oes, ewch i gwestiwn 14)

4. Beth yw ei henw? _____
5. Pa mor aml fyddwch chi'n mynd i'r Ganolfan Gymraeg?
Sawl gwaith yr wythnos / unwaith yr wythnos / 5+ gwaith y mis / 1 – 4 gwaith y mis
5+ gwaith y flwyddyn / 1 – 4 gwaith y flwyddyn / llai aml / byth

6. Pam fyddwch chi'n mynd i'r Ganolfan Gymraeg? (*ticiwch bob ateb perthnasol*)

- ☐ Defnyddio'r caffi / bar
- ☐ Gwyllo gêm chwaraeon ar y sgrin
- ☐ Mynychu gwersi Cymraeg
- ☐ Mynychu sesiwn sgwrsio
- ☐ Cyfle i siarad Cymraeg
- ☐ Cefnogi rhywbeth gan ei fod yn Gymraeg
- ☐ Cael gwybodaeth am ddigwyddiadau Cymraeg yn yr ardal
- ☐ Mynychu digwyddiad a drefnir gan y Fenter Iaith neu'r Ganolfan Gymraeg
- ☐ Mynychu digwyddiad a drefnir gan fudiad a gynhelir yn y Ganolfan Gymraeg
- ☐ Mynychu cyfarfod preifat a gynhelir yn y Ganolfan Gymraeg
- ☐ Erioed wedi bod yn y Ganolfan Gymraeg
- ☐ Arall (*nodwch*) _____

7. Nodwch unrhyw rwystrau sy'n eich atal, neu yn ei gwneud hi'n anodd, i chi fynd i'r Ganolfan Gymraeg.

8. Faint o effaith caiff y Ganolfan Gymraeg ar eich defnydd o'r Gymraeg? (*0 = dim effaith o gwbl, 5 = effaith fawr iawn*)

0 1 2 3 4 5

9. Ydy mynychu Canolfan Gymraeg yn cynyddu eich hyder i siarad Cymraeg?

Ydy / Nac ydy / Amherthnasol

10. Ydy'r Ganolfan Gymraeg yn eich annog i siarad y Gymraeg yn amlach yn eich bywyd bob dydd?

Ydy / Nac ydy / Amherthnasol

11. Ydy'r Ganolfan Gymraeg wedi newid eich agwedd tuag at y Gymraeg? Ydy / Nac ydy

a. Os ydyw, ym mha ffordd?

12. Ydych chi'n credu bod y Ganolfan Gymraeg yn effeithio, yn negyddol neu yn gadarnhaol, ar y defnydd o'r Gymraeg yn y gymuned, y tu allan i'r adeilad ei hun? Ydw / Nac ydw

a. Os ydych, ym mha ffordd?

13. Oes digwyddiadau Cymraeg yn cael eu cynnal mewn lleoliadau eraill yn eich cymuned neu dref? Oes / Nac oes

a. Os oes, nodwch ble.

(Os oes Canolfan Gymraeg yn eich tref agosaf, ewch i gwestiwn 17)

14. Os nad oes Canolfan Gymraeg yn eich tref agosaf, ydych chi'n credu bod angen un?

Ydw / Nac Ydw

a. Pam?

15. Petai Canolfan Gymraeg yn eich tref agosaf, pa mor debygol fydddech chi o'i defnyddio?

(5 = tebygol iawn)

0 1 2 3 4 5

16. Ble cynhelir digwyddiadau Cymraeg yn eich cymuned neu dref?

17. Yn eich barn chi, pa mor bwysig yw Canolfannau Cymraeg i ddiogelu'r Gymraeg?

(5 = hanfodol bwysig)

0 1 2 3 4 5

18. Beth yw eich barn am Ganolfannau Cymraeg yn gyffredinol?

19. Ydych chi'n credu bod perygl y gallai Canolfannau Cymraeg greu getoau Cymraeg?

Ydw / Nac ydw

a. Pam?

20. Ydych chi'n credu y dylid sefydlu rhagor o Ganolfannau Cymraeg ym mhob rhan o Gymru?

Ydw / Nac ydw

a. Pam?

21. Beth hoffech chi eu gweld mewn Canolfan Gymraeg? (*cylchwrch faint a fynnoch*)

Caffi ~ Bar ~ Siop Lyfrau ~ Sgrin deledu ~ Ardal chwarae i blant ~ Sesiwn sgwrsio

Ystafelloedd i'w llogi ~ Gwasanaeth cyfieithu ~ Clwb ieuenctid ~ Meithrinfa

Arall (*nodwch*) _____

22. Pa fath o ddigwyddiadau hoffech chi eu gweld yn cael eu cynnal mewn Canolfan Gymraeg?

23. A ddylid caniatáu i'r canlynol logi ystafell mewn Canolfan Gymraeg:

- | | |
|---|-------------------|
| a. Mudiad gwirfoddol i gynnal gweithgaredd cyhoeddus Saesneg. | Dylid / Na ddylid |
| b. Mudiad gwirfoddol i gynnal cyfarfod preifat Saesneg. | Dylid / Na ddylid |
| c. Mudiad gwirfoddol i gynnal gweithgaredd cyhoeddus dwyieithog. | Dylid / Na ddylid |
| ch. Mudiad gwirfoddol i gynnal cyfarfod preifat dwyieithog. | Dylid / Na ddylid |
| d. Cwmni neu sefydliad i gynnal cyfarfod preifat Saesneg. | Dylid / Na ddylid |
| dd. Cwmni neu sefydliad i gynnal gweithgaredd cyhoeddus dwyieithog. | Dylid / Na ddylid |

24. Ydych / fydddech chi'n cyfrannu'n ariannol i gynnal Canolfan Gymraeg?

Byddwn / Ydw / Na fyddwn

a. Pam?

Nodwch unrhyw sylwadau eraill am Ganolfannau Cymraeg.

Eich defnydd o'r Gymraeg

Cofiwch nad oes atebion cywir nac anghywir. Pwrpas yr holiadur yw dysgu am eich arferion wrth siarad Cymraeg.

25. Ai'r Gymraeg yw eich iaith gyntaf? Ie / Na

a. Os na, pryd wnaethoch chi ddysgu'r Gymraeg? _____

b. Os na, beth oedd eich prif gymhellion i'w dysgu

26. Pa ieithoedd eraill ydych chi'n eu medru?

27. Pa iaith ydych chi'n ei siarad amlaf?

28. Pa mor dda allwch chi siarad Cymraeg? (0 = dim o gwbl, 5 = rhugl)

0 1 2 3 4 5

29. Pa mor aml ydych chi'n siarad Cymraeg?

Bob dydd / sawl gwaith yr wythnos / sawl gwaith y mis / llai aml / byth

30. Nodwch y rhwystrau sy'n eich atal rhag siarad Cymraeg

31. Os oes gennych blant, a ydych chi'n siarad Cymraeg gyda nhw? Ydw / nac ydw

a. Os nad ydych, pam ddim?

32. Ble ydych chi'n siarad Cymraeg? (cylchwch bob ateb perthnasol)

Gartref ~ Gyda ffrindiau ~ Gyda theulu agos ~ Ysgol ~ Coleg neu Brifysgol ~ Gwaith

Addoldy ~ Tafarn ~ Siopau ~ Canolfan Gymraeg ~ Dosbarthiadau chwaraeon

Digwyddiadau a drefnir gan fudiad a ariennir gan y Llywodraeth (e.e. *Menter Iaith, yr Urdd*)

Digwyddiadau a drefnir gan fudiad gwirfoddol

Arall (nodwch) _____

33. Beth fyddai'n eich galluogi neu eich annog i siarad Cymraeg yn amlach?

34. Pa mor hyderus ydych chi'n teimlo wrth siarad Cymraeg? (0 = dim o gwbl, 5 = hyderus iawn)

0 1 2 3 4 5

35. Pa iaith ydych chi'n teimlo fwyaf cyfforddus yn ei siarad yn gyffredinol? _____

36. Ydych chi'n credu bod digon o gyfle gyda chi i siarad Cymraeg? Ydw / Nac ydw

37. Yn gyffredinol, ydych chi'n siarad mwy, llai, neu'r un faint o Gymraeg ag oeddech chi:

a. 5 mlynedd yn ôl: mwy / llai / yr un faint / amherthnasol

b. 10 mlynedd yn ôl: mwy / llai / yr un faint / amherthnasol

c. 20 mlynedd yn ôl: mwy / llai / yr un faint / amherthnasol

a. Beth yw'r rhesymau eich bod yn siarad mwy neu lai o Gymraeg bellach?

Nodwch unrhyw sylwadau eraill am eich defnydd o'r Gymraeg.

Demograffeg

Gofynnir y cwestiynau isod er mwyn dysgu am gyfranogwyr yr ymchwil, er mwyn sicrhau y cynhwysir demograffeg eang ac amrywiol.

38. Ym mha grŵp oed ydych chi? <17 / 18-24 / 25-34 / 35-44 / 45-54 / 55-64 / 65+

39. Nodwch eich rhyw: _____

40. Ble cawsoch eich magu? _____

41. Disgrifiwch eich hunaniaeth genedlaethol _____

42. Nodwch unrhyw sylwadau pellach sydd gennych ynghylch y Gymraeg, Canolfannau Cymraeg neu'r ymchwil hon:

43. Os ydych chi'n hapus imi gysylltu â chi i drafod eich ymatebion ymhellach, nodwch eich cyfeiriad e-bost: _____

Diolch yn fawr ichi am gwblhau'r holiadur hwn.

Dychwelwch yr holiadur i: Adran y Gymraeg, Prifysgol Aberystwyth, SY23 3DY erbyn 12 Mai
2017

Mae pob croeso ichi gysylltu â mi ar mej34@aber.ac.uk i drafod yr holiadur neu'r gwaith ymchwil.